

AZƏRBAYCAN

2'2017

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli,
Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday
Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub,
Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu,
Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldirimoğlu

Redaksiyanın ünvani:
Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Çapa imzalanıb:
14.02.2017
Sifariş 422

E-mail:
intiqam.gasimzade@gmail.com
qasimzadeh@azyb.az

Telefonlar:
Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Tiraj 600
Kağız formatı
70x108 1/16 - 6,5
kağız vərəqi
12 çap vərəqi
16,8 şərti çap vərəqi

Qiyməti
1 manat 50 qəpik
Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

BU SAYIMIZDA:

Böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı3

M O L L A P Ə N A H V A Q İ F - 3 0 0

NİZAMİ CƏFƏROV - Vaqifin dövrü, həyatı və dünyagörüşü (əvvəli).....5

P O E Z I Y A

VAQİF BƏHMƏNLİ - Şeirlər.....	20
FİKRƏT QOCA - Dağınq duyğular (süjetsiz poema).....	82
ƏBÜLFƏT MƏDƏTOĞLU- Şeirlər.....	112
AFƏT - Şeirlər.....	118
XURAMAN - Şeirlər.....	134
XATİRƏ FƏRƏCLİ - Şeirlər	137

N Ə S R

ZAHİD SARITORPAQ - Qarğa marşrutu (povest).....	29
ALPAY AZƏR - "Rus ki rus"; Alçağın yekəsi (iki hekayə).....	122
FƏRƏC FƏRƏCOV -Tut ağacı (hekayə)	132

P U B L İ S İ S T İ K A

VİLAYƏT QULİYEV - "Rəsuli-Haqqə" məktublar (əvvəli).....100

Q O N A Q O T A Ğ I

"Azərbaycan ruhunu onda daha yaxşı anladım".....140

Ə D Ə B İ G Ə N C L İ K

ULUCAY AKİF, ELNUR ABDIYEV, RAMİL MƏRZİLİ,
FUAD BİLƏSUVARLI, SƏRƏSTAN GUR, QƏRİB və
ALLAHŞÜKÜR AĞAnın şeirləri

153

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ ...

KAMİL ƏFSƏROĞLU - "Qapının o üzündə görəsən nə var indi"

166

T Ə N Q İ D V Ə Ə D Ə B İ Y Y A T Ş Ü N A S L I Q

ZAMAN ƏSGƏRLİ -Əli Sultanlı

170

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Rakurs: milli - estetik təfəkkür.....

175

NƏRGİZ CABBARLI - Romanın "unutduğu" problemlər.....

180

VAQİF YUSİFLİ - "Yenə dörd divar arası..."

184

S Ö Z X Ə Z İ N Ə M İ Z D Ə N

PAŞA ƏLİOĞLU - "Bərqi,görünür küfr ilə iman arasında"

187

ABDULLA BƏRQİ XOYİ - Şeirlər

186

K İ T A B R Ə F İ

190

Böyük Azərbaycan şairi
Molla Pənah Vaqifin 300 illik
yubileyinin keçirilməsi haqqında
Azərbaycan Respublikası
Prezidentinin Sərəncamı

2017-ci ildə böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin anadan olmasının 300 illiyi tamam olur. Adının YUNESKO-nun “2016-2017-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri programı”na daxil edilməsi Azərbaycanın çoxəsrlik zəngin ədəbiyyatı tarixində silinməz izlər qoymuş bu qüdrətli söz ustasının yaradıcılığındakı humanist dəyərlərə verilən yüksək qiymətin təzahürüdür.

Molla Pənah Vaqif öz ənənələri ilə seçilən ədəbi məktəb yaratmış ölməz sənətkardır. O, əhəmiyyətini əsrlərdən bəri qoruyub saxlayan bənzərsiz poeziya nümunələri meydana gətirməklə milli ədəbiyyatın yeni istiqamətdə inkişafına təkan vermişdir. Azərbaycan şeiri Vaqifin sayəsində tarixinin növbəti mərhələsinə qədəm

qoymuşdur. Onun klassik bədii fikir salnaməmizin parlaq səhifələrindən birini təşkil edən irsi müasir dövrdə də insanların əxlaqi-mənəvi kamilləşməsinə xidmət göstərir. Azərbaycan tarixinə həmçinin siyasi xadim kimi daxil olan Vaqif taleyüklü məsələlərin həllində müdriklik və uzaqqorənlik nümayiş etdirmişdir.

Vaqifin yaradıcılığı daim tədqiq obyektinə çevrilmiş, əsərləri kütləvi tirajla nəşr edilmiş və yubileyi keçirilmişdir. 1982-ci il yanvarın 14-də ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzi Şuşa şəhərində şairin məzarı üzərində ucaldılmış əzəmətli məqbərənin açılışı olmuşdur. 1992-ci il mayın 8-də Ermənistanın silahlı quldur dəstələri işgala məruz qoyduqları Şuşada bütün beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq mədəniyyət nümunələrinə qarşı vandalizm aktları törətmış və 600-ə yaxın tarixi-memarlıq abidəsini talayıb məhv etmiş, o cümlədən Xurşidbanu Natəvanın, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün ev-muzeylərini və Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini dağıtmışlar.

Vaqif irlisinin azərbaycanlıq məfkurəsi işığında daha dərindən araşdırılıb öyrənilməsi bu gün də aktuallığını qoruyan və həllini gözləyən mühüm məsələlərdəndir.

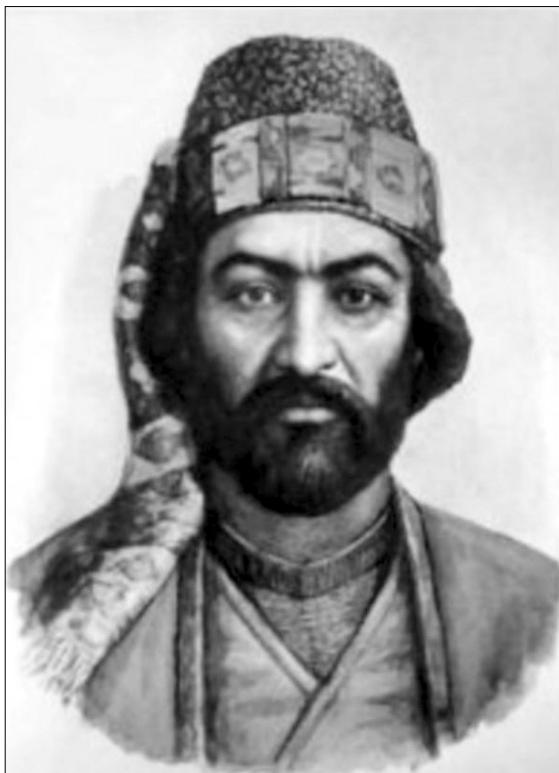
Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinin layiqincə keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ilə birlikdə, Azərbaycan Yaziçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, Molla Pənah Vaqifin 300 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 12 yanvar 2017-ci il.

Vaqifin dövrü, həyatı və dünyagörüşü

XVI əsrin əvvəllerində yaranan Azərbaycan Səfəvilər dövləti (imperiyası) XVIII əsrin əvvəllerində tədricən süqut edirdi. Mərkəzi hakimiyyətin zəiflədiyini görən Səfəvi sərkərdəsi Nadir xan Əfşar hakimiyyəti ələ keçirib tezliklə şah taxtına əyləşdi. Ancaq xalq arasından çıxmış bu qüdrətli sərkərdə-hökmdar da XVI əsrde formalaşmış möhtəşəm Azərbaycan dövlətini bərpa edə bilmədi. Və Nadir şah sui-qəsd nəticəsində öldürüldükdən sonra ölkə kiçik dövlətlərə-xanlıqlara parçalandı.

Həmid Araslı yazır:

«Vaqif yazıb yaratdığı dövrdə Azərbaycanda iqtisadi və siyasi vəziyyət son dərəcə gərgin idi. İki əsrdən artıq Türkiye və İran işgalçılarının ölkəni istila etmək uğrunda apardıqları qanlı müharibələr Azərbaycanın iqtisadi həyatına olduqca ağır təsir göstərmışdı. Dəfələrlə Türkiye və İran orduları tərəfindən işgal edilib talan olunan Azərbaycan şəhərlərində iqtisadi həyat pozulmuş, ticarət tənəzzül

etmiş, mədəni-maarif müəssisələri dağılmışdı. Ölkənin abad şəhərlərini xarabaya çevirən bu qanlı müharibələrdən sonra yerli xanlıqların hakimiyyət uğrunda mübarizələri onun siyasi qüvvəsini yenidən parçalamışdı... Belə bir şəraitdə Azərbaycan xanlıqlarını birləşdirmək uğrunda gedən mübarizə mütərəqqi bir mübarizə olub, xalq kütłələrinin arzusundan doğsa da, buna şərait yox idi».

Həmid Arasının fikrincə, «bu illerdə Azərbaycanın mütərəqqi dövlət xadimləri Azərbaycan xalqının istək və arzusuna uyğun olaraq, ölkənin əsrlərdən bəri davam edən Türkiyə və İran istilasından xilas edərək istiqlaliyyətini bərpa etmək üçün Rusiyaya meyl göstərmiş və bu meyl, nəhayət, ölkənin Rusiyaya ilhaq olunması üçün zəmin yaratmışdır.

...Azərbaycan xalqının görkəmli şairi Molla Pənah Vaqif öz siyasi fəaliyyəti ilə Rusiyaya ilhaq tərəfdarı olub, İran işğalına qarşı mübarizədə Zaqafqaziya xalqlarının ittifaqını təşkil etmək uğrunda mübarizə apardığı kimi, ədəbi fəaliyyətində də geniş xalq təbəqələrinin arzu və istəklərini ifadə edən şifahi xalq ədəbiyyatına əsaslanmış, ədəbiyyatımızda realist meyllerin qüvvətlənməsinə mühüm təsiri olmuşdur».

Molla Pənah Vaqifin, ümumiyyətlə Qarabağ xanlığının, eləcə də «Azərbaycanın mütərəqqi dövlət xadimləri»nin nə dərəcədə Rusiya tərəfdarı olmaları, əlbəttə, mübahisəlidir. Və İranla müqayisədə müəyyən mütərəqqi idarəcilik üsullarına malik olmasına baxmayaraq, Rusiya da Zaqafqaziyaya (və Azərbaycana), şübhəsiz, öz imperiya maraqlarına uyğun olaraq, işğalçı kimi gəlirdi. Ona görə də M.P.Vaqifin Rusiyaya «meyl»i bütün hallarda diplomatik xarakter daşımaqla, həmişə Qarabağ xanlığının (və müəyyən mənada Azərbaycanın) müstəqilliyini qorumağa xidmət etmişdir.

«Vaqif» dramının müəllifi Səməd Vurğun Vaqif dövrünün siyasi mənzərəsini Qarabağ xanı İbrahim xanın dilindən verdiyi aşağıdakı sözlərlə, fikrimizcə, çox dəqiq ifadə edir:

*Bir yandan Türkiyə, bir yandan İran,
Ordan da Rusiya göndərir ferman...*

Vaqifin unudulmaz obrazını yaratdığı (və tarixi mənbələrə sədaqətlə qələmə aldığı) romanını Yusif Vəzir Çəmənəzəminli «Qan içində» adlandırmış, naşirlər isə romana «İki od arasında» adını vermişlər ki, M.P.Vaqifin dövrünü səciyyələndirmək baxımından hər ikisi məqbul və məzmunca tamamilə müvafiqdir.

Görünür, Vaqifin dövrü barədə ən təfsilatlı, eyni zamanda, ümumiləşdirici məlumatı Aqil Abbasın «Batmanqılınc» romanı verir.

Aqil Abbas yazır:

«...İranda sülalələr arasında gedən qanlı savaşlar bu zavallı ölkəni qaynar qazana döndərmişdi. Nadir şahın bayrağı altında cəmlənmiş bütün İran, İraq, Azərbaycan torpaqları başdan-başa döyüş meydanına çevrilərək oda-alova bürünmüşdü. Ucsuz-bucaqsız İran imperiyası parça-parça olaraq iyirmiye qədər müstəqil xanlıqlara, kiçik feodal dövlətlərə bölünmüştü. Bu kiçik feodal dövlətlərsə bir-birinin ətinə yerkləyirdi. Hərbi münaqişələr on minlərlə günahsız insanın həyatı bahasına başa gəlir, şəhərlər dağılır, kəndlər sahibsiz qalır, təsərrüfat məhv olurdu. Əhali rəzil vəziyyətə düşmüşdü. Bu qurtarmaq bilməyən davalar, axıdilan nəhaq qanlar, dəhşətli qardaş qırğını insanları insanlıqdan çıxartmışdı. Milli təəssübkeşlik, vətənpərvərlik və ən başlıcası, insanpərvərlik tamamilə yaddan çıxıb unudulmuşdu. Ölkənin kələfi dolaşmışdı. Hakimiyyət iddiasında olan kəslər bu kələfi açmağa çalışmaqdansa, öz ağılsız cəngaverliklərile onu daha da dolaşdırırdı».

Aqil Abbas davam edir:

«...Azərbaycan xanları qılıncları birləşdirmək və boş qalmış İran taxt-tacına yiylənənmək, vahid bir dövlət yaratmaq haqqında deyil, bir-birlərinin torpaqlarını

ələ keçirmək barədə düşündülər. Biri digərilə birləşib üçüncüyü əzməyə, üçüncü də özünə müttəfiq tapıb başqa birisini məhv etməyə can atıldı. Özləri də intizarla gözləyirdilər ki, görən, İranda kim şah olacaq - Qacar, yoxsa Lütvəli xan, ya başqa birisi?! Elə bil bunların alnına yazılmışdı ki, tarix boyu İran şahlarına tabe olsunlar, onun sözüylə oturub-dursunlar. Əslində isə bu xanların hər biri dövlət başında dayanmağa qadırıydı. İbrahim xan da, Fətəli xan da, Ziyad oğlu da! Bu xanların gücü vardı, qüdrəti vardı, amma siyaseti yoxuydu. Ümumiyyətlə, bu xanlar həmişə siyasetdən uzaq olmuşdular».

Fikrimizcə, «Batmanqılınc» romanının əsas qəhrəmanı ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərdən, hətta Məmməd bəy Cavanşirdən daha çox, onların mövcud olduğu dövr, bu dövrün ziddiyətləri, problemləri və xalqın müstəqilliyi uğrunda çıxış yolu axtarışlarıdır:

«...Qarabağ xanlığının binəsi qoyulandan tam müstəqil olmuşdu. İran şahlarından asılılıq isə təkcə ad asılılığıydı. İndi Xan qarabağlıların qanı bahasına başa gəlmiş müstəqilliyini belə asanlıqla əldən vermək istəmirdi. Amma Rus imperiyası ilə münaqişəyə girməyə də ehtiyat edirdi. Qarabağ xanlığı o boyda imperiyanın önündə çox kiçik idi.

Qarabağı Rusiya ilə birləşməyə qoymayan daha başqa bir səbəb isə, xanlıqdakı ikitirəlik, daha doğrusu, üçtirəlik idi. Bu tırəldən biri hər vəchlə xanlığın Rusiya ilə ittifaqına maneçilik töredir və üstünlüyü İran dövlətinə verirdi. Bunlar, demək olar ki, əksəriyyəti təşkil edirdi.

Bir qrup əyan isə, başda Vaqif və Əbülfət ağa olmaqla, Rusiya tərəfdarıydı. Bunların sayı az olsa da, nüfuzları böyük idi.

Üçüncü tırə isə, Məmməd bəyin tərəfdarlarıydı ki, onların da əqidəsi - nə Rusiya, nə də İran - tam müstəqillik və Azərbaycan».

Fikrimizcə, Qarabağ xanlığının Rusiya himayəsinə münasibətini aydınlaşdırmaq baxımından «Batmanqılınc» müəllifinin aşağıdakı mühahizəsi də maraq doğurmaya bilməz:

«Xanın ümid bağlılığı böyük sərdar Zubov isə, Yekaterinanın ölümünü bəhanə edərək, yanında saxladığı Qarabağ xanlığının nümayəndələrini və İbrahim xanın oğlu Əbülfət ağanı qiymətli hədiyyələrlə geri qaytarmış və gözəl-gözəl vədlərlə qoşunu götürüb Azərbaycanı tərk etmişdi. Amma açıq-aşkar görünürdü ki, Zubov Qacarın qızılbaşları ilə üz-üzə gəlmək istəmir, daha doğrusu, qor-xur. Elə olmasayıdı, Qacarın Araza yaxınlaşmaq xəbərini eşidən kimi çarın ölüyünü bəhanə edib Rusiyaya dönməzdi. Zubovun Qacardan ehtiyat elədiyini gören İbrahim xan anlayırdı ki, Qarabağın başının üstünü qara buludlar alıb».

Vaqifin dövrü zahirən regionda cərəyan edən mürəkkəb siyasi-sosial proseslər baxımından belə idi, lakin XVI əsrənən başlayan güclü daxili etnik - mədəni oyanma (passionarlıq) milli ruhu indiyə qədər görünməmiş bir şəkildə canlandırır, etnosun milli özünütəsdiq miqyasını tədricən genişləndirir və bütün kulturoloji enerjisilə Azərbaycan millətini formalaşdırırı.

* * *

Molla Pənah Vaqifin dünyaya gəldiyi ailə mühiti, uşaqlığı və gəncliyi barədə məlumat o qədər də geniş deyil.

«Salahlı evi» kitabının müəllifi publisist-tarixçi İsmayıllı Umutlu yazır:

«Atadan erkən yaşında yetim qalıb anası Ağqızın himayəsində böyüdüyündən o özü və qardaşı Piri el arasında «Ağqizoğlu» kimi də tanınmışlar.

...Dövrünün tanınmış müdərrislərindən, Qazax sancığının Cuvar nahiyyəsinə aid Qaralar (Poylu) kənd sakini Molla Məhəmməd Şəfi əfəndinin

tələbəsi olmuş, ənənəvi Şərqi elmlərini, əsasən, bu müdrik insandan öyrənmişdir. Bir müddət Salahlıda məscid yanında məktəbdarlıq etmiş, bu səbəbdən adına «Molla Pənah» deyilmişdir».

Qazax mahalindəki Salahlı kəndlərinin hamisının bir kökdən törədiyi, bu mahala orta əsrlərin sonlarında Anadolunun şərqindən köcüb gəldikləri güman olunur. Ümumən Qazağın və həmhüdud regionların etnik tarixi qədim dövrlərdən - ən gec iki türkənin Qafqazın cənubunda məskunlaşmalarından başlayır. Və məlum olduğu kimi, həm təbii-etnoqrafik, həm də ictimai-siyasi səbəblər ucbatından çoxsaylı köçmələr-gəlmələrlə müşayiət edilir. Müxtəlif xalqların nümayəndələrinə də təsadüf olunmasına baxmayaraq, Qazax mahalının əhalisinin mütləq əksəriyyətini həmişə türk mənşəli etnoslar, tayfalar təşkil etmişlər ki, bu da, ilk növbədə, regionun tarixi ethnotoponimiyasından, dialekt-şivə mənzərəsindən, bugünə qədər qorunub saxlanılan folklorundan, adət-ənənələrindən aydın görünür.

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqifin məsqətürəsi, yəni anadan olan yeri haqqında da ixtilaf vardır. Bəziləri Balakən, Həsənsu, Qarabağ, Qazax və kəndlərini Vaqifin anadan olan yeri hesab edirlər. Amma ehtiyatkar mühərrirlər isə bu nöqtəni üstüörtülü buraxaraq, «Qazax elindəndir» deyirlər. Bu ehtiyatkarların birincisi Mirzə Yusif Nersesovdur. Bizcə, Vaqifin dünyaya geldiyi yer bu göstərilən yerlərin heç birisi deyildir. Onun doğma yurdunu Qazax şəhərinin yanındakı Salahlı kəndidir (bu məqamda Salman Mümtaz çıxarış verərək əlavə edir ki, «Qazax qəzasında Salahlı adında üç kənd vardır: Yuxarı, Orta və Aşağı. Vaqifin anadan olan yeri, məsqətürəsi hansı olduğu anlaşılmalıdır» - N.C.). Çünkü bunu Vaqif özü aydın və aşkar bir surətdə meydana qoymaqdadır. Aşağıya köçürüdüğüm iki beyt buna böyük, həm də çox mötəber bir sənəddir:

*Vətən xoşdur deyə, Vaqif, bizi çəkdin Səlahliya,
Səlah bilməm nədir, yanında yarı-canfəza yoxdur.
Şəkər ləblər olurlarmış əzəldən Sarıqamışda,
Gəlib şimdə sorağın sordum, onlardan səda yoxdur».*

Yusif Vəzir Çəmənzəminli «İki od arasında» romanında yazır:

«Vaqif Qazağın Saatlı elindən idi. On səkkizinci əsrin əvvəllərində Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdu. Atası qazaxlılar kimi əkin və heyvandarlıqla məşğul idi, lakin uzun illərdən bəri davam edən Osmanlı - İran mührəbələri bu elin əsəri pozur, bütün əli silah tutanları sürükləyib götürürdü. Əvvəl Qazax Şəmsəddinlə bərabər Gəncə xanlığına daxil idi, sonra Gəncədə hökmardarlıq edən Ziyad uşaqları Nadirin iş başına gəlməsinə meyl göstərmədikləri üçün Nadir Qazağı Gəncədən ayrıb Gürcüstan valiliyinə ilhaq etdi. Nadir şahın bütün səfərlərində Gürcüstan valisi İraklı ilə bərabər qazaxlılar da iştirak etmiş və böyük igidlik göstərmişdilər. Lakin bu igidlik ağır qiymətə başa gəlirdi; xalq qırılır, ana yurdunu viran qalırıdı».

Həmid Araslı yazır:

«Vaqif 1717-ci ildə Qazax mahalının Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdur. Şairin əsl adı Pənah, atasının adı isə Mehdi ağaçıdır. Lakin sonralar Vaqif məktəbdar olduğu üçün Molla Pənah adı ilə xalq arasında tanınır».

Salman Mümtaz Vaqifin «Ağqız oğluyam, əqli-dərdəm mən» misrasına əsaslanaraq şairin anasının adının «Ağqız» olduğunu göstərir. Və yazır:

«Molla Pənah Vaqifin əvail halından tamamilə bixəbərəm. Kimdən və harada təhsil etdiyini də dürüst bilmirəm. O qaranlıq nöqtələri bu gün əlimizdə təsvir edəcək, aydınlaşacaq heç bir vəsiqə yoxdur. Bu barədə «Riyazül-aşıqin» sahibi ilə «Təzkireyi-Nəvvab» müəllifləri də sükut ilə keçmişlər».

Həmid Araslı isə Vaqifin təhsili məsələsinə müəyyən aydınlıq gətirir:

«O, dövrünün alımlarından olan Şəfi Əfəndinin yanında oxumuş, mükəmməl mədrəsə təhsili almışdır. Eyni zamanda xalq məişətinə, adət və ənənələrə gözəl bələd olmuş, xüsusən aşıqlarını dastanlarını və qoşmalarını sevə-sevə dinləmiş, saz çalmaq öyrənmiş və ilk əvvəl aşıqlar kimi şeirlər söyləməyə çalışmışdır».

Göründüyü kimi, Vaqifin sözün geniş mənasında yaradıcı şəxsiyyətinin formalaşmasına ən azı üç mühüm amil təsir göstərmişdir:

- 1) dünyaya gəldiyi mahalın zəngin (və milli) mənəvi, mədəni aləmi, etnoqrafik mükəmməlliyi;
- 2) gələcəyin böyük şair-mütəfəkkirinin, dövlət xadiminin yaxşı təhsil alması, dövrün elmlərini dərindən öyrənməsi;
- 3) Vaqifin təbii istedadı, ünsiyyətcilliyi, müstəqil (və mükəmməl) dünyagörüşü.

Vaqifin doğulub boy-a-başa çatdığı Qazax mahalına dərin məhəbbəti heç zaman azalmamış, əksinə, vətəndən ayrı düşəndən sonra daha da güclənmişdir ki, məşhur qəzelinin aşağıdakı beyti bunu bir daha sübut edir:

*Çıxb başmaq seyrinə, edib seyri-çəmən gəldim,
Ayaq üstən Qazağa bir gedib gördüm vətən, gəldim.*

Və maraqlıdır ki, mənbələr - «Qarabağnamə»lər, təzkirələr və s. Qarabağ xanının məşhur vəziri haqqında bəhs edərkən, onun «qazaxlı» olduğunu tez-tez yada salır, təkrar-təkrar qeyd edirlər.

Vaqif kifayət qədər yetkin yaşlarında «vətən» deyə tərənnüm etdiyi Qazaxdan ailəsi, eləcə də həmyeriləri ilə birlikdə Qarabağa köçməli olur. Mənbələr XVIII əsrin ortalarını əhatə edən bu köçmələrin səbəbi olaraq həmin illərdə Qazax mahalında hərbi-siyasi iğtişaşların güclənməsi, hərc-mərcliyin artmasını göstərir.

Y.V.Çəmənzəminli yazır:

«Təbiidir ki, xalq bu həyatdan təngə gəlmış, çıxacaq yolu arayırdı. Qarabağ xanlığının təşkili və Şişənin 1754-də təsisini qazaxlılara bir ümid verdi. Böyük yollardan kənar dağ başında salınmış bir qala sayəsində sülhlə keçinmək istəyirdilər. Qazaxlıların Qarabağa köçməsi bu səbəblərdən irəli gəlirdi. Vaqif də Saatlı elinə mənsub olan on yeddi ailə ilə bərabər Şişəyə köçüb şəhərin Saatlı məhəlləsində yerləşmişdi».

Lakin Vaqif Qazaxdan birbaşa Qarabağ xanlığının mərkəzinə - Şuşa şəhərinə köçməmişdi.

Həmid Arası XIX əsr təzkirəcılardan olan Qaradağıdən belə bir sitat gətirir:

Vaqif «...Qazax elləri ilə bir yerdə qırıq iki sinnində var ikən köçüb Qarabağ vilayətinə gəldi. Qarabağ vilayətinin xan və hakimi İbrahim xan bunlara Vərənduz mahalında Kondələnçay və Quruçay üstündə sükna və ziraət yeri verib. O yerlərdə onların qışlaq və qəbristan yerləri bağıdır».

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqif Salaklı kəndindən köçərkən ilk əvvəl... Qarabağın indi də məruf kəndlərindən sayılan Veysəlli kəndinə gəlmış və orada Salahlıdakı peşəsi olan məktəbdarlığına davam etmişdir.

...Bir an əvvəl məqsədinə nail olmaq üçün Veysəlli kəndindən köçərək Qarabağa (əslində, Qarabağ xanlığının mərkəzi Şuşaya - N.C.) gəlir və şəhərin Saatlı məhəlləsində bir məktəb açaraq məktəbdarlığa başlayır. Əvvəldən xəyalında tutduğu kimi, İbrahim xan Cavanşirə müqərrəb olmaq istəyir. Tam bu çağlarda ki, Vaqif fəxriyyəmanənd bir qəzəl inşad edərək bir beytində də «ali-Cavanşir»i istəməyə-istəməyə boğazdan yuxarı bir qədər medh edir:

*Qarabağ içrə bir şair kəlimüllah Musadır,
Cavanşir içrə bir mövzun bayati dəsti-beyzadır.*

*Qələm qədrin əsayi-əjdəhapeykercə bilməkdə
Bəni-İsrailə ali-Cavanşir yəni həmtadır.*

*Dili-rövşən gərək nadan içində sərf edən ömrün,
Çıraqın səltənətgahı səvadi-şəmi-yeldadır.*

*Ümidim vardır kim, bu qara gün getməyə başa,
Dönər bir özgə rəng ilə, bu axır çərxi-xəzradır.*

*Məkan tutdisə Vaqif, yox əcəb, bu Şişə daşında,
Məkani-ləli-gülrəngin miyani-səngi-xaradır.*

Doğrudan da, Vaqifin qəzəli çox da təsisiz qalmayırlar. Az keçmədən Vaqif İbrahim xan Cavanşirin eşik ağası və daha sonra nədimi-hüzur və müşaviri-məxsus olur».

Əlbəttə, ümumən doğru olan bu mülahizələrdən biri mübahisə doğurmaya bilməz ki, bu da Vaqifin «ali-Cavanşir»i istəməyə-istəməyə boğazdan yuxarı» tərifləməsi məsələsidir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Vaqif «ali-Cavanşir» sarayına getməyi ürəkdən istəyirdi, qələminin qədrinin də orada bilinəcəyinə əmin idi. Və, heç şübhəsiz, onu da anlayırdı ki, saray həyatı adı həyat deyil... Odur ki, şairi qeyri-səmimilikdə qınamaq düzgün olmazdı...

Y.V.Çəmənzəminli yazır:

«Vaqif Şişəyə gələndə 29-30 yaşlarında idi... Gələr-gelməz Saatlı məhəlləsində bir məktəb açıb dərs verməklə həyatını keçirməyə başlamışdı. Dərs mənənən Vaqifi təmin etmirdi. Bu sənət ona azlıq edirdi. Onda qüvvətli bir inam vardı, həm də inad idi: onun iti gözləri mühitinin hər üzünü görür, əyər-əksiklərini seçirdi. O, bu mühitə nüfuz etmək, onu öz rəyinə tabe etmək istəyirdi».

Y.V.Çəmənzəminlinin dediyi ilə razılışsaq, belə məlum olar ki, Vaqif Şuşaya 1747-ci ildə gəlmışdır. Bu isə doğru deyil, çünkü Şuşa-Pənahabad 1750-ci ildən Qarabağ xanlığının mərkəzinə çevriləməyə başlamışdı. Mənbələr isə Vaqifin ümumiyyətlə Qarabağa 40 yaşlarında gəldiyini deməyə əsas verir.

Yusif Vəzir Vaqifin saraya yol tapması ilə bağlı xalq arasında söylənən bir sıra «səbəb» və ya «vasitə»lər barəsində də bəhs edir ki, bunlardan birincisi molların (gələcək vəzirin) ona müraciət edən avam bir çobanın itinə «dua» yazması, ikincisi isə molla-şairə İbrahim xanın qızı Sənəm xanımın sovgat gəndərməsidir. Əlbəttə, bu əhvalatlar həqiqətdən daha çox, sevimli şairini (və övladını) sarayda görmək istəyən xalqın arzu-istəklərini eks etdirir.

Qarabağ xanlığının paytaxtı Şuşa şəhəri, tamamilə təbii olaraq, Vaqifi ən müxtəlif səbəblərdən özünə cəlb edirdi...

Həmid Arası yazır:

«...Şuşa şəhərinə köçərək, orada məktəb açıb köhnə peşəsini (məktəbdarlığını - N.C.) davam etdirir. Lakin bu zaman Vaqifin şairlik şöhrəti hər tərəfə yayılmış idi... Şairin şöhrətini eşidən Qarabağ hökmdarı İbrahim xan onu saraya dəvət edib, eşik ağası, yəni daxili işlər üzrə vəzir təyin edir. Lakin Vaqif az bir müddət ərzində öz ağıl və istedadı ilə böyük nüfuz qazanır, xanlığın bütün daxili və xarici işlərini öz əlinə alır... Tarixi məxəzlərdən Vaqifin Qarabağ xanlığının möhkəmlənməsi uğrunda çalışan bacarıqlı bir dövlət xadimi olması anlaşıllır».

Qeyd edək ki, Həmid Arası əvvəlki əsərlərində M.P.Vaqifin «eşik ağası» vəzifəsini «daxili» yox, «xarici işlər vəziri» kimi təqdim etmişdi ki, bu, əlbəttə, doğru deyildi. Ümumiyyətlə, «eşik ağası» mənsəbi sarayın, indiki təbirlə desək, «inzibatçı»sı və ya «administrator»u idi.

Molla Pənah Vaqifin Qarabağ xanlığının bütün tarixi boyu ən məşhur vəzir olduğunu mövcud mənbələrin, demək olar ki, hamısı təsdiqləyir.

Mir Mehdi Xəzani «Kitabi-tarixi-Qarabağ»da yazır:

«O cümlədən Molla Pənah Vaqifin ölmək hekayətidir. Belə ki, məşhur Axund Molla Pənah bir sahibi-kəmal və müddəbir və təcrübəli və şair və xoşməqal adam idi. Əsli Qazax camaatından idi, amma gəlib Qarabağda İbrahim xanın hüzurunda izzət və şöhrət və xüsusiyyət hasıl etmişdi ki, xanın ondan kənar məsləhəti olmazdı. Onun vəziri və mötəmidi idi. Və hər ümuri-hökumət və qeyridə Axund Molla Pənahın tədbiri və müşavirəsi ilə rəftar edərdi. Hər necə düşmüsdüsə, ona yaxşı inanıb etimadi-külli etmişdi ki, hamı övlad və əqrabalarından artıq onun xatırın və hökmətin mənzur edirdi. Və külli-ixtiyarın ona vermişdi».

XIX əsr təzkirəcisi Qarabağı isə göstərir ki, «yazılanlara görə, Vaqifin bir para elmlərdə səriştəsi varmış. Ələlxüsus nücum və elmi-mühəndislikdə. İbrahim xanın hərəmxanasını və onun özünü və övladının hər cür təmiratını və şəhərin ətrafına çəkilmiş hasar və barının ümdə naziri və mübaşiri mərhum Molla Pənah imiş».

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqif öz istedad və doğruluğu sayəsində o qədər izzətli etibar qazanır ki, xan hər bir işini Vaqifin məsləhət və səvabədidi ilə gördüyü kimi, səfərə çıxdıqda da Vaqifi öz yanınca götürərdi. Mirzə Yusif Qarabağının yazmağına görə, İbrahim xan səfərlərinin birində, bəzi mülahizələrə görə, böyük bir qüvvə ilə Kür qıraqında dayanmış imiş. Qoşun böyükləri bu tuli-mukənnətdən təngə gələrək Molla Pənah Vaqifdən rica edirlər ki, Qarabağa dönmək üçün bir əlac taparaq və hər nə tövr olur-olsun, İbrahim xana icrayi-nüfuz etsin. Vaqif isə aşağıdakı mürəbbəi yazaraq xanəndələrə verir ki, məqamında İbrahim xanın hüzurunda təğənni etsinlər:

*Siyah tel görmədim Kür qıraqında,
Məğər heç yaşılbəş olmaz bu yerdə?
Tərlan könlüm yenə uça dağlara
Havalanıb hərgiz qonmaz bu yerdə...*

...Nədənsə xanəndələr bu mürəbbəi xanın məclisində oxurkən, istənilən nəticə hasil olmur. Bunu eşidən Vaqif həman dəm bədahətən bu rəqsan və olduqca dilbər mənzuməni inşad edərək xanəndələrə verdirir ki, təkrar oxusunlar:

*Kür qıraqının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbəş sonası, hayif ki, yoxdur!
Ucu tər ciğalı siyah tellərin
Hərdəm tamaşası, hayif ki, yoxdur!*

*Qış günü qışladı Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranın, cümlə cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın
Bir gözəl obası, hayif ki, yoxdur!*

*...Vaqif haqdan dilər lütfü kərəmlər,
Belə yerdə duran, vallah, vərəmlər.
Yenə yada düşdü bizim sənəmlər,
Getməyin binası, hayif ki, yoxdur!*

Bu mənzumə oxunarkən, İbrahim xan Cavanşirə elə təsir edir ki, qoşuna filfövr köçmək əmrini verərək, özü də ordu ilə bərabər Qarabağa əzimət edir».

M.P.Vaqif dünya işlərindən bu və ya digər dərəcədə baş çıxaran istedadlı bir diplomat idi. Lakin onun diplomatlıq fəaliyyətinin həm məzmununu, həm də miqyasını Qarabağ xanlığının beynəlxalq vəziyyəti müəyyən etmişdir.

Həmid Arası yazır:

«Məlumdur ki, Vaqif dövründə Azərbaycan bir sıra xanlıqlara ayrıldı. Vaqif bacarıqlı bir dövlət xadimi kimi bu parçalanmanın ölkənin mədəni-iqtisadi inkişafına ciddi maneə olduğunu anlayır və var qüvvəsi ilə xanlıqları bir-leşdirməyə can atırı. Lakin bu mümkün olmadığı şəraitdə ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün şair Rusiya ilə olan əlaqələri daha da möhkəmlətməyə başlayır. Bu zaman İrandan Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən göz-lənilən təhlükəni hiss edən Vaqif ölkəni müdafiəyə hazırlaşır, bu məqsədlə qonşu dövlətlərlə ittifaq bağlayır, Rusiya ilə siyasi əlaqələri möhkəmləndirirdi. Məhz Vaqifin belə bir siyasi fəaliyyəti nəticəsi olaraq Qarabağ xanlığı Şuşa qalasını Qacarın hücumundan müdafiə edib qoruya bilir».

Mirzə Adığözəl bəyin «Qarabağnamə»sinə (Bakı, 1960) «Müqəddimə»sində XVIII əsr Azərbaycan tarixinin görkəmli tədqiqatçısı V.N.Leviatov yazır:

«Mirzə Adığözəl bəy Şuşanın müdafiəyə hazırlığını, onu mühasirə etmiş Ağa Məhəmməd şahın qoşunlarından özünü qəhrəmancasına müdafiə etməsini təsvir edir. Bu hadisələrdən danışdıqda Mirzə Adığözəl bəy XVIII əsrin ən böyük şairi olan Molla Pənah Vaqifin adını çekir.

1796-ci il yürüşündə rus ordusunun baş komandanı qraf V.A.Zubovun qoşunları Kür və Araz çayları yanındakı kənddə qış düşərgəsində olduğu zaman İbrahim xanın oğlu Əbülfət ağanın vasitəsilə Vaqifə qiymətli daşlarla bəzədilmiş bir əlağacı göndərməsi kimi çox mühüm bir faktə yalnız «Qarabağnamə»də rast gəlirik. Adətən belə hallarda olduğu kimi, bu hədiyyə, görünür, Şuşanın İran qoşunlarından müdafiəsini təşkil etməkdə fəal iştirak etmək və Rusiyaya meyil göstərmək üçün bir iltifat əlaməti olaraq, imperatriçanın adından göndərilmişdi».

Əlbəttə, Vaqifin tam bir Rusiya tərəfdarı olması barədə söhbət belə gedə bilməz. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, həm Rusyanın Qarabağ xanlığının, həm də Qarabağ xanlığının Rusiyaya bu jestlərinin arxasında məlum siyasi məqsədlər dayanırdı ki, Qarabağ xanlığının vəziri bunu bütün dərinliyi ilə dərk etməyə bilməzdi.

Mir Mehdi Xəzani yazır:

«...Gürcüstan valisi İraklı xanın ərizəsinə və həsbüt-təmənnasına görə imperaturiyyə üzma Yekaterina əmr eyləyib sərdarı-əzəm anşef qraf Zubov zəfərli əsgərləri ilə əzm eyləyib və gəlib səmti-Dərbəndə və qəleyi-Dərbəndi müsəxxər qılıb ölkəyi-Salyana və həvaliyi-Şəhri-Şamaxiya varid olub, orada ordu eyləmişdilər. İbrahim xan eşidən kimi, öz oğlu Əbülfət xanı Qarabağ bəyzadələrindən neçə nəfəri ilə yaxşı sovqat və töhfə və hədiyyələrlə göndərib öz səmi-mi-qəlbi və rzayı-xatırı və xahişlə Rusiya dövlətinə dil verib, izhari-itaət eylədi və həm bir ərizəyi-ixlas və iradəti-farizəyi-imperaturiyyə üzma Yekaterina hüzuruna yazıb mərsul etdi. Cün onlar oraya yetişdilər, sərdarı-əzəm dəxi o ki var, lazımayi-hörəmət və təzim idi, Əbülfət xanın və Qarabağ bəyzadələrinin haqqında əmələ gətirib və İbrahim xanın ərizəsini dəxi mötəmid mərsuləsi ilə öz eşikağasına qoşub, Dərbənd və Kızlar yolundan imperaturiyyə hüzuruna göndərib və İbrahim xana dəxi yaxşı, qiymətli hədiyyə və töhfələr (verib), bir nəfər knyazın müraciətində mərsul edib qayət məhəbbət və nəvazişlər ilə imperaturiyyə üzmanın əbədi olan mərhəmət və inayətlərinə ümidi var eyləmişdi və bir yaxşı əsayi-mürəssə becəvahir dəxi Molla Pənah Vaqif təxəllüsə göndərmişdi».

Vaqifin diplomatik fəaliyyətində Tiflis səfəri müəyyən yer tutur.

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqif, ehtimal ki, iki hökumət arasında həll olunması lazımlı gələn işlərin həlli və tövsiyyəsi üçün İbrahim xan Cavanşir hökuməti adından o zamanlar

Gürcüstan valisi olan II İraklinin yanına gönderilmişdir. Vali ilə Vaqifin o gün görüşmələrini təsvir edəcək lövhə və vəsiqələrin bu gün əldə olmaması bize o rəsmi ziyyarət və görüşün rəsmi qəbul və tərzi-üsulunu öyrənməyə və öyrətməyə mane olur. Vali özü şəxsən Vaqifin bazidində gəlmirsə də, amma öz oğlu Ellon xanı öz əvəzindən Vaqifin ziyyarətinə göndərir. Məhz bu müxəmməs Vaqif tərəfindən o görüş münasibəti ilə Tiflis şəhərində söylənilən tarixi bir şeirdir:

*Valinin çeşmi-çırığı, vəh, nə türfə can imiş,
Külli-Gürcüstanın üzrə sayei-sübhan imiş,
Düşməni pamal edən sərdarı-valaşan imiş,
Aləmin sərdəftəriymiş, adı Elyon xan imiş,
Saxlaşın Allah pənahında, əcəb oğlan imiş.*

*Heç yoxdur nisbəti, özgə diyarın xanına,
Bir cavandır kim, yaraşır padşahlıq şanına,
Dəyməsin afət yeli, yarəb, güli-xəndanına,
Sərbəsər aləm gərəkdir baş əyə fərmanına,
Təqi-əbruyi-təlifi qible-iiman imiş.*

*Xoş tamaşa eylədim, gördüm tamam ətvarını,
Çox bəyəndim özünü, həm ləhce-i-göftarını,
Maşaallah, zahir etmiş ululuq asarını,
Belə sandım kim, mələkdir əvvəla didarını,
Xeyli çağdan sonra bildim kim, gözəl insan imiş.*

*Sayır oğlundan xanın gər olmadıq biz ruşinas,
Manei yox, anları həm eylədik bundan qiyas,
Bu çırağ elə çırağdır, eyləmiş nur iqtibas,
Vaqifa, sən qıl xudaya hər zaman şükrü sipas,
Valinin ocağı böylə gün kimi taban imiş.*

Qarabağın şairanə və fərəhəfza mənzərələrindən ayrıca bir ləzzət alan Vaqif pərilər məkanı olan Gürcüstandan da xüsusi bir zövq almışdır. Azərbaycan gözəllərini gerçək və təbii cümlələrlə oxşayan bu şirin dilli şairimiz Gürcüstan pərilərini də gözəl-gözəl öymüş və özünəməxsus bir məharətlə də Tiflis şəhərini, sularını, hamamlarını olduğu kimi mübaligəsiz nəzmə çəkmişdir».

M.P.Vaqifin Tiflisdə Gürcüstan valisi İraklı, eləcə də Rusiya heyəti ilə görüşlərinə dair sənədlər əldə olmasa da, Y.V.Çəmənzəminli həmin görüşləri öz romanında «rekonstruksiya» etməyə çalışmışdır:

«Vaqif göstərilən yerdə oturub, mərasimi böyük maraqla seyr edirdi. Rus zabitlərindən biri irəli yerləyib, İraklı xanı Rusiya himayəsinə girməsi münasibətilə təbrik etdi və sonra Peterburqdən göndərilmiş hədiyyələri bir-bir kiçik zabitlərdən alıb, İraklıya verdi. Nəhayət, gümüş və qızılı işlənmiş cildə qoyulmuş fərmani təqdim etdi.

İraklı xan hədiyyələri ayaq üstə qəbul edir və ətrafdakılara verirdi, yalnız tac və toppuzu öz yanında məxmər yastıqlar üstündə saxlatdı. Çariçanın fərmani təqdim edilən kimi, dışarıdan 101 top atəşi eşidildi. Bu bitdikdən sonra İraklı xan yeddi oğlunu və iki oğlan nəvəsini taxtin pillələrində qoyub, özü taxta çıxdı və oradan hədiyyələri təqdim etmiş rus zabitinə təşəkkür etdi.

Bununla mərasim bitdi, Rusiya nümayəndələri bir-bir irəli gəlib, İraklı xanın əlini sıxır və təbrik edirdi. Gürcü tavatları və məmurlar hökmdarın əlini öpürdü, bəzisi həyəcanından ağlayırdı. Sıra Vaqifə gəldi, vüqarla irəliləyib, İraklı xanla əl-ələ tutuşdu və bir az əyilərək:

- Əcdadınızın taxtında payi-qədim olasınız! - dedi. - Qarabağ hökmdarı fəxrimiz İbrahim Xəlil xan ali-həzrətlə iyirmi ildən bəri dost və ittifaq minvalilə keçinmişlər. İnsallah, irelidə də sədaqət və vəfadərliğimizda paydar olarıq.

İraklı qaşlarının altından Vaqifi süzərək türkçə dedi:

- Şəkk eləmirəm! Dostum İbrahim Xəlil xana məndən çox-çox salam yetirin. Vaqif danışarkən onun nitqini tərcüman taxtın yanında durmuş polkovnik Burnaşova tərcümə edir, o da Vaqifi diqqətlə süzərək başını tərpədirdi».

Yusif Vəzir daha sonra yazır:

«Burnaşov ona yaxınlaşan Vaqife nəzakətlə əl verib, masasının qabağındakı yumşaq sandalyada ona və katibinə yer göstərdi. Oturdular. Tərcüman da gəlib oturdu. Nəzakət qəbilindən olaraq bir sıra rəsmi sözlərdən sonra Burnaşov Yekaterinanın ədalət və mərhəmətindən, Tiflisə qoşun göndərməkdə heç bir istila fikrində olmadığından, yalnız əhalinin asayış və bəxtiyarlığını güdməsindən bəhs edib, əsl məsələyə keçdi:

- Biz möhtərəm hökmdarımız İbrahim Xəlil xanla da dost olmaq niyyətindəyik. Mərhəmətli çariça sizə de himayəedici əlini uzatmaq istəyir. Xan yalnız bizim himayəmizdə öz taxtında bağı qala bilər.

Vaqif bu sözləri dinləyir və şərqlilərə məxsus şübhə ilə Burnaşovun incə dodaqlarına və aq dişlərinə tamaşa edirdi. Burnaşov sözlərini bitirər-bitirməz Vaqif başladı. Qarabağ xanının Çingiz nəslinə və Ərgün sülaləsinə mənsubiyətini, Şişə kimi Şərqiñ açarı sayılan möhkəm bir qalaya malik olduğunu, qüvvət və qüdrətini, Təbrizə qədər hökmü yeridiyini birər-birər söyləyib:

- Əlahəzrət çariça ilə də, - dedi, - dost keçinməyə müştaq və amadəyik. Lakin...

Burada Vaqif bir az dayanıb, ciddi bir baxışla Burnaşovu süzdü və sonra İraklinin bağladığı müahidəyə işaret edərək, eyni şərait İbrahim Xəlil xanın da məqbul tutacağını sezdirdi.

Burnaşov gülümsəndə. Bu gülümsəmədə çar nümayəndəsinin bu şəraitə razı olmadığı aşkar göründü. Vaqif məsələni anladı, lakin özünü ona qoymadı: İran hadisələrinə keçdi. İbrahim xanın İran taxtını əlinə alması kimi edilən təklifləri söylədi.

Burnaşovun siması yavaş-yavaş sərtləşib, təkrar açıldı:

- Siz, - dedi, - əlahəzrət çariçanın alicənablılığına, mərhəmətinə inanma-lısınız. Sizin üçün bu mərhəmət böyük bir nemət ola bilər.

Vaqifin də üzü bir az sərtləşdi:

- Mərhəmət böyük nemətdir, - dedi, - doğru buyurursunuz, lakin məmləkət-lər arasındaki rəftar və əlaqənin də qaydaları var.

Burnaşov yenə etimad və mərhəmət məsələsini meydana atdı, çariçanın Krim xanına qarşı göstərdiyi «ədaləti» dəlil gətirdisə də, Vaqifi qane edə bilmədi. Vaqif iraklı ilə bağlanan müahidəni nəzərdə tutaraq işarələr elədi, bu fikirlərin öz şəxsi fikirləri olub, İbrahim Xəlil xanın hələ guya nə rəydə olduğunu bilmədiyini ireli sürərək, Burnaşovun ağzını aradı. Axırda Burnaşovun xəçpərəst Gürcüstanına və müsəlman Qarabağına başqa bir nəzərlə baxdığını duyub dilxor oldu. İndi Vaqif bir daha eyni söhbətə qayitmaq istəmir, Burnaşovun çariçanın mərhəmətinə həsr olunmuş söhbətini daxili bir kinlə dinləyib susurdu. Nehayət, Vaqif, Burnaşovun inadına cavab olaraq, tamamilə məsələyə dəxli olmayan söhbətlərə keçib çar nümayəndəsini dilxor etdi».

Əlbəttə, bu bədii rekonstruksiya həqiqətin (tarixin) özü deyil, ancaq güman etmək olar ki, ona çox yaxındır.

M.P.Vaqifin təbiətən ünsiyyətciliyi, şuxluğu, zarafata meylliliyi ona çoxlu dəst qazandırmaya bilməzdi ki, həmin dəstlər içərisində ən sadıqi, ən çox

təmasda olduğu və hər məsələni ən səmimi bir şəkildə müzakirə edə bildiyi məşhur Molla Vəli Vidadi idi.

Salman Mümtaz yazır:

«Vidadi haqqında bu günə kimi xeyli uydurma yazılmışdır. Bu uydurmaçıların birincisi Vaqifin və oğlunun qatılı Məhəmməd bəyin nəvəsi Əhməd bəy Cavanşirdir. Əhməd bəydən nəqlən Köçərli yazır: «Özgə bir qövlə görə, əzoncumlə mərhüm Əhməd bəy Cavanşirin yazmağına binaən ki, onun Qarabağ tarixinə dair artıq bələdiyyəti var idi, Molla Pənah Vaqif, mərhüm İbrahim xanın müqərrəbi-hüzüru olan zamanı öz dostu Molla Vəlini yazıp Qazaxdan Qarabağa gətiribdir və burada onun xana yavuq olmasına səbəb düşübdür və xan Molla Vəlinin əql və kəlamını dərk edib, xüsusən mömün və müttəqqi bir şəxs görüb ona lütf və mərhəmet göstərmiş. Və hər qismi röya görə, Molla Vəliyə söylərmiş, Molla Vəli dəxi onları xeyli münasib təbir edərmiş.» (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları, 1-ci cild, 1-ci hissə, səh. 139).

Qarabağlı Mir Möhsin Nəvvab yazır: «Mirzə Vəli Vidadi Baharlı Bayram xanın oğludur. Əslən tərəkəmə olub, Molla Pənah Vaqif ilə həməsr idi. İbrahim xana yaxın, yavuq adamlardan idi. Məlum olduğuna görə, xan mühüm bir işdən ötrü Vidadini İran padşahı Fətəli şahın yanına gönderdi. Vidadi şahın yanında nahəmvar danışlığı üçün qəzəbə uğradı. Topun ağızına qoydurulub, bədəni tikə-tikə edildi. Özü sünni idi, nəslisi isə tamamilə şıədir. Vaqif ilə gah-gah şeirləşərdi. Divanı olmayıb, şeirləri pərişan haldadır.» («Təzkire-Nəvvab», səh. 18).

Bu iki məxəzin verdiyi məlumatı təhlil etsək, çox qəribə hallara təsadüf edərik. Əhməd bəy Cavanşirin yazdığını məlum olur ki, Vidadi adı falçılar kimi yuxu yozan, təbir edən bir molla olmuş və İbrahim xanın yuxusunu münasib, yeni xanın istədiyi kimi yozduğu üçün hörmət sahibi olmuş. Vidadının qabiliyyəti və məhareti də yalnız yuxu yozmadan ibarət olmuş.

Əhməd bəy Cavanşirin bu iddiası əsassızdır, çünki ayda-ildə yalan-doğru bir yuxu görən xan üçün heç bir vaxt xüsusi yuxuyozan lazımlı olmazdı ki, ondan ötrü Qazaxdan yuxuyozan dəvət ediləydi.

Əgər Əhməd bəyin «Qarabağın tarixinə artıq bələdiyyəti» bu cür məlumatdan ibarət olmuşsa, Köçərli naħaq yere onu öyüb tərif edir. Qazax elində Vidadi kimi təmkinli, vüqarlı, elmlı bir şair falçılıq eləməz və o cür aşağı işə də tənəzzül etməzdı».

Salman Mümtaz davam edir:

«Mir Möhsin Nəvvabın verdiyi məlumatata göz yetirdikdə insan heyrətdə qalır. Bu uydurma sözləri tarixi vəsiqələr ilə darmadağın etmək çox asandır:

1. Vidadi Mirzə Vəli deyil, Molla Vəli adı ilə məşhurdur, Mirzə başqa, Molla da bambaşqadır.

2. Vidadi baharlı elindən olmayıb, Qazağın Şıxlı kəndindəndir.

3. Fətəli şahın İbrahim xan ilə dostluğu və qohumluğu var idi. İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağa Fətəli şahın həremxanasında olduğu kimi, oğlu Əbülfəth ağa da şah yanında olan əmirlərin mötəbərlərindən idi. İşin vəsfı belə olduğu halda, Fətəli şah İbrahim xanın elçisini topa bağlatmadı.

4. Vidadi bütün ömründə İranın üzünü görməmişdir ki, şah da onu topa bağlatıbsın.

Onun qəbri Qazağın Şıxlı kəndində və «Gəmi qayası» adlı qəbirstanlıqda bu gün mövcud olaraq, üstündə bir şeir maddeyi-tarixi vardır».

Və fikrini belə yekunlaşdırır:

«Biz mənasız, çürük, uydurma sözlərə deyil, əsaslı, mötəbər sənədlərə istinadən Vidadini öyrənməliyik. Bizcə, ən doğru vəsiqə Vidadının öz əsərləridir.

İlk əvvəl bunu qeyd etməliyəm ki, Vidadi İbrahim xan ilə tanış və əlaqədar olduğu halda, nə onun sarayında olmuş və nə də ona xidmət etmişdir. Əgər olsa idi, o zaman Vaqif ilə bir yerdə, bir məkanda olmalı idi. Çünkü Vaqif İbrahim xanın vəziri olduğu üçün daima sarayda və xanın yanında idi. Bir də Vidadi sarayda yaşasayıdı, heç bir zaman cürət edib sünnliliyi müdafiə edə bilməzdi. Çünkü saray əhli başdan-başa İbrahim xanla bərabər şəx məzhebinde idilər. Bu iki şairin şəx məzhebləri haqqında etdikləri müşairə, zərafət və məzah təriqilə olsa da, sarayda söylənə bilməzdi. «Vidadidən gələn kağız məni fəxrəndəhal etdi» və «Ey Vidadi, gərdişi-dövrəni-kəcrəftərə bax» mətlələrini həvi mənzum məktublar da yazılı bilinməzdi. Madam ki, hər iki şair bir şəhərdə bir sarayda yaşayaraq gündə bir-birləri ilə üz-üzə gəlirlər, daha məktublaşmağa nə ehtiyac? Gətirdiyim bu dəlillər tamamilə sübut edir ki, Vidadi Qarabağda yaşamayaraq, ayrı bir yerdə yaşayırırmış. Vidadi Qafqaz xanlarının birinin yanında xidmətdə, vəzifədə imiş... Lakin hansı xan olduğu yenə məlum olmayırlar. Qerinə ilə bu xan Gülüstan xanlığının xanıdır. Çünkü bunu Vidadi özü Vaqifə yazdığı bir qoşmasında aydınlaşdırılmış kimidir:

*Dov tələb olub gedibsən xandan,
Ölüncə çıxmanam ta Gülüstandan»...*

Vaqiflə Vidadinin dostluğu Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində özünə möhkəm yer tutmuş, obrazı, simvola çevrilmiş hadisədir.

M.P.Vaqifin yaxın dostlarından biri də Məhəmmədhüseyin xan Müştəq olmuşdur.

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqif qonşu xanlıqlara və yaxud qəzalara getdikdə bir gözəl tūfəngə ehtiyac hiss etmişdir. Bunu Şirvana gedərkən öz səmimi dostu, Şəki və Şirvan bəylərbəyisi olan Şəkili Məhəmmədhüseyin xan Müştəqə söyləmiş, həm dostundan bir əla tūfəng istəmişdir. Hər nədənsə Müştəq etdiyi vədini unudaraq tūfəngi göndərməmişdir. O münasibətlə Molla Pənah Vaqif bu mühəmməsi yazaraq müasirlərindən Kəlibərli Rafe təxəllüs şair ilə Müştəqin hüzuruna göndərərək şüxyanə gilayədə bulunmuşdur:

*Dəhrdə oldu mənə dildarü dilbər bir tūfəng,
Xoş qədi ayinei-simü səmənbər bir tūfəng,
Çəkdi dudi-ahimi ta çərxi-çənbər bir tūfəng,
Canıma atəş salıb, yaxdı sərasər bir tūfəng,
Yanə-yanə qaldım, olmadı müyəssər bir tūfəng.*

Şair Rafe Vaqifin şeirini Məhəmmədhüseyin xan Müştəqə təqdim edən kimi Müştəq filfövr üstü qızıl suyu ilə yazılmış kamil cövhərlə bir tūfəngin verilməsi üçün əmr verərək və bu mühəmməsi də Vaqifə cavabən inşad edir:

*Gəlmiş ol alicənəbin qasıdi, ister tūfəng,
Ey gözüm, nəzzarə qıl, bax hər yana, axtar tūfəng,
Eyləsin tap kim, görənlər söyləsin behtər tūfəng,
Kamil olmuş cövhəri üstündə nəqş-i-zər tūfəng,
Neylir, aya, bilmənəm, yazıb, o şuxü şər tūfəng.*

*...Sən Qarabağ içrə qurmuşsan tələb meydanını,
Tutmusan dildə olan vədü vəfa mizanını,
Görəyibsən əsbi-ehsanın məgər cövlənini,
Bir tūfəngin bu qədər sən çəkmisən hicranını,
Eylədim təslimi-Rafe çeşim pabərsər tūfəng.*

*Şeirinə əhsən ki, yetməz heç bir əşar ona,
Hər kimin var isə həddi, söyləsin göftar ona,*

*Kimsə ləb tərpətməsin kim, gəlməz istifsa ona,
Eybdır Müştəqidən bu sözləri izhar ona,
Tutmasın nəzmi rəkakət, var isə kəmtər tüfəng.*

Vaqifi fövqəladə bir səmimiyyətlə sevən və ona ürəkdən ixləs və iradət yetirən Məhəmmədhüseyn xan Müştəq Vaqifə vəd etdiyi tüfəngi əda etdikdən başqa, bir də bir xoş cövlən at bağışladığını da xəbər verir...

...Məhəmmədhüseyn xan Müştəq öz dostu Vaqifə tüfəngdən, atdan başqa, bir də bir kürk göndərmiş imiş»...

Salman Mümtaz göstərir ki, «Müştəq Molla Pənah Vaqifin valehi-məftuni və şeirlərinin aşiqi-fişüftəsi idi. Bunu hiss edən Vaqif artıq rəsmiyyəti buraxaraq hər bir dərdini, istəyini apaçıq Müştəğə söylərdi»...

M.P.Vaqifin ailəsi haqqında məlumatlar çox olmasa da, hər halda yox sayılacaq qədər az da deyil.

Salman Mümtaz yazır:

«Vaqif Veysəlli də söylədiyi mənzuməsinin bir bəndi vardır ki, o bənddə söz götürən bir misra olduğundan onu burada bir qədər şərh etməliyəm. Vaqif deyir:

*Bizim bu dünyada nə malımız var,
Nə də evdə sahibcamalımız var.
Vaqif, öyünmə ki, kəmalımız var,
Allaha şükür ki, kəmal da yoxdur.*

Biz bu bənddən Vaqifin o zamanlar dünya malından əliboş olduğunu öyrənmiş oluruq ki, bu çox doğrudur. Və son iki misradan da şikəstənəfslik etdiyini görürük ki, bu da təvazö qəbilindən olaraq şərqlilərə məxsus bir sifətdir.

Nə də evdə sahibcamalımız var -

misrası ilə nə demək istəniləyini bir dürlü anlamırıq. Biczə, bu misranın mövzusu bir qədər üstüörtülü və mübhəmdir. İlk əvvəl Vaqifin ya o çağ'a kimi evlənmədiyi və yaxud rəfiqəsinin «sahibcamal» olmayıaraq çirkin olduğu xəyal-lə gəlir. Bu nöqtəni tənvir etmək üçün əldə vəsiqəmiz olmalıdır ki, məettəəssüf, hələlik yoxdur. Hər halda çox keçmədən biz Vaqifin Mədinə adlı bir qadına məhəbbət yetirdiyini görürük. Vaqif onu almaq və hərəm etmək istəyir»...

Vaqifin Mədinəyə həsr olunmuş şeirlərindən örnekler verdikdən sonra Salman Mümtaz davam edir:

«Vidənin Vaqifə yazdığı şuxyanə şeirlərinin iki bəndindən Vaqifin bir neçə arvadı olması meydana çıxır. Əgər o şeirlər zarafat deyil, ciddi yazılmışlarsa, o zaman ciddi hesab edirəm. Hər halda Vaqifin iki arvadı olmasını bir çox vəsiqələrlə müəyyən etmişəm. Onların birincisi Mədinə, ikincisi Qızxanımdır. Vidəti deyir:

*Şeytan ki, dünyada aldadır kimi,
Xoş gəlir o kəsə dünyanın dəmi,
Çox yiğma başına hurü sənəmi,
Qafil, özgələrə gedər, ağlarsan.*

*Çün sevməzsən atı, qoyunu, mali,
İstəməzsən hərgiz bu qalmağalı,
Bəs nədir yiğibsən neçə əyalı,
Doğamaz şad olur, doğar, ağlarsan.*

Vaqifin Mədinəyə xitabən yazdığı bir müxəmməsde də hərəm kəlməsi işlədilmişdir ki, bu mətləbə dair bir işaretdir. Hər halda bu gün əlimizdə möhkəm tutarğamız olmadığından oxucularımızı yaniltmaq istəmirik. Bu da xəyalə gələ bilər ki, Mədinə ölündən və yaxud boşanandan sonra Vaqif Qızxanımı almışdır.

Vaqif deyir:

*İman gətirir çün hərəm olmağına Vaqif,
Sürtər üzünü qapının torpağına Vaqif,
Gəh zülfün öpər, gəh düşər ayağına Vaqif,
Hərdəm baş əyər qaşlarının tağına Vaqif,
Sənsən mənə həm qibləvü, həm Məkkə, Mədina.*

Mədinə Molla Pənah Vaqifin ilk və Qızxanım isə son qadını olmayı mühəqqeqdir. Qızxanım Cinlu Durbənd bəyin qızıdır ki, hüsnü cəməli ilə öz vaxtının ən məşhur gözəli hesab olunurdu. Onu istəyənlər çox olsa da, Durbənd bəy həmsəhərilik münasibətilə Vaqifə verilməsini məsləhət bilmədi. Vaqif fəvqələdə gözəlliyyə malik olan bu xanım üçün də bir çox şeirlər söyləmişdir...

Vaqif, nəhayət, Qızxanımı alır və toyu üçün də bu mürəbbəni inşad edir:

*Düyün oldu, bütün xublar yiğildi,
Gəlmədi bir bizim gülbədən gəlin.
Sən gəlmədin deyə, yasa batmışam,
Gələ gör, ey zülfü yasəmən gəlin...»*

Y.V.Çəmənzəminli tarixi faktlara əsaslanaraq yazdığı «İki od arasında» romanında Qızxanımın Vaqifin arvadı, Mədinənin isə məşuqəsi olduğunu, lakin ona laqeyd olan gənc arvadından daha çox, məşuqəsinə diqqət yetirdiyini göstərir...

«Vaqif ehmalca:

- Qızxanım, mənim çuxamı ver!.. - dedi, səsi qırıldı.

Qızxanım da sərzənişli bir səslə:

- Çuxanı neynirsən, yenə haradı səfər? - dedi.

- İşim var. Mirzə Əliməmmədi görəcəyəm.

- Sənin elə həmişə işin var... Kefindən düşmürsən...

Vaqif işarəni anladı, pərtliyi bir qat daha artdı:

- Ay Qızxanım, - dedi, - sən tanrı, onsuz da pərişan qəlbimi bir də sən qarışdırma! Çuxa istədim, dava demədim ki...

...Qızxanım fırlanıb yerindən qalxdı, taxçadakı ipək boxçanı açıb zoğalı çuxanı çıxartdı.

Vaqif geyinib otaqdan çıxdı»...

Və məlum olur ki, Vaqifin saray əyanı Mirzə Əliməmmədlə heç bir işi yoxdur, Mədinənin yanına gedirmiş...

«Mədinə sərkərdələrdən birinin arvadı idi. Bu sərkərdə İbrahim xanın İran səfərində öldürülmüşdü. Mədinə isə ayrı bir ərə getmək istəməyib dul oturmuşdu, xırda bir mülkünün gəliri ilə dolanırdı. Cocuğu olmadığı üçün bütün fikir-zikrini özünə vermişdi, həmişə səliqə ilə geyinər, xoş həyat keçirərdi. Otuz-otuz beş yaşına baxmayaraq, daim gənc və nəşəli idi. Onun mehribanlığı, zarafatı, qonaqsevərliyi, hazırlıq Vaqifi məftun edərdi. Siması da şair qəlbini məst edəcək qədər gözəl idi»...

Mənbələrdə gah Qasım ağa, gah da Əli ağa adlandırılan oğlu, belə güman edilir ki, Vaqifin həyatdan vaxtsız getmiş birinci arvadındandır.

Y.V.Çəmənzəminli yazır:

«...Qələmkar pərdəli qapı açıldı. Vaqifin oğlu Qasım ağa içəri girdi. Bığ yeri yeni tərləyən bu gənc naxışlı corabları ilə xalının üzəri ilə səssizcə yürüyərək atasına yanaşdı və dizi üstə çöküb əlini öpdü:

- Ağa, bayramın mübarek olsun! - dedi və sevincə atasının üzünə baxa qaldı.

- Səninkilə bərabər oğul! Neçə belə-belə bayramlar görəsən! Büyük oğlan olasan!

Ortalığa dərin bir süküt çökdü. Nə ata bir söz söylədi, nə oğul. Vaqif üzünü yenə Murov dağına tərəf çevirib əqiq üzüklü barmaqları ilə pəncərənin taxtasını

çalaraq nədənsə Qasım ağanın anasının vaxtsız sönməsini yanıqlı xatırladı. Yenə üzünün cizgiləri dərinləşdi və gözündən bir damla yaş qopub yanağı aşağı yuvarlandı».

Qasım ağa və ya Əli ağanın ədəb-ərkanından başqa, şairliyi barədə də mənbələrdə məlumatlar var. **Və Salman Mümtaz yazır:**

«Vaqif öz doğma oğlu olan Əli ağa Alim təxəllüs ilə də müşairədə bulunmuşdur. Nımtənə haqqında rişteyi-nəzmə çəkilən bu müəşşəri-müstəzadların birincisi Vaqif tərəfindən inşad edilərək, ikincisi isə Alim tərəfindən cavab olaraq söylənilmişdir»...

Həmin müşairədə oğulun ataya ehtiramı bütün enerjisi ilə təzahür edir:

*...Alim, bu söz ilə elədim fəhmimi izhar,
Qıldırm çü hesabı.
Bilsin bu xəlayiq, deyirəm mən dəxi əşar,
Həm böylə cavabi.
Ol Vaqifin, əlbəttə, bu sözdən mənə zinhar
Tutmasın itabi.
Anın sözünə qarşı deməyə nə həddim var,
Açmam bu hicabi.
Odur bu cahanda, bəli, hər elmə xəbərdar,
Yoxdur dəxi bəbi.
Mən həm bilirəm, oxumuşam dərs ilə təkrar
Qurani kitabı.
Kəs ataya söz qaytara, məşhər günü qəhhar
Çox verər əzabı.
Bu nöqtəni məqbul dürr eylədim izhar,
Həmrəhi-səvabı.
Xanın ki əgər lütfü ola bəndəyə bir bar,
Dildən aça bəbi.
Gəncineyi-dildən saçılır gövhəri-hikmət,
Məmlu olu hər yan.*

Salman Mümtaz yazır:

«Mərhum Abbas ağa Nazir vaxtı ilə mənə demişdi ki, Vaqifin iki qızı var imiş, böyüyünün adı Pərisoltan, kiçiyinin adı isə Mələkcəhan. Vidadiinin böyük oğlu Məhəmməd ağa Pərisoltan ilə, kiçik oğlu Molla Ömer isə Mələkcəhan ilə evlənmişdi.

Pərisoltandan Yəhya bəy dünyaya gəlmışdır ki, şairdir. Bu məlumat Qazağın ağsaqqal kişilərindən olan Əli ağa Şıxlinski tərəfindən də təsdiq olunmaqdadır. Bu iki rəvayətə bir də bir mötəbər sənəd lazımdır ki, o da mövcuddur.

Hicri 1257-ci ildə, təqribən yüz il əvvəl Kazım ağa Salik bu nöqtəni Yəhya bəyin qəbir daşına yazımış olduğu maddei-tarixi ilə aydınlaşdırılmışdır: «Bu məzarın sahibi Yəhya bəyi-rövşənzəmir, şair-kövnüsükən, hüsnü kəlami-binəzir ol Vidadi xəstənin fərzəndinin fərzənididir. Vaqif ol kim, Vaqifin həm bintinin peyvəndidir. Çünkü getdi bu cəhandan boyi rəsmi məğfirət, oldu tarixi-vəfatı, Salika, «növ axiret».

(Ardı gələn nömrədə)

Nizami CƏFƏROV

◆ P o e z i y a

Vaqif BƏHMƏNLİ

SAKİT! İMTAHAN GEDİR...

/Elanlar silsiləsindən/

Kafedra dəhlizində
sanma, bir elandı bu -
Tam bir ömür ərzində
hökməran olandı bu:
-Sakit! İmtahan gedir...

...Ananı hal aparır;
can çıxır işıqlığa,
Tale fəryad qoparır,
çır-çır çığırır çağ'a -
Sakit! İmtahan gedir...

Sortmağa məmən hazır,
üzürsən süd gölündə.
İnəyi Allah sağır -
qızıl dolça əlində...
Sakit! İmtahan gedir...

Meh tərpədir gulləri -
yol açıq, işıq yaşıł.
Yuxusuz dərs illəri...
on il, üstəgəl beş il;
Sakit! İmtahan gedir!

Baş qaldırır sevgilər,
yar oxlayır yarını,
Şoka düşür həkimlər -
tənzif örtmür yaranı...
Sakit! İmtahan gedir!

Donur qanın, iliyin -
budur eşq imtahani!
Sənin əzbər bildiyin
o asan bilet hanı? -
Sakit! İmtahan gedir!

Qismət - dəndi bir xışma;
dar qəfəs - iş yerləri.
Dən üstündə çarşıma...
ürəkdə diş yerləri -
Sakit! İmtahan gedir!

Bat qan-tərə, qəpik güd...
dərd gül açır kəklində,
Anadan əmdiyyin süd
tökülür qan şəklində...
Sakit! İmtahan gedir!

Son savaş... yoldaşın səbr,
müəllim Allahdı, keç!
Hamı kəsilir bir-bir,
qiymət alan olmur heç -
Sakit! İmtahan gedir...

KİRAYƏ

Hücrətsiz qul ömrünü
kim verdi, niyə verdi? -
Mənə oğul ömrünü
atam kirayə verdi.

Dilim mənzil haraylar -
rahatlıq tapmadım heç.
Aləm yapdı saraylar,
mənsə qaldım kirəkəş.

Daldalandım, qar gəldi,
yer elədim qəlbimi.
Haçan dünya dar gəldi,
kirələdim qəlbimi...

Varlığım, heçliyim bu -
arzu, ümid kirayə,
üfürüb içdiyim su,
əmdiylim süd kirayə...

Ürəkdə kam, dildə söz,
damarda qan - kirayə.
Allahsız Allaha döz -
külli-cahan kirayə!

O qapıda kirayə,
bu qapıda kirayə.
Büllur badə kirayə,
su qabı da kirayə...

Deyimmi dünya nədi? -
dərk olunmaz ayədi.
Arvad da kirayədi,
uşaq da kirayədi!

...Tutub bir kirayə dam,
yığış oğul-uşağı,
kef çəkib yaşayıram
kirayə verib bağlı!

Ömür nazik yarpaqdı,
paylanıbdı hərəyə.
İki arşın torpaqdı
ən bahalı kirayə...

BACI

Qardaşdan ummazlar bircə çöpü də,
mənim bacılarım... ayrı bacıdı.
Lap olum sür-sümük - arxaik küpdə
qəlsəməm beş başın qızıl tacıdı.

İsmət - əl altında qızarmış ütü,
bir anda hamarlar dikbaş dağları.
Qulaqda sırgadı ana öyündü,
qardaş namusudu boyunbağları.

Qardaşa pay saxlar, kəsər hərədən
ən ləziz tikələr yeyilən dəmdə.

Onların evində, qardaş barədə,
Ər olər... nahaq söz deyilən dəmdə.

Elə ki qapıdan içəri girdim,
tuturlar dövrəmi həmayıl kimi.
Mən tanrı oluram, onlar İbrahim -
bacım uşaqları İsmayıł kimi.

Bilsələr sıxılır qardaşın canı,
doğunu, batını devirər onlar.
Qardaşın uğrunda sandıq dünyanın
altını üstünə çevirər onlar!

Mənim bacılarım bir qədər şışman -
qardaş qadasını alıb şışiblər.
Bizi ayrı salıb vaxt adlı düşman,
üzümə tamarzı qalıb şışiblər...

Beş bacı... beş qıtə, dərdimə vətən -
Qardaşa can verir, sırrini vermir.
Məni anam qədər sevirlər, nədən
beşi bir ananın yerini vermir?

DƏFTƏRİN HALLARI

*46 ildir ki, yazdıqlarımı səliqə ilə ağ, qara,
qurmızı, yaşıl cildli dəftərlərə köçürürəm. Bu
şeir xına rəngli 46-ci dəftərdəndi.*

Mənimtəki nadan hanı? -
nə gün bildim, nə də həftə.
Kitab-kitab açdım canı,
büküb qoydum **dəftər-dəftər**.

Düymə-düymə közərir qəm -
Fələk qazan quyu dərin.
Əsli sözdü... Kərəmiyəm
o dəftərin, bu **dəftərin!**

Nə aldımsa, baha-baha,
əl kirlədib batdım tərə.
Qandallanmış qulam daha
o dəftərə, bu **dəftərə**.

Tutqun kəlmə qəm çiləyir -
gül sulayır sanki pəri...

ayrılıqlar vərəqləyir
o dəftəri, bu **dəftəri**.

Səhər-axşam midilənib
söz diləndim həndəvərdə -
toxum ömrüm şitillənib
o dəftərdə, bu **dəftərdə**.

Göz atıram, eynək taxıb
arasını açıb hərdən...
baxıram ki, canım baxır
o dəftərdən, bu **dəftərdən**.

AZƏRBAYCANSAYAĞI AYRILIQ

Uşaq da bilir ki, "yek"dir tək təməl,
bölnən rəqəmdi -
"dü", ayrılıqdı.

Hər kəsin sonuncu nəgməsi əməl,
Göl üstdə can verən qu, ayrılıqdı.

Ha ula, harayın qurda da yetmir -
o taylı-bu taylı yurd dada yetmir.
Niskilin ləkəsi gorda da getmir -
durum necə deyim, yu, ayrılıqdı?

Tarix sürgün çəkir sarı kağızda -
zalımdı, saxlayır yaranı duzda!
Bir dil çürüyürsə iki ağızda,
ayrı nə adı var? -
Bu, ayrılıqdı.

Bədəndə baş deyil... sualdı, durur!
Həsrət aysberqdi, sualtı durur!
Hamını uğura su qovuşdurur,
Biz Araz nəsliyik -
su, ayrılıqdı.

XAHİŞ

Tanrim, günahimdan keç,
hesab et ağıldankəm...
Öləndən sonra da heç
mən ölmək istəmirəm!

Yolunu keçdim çətin,
dar quyu oyma mənə,
Altmış illik zəhmətin
hayıfdı, qıyma mənə.

Çevir, başına çevir,
yox olmaq istəmirəm.
Hökm et, ruhumu devir,
ruh olmaq istəmirəm.

Yerimi böyründə sal,
zaman boyda məkan ver.
Min dəfə canımı al,
aldıqca yenə can ver.

Məni saxla, İlahi,
bir qızın gözlərində,
soğan, əvəlik, kahı,
yarpızın gözlərində.

Əl çatmayan budaqda,
sonuncu narda saxla,
Mismarla taxta-taxta,
İsatək darda saxla!

Bir qara, soyuq daşda
zəhr elə, marda saxla!
Yayda, payızda, qışda,
şehcən baharda saxla!

Saxla Leylan düzündə,
inək, at örüşündə.
Saxla oğlan üzündə
qızın ilk öpüşündə...

Kimlər yox olub getmiş...
Məni vida çağında
gizlət açarı itmiş
bir nənə sandığında.

Haqdan qurulu evin
namusu elə məni,
qonaq-qaralı evin
qapısı elə məni.

Hör məscidə, kilsəyə,
məni öldürmə, Allah!
Qaldığımı kimsəyə
heç vaxt bildirmə, Allah!

Dizimə fil tabı ver,
Kül üzümü qat yelə.
Mənə yer əzabı ver
Cənnətə düşsəm belə...

Yağdır təpəmə ahı
qızaran dan yerində,
məni saxla, İlahi,
Günün çıxan yerində!
Günün batan yerində!

ADQOYDU

De, varmı həqiqi adımı tapan? -
yəqin, ad qoyublar Allahapənah.
Həsrət qoymalıydı adımı atam,
bəlkə də, Kəramət? - Nə bilim, vallah...

Əlləşdim səhərdən səhərə kimi -
Zəhmət olmalıydı, bəlkə də, adımlı.
Güç yox üzəngidən yəhərə kimi -
adım Töhmət deyil... Bu işə matam!

Bizdə qız adıdır niyə Həqiqət? -
Sədaqət, Səadət... hamısı xanım...
Qadın ad daşıyır Qüdrət, Şərafət,
Kişiyə bir yönlü ad qalmır, canım!

Ada bax erkəkdə - Mürşüd, Kaloğlan,
Murtuz, Məmmədqulu, ya da ki, Murquz.
Bu adlar içindən, ay yazıq oğlan,
Cəhd et, Azad adlı kişini durquz!

Keçir karvan kimi, ad axın-axın,
Ağlıma gələnlər başıma gəlir...
Diş düşüb, saç uçub, son mənzil yaxın -
Rəhmət adı yaman xoşuma gəlir!

Əhdim var, ad seçin, kitablar açın,
Ağdamda, Şuşada qəhr oldu soyum...
Ölən əzizimə ehtiram üçün
Adımı dəyişin, Qarabağ qoyun!

SEVGİ TAKSİSİ

Mən sükan başında, sən yolda yalqız-
 Cüt təkin təkiliyi iltifat deyil.
 Əyləş maşınınma, yoldaş olaq, qız,
 Qorxma, yixilmariq,
 maşın at deyil.

Təkliyə sancılan ox şərəflidi,
 Oxlanmaq
 təklikdən çox şərəflidi!
 Çarxin fırlanışı birtərəflidi,
 heç sevgi özü də qatbaqat deyil.

Ey qara asfaltın bəyaz qəşəngi,
 yol boyu asılan bərli-bəzəkli
 qol boyda əqrəbli, təbil tək zəngli
 oraqdı, can biçir, o, saat deyil.

Var şərab sevgilər, tübüñ sevgilər -
 nəyinə yaraşır lütün sevgilər?
 Adı təsadüfdü bütün sevgilər,
 zənbildə tanrıdan mükafat deyil.

Sükanlar əl altda sıradan çıxır,
 Suç varsa, divana yaradan çıxır!
 Əyləş arabama,
 aradan çıxaq...
 Həyat ciddi işdi, zarafat deyil!

NAĞIL

Sənə min şükür, xuda,
 doğulcağın çağladım...
 Nənəm dedi:
 -Namxuda,
 çağşa qəşəng ağladı,
 demək, yaxşı çağadı.

- Yarıdır haçan gedir,-
 anam dedi, - dincəlmir,
 işi dəndi, başaqdı,
 nəyə yollasan gedir,
 Vaqif yaxşı uşaqdı.

- Danışır göylər ilə,
zehni qəmətək iti,
hafızəsi kirgiddi, -
məktəbdə söylədilər, -
- Vaqif yaxşı sagirddi.

Boy-buxun soy iləndi!
Çıxdım kəndin üzünə,
Çox analar boylandı,
eyham vurdu qızına:
- Vaqif yaxşı oğlandı.

- Sədaqətdi çeşidi,
beş işinin beşi də
külfətidi, işidi, -
bunu da arvad dedi:
- Vaqif yaxşı kişidi.

- Kəlgəsi qalın olsun, -
dilə gəldi yadlar da, -
fağır-fuğura damdı,
adı qalsın adlarda,
Vaqif yaxşı adamdı...

Dördü mindi belinə,
nəvənin biri düşdü,
Qırmanç alıb əlinə
hirsi belə bölüşdü:
- Dəh-dəh, dəh-dəh, uç, atım!
Beşi birdən gülüşdü:
- Vaqif yaxşı oqcadı.

... Dəfn günü mürdəşir
qopardı ayrı həşir:
- Pakdan pakdı sinəsi,
görünməyib beləsi,
bu ki, cənnət gülüdü,
Allah rəhmət eləsin,
Vaqif yaxşı ölüdü!

◆ N e s r

Zahid SARITORPAQ

QARĞA MARŞRUTU

◆ Povest

- 1. -

Kim nə deyirsə-desin, mən həmişə elə bilmışəm anamın bişirdiyi yarpızlı dovğadan ölü yesə dirilər.

...Onda bibimgildən təzəcə qayıtmışdım, evdə başıma nələr gələcəyini hələ bilmirdim. Yarpızlı dovğanın içimə çəkdiyim qoxusu mənə hər şeyi unutdurmuşdu. Süfrə arxasında gözlerimi yummuşdum, ağızım sulanırdı. Anam payımı çəkənə kimi, elə bildim aradan saatlar ötdü. Səbrim çatmadı, çörəyi yavanca gəvələməyə başladım. Nəhayət, o, kasanı qənşərimə qoydu, ləzzətlə əlimi əlimə sürtüb yeməyə girişdim. Elə təzəcə bir-iki qasıq vurmuşdum ki, üzbezüzümde oturub ağızını marcıldada-marcıldada iştahla nahar eləyən atalığım qəfil sifətimə maridib üz-gözünü turşutdu, xırıltılı səsiylə ovqatımı tamam alt-üst elədi: "Səni Almurad kişinin tut ağacından asacam, qoduq!.. Özü də dabanından... başısağı..." - dedi. Karıxdım, özümdən ixtiyarsız gözücü anamın üzüne baxdım. Elə bil, heç nə olmamışdı, anam öz işindəydi, həmişəki kimi qab-qacaqla qurdalanırdı, atalığımınsa içi qanla dolu qıçıq gözləri üzümə zillənib qalmışdı, çopur sifətinin bir tərəfi səyriyirdi. O, nənəmin yeganə yadigarı olan sürmeyi rəngli çini kasanı nuh-nəbidən qalma gümüş qasıqla cingildə-cingildə həmişəki kimi tez-tələsik dovğasını hortdadıb "dibinə daş atdı". Xarabasına yiğişdiğimiz gündən heç vaxt "ata" deməyə dilim gəlməmiş bu zəhləmgetmiş adam qasığını yalaya-yalaya, gözünü üzümdən çəkmədən bir əlini uzadıb masanın üstündən pultu götürdü, ardınca da: "yeməyini ye, yeməyini ye hələ... səninlə sonra varam..." deyib, televizorun kanallarını çevirməyə başladı. Yəqin ki, yenə hər gün olduğu kimi, "Moruqlu dərədə son görüş" serialının verildiyi kanalı axtarırdı, amma, deyəsən, tapa bilmirdi. Sonra əlacı kəsilib pultu açıqlı-acıqlı mənə uzatdı: "tap görüml!" - çımxırıldı. Allahdan olan kimi, elə bil, bununla özü də bilmədən qanımın arasına girdi. Hırsimdən içimi gəmirsəm də, başıma belə işlər geləndə həmişə olduğu kimi canımı dışımə tutub sussam da, kanalı tapdım. Serialın başladığını görünce, təkcə məni yox, özünü də unutdu, ağızını ayırib eləcə qaldı, filmdəki gombul qızın hönkür-hönkür ağlamağını heyrətlə seyr etməyə başladı.

- Mirvari, bu it qızı niyə ağılıyor belə? Oğlandan xəbər gəlib, yəqin, hı?
- Yəqin ki... - anam mızıldandı.

- Ay dədəm vay!.. Mirvari, indi bu qartımışın işi necə olacaq, görəsən, hı? Qardaşı hər şeyi biliçək, axı... Nağayracaq bu bədbaxt qızı bəs?...

Aradan elə sürüsdüm ki, heç biri bilmədi. Eşiyə çıxdım. Ağzım qanla doluydu, hırsimdən ordumu çeynəyib qanatmışdım. Yerə bir loppa qan tübürdüm, ardınca da, bəlkə, anam mənimlə maraqlanar fikirləşdim, ötəri də olsa, qanrlıb geri baxdım. Gördüm ki, yox eey... elə bil, yeməyimi yarımcıq qoyub evi tərk ələməyim anamın heç vecinə də deyil, gülə-gülə, televizora baxa-baxa atalığımı söhbətdəydi. Məncə, sonrakı taleyi mlə bağlı hər şeyin özülü elə o andan qoyuldu. Erkən yetim qalmış mənim kimi bir uşağın ögey ata ocağına bir də geri dönməməsinin əsas səbəbi heç də o yad kişinin yemək süfrəsində hədə-qorxu gəlməsi deyildi, yox. Buna səbəb baş verənlərə qarşı ilk dəfə doğma anamdan gördüğüm və küskün qəlbimi qıran dəhşətə gəldiyim o etinasızlıq, o soyuqluq idi...

...İndi, aradan bu qədər illər ötəndən sonra, o vaxt atalığımın niyə məni Almurad kişinin qapısındaki tut ağacından asmaqla hədələdiyini yadına salanda, gülməyim gelir. İndi az-çox tükü-tükən seçən vaxtimdi. Özümə görə, dünyanın altını-üstünü də pis bilmirəm. Bazarda çörək qazanmaq kimi məşəqqət dolu bir dünyadan, daha sonra zülüm-zillət dolu əsgərlik həyatından keçmişəm, çırpinib-çabalamışam, yaxşı adamların məsləhətiylə özümə iş qurmuşam: "Instagram"dakı səhifəmə dörd-beş il əlləşib qırx mindən yuxarı adam yiğmişəm və orada qadın bəzək-düzəyinin - bijuteriyaların onlayn satışıyla məşğulam. Hərdən boş vaxtim da olur. Qohumlardan ancaq Türfə bibimin uşaqları Dilsuz və Siyavuşla əlaqə saxlayıram. Yeri gəlmışkən, onu deyim ki, bibim oğlu Siyavuş yazıçıdı. Mənə kitabını da bağışlayıb, əvvəllər yazüb internetə qoyduqlarının birini də ötürməzdəm, acqözlükə oxuyardım, uzundərə şəylər yazardı, hər şeyi xirdaca-xirdaca yeridərdi adamın canına. Oxuyub qurtarandan sonra tir-tir titrəyərdim. Sonra hər dəfə hekayələrinin altından şərhələr yazardı, tərifləyib qaldırdırm ala buluda. Yazdıqlarını yüzlərə adam "layk" eləyərdi. Amma indi nə yazdığını bilmirəm, çünkü oxumağa macalıml olmur. Hələ universitetdə oxuya-oxuya, hansısa bir "dadaşın" saytında redaktor kimi irəli çekildiyi vaxtlarda məni inandırırdı ki, "dayıoğlu, sən danışdıqlarını, başına gələnləri yaz, səndə yaxşı alınacaq, çünkü ruhun, nitqin, təfəkkürün çox güclüdü...". İndi oturub fikirləşirəm ki, gec də olsa, üstündən bu qədər vaxt da keçsə, yazsam, guya nolacaq? Nəsə deyişəcək? Əvvəla, heç kim başıma gələnlərə inanmayacaq, heç kim! Yüz il yüz ilə qala, inanan olmayıacaq! Buna yerdən göye qədər əminəm. Çünkü ele şəylər var ki, iki vur iki qədər çox sadə olsa da, hələ insanlar onun cavabının dörd olduğu qənaətindən bir addım da uzaqlaşa bilməyiblər və məni başa düşməzlər. Sonrası da, dünyanın bu vaxtında, camaatın bəzisinin bir parça çörəkdən ötrü az qala Allah evinə getdiyi, bəzisinin isə, varlanmaq eşqiylə badalaq gələ-gələ, bir-birinin qanına yeriklədiyi bir zamanda, mən durub cizma-qara eləyib deyəcəm ki, ay camaat, görün bir vaxtlar başıma nələr gəlib? Heç dəxli var? Gic-gic sərəkləmək ele mənə qalıb? Düzdü, dost-tanışlarının çoxu indi göynən gedir. Maşınları-filani... Yeri gəlmışkən, göynən gedənlər haqda feysbukda qəşəng bir status da yazmışdım: "Souxulcan da göynən gedə bilər, amma - quş dimdiyində...". Ölümünə fikirdi, deyilmə?! Fikir fikirliyində, ancaq göynən getməyi-filani bir qırğşa qoymaq lazımdı. İndi bir qərara gəlmək lazımdı ki, başım nələr çekibsə, doğrudan da "yazım, yazmayım?" Yazacam, necə yazım və nə yazım? Bu vaxtacan bir məqalə də yazmamışam, axı, bəs bunları necə düzüb-qoşacam?.. Yazsam, ancaq başıma gələnləri yazmaliyam, əlbəttə, bir cümlə də yalan-palan uydurmamaliyam. Uydurma şəyləri, yəqin, ancaq qadasını aldığım bibioğlu Siyavuş kimi, onun dostları kimi yazıclar toqquşdura bilər. Hələ ki, ancaq olub-bitənləri düşünməklə məşğulam, başqa heç nə.

Amma, vallah, hərdən özümə də qəribə gəlir. Bu dəqiqə, elə bil, şumlanmış bir tarlayam, sinəmə toxum səpilib, yağış da yağıb - yəni, bəs deyince suvarılmış kimiyəm, amma göyün üzü tutqundu ki tutqundu, bəxtimdən, naxışımdan gün çıxmır ki, canımdakilar cücərib-göyərə, gözüm baxa-baxa hamısı yavaş-yavaş çürüyüb gedir... Yəni, vəziyyət təxminən belədi. Görək necə olacaq. Hər halda, deyə bilmərəm axırdı hansı ağıla qulluq edəcəm. Çox güman, yazmayacam, yəqin. Cünki yazılışı şeylər deyil bunlar, istəsəm belə, bacarmaram. Əslində, yazım yazılıb artıq, özü də kitab-dəftərə deyil, köhnələr demişkən, bu mürdəşiriyumuş alnimin ortasına yazılıb birbaşa... Odur ki, hərdən öz-özümə deyirəm: bu yazı o yazışdan deyil, özünü yorma, yetim! Unut getsin gərdişin şıltaqlığını, hər şeyi burax Allahın umuduna, nə olacaq - olacaq...

Qoy ucundan-qulağından danışım, özünüz görün haqlıyam, yoxsa yox. Məsələ belədi ki, onda yayın cirhacarıydı. Qonşumuz qəssab Almuradın Rusyətə alverə getmiş oğlu Bağır bir il keçməmiş ordan bir qız gətirmişdi. Həyətlərində beş-on qohum-əqrabasının iştirakiyla çalğısız-zadsız yüngülvari bir yiğincəq da eləmişdilər (Bağırrın nənəsinin ölümündən çox keçməmişdi, deyəsən, qırxi təzəcə çıxmışdı). Təzə bəylə gəlini isə, o gündən "gördüm" deyən yox idi. Bütün günü evdən eşiyyə çıxmırdılar. Üzbəüzlərində yaşayan dərzi Alxasın bizzən üç-dörd yaş böyük oğlu kürən İljas (hamının "bicbala" dediyi, cüvəllağının "dal ayağı", tülüksifət gədə!), içi mən qarışiq, məhlə uşaqlarını öyrədib onların yataq otaqlarının küçəyə baxan pəncərəsinin ağızındaki tut ağaçına dırmaşdırı, içəridə baş verənləri güddürür (topal olduğu üçün özü ağaçca dırmaşa bilmirdi), sonra da cavan bəylə gəlinin neylədiklərini soruşub ora-burasını təbiyəsiz-təbiyəsiz ovxalaya-ovxalaya, "uff... uff..." deyə-deyə iştahla qulaq asırdı. Bir neçə dəfə məni də qızışdırıb o ağaçca dırmaşdırılmışdı. "Qızışdırıb" deyəndə ki, hər dəfə onun telefonunda oyun oynamaq şərtiylə buna razılıq vermişdim. Cünki "iqra"dan ötrü ölürdüm, öz telefonumsa yox idi. O vaxt qızmar istilər olduğuna görə pəncərə açıq, pərdələri isə aralıydı, yarpaqların arasından baxanda təzə bəylə gəlinin düz yataqları görünürdü, orada onlar tərin-qanın içində, çıllıçıraq eşələnirdilər. Bir dəfə də ağaçdan sürüşüb düşürdüm ki, Almurad kişi əzrayıl kimi aldı başımın üstünü, məni tutdu. Yapışdı qulağımdan, ağaçda neylədiyimi soruşdu, qorxudan: "Vallah, tut yeməyə çıxmışdım..." dedim. "Yedin, kopoyoğlu?" soruşdu. "Tut yoxdu..." mızıldandım (avqust ayı idi, o vaxt ağaçda tut nə gəzirdi...) "Tut yoxdu? Bax, indi olacaq, qoduq!... İndi gedək dədəliyinin yanına, sənə orda tut da yedidirəcəm, əzgil də, kopoyoğlu!.." dedi, var gücüyle qulağımdan dartıb məni mələdə-mələdə atalığımın çıllıçıraq işlədiyi tinin ucundakı maşın təmiri sexinə sarı sürükləyəndə, işimin fırıq olduğunu anladım, qanrlıb bu tosqun adamın koppuş biləyindən necə dişlədimsə, tuluq kimi yırtılıb qanadı və çabalayanda özüm də bilmədən xayasına dirsəyimlə necə vurdumsa, dağ boyda kişi çömbəldi, əvvəl qolunu, sonra da ortasını qamarlayıb bağırdı. Əlindən qurtulmağımla dördələmə götürülməyim bir oldu... Bircə onu biliyəm ki, Almurad kişinin biləyi ağızında olanda tanımadığım, buralarda ilk dəfə gördüğüm nurani bir qoca beş addımlığımıda dayanıb mənalı-mənalı üzümə bir xeyli baxdı, başını buladı və çıxıb getdi... Sonralar uzun müddət özümü unudub, Almuradın biləyini yadımdan çıxarıb, o qocanın nurani üzünü, məni az qala içünə sovuran sehrlı gözlərini dəfələrlə xatırlayıb, hər dəfə də nədənsə üzənən kimi olurdum. O, qoca kim idi, axı?

Atalığımın qorxusundan o gün evə getmedim, şəherimizin aşağı başında yaşayan, dara düşəndə yeganə siğınacağım olan Türfə bibimgilə pənah apardım. Bütün gecəni qəssab Almuradın qanının dadi ağızımdan, bir də o qəribə qocanın üzü gözümün önündən getmədi... Amma elə bil özümü qalib hiss eləyirdim, qurtulub qaçlığıma görəmi, ya nədənsə, sanki dünyani mənə vermişdilər, qoltuqlarımın altı qarşılanmışdı, canım rahatlanmışdı.

Üç gün sonra evə qayıtdım. Dedim, yəqin, evdəkilərin hırsı soyuyar. Amma nahar vaxtı atalığım o oyunu durğuzu. Bu dəfə evdən çıxıb, anamın məni dəhşətə gətirən, yadına düşəndə içim sizlayan, ağlıma sığışdırı bilmədiyim soyuq, etinasız üzünə baxıb, demək olar ki, birdəfəlik getdim. Gedəndə rəhmətlik atamın neçə il qabaq qısılı-qırılıb mənimcün aldığı sevimli velosipedimi də götürməyi unutmadım...

O vaxt anamdan baş aça bilmirdim, rəhmətlik atamdan söz düşəndə qaş-qabağını tökməsi, həmişə qəddar atalığımın tərəfini tutması məni çəşdirirdi. Türfə bibimin anam barədə “bədbəxt qardaşımı Mirvari ləçər çərlədib öldürdü...” deməsinə özlüyümdə haqq qazandırırdım. Əslində, atamı içki yaman günə qoymuşdu, ucuz, əldəqayırma araq içməkdən içalatı sıradan çıxıb olmuşdu. Atamın ili çıxmamış anam həmən bu kişiyyə - çilingər Şükürə ərə getdi. Şükürün üçüncü evliliyi idi, övladı olmurdu. Anam atamdan qalma köhnə, ikiotaqlı evimizə humanitar kollecin tələbələrindən üç nəfəri kirekəş götürmüştü. Dediyyinə görə, pulunu alıb guya məndən ötrü yiğirdi, amma Allah biliir neyləyirdi, bəlkə də, ötürürdü Şükürə. Bibim: “inanma, - deyirdi - o ləçər səni fikirləşmir. Şükürdü, Şümürdü, kimdi... ancaq onu fikirləşir, səni neynir, axı, o ləçər? Səni neynir o?.. O löyündə adamdan ana olar? Görmürsən, qaş-gözünə nə qədər qara çəkir? Ayıb-ayıb camaatin içinde də o cür gəzir. Görmürsən, nə darlığında don geyir, necə burcuda-burcuda yeriyir? Bəs elə bilirsən yaziq qardaşım, goruna qurban olduğum Barat, kefindən içirdi? O ləçər fərli adam idisə, heç olmasa qara geyib ərinin ilini gözləyəydi də, nöş gözləmədi? Qara yerə gırsın onu, anqırib tayını tapdı axır ki - özünü dürtüşdürüdү çölün bir eşşəyinə... O, yaziq qardaşımın halalca evini kirayə verib, pulunu yiğib heç vaxt sənə verən deyil, Nihat, bibi qurban, bunu yadında saxla!.. Onu Allah öldürsün el! Bu vaxtin sahibindən istəmişəm, xoş gün görməsin onu!..”

Düzü, bibim hər dəfə anamın qarasına bu cür üyüdüb-tökəndə, qarğış yağıdranda dözə bilmirdim, eşitmək istəmirdim belə söhbətləri, çünki çox sixılırdım, anam haqda bu cür danışılanda elə bilirdim içimi qırış basır... Belədə bəhanə tapıb aradan çıxırdım. Əslində, məni təkcə içdən qırış basmirdı, elə bil üzdən də qocalırdım, yaşılı görünürdüm. Doğrudan da elə bil bütün yaşıdlarımdan yaşlıydım. Bunu atam öləndən, anam tez-tələsik Şükürə ərə gedəndən sonra başa düşmüştüm. Güzgüyə baxanda özümdən qorxurdum. Məsələn, məndən bir yaş böyük olan qonşumuz Simran, bibim oğlu Dilsuz, yaşıdları - sınıf yoldaşlarım Qafar, Ramil... elə o birilər də, mənim yanımda uşağa oxşayırdılar.

Atalığım məni hədələyəndən sonra yenidən bibimgilə qayıdıp onlarda qalası oldum. Anam heç məni itirib-axtarmadı da. Deyəsən, bibimgilin qonşusu, keçmiş iş yoldaşı (anam ömrü boyu restoranda aşpaz köməkçisi işləmişdi) qabyuyan Çimnaz xalaya zəng eləyib yerimi öyrənmişdi, amma nə məni telefon'a çağırtdırb bir söz dedi, nə də dalımcı gəldi.

Türfə bibimin üç oğlu, iki qızı vardı. Əri çoxdan rəhmətə getmişdi, öləndə mən lap balacaydım, güclə xatırlayıram, yadına gəlir ki, ona Əlibala dadaş deyirdik. Qızlarını köçürmüştü. Büyük oğlu Ağabaləni evləndirmişdi. Ağabalə qonşu rayonda yaşayırırdı, qaynatasıyla birgə mal-qara alveri eləyirdi. Ata evinə az-az gəlirdi, ancaq xeyirdə-sərdə görünürdü. O biri oğlanları Dilsuzla Siyavuş mənimlə tay-tuş idilər. Dilsuz məndən bir yaş böyük, Siyavuş bir yaş balacaydı.

Mən burası gələndən bəri hər gün Dilsuzla bir məsələ barədə xisən-xisən danışırıq, xüsusişlə də gecələr yatmaq nədi bilmirdik. Danışdıqca, elə bil yuxumuz qaçırdı, istəmirdik kimsə söhbətimizi eşitsin. Məsələ beləydi ki, Bakıya getmək istəyirdik, Bina bazارında xaçapuri satan qohumumuz Şamilə qoşulub işləmək fikrindəydik. Dilsuz onunla bu günlərdə telefonla danışmışdı,

Şamil: "Gəlin, yubanmayın... Xaçapuri alverində yaxşı pul var..." demişdi. Sevindiyimizdən ucurduq. Atam öləndən sonra orta məktəbin daşını birdəfəlik atmışdım, Dilsuz da çoxdan oxumurdu. Anam heç yadıma da düşmürdü. Çünkü xaçapuri alveri məsəlesi məni tilsimləmişdi. Deyirdim ki, day dünya mənimdi. Özüm pul qazanacam, özüm xərcləyəcəm. Birinci növbədə özümə telefon almaliyam, qoy hamı kimi mənimki də olsun. Yoxsa bir dəfə kefinin kök vaxtında telefon istədiyimi zindiq atalığımı, bibimin sözü olmasın, "şümür" Şükürə deyəndə hirsindən boğazının damarları necə şışmışdisə, gözünü üstümə necə bərəltmişdisə, ağız açmağıma it kimi peşman olmuşdum. Hə, indi öz əlim olacaq, öz başım... Sağ olsun bibioğlu!.. Sağ olsun həm də Şamil!

Yolpulundan ötrü dağa-daşa düşmədik. Rayonun ən bərkgedən şadlıq sarayı "Səma"nı işlədən Nadir kişinin yanına gedib zibilləri yüz metr aralıdakı çirkab qutularına gündəlik daşıməq barədə razılaşdıq. Hər gecə toy qurtarandan sonra mətbəxin, salonun tullantılarını arabaya yükləyib zibilxanaya daşdıq. Əvəzində gündə hərəmizə üç manat pul verdi. Sən demə, o, bizi ona görə işə götürübmiş ki, əvvəlkilər üç nəfər işləyirmiş, hərəsinə də gündə beş manat verirmiş, bu isə, sərf eləmirmiş...

Bir aydan sonra işi atıb tərpəndik Bakıya. Bibim məqsədimizi bildi, fikrimizi bəyəndiyini dedi, bizdən ötrü azuqə tədarükü gördü. O, kişi kimi bir qadın idi. Elə kişi kimi də xeyir-dua verdi. Yola salanda isə, dalımızca su atıb kövredti:

- Gedin, Allah köməyiniz olsun... Gedin, ağam Əbülfəzül-Abbas dadınıza çatsın... - O, ağlamsındı, amma tezcənə özünü yiğisdirib ötkəm-ötkəm öyündən vermemi də unutmadı - Ədə, heey!.. Bax, ağıllı-ağıllı haa!.. Cızığınızdan çıxmayın!.. Siqaret-miqaret çəkmeyin!.. Araq-filan içmeyin! Gəlib orda cecənəyinizi ayıram haa, savaşmayın!.. Özüm Şamilə tapşıracam, sizdən muğayat olsun! Dara-barə eləsəniz, gələcəm dalınızca! Di gedin...

Bakını balaca olanda görmüşdüm. Boğazında nəsə əmələ gəlmışdı, soyuq dəyən kimi qıqqıldayırdım, haldan düşürdüm. Atam onda qarovulcu işlədiyi tikinti şirkətindən çırpışdırığı, bibimgilin həyatınə yiğib, üstünə tol çekib gizlətdiyi on şalbanı dəyər-dəyməzinə qonşu Tarix dayıya satdı, məni Bakıya müalicəyə apardı. Bir həftə hər gün səhər gedib, axşam qayıdırıldıq. Xəstəliyimin adı faringit idi. Hər dəfə o sözü eşidəndə, nədənsə, məktəbimizin bufetçisi Firəngiz xala düşürdü yadıma. Firəngiz xala deyəndə isə, xəstəliyimin adını - faringiti xatırlayırdı... Hə, Bakını onda görmüşdüm. Çox şey yadımda qalmışdı. Ən çox yaddaşımı iləşib qalan, getdiyimiz klinikanın qabağında, atamın hər gün lavaşın arasında alıb mənə yedidirdiyi döner idi, sözsüz... Onun dadını heç vaxt unutmayacam, yəqin. Bir də, əylib uzun müddət ağızımın içində, boğazımın badamçıqlarına baxan cavan həkim qızdan gələn gözəl ətri hər gün içimə necə çəkirdimsə, mənə ləzzət eləyirdi... Aradan keçən bu altı ildə, hər dəfə gözümü yumub Bakının xəyalına dalanda, az qala məni bihus eləyən həmin misilsiz ətir burnumun ucunda yenidən tumurcuqlayırdı... Düzdü, o həkim boğazımın yolunu hansı dərmanla yandırıb bir həftə hər gün mənə od qoymuşdu, ağrından ağlamişdım da... Amma o ağrı-acını unutmuşdum. Bakı deyəndə, birinci növbədə, o həkim qızın misilsiz ətri gəlirdi burnumun ucuna, bir də yedikcə barmaqlarımı yaladığım dönerin dadını duyurdum ağızımın içində. Hə, bir də ən çox dənizi... ucu-bucağı görünməyən dənizi xatırlayırdı. Uzun müddət inana bilmirdim ki, yer üzündə o qədər su ola bilər?..

- Amma dayioğlu, qəssab Almuradı şikəst eləmisən haa... - Avtobusa oturub yola düşəndən bəri dinib-danışmadan telefonla oynayan Dilsuz böyrümü yüngülçə dümsüklədi.

- Doğrudan?..

- Vallah. Deyirlər, dişlərin sümüyüñəcən işləyib, az qala ətini qoparmışanmış, bədbaxtın xayası da pis gündədi, şışib...

- Kim deyir?

- Qonşuları çörəksatan Qızxanım xala deyib anama. Ona da Almuradın arvadı Ziba danışdı. Anam da deyib ki, belə lap yaxşı eləyib Nihat. Bəs utanmir Almurad o boyda oğlanın qulağına əl atır? Nihat uşaqqı-zaddı bəyəm?

Özlüyündə "xoruzlandım", kişi-kişi boğazımı arıtladım, istədim deyəm: "bibim doğru deyir, düz eləmişəm... uşaqqı-zadam mən?", amma heç nə demədim. Bu zaman o hadisəni bir də gözümün qabağına gətirdim, Almurad kişinin qanının dadını təzədən ağızında hiss eləməyə başladım və... kefim duruldu... (Hə, lap elə sonralar da o dadı ağızında hiss edən kimi, qəribə də olsa, nədənsə kefim altı-beş vururdu...) Başımı arxaya söykəyib üzümdə təbəssüm gözlərimi yumdum, eləcə yuxuya getdim. Aylanda məndən qabaqqı oturacaqda təkcə əylişmiş qoca bir kişinin qanrlaraq gözlərini lap yaxından üzümə zilləyib, açıla qalmış ağızının içində baxdığını gördüm. Yox, bu, Almuradın qolunu dişləyəndə, məni süzüb gedən həmin qoca deyildi, deyəsən. Nəsə ona oxşada bilmirdim. Bunun gözlərindən biclik yağırdı. Özümü toparylıb, təbii ki, ağızımı yumdum, üz-gözümü ovuşturub, yol uzunu məni gic eləyən yuxumu qaçırmaga çalışdım.

- Səni bilirsən kimə oxşadıram?- Qoca astadan piçıldayıb bic-bic gülümsündü, qıraqlarını qırış basmış, rəngi bilinməyən, bulanıq və muncuq kimi xırda gözlərini bir az da qiydı. - Nardan xatun nağılındakı divə... - dedi və başını bulayıb üzünü qabağa çevirdi.

O, dizlərinin üstünə qoysuğu köhnə çantanı eşələyib nəsə götürdü və üsulluca ağızına qoyub çeynəməyə başladı. Məncə, o, yavan çörək yeyirdi. Arxadan köynəyinin boynuna baxdım, qapqara çırkın içindəydi, kimsəsiz və kasib olduğu bilinirdi. Həm də cüllütboğaz bir kişiydi, boynu arxadan tūfəng lüləsinə oxşayırıdı, özü də qoşalüləyə - yəni, hədsiz arıq və sisqayıdı.

- O nə nağıldı elə, ay dayı? - dedim.

Ağzı dolu olduğundan əlini yellədi, yəni ki, "heç nə, elə bir şey deyil...". Bir azdan geri qanrlıdı, üzünün ifadəsi ciddiyidi:

- Köhnə əlifbayla oxuya bilişən?

Dilsuz məni qabaqladı:

- Ay dayı, bu heç təzəni düz-əməlli öyrənə bilməyib, köhnəni hardan biləcək?

- Bəs sən bilişən? - O, Dilsuzdan soruşdu.

- Elə mən də onun gündündəyəm, ay dayı.

Qoca güldü. Biz də qımisdıq.

Əslində, mən rus məktəbində oxuyurdum. Rəhmətlik atamın arzusu məni Rusyətdə oxutdurmaq, ali təhsilli görmək idi. İlk illərdə beşlə oxuyurdum, amma atam içkiyə qurşandığından, anamlı hər gün dava-dalaşda oldu, əzablı günlərimiz başlandı, day məktəbdən soyudum. Sonra da atam qəfil oldu, anam Şükürə ərə getdi, mən məktəbi tərk elədim. Amma köhnə əlifbəni, demək olar ki, bilirdim, elə təzəni də.

Bir az keçdi, qoca çantasından köhnə bir kitab çıxardı, qıraq-bucağı didik-didik idi, haçansa üz qabığının sumağı rəngdə olduğu güclə sezildirdi. Yüngülçə vərəqlədi, geri qanrlıb kitabı dizlərimin üstünə qoysu.

- Əlifbəni öyrənərsən, qorxma, çətin deyil, sonra bunu oxuyarsan. Nağıllar kitabıdı, Azərbaycan nağılları. Qədimi şeydi... - Qoca daha məndən heç bir cavab gözləmədi, üzünü irəli çevirib sürücüyə səsləndi: - A bala, Atbulagın yolunda saxlayarsan...

Dilsuzla bir-birimizə baxdıq. Gülmək bizi tutdu. Amma özümüzü o yerə qoymadıq. Bir azdan qoca avtobusdan düşdü. Düşməzdən əvvəl mənə sarı çəvrilib astadan dedi:

- Özünü bir diş həkiminə göstər, a bala... - Sonra ciddi tərzdə bir qədər susdu. Üzümə baxdı, baxdı, ardınca da: - Hə, bala, nə qədər gec deyil,

evdəkilərə de, səni bir diş həkiminə göstərsinlər, çəkiləsi dişlərin var ağızında. Bax, sonra gec olar haa...

Görəsən dişimə noolmuşdu ki? İxtiyarsız şəhadət barmağımı dişlərimin arasına alıb, sixdım - lap ülgüt kimi idi, ağrıyb-ələmirdi də. Çevrilib Dilsuza baxdım. Elə bil, o, qocanın düşməsini gözləyirdi. Qoca düşən kimi, Dilsuz dedi:

- Fikir vermə. Özüyün deyir. Dişinə noolub ki? Bayaq sən yatanda dişlərini xırçıldadırdın, bəlkə, ondan narahat olub qoca?.. Noolsun, sən elə bizdə də qalanda gecələr sabahacan dişlərini xırçıldadırdın da... Anam deyir ki, mən də yatanda elə eləyirəm... Boş şeydi... - Ardınca da kitabı dizlərimin üstündən qapıb o biri cərgədəki boş oturacağa fırlatdı: - Bircə nağılimiz əskik idi elə...

Yenə gülüsdük. Çox keçmədi, çatdıq mənzil başına. Düşəndə, bilmədim nəyə görəsə, Dilsuzdan gizlin o kitabı götürüb, bibimin bizimcün pal-paltar, yemək yiğdiyi kisəyə atdım. Biz Lökbatan səmtə dönən yoldakı körpünün yanında - Binə bazarının yaxınlığında düşdük.

Körpünün altında Şamil bizi gözləyirdi. Öz köhnə, qaltağ "Jiquli"sinə söykənib sıqarete həş gelmişdi. Üz-gözündən yorğunluq yaşısa da, gülümşünürdü. O, bibimin əri tərəfdən qohumumuz idı, Dilsuzla bir-birlərinə əmioğlu deyirdilər. Onu cəmi bir neçə dəfə görmüşdüm. Güclə xatırlayıram ki, balacayıdım, atam türmədən çıxanda evimizdə qonaqlıq idı, hamı bizə yiğmişdi. Şamil də gəlmışdı. O qədər keflənmişdi ki, bizdən gedəndə kişilər qollarına girib, onu az qala sürüyə-sürüyə apardılar. Gedəndə qapının ağızında atama dediyi bu sözlər indi də qulağımdadı: "Barat, qaşa, suyu Mürtədin evinə yox, özünə qoşaydın gərək...". Onda ağlım kəsmirdi, sonralar öyrəndim ki, yağışlar yağanda həmişə evimizi, həyətimizi sel basırmış (elə indi də vəziyyət dəyişməyib), atam da bezibmiş. Camaatın öz aralarında ayamasını nədənsə "Mürtəd" qoyduğu "bələdiyyə Qürbət" in yanına dəfələrlə gedib, şikayət etsə də xeyiri olmurmuş, o, həmişə atamı aldadırmış. Axırıcı dəfə həyətimizi necə sel basmışdisa, zirzəmimiz ağızınan suyla dolmuşdu. Atam bələdiyyəyə getsə də, heç bir xeyiri olmamışdı. Həmin gün bütün gecəni yatmadıq, atam da, anam da selin əlində giriftar oldular. Sabahacan zirzəminin suyunu vedrə-vedrə daşıyıb çölə tökdülər, mən də pəncərənin önündə dayanıb ağlaya-ağlaya onlara baxırdım. Səhəri günü atam hirsli-hirsli gedər Qürbətin yanına: "bəsdi məni doladın, səndən yuxarılara şikayət eləyəcəm..." - deyər. O da gülüb deyər ki, "get kimə deyirsən, de...". Atam da kimə deyəcəkdi ki? Hara gedirmişsə, deyirlərmiş "bu işə Qürbət baxır...". Onda atam sürücü işləyirdi, su maşını sürürdü. Çarəsiz qalıb, eləmir tənbəllik, beş tonluq maşını suyla doldurub düz sürür bələdiyyə Qürbətin qapısına. Onun təmtəraqlı villasının küçəyə açılan pəncərələrindən birinin şüshəsini qırıb maşının yoğun su şlanqını salır içəri. Bir maşın suyu vurur ev... Evdə arvad-uşaq nə baş verdiyini dərk eləyənəcən, bunları Qürbətə çatdıranaçan, polis çağıranaçan atam öz bildiyini eləyir... Onda atamı tutub üç il iş vermişdilər. Amma bir ildən sonra amnistə düşmüşdü... Bu üzdən qohum-əqraba yiğmişdi bizə, Şamil də gəlmışdı, dediyim kimi, gedəndə kefli-kefli, ağızından sözler töküle-töküle: "Barat, qaşa... suyu Mürtədin evinə yox, özünə qoşaydın gərək..." demişdi...

...Şamil elə həmin Şamil idi, çıxdan görməsəm də heç dəyişməmişdi. O, əvvəlcə Dilsuzla qucaqlaşış opüşdü. Mənimlə əl-ələ görüşdü, sonra boynunu yana əyib, bic-bic aşağıdan yuxarı bir xeyli üzümə baxdı, güldü.

- Əyil aşağı görün, aye. Bir az da böyüşən, səni öpməkdən ötrü ciyinə nərdivan söykəyib dırmaşmaq lazımlı olacaq. Maşallah, bunda boy-buxuna bax bir. Elə bil, rəhmətlik Baratı itələyib, oturub yerində. Əyil görüm...

Başımı əydim, boynumu qucaqlayıb üzümdən öpdü. Bu vaxt ağızından gələn araq iyi çox pis vurdu məni, ətim ürpəşdi. Gəyirə-gəyirə:

- Amma, qardaş oğlu, çox arıqsan haa, - dedi, - lap taqqanasan... Sən gərək Bakıya gələndə, düşüb Pirsaat çayında pencəyinin, şalvarının ciblərini çay daşıyla dolduraydın. Yoxsa, burda bərk küləklər olur, səni qapıb apara bilər. Gözümüzü yumub açınca görərik ki, odeey, xəzri alıb gedir səni, uçursan... Ha-ha-ha!

Gülüsdük. Kisəni əlimdən alıb baqaja qoydu. Dilsuz qabaqda oturdu, mən arxada. Yola düşdük. Təzəcə tərpənmışdı ki, Şamil yanından ötdüyüümüz bazarı bize göstərdi:

- Bax, burda işleyəcəksiz...

Sözün düzü, ucu-bucağı görünməyən bu üstüortülü bazara baxanda adamın gözü qaralırdı. Qabağında nə qədər maşın vardi, ilahi!

Cox keçmədi, gəlib Lökbatana çıxdıq. Şamil burada yosmaca bir daxmada, özündən başqa iki nəfərlə kirayədə qalırdı. Biz oraya gələndə evdə heç kim yoxuydu. İki otaqlı bu daxmada hər yan bərbad gündəydi, tör-töküntü əlindən tərpənmək olmurdu, iti quyruğundan bağlaşaydın, dayanmazdı. Masanın üstündə bulaşiq qab-qacaq, içki şüşələri, çirkli stəkanlar, çörək qırıntıları, içində qızarmış kartof qalıqları olan hisli tava, çaydan, pivə qapaqları, içi sıqaret kötükliyile ağızınacan dolu külqabı... nə istəsən vardi, iynə atsaydın yerə düşməzdi. Kəsif qoxu da bir yandan. İyli, ağır hava otağın divarlarına, tavanına hopmuşdu. Adama elə gəlirdi, qapını, pəncərəni taybatay açıb sutkalarla buranı küləyə versən də bu qoxu getməz... Amma bu otaq çirkli də olsa, geniş idi, yəqin ki, o biri yiğcam olardı. Açıq qapısından qalın pərdə asıldığına görə, o otağın necə olduğunu hələ bilmirdim. Şamil bize divara söykəkli iki qatlama çarpayı göstərib dedi ki, onlarda yatası olacaq. Çarpayıları açmağa özü kömək elədi. Üstü döşəkli çarpayılar idı. O, qonşu otağa girib oradan iki köhnə adyal və yastıq gətirdi. Yerlərimizi öz aramızda bölüşüb-razılaşdıq. Deməli, yatanda, Dilsuzun başı pəncərəyə tərəf, mənim ayaqlarımısa qapıya sarı olacaqdı.

- Şey-şüyünüüzü də yığın çarpayınızın altına. Ayda adama əlli manat verəcəksiz. Heç günə iki manat düşmür. Bundan ucuz ev tapa bilməzsiz. Ayaqyolu həyətdədi, hamam da var - burdadı, mətbəxin böyründə. Ancaq səhərlər ayaqyoluna növbə olur haa... - Şamil sözünün bu yerində güldü, sonra da əlavə elədi ki, - darixmayın, öyrəşəcəksiz hər şeyə. Bax, bura mətbəxdı, - deyib pilləkənin başındaki qapını açdı. Küncdə köhnə soyuducu qoyulmuşdu, traktor kimi silkələnə-silkələnə tırıldayırdı. Qaz pilətəsi və qab yuyulan ləyən də çirkin içindəydi. Krant damcılıyırkı və suyun ləyənə damdıcı yer sapsarı ərp bağlamışdı...

Gözüm çirkli dolabın üstündəki tünd qəhvəyi, uzunsuv böcəklərə sataşdı, diksindim. Diksinqəyməyimlə də özümdən ixtiyarsız qışqırdım:

- Vay dədə!.. - sonra da özümü ələ alıb utandığımdan bilmədim neyləyim, sakit tərzdə amma həyəcanlı-həyəcanlı soruşdum: - Şamil əmi, bu nədi belə?

- Tarakandi, ha-ha-ha, tarakan!.. Görəməmişən heç? Qorxma, adamlı işləri yoxdu onların. Ziyansız şeylərdi...

Bir sözlə, iyriندim. Qədəm basdığım andan bu evdən xoşum gəlmədi. Burda başıma nələr gələcəyini də bilmirdim. Heç nə ürəyimcə deyildi. Buraya nə qədər həvəslə gəlsəm də, elə ilk anlardan ürəyimə damdı ki, mənə burda çox çətin olacaq...

Axşam Şamil bizimlə söhbət eləyə-eləyə bir yekə tava kartof qızartdı. Biz də Dilsuzla çımanıb qab-qacağı yuduq, masanın üstünü təmizlədik. Bibimin kisəmizə qoyduğu albalı mürəbbəsi olan kiloluq bərnini soyuducuya yerləşdirdik. Həyətdən bir cüt toyuq tutdurub kəsdirmişdi, yolub-təmizləyib qoymuşdu kisəmizə, onları da basdırıq buzxanaya. Dəsmala bükdüyü lavaşdan da bir çin götürüb qoymuş süfrədəki çörəkqabına.

Şamil kırkeş yoldaşları Qorxmazla Əzizağadan danışındı, qırırdı bizi gülməkdən.

- İndi harda var gələcəklər, əmi canı, ikisi də mirtdi haa, ikisi də vurandı qəşəng. Bir də gördün budu haa, lül-qəmbər girdilər içəri. Qorxmaz o qədər Rusyətdə olub ki, keflənən kimi urusca qırıldadır, cürbəcür xaxol mahniları oxuyur, səsi götürür aləmi. Əzizağa ondan da betərdi, itoynadanın biridi. O qədər anekdot bilir ki... Elə məzəynən danışır ki, adam ölür gülməkdən, az qalırsan qarnını tutub uzanasan yerə. Amma hərdən yuxuda sayıqlayır, qışqırır. Bax, bəri başdan deyirəm, qorxub elemeyin haa! Altı aydı belədi. Hər gecə olmasa da günaşrı sayıqlayır. Bilirsiz sayıqlayanda nə deyir? Var gücüyle: "İsti qutaaab!.. İsti qutaaab!.." qışqırır. Zalim oğlu gündüz bazarda o qədər isti qutab müştərisi çağırır ki, gecə də yuxuda eyni şeyi sayıqlayır. Oyadırsan ki, "qaşa, özünə gəl!..", deyir: "nə istəyirsən, qoy malımı satımda, a mərdiməzar!..". Ha-ha-ha! İndi deyin görüm, belə dostların arasında adam heç qocalar?

Kefim bir az duruldu. Pəncərədən baxanda balaca həyətin küncündə sıniq bir velosiped gördüm. Gələndə Siyavuşa bağışladığım velosipedim düşdü yadına. Köksümü ötürdüm, özümə təsəlli verib: "hər şey yaxşı olar" dedim, telefon alacağımı gözümün önünə getirdim, ele bildim dünya mənimdi, canımı istilik bürüdü. Elə bil, qəssab Almuradin qanının dadı təzədən ağızma yayıldı...

O gecə Qorxmazla Əzizağa gəlib çıxməq bilmirdilər. Onlar gelənə qədər, biz yemək yeyib yuxuladıq. Dilsuzu bilmirəm, məni yol yormuşdu, yerimə girincə gözlərim qapandı, daş kimi yatdım...

Gecənin bir aləmi əvvəlcə elə bildim at kişiñeyir, sonra kimse saçlarını qarışdırıcı, atamın üzü kölgə kimi keçdi gözümün önündən və gördüm yox, bu, heç də atam deyil. Dalınca da işiq... Əvvəlcə gur, amma rəngli bir işiq... Sonra da üstünə elə bil qatı, bulanıq nar şirəsi kimi nəsə tökülmüş boğuq qırmızıya çalan bir işiq bəbəklərimə doldu... Səs də ki... Allah göstərməsin! Heç vaxt yadımdan çıxmaz! Dəfələrlə, döne-döne, mənasını düz-əməlli anlamadığım bu sözler başımın içine elə bil, tişəylə, iskənəylə həkk edilirdi: "Doç rodilas u şarmanşıka staroqo Karlalaal!...". Gözlərimi tam açsam da, deyəsən, heç nə görmürdüm... Özgə dildə oxuyan bu kişinin kimliyi, harda olduğum, nə baş verdiyi mənə qaranlıq idi. Təkcə o bulanıq rəngli işiq tuturdu gözümün önünü, vəssalam. Axırda əlimi qaldırıb üzümə çəkəndə, qəfil xatırladım ki, tavandakı gur işiq gözlərimə düşməsin deyə yatanda sumağı rəngli köynəyimlə üzümü örtmüşəm. Həmin o bulanıq nar şirəsinə çalan, bəbəklərimə dolan da köynəyimin rəngiymiş, işığa qarışır sağılırmış gözlərimə, məni çasdırırmış. Nə baş verdiyini anlamaq üçün tez onu bir qırğaça tulladı... Şamilə ariq-qurğaz bir kişi masanın arxasında lül-qəmbər, başları süfrəyə salıxmış halda oturmuşdular, sözlər ağızlarından töküle-töküle nə barədəsə mübahisə edirdilər, qabaqlarında boş araq və pivə şüşəleri vardi, küncləki çarpayıya arxası üstə sərələnmiş, ayaqları döşəməyə sallanan ucaboy kişi isə üzü tavana sarı bağırırdı: "lii pood şarmankuu... Doçku şarmanşıka stali vse Dilaylay zvaat... Lay-lay-lay, Dilay-lay!..." .

Dilsuz yerində yoxuydu. Düşündüm ki, yəqin, ayaqyoluna gedib. Şamil oyandığımı gördü.

- Qalx, əə kişi qırığı, gəl bura görün... Gəl... əmilərlə tanış ol... Dur gəl, dur gəl! Utanma, fit çal... Ha-ha-ha!.. Utanma, fit çal...

Mən sərxoş adamdan qorxmurdum. Çünkü gözümü açandan evimizdə sərxoş görmüşdüm. Utanib-elemirdim də. Nədən utanacaqdım ki?

Boynum-boğazım bürkündənmi, ya yatlığıma görəydimi, - nədənsə, tərin içindəydi. Yaxınlaşış hər ikisiylə görüşdüm. Bu vaxt Dilsuz içəri girdi.

- Şamil əmi, sən deyən araqdan olmadı, bax, dükançı beləsini verdi.

O, masanın üstünə yarımlı qoyub, pulun qalığını Şamilə qaytardı.

Şamil butulkanı götürüb o üz-bu üzünə baxdı, ciyinlərini çekdi:

- Day neyləyək, eybi yoxdu... Bu da pis zəhirmar deyil... Di gəlin, görək... Qorxmaz, dur!..

Qorxmazınsa barmağını kəssəydin, xəbəri olmazdı, səsi az qala ala buluda çatirdı: "Doooç rodilas u şarmanşıka staaaroqo Karlaaa!..." .

* * *

Biz bu adamlara tez qaynayıb-qarışdıq. Elə bil, illərlə bir yerdə yaşamışdıq. O qədər istiqanlı idilər ki, birinci gecədən elə bildim, sanki bu daxmada doğulmuşuq, göbəyimiz burda kəsilib.

Binə bazarıyla tanışlığımız şənbə gününə təsadüf elədi. O günü ölenəcən yadımdan çıxarmaram. Heç vaxt o boyda qələbəlik görməmişdim. Dilsuz da, mən də aqlagəlməz bir çəşqinliq içindəydi. Deyim ki, guya işlərimizin nə təhər olacağını fikirləşirdik? Başımıza nələr gələcəyini düşünürdük? A tövbə! Sadəcə, tünlük gözümüzün odunu almışdı, mürmüt olmuşduq.

Tələsə-tələsə yan-yörəmdən keçən xaçapuri satan tay-tuşlarını göründə, onların: "Xaçapuri var haaa, xaçapuri! Xaçapuri qaynar-qaynar!" qışqırmaqlarını eşidəndə, ürəyimdə dedim: "hə, bax mən də belə qışqırmalıyam. Hə, qışqıracam, niyə qışqırmıram ki? Təki pul gəlsin. Təki anam, atalığım "Şümür" qoy eşitsinlər ki, artıq mən də pul qazanıram, aciz-avara deyiləm, özümə telefon almağa gücüm çatar..." .

Artıq mənimcün dünyada əziz olan bircə şeyvardı: künclərini "X" şəkilli bir cüt xəttin birləşdirdiyi, dördbucaq zərfə oxşayan, içi pendirli, kartoflu, adına xaçapuri deyilən gürcü kökəsi, vəssalam.

Bazara tez uyğunlaşdım. Şamil mənə də, Dilsuza da təkərli uşaq beşiyindən düzəlmə köhnə araba təşkil elədi ki, üstünə xaçapuri düzüb cərgələri gəzdirək, sataq. Biz malı Şamilin dostu Əjdərdən otuz qəpiyə götürüb, əlli qəpiyə satırdıq. İlk günlər işimiz zəif gedirdi, 5-6 manat güclə qazana bilirdik. Hər gün qazandığımızın bir manatını qır-saqqız olub adamdan el çəkməyən bazarın baytar həkiminə, bir manatını da iki nəfər uzundraz kişiye - bizim kimi əldə şeyşü satanlardan haqq yanqlarla verirdik. Yeməyə, işə gedib-gəlməyə çalışıb az xərcləyirdik, özümüzü qısırıq, ayaqyoluna iyirmi qəpik ödəmək əvəzinə, gizlincə bazarın boş cərgələrindəki alayarımçıq tikililərə verirdik özümüzü, amma yenə də əlimizdə qəpik-quruş qalırdı. Bazar bizi çox yorurdu, evə leş kimi qayıdırıq. Hər dəfə yerimə girincə, adyalı başıma çəkib ağlamaq istəyirdim, amma elə bil içim buz bağlamışdı, öldür də gözümüzdən yaş gəlmirdi, əvəzində, çox qəribədi, dişlərim sizildiyirdi - köpək dişlərim...

İşləyəndən bəri yetimliyimi, yalqızlığımı daha çox dərk eləməyə başlamışdım. Görəsən, anam niyə mənə qarşı elə soyuqluq elədi? Buna səbəb vardımı, görən? Bəs mən onun doğma, gözünün ağı-qarası, yeganə balası deyildimmi? Niyə, niyə, axı, məni Allahın umuduna buraxdı, itirib-axtarmadı?.. Şükür məndən vacib idi, yəni? Atamı xatırlayırdım... Məni başsız qoyduğuna yanıb, yanıb-tökülürdüm. Axırıncı dəfə onu necə görməyim gözümüzün önündən kino lenti kimi keçirdi: dərsdən gəldim, pilləkənin başında, düz evimizin giricəyində, qapının ağızındaca ağızıquyu uzanıb qalmışdı. Onu bu vəziyyətdə çox görmüşdüm, bir növ, buna vərdişkar idim. Dedim, yəqin, yenə də lül-qemberdi. Üstündən adlayıb girdim evə (Kaş heç adlamayaydım. Sonralar qonşumuz Durna qarı anama demişdi ki, meyit üstündən adladığına görə, oğlunun köpək dişləri uzanacaq, özü də qana həris olacaq. O, bunları deyəndə, tərs kimi mən də ordadım və hamisini eşidirdim...) Hə, girdim evə, heç nə olmayıbmış kimi, çörəyimi yeyib, sərələndim divana, televizorda gedən davalı kinoya baxmağa başladım, yarım saat sonra anam işdən gəldi. Bir də

onu gördüm əlləri əsə-əsə, həyəcandan boğula-boğula telefonu yiğib hönkürür: "Türfə, evimiz yixildi! Barat ölüb qalıb qapının ağızında!...". Yüyürdüm qapiya, gördüm anam onu arxası üstə çevirib, gözləri də, ağızı da açıqdı, dodağının qırağından yüngülce qan axıb çənəsinin batıq yerində quruyub, üstüne də qarışqalar yiğilib, özündən də çox qəribə bir iy gəlir... Gözləri elə heyrətlə baxırdı ki... Elə bilirdin, nəsə görüb, ona görə donub qalıb. Sanki gözlərini o gördüyündən ayırmadan dil açıb danışacaqdı, deyəcəkdi nədir onu beləcə heykəl kimi dondurun. Bir anlıq qorxa-qorxa başımı qovzayıb gözlerinin dəhşət içində zilləniib qaldığı yerə baxdım, artırmanın boyağı tökülb qaralmış taxta tavanından başqa heç nə görmədim... Sonra anam ağlaya-ağlaya otaqdan çıxdı, örpeyini saldı onun üzünə...

Beleçə, hər dəfə yerimə girincə, gözüm yuxuya gedənəcən yaddaşımdayıkları eşələyirdim, eşələyirdim... dərinə endikcə ürəyim sıxlırdı, bu vaxt mirasa qalmış o iki dişim başlayırdı öz-özünə sizim-sizim sizləməğə. Bəzən də yerimdən qalxıb vanna otağına girir, ağızımı açıb güzgüyə baxırdım; belə götürəndə, alt dişlərim də, üst dişlərim də qaydasındaydı, özləri də lap sədəf kimiydi. Amma üst və alt qabaq dişlərimi hər iki tərəfdən araya almış köpək dişlərim, həqiqətən də o birilərdən uzun idi. Mən hər baxanda elə bilirdim, onlar bir az da uzanıb... Andıra qalmışlar lap qurd dişinə oxşayırıdı. Güləndə çalışırdım dodaqlarımı büzüm, ya da əlimi ağızına tutum ki, onları görən olmasın. Bir dəfə, lap çoxdan, yadına gəlir ki, anam qonşumuz Tənzilə xalaya dişlərimdən danışırı, deyirdi ki, mən doğulanda həkimlər, tibb işçiləri heyrətə gəlibmiş. Dünyaya gələn kimi ilk dəfə ağlayanda ağızında iki dişim olduğunu görən mamaçanın az qalıbmış ürəyi getsin... Anam danışırı ki, doğulandan sonra az qala üç sutka dayanmadan çıçıra-çıçıra ağlamışam. Axırda o da mənə qoşulub ağlayıb. Ağlaya-ağlaya da soruşub ki, "nədi, mənim balam, niyə kirimirsən? Anan ölsün, nə isteyirsən, axı?". Guya cəmi bircə anlığa səsimi kəsib demişəm ki, "qan!..". Anam eşitdiyinə inanmayıb, bir də soruşub: "Nə dedin? Nə isteyirsən?". Yenə çıçırmışma bir saniyəlik ara verib, guya demişəm: "Qan!..". O, eşitdiyi sözdən huşunu itirib. Tibb bacısı da yaxınlıqda olub. Özünə gələndən sonra anam ondan soruşub ki, "eşitdin körpənin dediyini?". Tibb bacısı deyib: "Yox... Başın xarab olub? Aaz, səni, yəqin, qara basıb, heç üçgünlük körpə də danışar?" - "Vallah, "qan!.." dedi" - "A bədbəxt qızı, yəqin, "inqa!.." deyib eey, sən "qan!.. başa düşmüsən..." Anamsa, dediyində israr eləyib durub ki, yox, körpə "qan!.." deyirdi, "qan!..".

İndi hırsınen kimi, fikir eləyən kimi, köpək dişlərim sizildiyirdi, elə bilirdim ağızında bir parça buz gəvələyirəm... İçəridən ağızımın ətini dişləyib qanadırdım, sonra dil-dodağımı qəribə bir ilıqlıq yayılırdı, ürəyim sakitləşirdi. Çox anlaşılmaz hissələr yaşayırdım, bəzən belədə kimisə tutub gəmirmək keçirdi içimdən. Dərdimi də bir kimsəyə deyə bilmirdim. Hərdən fikirləşirdim ki, ara qarışib, məzəhəb itəydi, bir dava düşəydi, atılıydim ortalığa, kimsə vurub bu dişlərimi qıraydı, bəlkə, onda birdəfəlik canım dincələrdi...

Yaxşı ki, bazar varmış...

Artıq neçə aydı burada çırpınıb-çabalayırdım. Şamilin tanış elədiyi "əxi"lərdən kreditlə güzel bir telefon da almışdım. Gündə qulpumdan nə çıxırıdı, nəyə gücüm çatırdısa, ödəyirdim. Telefonu alan kimi, özümü saxlaya bilməyib anama zəng elədim. "Nihat, başına dönüm, gəlmək istəmirsən bura?" - soruşdu. "Hara? Şümürün yanına?" - dedim. Əvvəlcə xeyli ağızına su alıb sussa da, sonda: "Sən bir də Şükürə Şümür desən, məndən incimə..." - deyib coşdu. Mən də hırsındern: "Elə ona görə də gəlmirəm! Gəlməyəcəm də!" - deyib telefonu qapadım.

Nə yaxşı ki, bazar varmış... Onun tünlüyündə hər şeyi unudurdum. Şümürün də, anamın da üzü yadımdan çıxırıdı... Əvvəllər onları, elə bil bir boxçaya

düyünləyib daş kimi ürəyimdən asmişdim. İçimdə eləcə də gəzdirirdim. Sonra elə bil bu boxça yırtıldı, onları salıb itirdim... Burda elə istiqanlı dostlar tapmışdım ki... Bu dost dediklərim, adama doğmalarından da çox can yandırırdılar. Bu adamlar ürəyimin harasında yırtıq-sökük vardısa, elə bil qılıqlarıyla oranı malalayıb suvayırdılar. Biri elə Mikayıl dayı: beşinci sıranın ikimərtəbəli bölümündə qadın xalatları mağazasını işlədən kişi. Həmişə üzü gülən, adama ürək-dirək verməkdən yorulmayan bu adam mənim dadıma çox çatırdı. Əslində, Mikayıl dayı kimi imkanlı adamlar heç vaxt xaçapuri almırlar, belələrinə naharda kafelərdən isti yemək gətirirlər, onlar xörək yeyirlər. O isə, sata bilmədiyim, alverin zəifliyi üzündən ilişib qalmış xaçapurilərimi çox vaxt axşamüstürlər, işin axırında toparlama alırdı, məni ziyandan qurtarırdı. Heç vaxt onun xaçapuri yediyini görməmişdim. Sonralar maraqlanıb öyrəndim ki, o, evə gedərkən bazarın çıxacağında maşınını əyləyib, xaçapuriləri ac-yalavac dolaşan dilənçi uşaqlarına paylayır...

Mən yuxuda "Xaçapuri! Xaçapuri!" qışqırmırdım. Amma Dilsuz, yalan-gerçək, deyirdi ki, guya hərdən qışqırıram. Əzizağanınsa qışqırğıını dəfələrlə eşitmışdım: yəziq hərdən gecənin bir vaxtı yuxuda "İsti qutaaab!.. İsti qutaaab!.." deyib elə bağırırdı ki, hamımız dik atılırdıq, adamın bağırı yarılırdı.

Bir dəfə Əzizağa işdən sonra evə bazarlıq eləməkçün məni də özüyle apardı, biz Lökbatanın o başından on beş kilo kartof, beş kilo da soğan aldıq. Dörd dənə beşkiloluq kisənin ikisini mən götürdüm, ikisini də o, düşdük yola. Tərəvəz mağazasından bir az aralanmışdıq ki, Əzizağa dedi: "Vallah, heç o satıcı oğlanдан gözüm su içmədi. Kisələr yüngüldü. Deyəsən, kopoyoğlu bizi çəkide aldadıb, əskik verib". Elə ki, bir xeyli gəlib yolu yarı elədik, boğazını arıtlayıb təzədən dilləndi: "Yooox... deyəsən, bala, mən babal yudum bayaq, oğlan düz çəkib malları, kisələr mənə yaxşı gəlir, çəki qaydasındadı məncə." Evə çathaçatda isə, möhkəm yorulmuşdu, qıçı qıcına dolaşırı, valaylayırdı artıq. "Nihat, - dedi - deyəsən, o fağır, o bədbaxt satıcı yanılıb, axı. Kisələr yaman ağırdı, vallah. Yəqin, çəşib artıq çəkib eyy..." Onun yol uzunu qolları yorulduqca kisələrin çəkisiylə bağlı fikirlərinin necə dəyişdiyini axşam evdəkilərə danışdım, öldülər gülməkdən. "Bizim dəllək belə dəlləkdi!.." - dedilər. Hə, nədənsə, keflənən kimi Şamil də, Qorxmaz da Əzizağaya "dəllək" deyirdilər. Deyib də, əllərini əllərinə vurub uğunurdular. İlk vaxtlar bunun səbəbini soruşmağa utanırdım. Amma bir gün evdə ikimiz idik, kefi yaxşıydı, üz vurdum, bu "dəllək" məsələsinin nə olduğunu özü açıb danışdı. Kaş heç danışmayayıd! Soruşduğuma görə, xəcalətimdən ölüb yerə girdim! Sən demə yəziq Bakıya təzə gələndə, başına oyun açıblarmış. Elə bir oyun ki, heç deyiləsi deyil, adamın dili gəlmir danışmağa... Gəlib 8-ci kilometrdə ərdə olan bacısığılə köçünü salıb yerləşəndən bəri, hər gün çıxırmış iş axtarmağa, tapa bilmirmiş. Hər gün evə suyu süzülə-süzülə dönürdü. Bir gün yenə "Xalqlar dostluğu" metrosunun yanındaki körpünün altına gedibmiş. Ustalar, fəhlələr həmişəki kimi yenə buraya iş sorağıyla toplaşıblarmış. Hər dayanan maşına nicat qapısı kimi baxır, yürürlərmiş üstünə. İşlədən - az, iş arzusunda olan - çox. Yəziq Əzizağa çərləyibmiş ləp. Artıq bacısığılə qayıtmaga da utanırmış, həmin gün necə olursa- olsun, iş tapmaq, alınmasa elə oradanca yola düzəlib rayona getmək qərarına gəlibmiş. Amma nə üzనən? Ailə-uşağın yanına əli ətəyindən uzun necə getsin? Bu fikirlər içində girinc-giriftar olubmuş. Hava da qaralırmış. Deyir, çərəsiz bir yetim kimi boynumu büküb, Allahi çağır-çağıra durmuşum körpünün altında, bir də gördüm, düz qənşərimdə qara rəngli bahalı bir "cip" dayandı, ustalar, fəhlələr yürüşdülər, amma bu dəfə yaxın idim deyə aman vermədim, birinci özümü mən çatdırıldım müştəriyə. Sükan arxasında cavan bir oğlan oturmuşdu, boksuya oxşayırdı, üzü dabandaşı kimi çopur-çopur, başı da daz qırxılıydi. Yüz faiz, hansı dadaşında cangudəniydi, məncə. Maşının

şüşəsini aşağı salıb xırıltılı, qorxunc səslə: "Əlindən nə iş gəlir?" - dedi. "Hər şey. Nə istəsən..." - cavab verdim. Soruşdu ki, "doğru deyirsən?". Dedim: "And olsun Allah!...". Üzümə qəribə tərzdə güldü: "Yaxşı-yaxşı fikirləş haa...". Özümü itirmədən dedim ki, "fikirləşməkdən keçib day, iraq, lap mürdəşirlik də desən eləyəcəm, təki iş olsun...". "Onda... otur, qapını ört, - dedi. - Sən çaldın..." Yenə bayaqkı kimi adamın canına vicvicə salan bir tərzdə qımışdı. Nihat, yadında saxla, indi elə bir zamanadı ki, dovşanı arabayla tutmurlar day. Arabanı saxlayırlar, dovşan özü gəlib minir... Nə başını ağrıdım, maşına minib qapını örtdüm, hənerti duyub bircə anlığa qanrilib gözücü geri baxdım, arxada cavan, kukla kimi yaraşıqlı, başında düm aq rəngdə hörmə şlyapa, üz-gözü ənlik-kirşanlı, dodağı bir batman pamadaklı olan bir qız oturmuşdu. Baxdığını görünçə, əlini ağızına tutub çıynını ata-ata səssizcə güldü. Fikirləşdim ki, yəqin sevgilisidi. Əlqərez, xeyli yol getdik, qaranlıq qarışanda gəlib bir villaya yetişdik. Yol boyu fikirləşirdim ki, axşam-axşam mənə aid nə iş ola bilər, axı? Soruşmağa da qorxurdum nəsə. Həyətə girincə işıqları yandırdı, gördüm ki, villa nə villa! Hayıl-mayıll oldum, nağıllara düşmüştüm elə bil. Birinci mərtəbənin foyesində məni kresloda otuzdurub, özləri qalxdılar yuxarı. Üreyimi yeyə-yeyə qaldım ki, görəsən, nə iş təklif eləyəcək mənə? Vaxt keçdikcə, hövllənirdim. Beş dəqiqə, on dəqiqə... yarım saat... bir saat... Zalim oğlundan xəbər-əter yoxuydu, elə bil məni yadından çıxarmışdı. Bərk narahat olmağa başladım. Bir-iki dəfə bərkdən öskürdüm ki, bəlkə, eşidələr, yadlarına düşəm. Amma nə xeyri? Heç elə bil bu evdə mən adlı bir ins-cins yoxuydu. Yerim rahat olsa da, gözləməkdən çərləyirdim. Bir az da keçdi, pilləkənin başından onun qorxunc səsi eşidildi: "Qalx yuxarı!". Ətim ürpəşdi, amma özümü o yerə qoymadım, "nə olar, olar" deyib, üreyim söküle-sökülə pillələri qalxmağa başladım... Bilirsən, Nihat, Allah adəmi bədbaxt eləyəndə, birinci ağılini alır əlindən deyənlər yanılırlar. Yanılırlar, vallah. O qədər ağılsız adamlar tanıyrıam ki, xoşbəxtidilər, necə lazımdı yaşayırlar özləriyün. Amma Allah adəmi bədbaxt eləyəndə qabağına, bax, belə bir məxluqat çıxarı: belə bir qəddara tuş eləyir adəmi. Qəddar!.. Qəddar olduğu qədər də eclafın biri!.. Nə isə... Çıxdım yuxarı. Çıxdım, nə çıxdım! Kaş elə ordan gurlum-guppaz, kəllə-mayallaq gələydim aşağı, hər şey də eləcə sona çataydı..."

Bu yerdə Əzizağanın səsi titrədi, deyəsən, gözləri yaşardı. Bu məzəkeş adəmin, bu kefcil kişinin ilk dəfə necə kövrədiyini gördüm, neyləyəcəyimi bilmədim, ondan "dəllək" məsələsini soruştuguma görə peşman oldum, başımı aşağı salıb içimdə özümü söyüb-yamanlaşdım...

O isə, az sonra özünü elə alıb, dedi ki, "Nihat, gördüm o bədheybət oğlan ayağını ayağının üstə aşırıb oturub kresloda, əlində də tapança var, onu nəm salfetkayla silir. Yerimdə quruyub qaldım. Üzümə də baxmadan dedi: "Nə donub durmusan? Bir dön divandakına bax!...". Baxdım, diksindim. Gözümə inanmadım: həmin o yaraşıqlı qız lüt-üryan, lap cənnət cücesi kimi anadangəlmə bir şəkildə divandan çıçılarını sallayıb saymazyana, özü də... özü də... - sən əmi canı, məni bağışla, Nihat, keçib day, necə var, elə də danışacam... - hə, özü də yönü mənə sarı abırsızcasına, çox abırsızcasına oturmuşdu, əlindəki yasti, enli telefonla məşgül idi, orada nə oxuyur, nə yazırda, dodaqları qaçmışdı, gülümşünürdü. Ətrafına o qədər saymaz idi ki, elə bil otağa yad bir kişi yox, evin pişiyi girmişdi, hə, evin pişiyi! Bu mənə çox yer elədi. Onunsa dünya vecinə deyildi. Divanın böyründə jurnal masası vardi, üstüne üzqırın levazimatlar qoyulmuşdu, balaca qabın birində su buğlanırdı, o birində sabun köpüyü görünürdü, yanında da necə lazımdısa, sürtgəclə ülgüc..."

Əzizağa danışdıqca, pörtürdüm. Lüt qız səhnəsi mənə tanış idi, gözümün qabağına tut ağaçından Bağırla rus qızını güdməyim gəlirdi, qəribə də olsa, elə o vaxtkı kimi, özümdən ixtiyarsız içimi yenə tanış bir istilik bürüyürdü...

"Nihat, o əclaf mənə bir də çımxırdı: "Nə durmusan? Masanın üstündəkilər səni gözləyir!" Dedim: "Bəs neyləyim?" Dedi: "Bəs usta deyilsən?" Əvvəlcə heç nə başa düşmədim. İxtiyarsız bir də: "Axı mən neyləməliyəm?" - dedim. Gülməkdən uğundu. Sonra da dedi ki, "sən nə küt adamsan! Bilmirsən səni bura niyə getirmişəm? Qanmirsən neyləmək lazımdı?..Tərpən görüm, qızə soyuq olar!.." Çönüb o deyən səmtə bir də baxdım. Bu bədheybətin dediyini başa düşdüm... Elə həmin andaca, əvvəl elə bildim əlindəki tapança açıldı, güləsi düz tutdu təpəmdən, sonra handan-hana anladım ki, yox, gülə-filan açılmayıb, hələ sağlam, başından qan-zad da axmir... Udqundum. Bir zülümlə: "Axı mən dəllək deyiləm..." - piçildaya bildim. O, hırslı ayağa qalxdı: "Bəs onda, niyə deyirdin ki, əlindən hər iş gəlir? Hə? Məni dolayırdın? Hə? İndi o boş başının içini doldurum gülleyən? Hə?" Sonra iyrənc-iyrənc qımışdı, gözlərini bərəldi: "Cəld ol, elə bil ki, öz sıfətini təraş eləyirsən, başla görüm!" O, tapançanın üstünü şaqqlıyla dardı, deyəsən, çaxmağı ayağa çəkdi və tuşladı təpəmə. Elə axırıncı eşitdiyim də o şaqqlıtı oldu və bir andaca balalarım, ailəm gəldi durdu gözlərimin önündə. And olsun bizi yaradana, ölməkdən-zaddan qorxmurдум, Nihat, məni qorxudan çərəsiz ailəm, azyaşlı körpələrim - cansız, şikəst qızım, il uzunu xəstəlikdən canı qurtulmayan oğlum idi. Onları kimin umuduna qoyub gedəydim axı? Dizləri üstə haçan düşmüşəm, o vicdansızın "tapşırığını" haçan yerine yetirmişəm, xəbərim olmayıb... O, pencəyimin döş cibinə bir dənə yüz dollarlıq soxdu: "İndi gedək, aparım səni..." deyince, telefonla bayaqqı kimi lal-dinməz oynayan qız gözlərini əlindəkindən ayırmadan, uşaq kimi mızıldayıb ince bir səsle: "Dolların birini də ver ona, yaxşı ustadi..." - dedi. Oğlan yüzlük dolların birini də basdı cibimə... Əlqərəz, məni təzədən maşına qoyub dolanbac yollarla gətirdi şəhərə. Yolda onun telefonuna zəng gəldi, "hər şey qaydasındadı, şef, dediyin işi gördürmişəm, gəlirik. Hə, hə... dediyin kimi..." Qız da maşındaydı, yenə telefonla oynaya-oynaya qımışındı. Hər şey mənə agah oldu. Metro stansiyalarından birinin yanında maşını saxladı. "Burda düşsən, evinizə gedə bilərsən?" - soruşdu. Heç bilmirdim gəlib çıxdığımız yer haradı, amma: "hə..." - dedim. Yenə soruşdu: "Bəri bax, siqaret çəkənsən?" Mızıldadım ki, "hə..." Bir siqaret mənə verdi, birini də bir cüt çirkli qabyuyan süngərə oxşayan göyərmiş dodaqları arasına özü qoydu, sonra da dinməz-söyləməz tapançasını çıxarıb tuşladı alnıma, gözümü yumdum ki, "day axırdı, bu əclaf indicə gülələyəcək məni..." Tapançanı ayağa çəkib şaqqlıdatdı, "aç gözünü!" çımxırdı. Açıdım. Elə bu vaxt tətiyi çəkdi, tapançanın lüleyində alov yandı... Hə, alov!.. Demə, bu, adı alışqanmış! Adicə alışqan! Mənsə, ondan qorxub az qala şalvarişa batırımdı. Necə deyərlər, o alışqanın qorxusundan biabircasına, ömrüm boyu başımı yerə soxası bir iş görmüşdüm... Siqaretimi yandıranan sonra, "davay - dedi - tərpən, amma bir də heç vaxt "əlimdən hər iş gəlir" deyib Allaha and içmə, yazıqsan. Çünkü sabah aparıb başqa iş gördürərlər sənə, gedib özünü asarsan..."

Hə, Nihat bala, bax belə... Bu hadisədən sonra uzun illər fikirləşirdim ki, mən adamam görəsən? Mən varam görəsən? Varamsa, nəyə lazımmış axı? Fikirləşirdim ki, yəqin, yer-yurd boş qalmasın deyə qurbanoldugum Allah mənim kimi bədbəxtlərin ora-burasını deşib buraxıb bu dünyaya. Bu dünyanın da ki, noxtası o cür alçaqların, başımıza belə oyunlar açan o cür südürüklərin əlindədi... Mən yiğvalsız, neçə il başıma gələnləri qarnım yırtıla-yırtıla içimdə sərr kimi gizli saxlasam da, bir dəfə bərk keflənib Şamilə Qorxmaza danışdım, elə o vaxtdan da adım qaldı "dəllək". O saqqalıağarmışlar, indi keflərinin duru vaxtı məzələnmək istəyəndə məni "dəllək" çağırırlar. Amma Şamilin də, Qorxmazın da qadasını alım, məni bazara onlar gətirib, əlimi çörəyə onlar çatdırıb, onun-bunun qapısında işləməkdən, zülümdən onlar qurtarıb canımı, ömrüm boyu onlara borcluyam... Şükür, indi ayda bir dəfə də olsa, rayona

gedib balalarıma çörək pulu apara bilirəm. Yadıma düşmüşkən... Bir buna bax, Nihat, bir bax, gör sənə nə göstərəcəm...

O, əlini mixçadan asılmış pencəyinin qoltuq cibinə salıb köhnə pulqabısını götürdü, zəncircəbdinini çəkib eşələdi, dörd yerə bükülüb, elə bil üstündən ütü çekilmiş, qat kəsmiş iki yüzdollarlıq çıxardı.

- Görürsən bunları? Bax, həmin pulları, saxlamışam. O vaxt rayona borc eləyib getdim. Uşaqlarım neçə gün ac qaldı. Pis günlər yaşadım. Allah bir də göstərməsin, nələrlə üzləşmədim, başıma nələr gəlmədi... Dilənçi kökünə düşdüm az qala. Amma alçaqlıqla, qorxu altında qazandığım bu pulları ailə-uşağa xərcleməyib saxladım. Saxladım, özüm də əhd elədim ki, yəqin, bir gün gələr, başıma oyun açan o cür danaların Allahın qəzəbinə gələn gününü, villalarının od-alova bürünən gününü görərəm, onda bu pulları yetim-yesirə nəzir-niyaz kimi paylayaram, ürəyimdən tikan çıxar... Mən bilirəm ki, Qurbanolduğumun səbri böyükdü, zənciri uzundu: buraxıb, buraxıb birdən kəsir və o cür çəqqallar bir də gözlərini cəhənnəmin dibində açırlar...

Danişdinqca, onun gözləri yaşarır, dollar tutan əli əsim-əsim əsirdi...

Əzizağa bu söhbəti mənə danışlığı gün, demək olar ki, bütün gecəni yata bilmədim. O gecə day yorğanı başıma çəkib telefonla oynamadım, dünyada gör necə dəhşətli işlər olduğunu fikirləşdim. Özlüyimdə o dazbaş, o üzü dabandaşına oxşayan cöngəfason cangudəni, onun "şefini" gözlərim önündə canlandırır, o pozğun ləçəri xəyalıma gətirir, onlarla müharibəyə girirdim, nə qədər vuruşub-savaşsam da, bir yana çıxa bilmirdim, əzab içindəydim, bu zülmünsə sonu görünmürdü. Ürəyimdən qara qanlar axırdı. Dişlərim göyüm-göyüm göynəyir, sizim-sizim sizlayırdı, inanırdım ki, gücüm çatmasa da belələrinin "uf" demədən, şah damarını gəmirib qanına bələyərəm...

Axır vaxtlar bizə bazarda mal verən Əjdər xəstələndiyinə görə işə çıxmırıldı. Deyilənə görə, ağır xəstəydi, İrana müalicəyə getmişdi. Bu məsələ bütün xəçapurisatanlara pis təsir etmişdi, çünkü o, bizə həqiqətən çox güzəşt eləyirdi, hamımıza arxa-dayaq idi. Onu əvəz eləyən qardaşı İntizam isə tam əksiydi, Əzizağanın başına oyun açan o əclafdan heç də geri qalmırıldı. Düzdü, o, bizim başımıza elə hoqqalar açmasa da, bir başqa cür sitəm eləyirdi. Məni görəndə, elə bil qutuda ilan görürdü. Adımı da "Uzun" qoymuşdu, gah da "Taqqana" deyirdi mənə. Bunlar cəhənnəmə, mal verəndə Allahsızlıq eləyirdi, otuz xəçapuri verib, dəftərə əllisini yazdı, işin sonunda haqq-hesaba gələndə, deyirdi: "mən bilmirəm, əllisini götürmüsən, vəssəlam! Pulunu verməlisən!..". Hər səhər mal götürəndə, axşam pulunu qaytaranda, onunla "hə-yox" eləyənəcən hırsım kəlləmə vurur, dişlərim sizlayırdı, ağızımın içini gəmirib didardan çıxarırdım, amma savaşmirdim, dözürdüm. Çarəm nəydi ki...

* * *

Bir axşam Dilsuz məndən başağrısı dərmanı istədi. Türfə bibim verən kisəni çarpayımın altından çıxarıb içini eşələdim ki, dərmanı tapım, bu zaman Bakıya gələndə avtobusdakı o ariq, qəribə qocanın mənə bağışladığı nağıllar kitabı keçdi əlime, dediyi sözler düşdü yadıma: "Səni bilirsən kimə oxşadıram? Nardan xatun nağılındakı divə...". Maraq içimi bürüdü. Dilsuza dərmanı tapıb verəndən sonra girişdim bu kitaba. Onsuz da bekarcılıq idi, nəyə görəsə bazarı iki günlüye bağlamışdır. "Kürəksoyanın nağılı", "Cəlavi-vətən", "Qəssabın nağılı"... Amma hamisindən önce "Nardan xatun" nağılıni tapıb oxudum. Deməli, nağıl təxminən beləydi ki, bir evdə yeddi qardaş və Nardan xatun adlı bir bacı yaşayırmış. Qardaşlar hər gün qapını qifillayıb işə gedəndən sonra bir div gəlir, qızı çağırıb deyir ki, aç qapını. Qız açmır. Belə olanda div qızı qorxudur ki, qapının deşiyindən barmağını çıxarmasın, gedib sənin filan qardaşını

öldürəcəm. Hər gün də bir qardaşının adını çekir. Qız da qorxusundan qapının deşiyindən barmağını çıxarıır, div isə onun barmağını əvvəlcə dişləyir, sonra da qanını sorub çıxbı gedir. Hər dəfə də hədələyir ki, qardaşlarına desən, gedib onların hamisini birdən öldürəcəm. Qardaşlar görür ki, bacıları gündən-günə sozalır. Yalvar-yaxar, birtəhər ondan söz alıb məsələdən agah olurlar, gedib divi təpib öldürür, köpək dişlərini sindirib gətirir, ipə keçirib boyunbağı kimi asırlar bacılarının boynundan...

Nağılı oxuyub üzəndim. Doğrudanmı, görəsən, mən də qaniçənə oxşayırdım? Qoca bəs nədən demişdi ki, məni o nağıldakı divə oxşadır? Hə, yəqin ki, ancaq dişlərimə görə! Əlbəttə, ancaq köpək dişlərimə görə belə demişdi o qoca!.. Bir də bunları demişdi o: "...nə qədər gec deyil, evdəkilərə de, səni bir diş həkiminə göstərsinlər, çəkiləsi dişlərin var ağızında. Bax, sonra gec olar haa...".

Demə, qoca haqlıymış, bu dişlər başıma hələ çox oyunlar açacaqmiş...

* * *

Bir gün bazarın "Euromode" mağazasından zəng eləyib dörd xaçapuri istədilər. Bu mağaza daimi müştərim, isti xaçapuri dəlisi Elməddin dayının idi, orda kişi kostyumları satıldılardı. Elməddin dayı məni çox istəyirdi, "görürəm şirindil oğlansan, haçan xaçapuridən əl çəkib mağaza satıcısı işləmək istəsən, gəl yanına, bir şey fikirləşək, hər halda səni işsiz qoymaram...". Bilirdim ki, onun qardaşı Dima (əsl adını bilmirdim, hamı onu belə çağırırdı) Türkiyədə diş həkimi işləyir, deyəsən, qardaşıyla ortaq idi, elə ona görə də tez-tez bura gəlib gedirdi. Elməddin dayının satıcısı Xanış deyirdi ki, Dima super həkimdi. Bu dəfə o gələndə mənə xəbər etməsini Xanışa tapşırmışdım, söz soruşacağımı demişdim. Dimayla köpək dişlərimlə bağlı danışmaq istəyirdim. Amma necə danışaydım? Utanırdım, axı.

Xaçapuriləri Xanışa verib qayıdırırdım. Axır vaxtlar tanış olduğum Büllur adlı qızın işlədiyi cərgədən salmaq istəyirdim yolumu. O, cins mallar satılan mağazanın satıcısıydı, mənə çoxdan meyl etdiyini sezmişdim. Qəşəng idi, həmişə də fransız ətri vururdu, yaşça məndən azacıq böyük olardı. Bircə dəfə avtobus dayanacağında xeyli dayanıb söhbət etmişdik, sonra məni hər görəndə: "Nihat, bizim cərgəyə tez-tez gəl, səni görməyəndə darixıram", - deyib gülümşəmişdi, mənsə pörtmüştüm. Hər gün keçirdim o işləyen cərgədən, amma eşidər deyə, xaçapuridən ötrü müştəri çağırmağa utanırdım, çox vaxt başı qarışq olduğundan gəldiyimdən xəbəri olmurdu, dayanıb onu bir qədər süzür, çıxbı gedirdim.

Həmin gün Bülluru görüb, xeyli söhbətləşmişdim, kefim durulmuşdu, elə bil canımda nəsə oyur-oyur oynayırdı. Dördüncü cərgənin birmərtəbəli bölümündəki Sima xalanın ofisiant işlədiyi kiçicik "Dostluq" kafesinin qarşısından keçəndə, məni yarpızlı dovğa qoxusu vurdu, anam yadına düşdü, içim gizildədi. "Yox, necə olursa olsun, bir kasa dovğa içməliyəm" - dedim. Arabanı qapıda saxlayaib içəri keçdim.

- Neçəyədi, ay xala?

- Nə?

- Dovğa.

Əlini əline vurub uğundu:

- Əh... Mən də elə bildim başqa şeyin qiymətini soruştursan... Saqqalın ağarsın! Hi-hi-hi!.. Keç otur. Keç otur, boyuna xalan qurban... Sənинcүн havayıdı. Hər şey havayı...

Qizardım. Amma bilirdim ki, Sima xala həmişəki kimi yenə zarafat eləyir, burda havayı heç nə ola bilməzdi. Sadəcə, şirin dilə basırdı. "Yəqin, iki manata

olar. Cəhənnəmə, bir kasa yeyəcəm, dünya dağılmayacaq ki..." fikirləşdim, stulu çəkib oturdum.

Kafedə cəmi altı masa vardi. Çox səliqəli, yiğcam, rahat bir yer idi bura. Ofisiant işləyən, hardasa otuz-otuz beş yaşılı Sima xalanın həmişə üzü gülündü. İri, ala gözləri işıqla doluydu. Özü ariq, üzdən yapışqılı olsa da, kürəyinin sağ tərəfində, boynuna yaxın yerdə iri bir ur vardi - o, qozbel idi. Saçlarını o şikəst yerinin üstünə töküb gizlətməyə ha çalışsa da, xeyri yoxuydu, bilinirdi, bütün yar-yaraşığını alt-üst eləyirdi, bircə ayıbü bundaydı, başqa heç nə. O da Löktəbətanda kirayədə qalırdı, evə gedib-gələndə tez-tez avtobusda rastlaşırırdıq. Çox dilli-dilavər idi. Məni görən kimi həmişə: "xala boyuna qurban, necəsən?" deyib şirin-şirin, əziz bir adamım kimi kefimi soruşur, işdən-gücdən söhbət açırdı. Avtobusda basırıq olanda isə, özünü tez yanına verib məni bərk-bərk qucaqlayır, "xala sənə qurban, qoyma yixilim" deyirdi. Utandığımdan bilmirdim neyləyim. Vallah, heç boy-buxunlu olmaq da bir şey deyil. Avtobusda, demək olar ki, hamidan hündür idim, uzaqdan o dəqiqə görünürdüm, gizlənə bilmirdim. Zarafat deyil, hələ o vaxt bir metr səksən üç santi boyum vardi. Dilsuz onu görən kimi, "Nihat, sevgilin gəldi, indicə sarılacaq sənə..." deyib məni dolayırdı, gülüştürdü. Sima xalanın dediyinə görə, ali təhsilliyydi, neçə il ucqar kəndlərin birində zoologiya müəllimi işləmişdi, maaşı az olduğundan, həm də məktəb direktoruyla dolanmadığına görə, hər şeyə tüpürüb gelmişdi bura, ele o vaxtdan da bu kafedə ofisiantlıq eləyirdi. Qəribə qadın idi. Bir dəfə ona deyəndə ki, bəs, atamın arzusu məni ali təhsilli görmək idi, başını yellədi, bir xeyli üzümə baxıb susdu, sonra piçıldı: "Nihat, xala qurban, indi ele bir dövran gəlib ki, dünyanın dörd qapısı var - dördü də həqiqi oxumuş adamların, ziyalıların üzünə bağlıdır. Beşinci qapını açıblar ki, onun da adına bazar deyilir, hamımızı yiğiblar bura. Sən heç bilirsənmi, bu bazarda nə qədər ali təhsilli, oxumuş adam var? Hardan biləsən ki? Burda işləyenlərin, bəlkə də, yüzündən yetmişli əli diplomlu! Bu heç bilirsən nə deməkdi?.. Eh, hardan biləsən... - o, əlini yellədi - Hələ sənin bu şeyləri düşünən vaxtın deyil, qınamıram..."

O, bir kasa dovğa və təzə təndir çörəyi getirib masamın üstə qoydu, "nuş ele, xalanın gül balası!" deyib saçlarını qarışdırırdı. Nahar vaxtı olmadığına görə, kafedə məndən başqa müştəri yox idi. Müdirləri də harasa getmişdi - küncdəki kreslosunun boş qalmasından bilirdim bunu. Bufetə də, salona da Sima xala nəzarət edirdi. Dovğanın qoxusu ləzzət eləsə də, birinci qaşıqdan duyдум ki, dadı ayrırdı, anamın bişirdiyinin yerini verə bilməz.

- Nihat, xala qurban, bunu da çək başına... - O, araq süzülmüş yüzqramlıq qədəhi və doğranmış xiyar turşusu olan boşqabı qarşıma qoydu. - Nə fikrə getdin? Götür iç, bu gün xalan səni qonaq eləyir.

Fikrə-zada getməmişdim, sadəcə, quruyub qalmışdım, neyləyəcəyimi bilmirdim. Axi, mən ömrümde araq içməmişdim...

- Nooldu, igid bala? Vur getsin də... İstəyirsən mən də əlli qram içim. Bax, bu dəqiqə...

"Heç bu kişilikdən deyil, məndən ən azı on beş-iyirmi yaş böyük qadın içəcək, mən əfəl maridib duracam, yəni?" Qeyrət məni boğdu. Gözümü yumub, içməmişdən önce fikirləşdim: "kimin sağlığına içim, kimin sağlığına içim? Həə, əlbəttə, Büllurun! Əlbəttə, Büllurun!". Ele o dəqiqə də araq qədəhini başıma çəkdim. Özümdən ixtiyarsız ətim çımcəşdi, silkindim... Ele bil nəfəsim getdi, qayıtmadı. Əlimi ağızma tutub, nəfəsim təngidikcə yaşaran, yaşardıqca da bərələn gözlərimi birtəhər yumdum, bir xeyli beləcə durdum. Halim üstümə qayıdanda, Sima xalanın da gedərək bufetin arxasında "Sağ ol, Nihat!" deyib qədəhi necə sümürdüyü, üz-gözünü qırışdırıb, turşu xiyarı necə iyələdiyini gördüm. Öz-özümə düşündüm: "Bunun nəyini içirlər? Bu zibilin nəyini içirlər, axı? P... yeyərəm bir də dilimə vurmaram!.." Amma bir az keçdi, canımı qəribə bir xumarlıq gəldi, bütün aləm dəyişdi ele bil...

- Atıl-batıl! Qırxbuğum! Keklikotu!..

Bu, bizim kimi səhərdən axşamacan cərgələr arasında dolaşib cürbəcür bitki qurusu satan ağsaqqal Qafar əmi idi. Kafenin qapısını aralayıb malını təklif eləyirdi. Məni görən kimi gülümsündü:

- Nə təhərsən, a bala, nuş olsun!..

- Sağ ol, Qafar əmi.

Artıq başım dumanlanmışdı. Gördüm üzümə baxır, özümdən ixtiyarsız "KİŞİLƏNDİM":

- Gəl, çörək ye, araq iç!

O da nə sənə, nə mənə, arabasını pəncərənin qabağına söykəyib girdi içəri, "salam-əleyküm!" deyib oturdu yanında.

- Bir dənə dovğa ver, - dedim, - Qafar əmi üçün.

O isə yerində qurcuxdu:

- Yox, qoy yüz araq gətirsin, sonrasına baxarıq.

Elə bil qonaqlıq verirdim. "Sonrasına baxarıq" kəlməsini eşidən Sima xala yüngülçə başını yellədi, bununla da onu dəvət etdiyimə görə narazlığını bildirdi, amma bununla belə hərəmizə yüz qram araq gətirdi...

O gün mənim həyatımda çox qəribə bir gün oldu.

O gün ilk dəfə içki deyilən zəhirmarı daddım. Əvvəlcə zəhləm getdi, sonra məst oldum, elə hallar keçirdim ki, sözlə deyiləsi deyil.

O gün ilk dəfə kişi-kisi əlimi qoltuq cibimə salıb, bu vaxtacan qəpik-qəpik yiğdiğim pulları çıxardım, başımı açıb xərcləməyə başladım...

O gün ilk dəfə Büllür işləyən mağazanın qabağında dayanıb ona baxdıqca baxdım, axırda müdirləri şübhələndi, bəlkə də, elə bildi oğru-zadam: "a bala, işin yoxdusa, buranı kəsdirib durma!" - deyib məni qovladı, dişlərim göynəyə-göynəyə ordan aralandım.

O gün ilk dəfə mənim adımı "Uzun", "Taqqana" qoyan İntizamlı sözüm çəp gəldi, tutasdım. Onsuz da ondan yiğmişdəm. Məni vurdı, əvəzində o boyda kişinin çıynını gəmirib bağırtdım, dişlərim sümüyünəcən işlədi, ağızım qan dadını duyunca, az qala özümü dünyanın yiyesi hiss elədim... Camaat onu güclə aldı əlimdən... Sonra İntizama yarınan, onun tərəfini yaltaq-yaldaq saxlayıb məni orda söyən xaçapurisatan Tamerlanı da cavabsız qoymadım, tutaşan kimi onun da dirsəkdən yuxarı yumşaq ətini dişlərimin arasına aldım, ağılı gizlənənə kimi anqırtdım... Və bu zaman hay-küyə yiğisan, bizi aralamaq-dan çox, tamaşamıza duran camaatın arasından qəribə-qəribə üzümə baxan, gördüğüm adamların heç birinə oxşamayan, Almuradı dişləyiib çıçırdanda gözümə sataşan qocanı bir daha gördüm... İnanmazsınız, and olsun ki, gördüm! Bilmirəm, o an sərəxoşluğum birə on artdı, yoxsa, ayıldım. Tamam başqa hala düşdüm... Dədim, yəqin, havalanmışam.

Yaxşı ki, xilasım varmış.

O gün ilk dəfə Sima xala məni bəlalardan xilas elədi. Bazarın baş mühafizəcisinin əlinə keçməyim deyə, məni tez-tələsik taksiyə basıb birbaşa qaldığı evə apardı. Gecənin bir vaxtı ayıldım, uzun müddət harda olduğumu anlamadım. Sima xala bütün paltarlarımı yuduğuna görə, qaldığım evə qayida bilmədim. Onsuz da yataqdan qalxa bilmirdim, başım bərk ağrıydı. O, mənə yarı stekandan bir qədər az, portağal şirəsi rəngdə nəsə verdi, "iç, - dedi, - başının ağrısı kəsəcək...". İçdim, yarı şirintəhər, yarı turşməzə bir şey idi, lezzət elədi... Demə, viski imiş. "Yenə ver", - dedim. Verdi. Sonra nə oldu bilmirəm, mən böyrü üstə uzanmışdım, o, nəsə danişa-danişa işığı söndürdü. Yanıma girib o da böyrü üstə çevrildi, sağmasını mənə söykədi, bərk-bərk ağuşuma qıṣıldı: "Nihat, sənə qurban, qorxuram nəsə, üşənirəm... məni möhkəm-möhkəm qucaqla..." - deyib töyüməyə başladı... Sonra day nə baş verdi bilmirəm, heç nə xatırlamıram. Bir onu bilirəm ki, Sima xala hərdən

yanqılı-yanqılı, hıçqırırdı və ağızmdakı qan dadi aldiğim bütün həzzlərin fövqündəydi...

O gecə çox şeyin necə baş verdiyini xatırlamasam da, bir onu bilirəm ki, mənə ilk dəfə içkinin nə olduğunu daddıran qadın, elə qadının da nə olduğunu əməlli-başlı anlatdı...

Səhərisi yataqdən qalxanda nələr baş verdiyini xatırlamağa çalışırdım, çox şeyi unutmuşdum, elə bil yaddaşım silinmişdi, gözümün qabağına gələnlərsə, dumanlı bir yuxu kimiyyidi. Təkcə ağızmda qanın dadi-tamı qalmışdı, bu isə, içimə rahatlıq verirdi...

- Bu gün dincələcəyik. Mən dünən bir günlük istirahət götürmüşəm. Sən də bazara çıxma. Əjdərin qardaşını, bir də xəçapurisatan bir oğlanı şil-küt eləmisən, day sənə xəçapuri verməzlər. Saticiliqdan-zaddan bir iş tapmaq lazımdı sənə...

Qanım qaraldı.

Sonra o, spirt qoxuyan nə idisə pambişa hopdurub mənə verdi ki, kürəyinə qoyub üstündən plastirlə yapışdırırm. Xalatının yaxalığını geri atdı, gözüm kəlləmə çıxdı, belindəki iyrəndiyim o eybəcər donqada sağ yer qalmamışdı, göyərtdiyim yerləri qanatmışdım... Utandım. Ayıq başla bunu heç vaxt eləməzdim, yəqin.

- Bilirsən, Nihat, gözümün işığı, sənə demişəm də, mən zoologiya müəllimiyyəm, özü də institutu fərqlənməylə qurtarmışam, o vaxt adamım olmadığına - yetimxanada böyüdüyümə görə, qızıl medalı başqasına verdilər, əslində mən almamışdım. Hə, nə isə, qulaq as gör nə deyirəm... Gecə fikirləşmişəm ki, sən insan kimi doğulmasaydın, mütləq bu dünyaya dəvədəlləyi kimi gələcəkdin, mütləq... Səndə onun əlamətləri daha çoxdu. Bilirsən niyə? Heç bilirsən dəvədəlləyi neyləyir?..

Başım ağrısına da, işsiz qalacağımı bildiyimə görə qanım qaralsa da, söhbətə qulaq asmağa halim olmasa da candərdi:

- Neyləyir ki? - soruşdum. Həm də içimdə inciyən kimi oldum: niyə, axı, o məni dəvədəlləyinə oxşadır? Boyumun uzunluğuna görəmi? Ariqlığima görəmi? Niyə? Bilirdim ki, dəvədəlləyi çəmən otuna çalan, uzunqış, iri çeyirkədi. Həyətimizdə, tənək yarpaqlarının arasında görmüşdüm onu, çox qəribə görkəmi vardı, nadir hallarda üzə çıxır, hələm-hələm gözə çarpmırdı. Yaxşı, bunun mənə nə dəxli? Məni oxşatmağa başqa şey yox idimi?

- Qulaq as... Amma məsələ bir qədər ayrı cürdü, hər şey əksinədi, tərsavandı. Məsələ ondadı ki, dəvədəlləyinin erkəyi mənim kimi mağmın, dişisi sənin kimi oddu-alovlu olur...

Söhbətin bu yerində sıxıldım, utandığımdan az qala başım paçamın arasına girdi. Onunsa əvvəlcə dünya vecinə deyildi, sonra, deyəsən, narahatçılığımı hiss elədi:

- Bəri bax, - dedi, - onsuz da aramızdan pərdə götürülüb, olan olub, keçən keçib. Keflilik aləmində olan şeydi. Eh, mənim yerim buralar deyil eey, Avropadı, Nihat, Avropa!.. Özüm "sovremenni" qadınam, belə şeylərə pis baxmiram, olan şeydi, sən də heç sıxılıb-eləmə. Hə, qulaq as, dəvədəlləyinin dişisi erkəyin belinə minir, lap sənin kimi...

O, əlini uzadıb saçlarımı qarışdırıcı, həmişəki kimi yenə: "Saqqalın ağarsın!.." - dedi.

Bu vaxt onun əcaib bədən quruluşu gözümə dəydi. "Cəhənnəməcən... Nağayırm, olub daa, adam öldürməmişəm ki?" - fikirləşdim, bir az toxtayan kimi oldum.

- ...Hə, Nihat, lap sənin kimi, saatlarla əl çəkmək bilmir, çünki mayalanma getmir... Axırda bezir, ehtirasdan erkəyin başını gəmirməyə başlayır. Neyləsə də istədiyi alınmır. Özündən xəbəri olmur, əməlli-başlı gəmirib sevgilisinin

başını qoparır, erkək ölürkən boşalır və mayalanma baş tutur... Yəqin, sən də məni gəmirməsəydin, "o işi" axıra çatdırı bilməyəcəkdir...

O, bunları deyib güldü:

- Yaxşı ki öldürmədin məni... Dəvədəlləyi!.. Yaman şeysənmiş haa, canın yanmasın!..

Onun nə danışdıığı hələ mənə yaxşı çatmadı. Nə dəvədəlləyi? Nə filan? Heç mən onun "mayalanma" dediyinin nə olduğunu düz-əməlli bilirdim ki? Fikrim qalmışdı İntizam kopoyoğlunun yanında, deməli day mənə xaçapuri verməyəcək. Deməli, qaldım avara. Amma Tamerlandan qorxmurdum, harda rastıma çıxsa, cavabını verə biləcəyimi düşünürdüm. Bir də fikirləşirdim ki, görəsən, Büllurun başına gələnlərdən xəbəri yoxdu ki? Xəbəri varsa, deməli, biabır olmuşam. Elə bilecək dalaşqan avaranın biriyəm... Bir də.. o qocanı heç cür unuda bilmirdim, heç cür...

Dişlərim başladı çox pis sizildamağa.

- Əsl dəvədəlləyisənmiş. Özü də adam cildində...

- Yaxşı... Yaxşı, Sima xala, sən də söz tapdın danışmağa...

- Nihat, gəl belə danışaq, bax innən belə, bir də mənə xala demə, yaxşı?

- Niyə?

- Dedim də sənə...

Özüm də bilmədim o niyə belə deyir.

- Yaxşı, - dedim.

Həm də əlavə elədim ki, "onda sən də day mənə nə "dəvədəlləyi" de, nə də "bala". Güldü: "Oldu", - dedi.

* * *

Səhərisi Şamil məni danladı, "içə bilmirsənsə, bir də dilinə vurma!" - dedi. İntizamın az qala şah damarını qopardığımı, gəmirəndə dişlərimi ciyinə necə batırımsamsa, körpük sümüklərinə qədər işlədiyini bildirdi. Elə Tamerlan da qolunu dəbərdə bilmir. Demə bədbəxtlərin bağırtısı bazarı götürübüş başına. Gecə harada qaldığımı da bildiyinə eyham vurdu, amma dərinə getmədi, sadəcə başını yellədi...

- İndi neyləyəcəksən, dayloğlu? - Dilsuz həyəcanla soruşdu. - Neyləyəcək-sən, hə?

Həqiqətən, Dilsuz ayrı oğlandı, yer-yurd bilən, hər şeyi açıb-ağartmayan, adamı ürəkdən istəyəndi.

- Heç nə, bibioğlu... İş tapıb işləyəcəm. Belə qalmayacam ki, - dedim.

O hadisədən iki-üç gün keçmişdi, Rusyətdən Qorxmazın qohumu gəldi, qaldığımız evdə yerimi ona verib, hələlik Sima xalanın (yenə xala!) yanına yiğışası oldum. Özüm də Elməddin dayının təzə açlığı ikinci obyektdə satıcı kimi işə düzəldim, günümə yeddi manat verirdi, üstəlik, naharımı da alırdı. Mənim sə işimin adı hər səhər tezdən ayaqyolundan bir vedə su gətirib mağazanın döşəməsini yumaq, reklam eleməkdən ötrü içi malla dolu təkərli vitrnləri eşiye çıxarmaq, kostyumları səliqəyə salmaq, alıcılarla səmimi davranmaq, çalışıb müştərini əldən buraxmamaqdan ibarət idi. İşə ürəkdən girişmişdim, hiss eləyirdim ki, ürəkdən çırpınib-çabalamağımdan Elməddin dayının xoşu gəlir. Şirindil olduğuma görə, müştərilər hərdən mənə "çay pulu" da verirdilər.

Amma sən sayığını say...

Üstündən bir qədər də keçdi. Yel çərşənbəsi günüydü, çörək almaqdan qayıdırıdım. Qaldığım evin yanında uşaqlar böyük tonqal qalamışdılar. Görünür, hələ də uşaqlığım başımdaydı, özümü saxlaya bilmədim, üstündən tullandım, tərs kimi, ayağım sürüşdü və çox pis yixildim. Bir qolum biləyimdən tutmuş dirsəyiməcən közün içini girdi, çığrığım göyə çıxdı...

Sağalanacan it əzabı çəkdir. "Zoologiya müəllimi" hər cür qayğıma qalırdı, məni işləməyə qoymurdu, bir qəpik də pul xərcleməyə imkan vermirdi, bütün günü onun kirələdiyi evdə yatırdım. O, işdən qayıdan kimi, qoluma yanq dərmanı sürtür, sarğımı dəyişirdi, sonra oturub birləkde viski içirdik və hər gecə dəvədəlləyinin macərası yaşanırdı... Göyüm-göyüm sizlayan dişlərim həmin anlarda da sözümə baxındı, körpə ana südünə necə öyrəşirə, ağızım qan dadına eləcə dadanmışdı.

Artıq mən xeyli vaxt idi ki, onunla qalırdım. Bir gecə yenə "o işin" ağlımı başından apardığı məqam idi, özümdən xəbərsiz sorduğum yerə dişimi basıb qanatlaşdım, həmişə olduğu kimi, ləzzət alırdım. Qəfil yadına nə düşsə yaxşıdı? - Nardan xatun! Elə o an da bağırdım: "Sən Nardan xatunsan!.. Sən Nardan xatunsan!..". - "O kimdi, sən Allah? O kimdi elə?" Danışdım - uğunub getdi. "Onda sən də divsən ki, - dedi. - Gərək səni öldürüb, anamı ağladan o dişlərini sindirəm, mən də boyunbağı kimi asam boynumdan..." Gülüştük. Doğrudan da mən onu pis günde qoymuşdum, boynunda, boğazında sağ yer qalmamışdı, didardan çıxmışdı. "Buna mən yiğvalsız dözürəm. Başqa köpəyin qızı bir gün də dözməz..." - deyirdi.

Hələ çox şeyin dərininə vara bilməsəm də, bir gün işdən gəlib ikilikdə viskidən içib söhbət edərkən, heç görünməmiş kimi, onun üzü bozardı. Gözümün içine baxıb, baxıb, qəfil hönkürdü: "Nihat, mən elə bilirdim məndən bədbəxti yoxdu dünyada, amma sən məndən də bədbəxtsən!.. Sən hər şeydən çox, qan dəlisişənmiş, qan dəlisi!.. Axi, mən nə qədər boynu-boğazı sarğılı getməliyəm işə?! Hə? Cavab ver də! Niyə susursan? Dişlərinin ucbatından salamat yerim yoxdu, hər tərəfim yaradı, dözə bilmirəm day..." deyəndə, ayılan kimi oldum. O gün boynu-boğazı yara bağlamış bu şikəst qadından çox, özümə yazığım gəldi, hamama keçib, ağızımı açıb, bir az da uzanmış kimi görünən köpək dişlərimə güzgüdə xeyli baxdım, özümü saxlaya bilməyib hönkürdüm, amma gözümən yaş gəlmək əvəzinə, dişlərim sizlədi. İndi başa düşürdüm ki, mən bədbəxt oğlu ağlayanda, gözlərimlə yox, dişlərimlə ağlayıram, başımın bələsi olan dişlərimlə!..

Nə sənə, nə mənə - əynimi geyinib, yır-yığışımı eləyib çıxıb getdim, o isə, etiraz eləmədi...

Dilsuzgilin yanına qayıdırırdım, kürəyimdə içi paltarlarımla dolu iri bir idman çantası vardi. Lökbatanın boğanaq axşamlarından biriydi, qaranlıq bir küçəylə gedirdim, yol acı bağırsaq kimi uzanır, qurtarmaq bilmirdi. Bərk qəribsəmişdim. Əlim hər yerdən üzülmüşdü. Belə hallarında həmişəki kimi yenə anamı xatırlayırdım, hırsınlırdım, söylənlərdim və öz-özümlə danışırdım. Kənardan fikir verən olsayıdı, məni havalı sanardı.

İncəvara, evdə mənə heç nə deyən olmadı, sorğu-suala tutulmadım. Özüm də arın-axrayın qayıdırırdım evə, çünkü hələ də kirayə pulunu ödəyirdim. Elə bil, ürəyimə dammışdı ki, nə vaxtsa qayıdacam. Gelişimə Dilsuz elə sevinirdi, olmayan kimi.

Səhərisi şənbə günüydü. Tezdən olsa da bazarda müştəri çox idi. Təkərli vitrinləri mağazadan eşiyyə təzəcə çıxarıb, kostyumların ətəyini səliqəyə salmaq üçün yenice aşağı çömbəlmışdım, gördüm, qarşısında bir kişiylə bir qadın dayanıb, mallara baxırlar. Heç ağılma gəlməzdi ki, bunlar... Hə, bunlar kim olsa yaxşıdı? - anamla atalığım! Səslərindən tanıdım! Üzümü gizlədib, yavaşça aradan sıvişib qaçmaq istədim. Elə yerimdən qalxmışdım ki, Şümürün güclü əli boynumun ardından yapışdı: "Hara?! Qoduq!..". Anam özünü üstümə atdı: "Can!.. Nihat!!!.. Ana qurban! Sənsən? Şükür, burax uşağı! Burax görüm!". Onun səsi titrəyirdi. O dəqiqə gözlərim doldu, daha doğrusu, dişlərimi hiss etmədim artıq. O, var gücüylə boynumu sıxır, başımı aşağı basırdı, elə bil əlinə düşmən balası keçmişdi. Mənə elə gəldi ki, ağızımı açıb çəkicilə dişlərimə

döyürlər, guppultu səsi gicgahlarımda qaytarış verir, yavaş-yavaş gözüm qaralırıdı. Bir onu bilirəm ki, necə bağırıldımsa, Şükür qorxudanmı, ya nədənsə, boynumu buraxdı, bir qolumu qucaqlayıb bağırina basmış, tez-tez "can, Nihat, can!" deyən anamın əlindən də dartınıb çıxdım və... Yox! Qaçış-eləmədiim! Əksinə, tosqun, eniyə uzunu bilinməyən, motala oxşayan atalığımın sol çıynını cəhəngimə salıb necə gəmirməyə başladımsa, bu dəfə onun bağlırtısı bazarı başına götürdü, nə götürdü! Bir onu bilirəm, yan-yörəmizi bir göz qırıpında çoxlu adam bürüdü. Yiğişanlar məni dartsırdıb atalığımdan ayırmağın mümkünüzlüyüünü görüb, çərəsizlikdən üzümü-gözümü şillələyirdilər ki, artıq bağlırtısı yavaş-yavaş kəsməkdə, yavaş-yavaş buyuxmaqdə olan bu adımı buraxım. Mənsə qopmurдум ondan, çünki, elə bil dişlərim artıq buzlamaqdə deyil, alışmaqdıydi, onları söndürmək istəyirdim, bəlkə də, belə desəm, daha düz olar: gözlərimin əvəzinə dişlərimlə ağlamaq istəyirdim, amma alınmırıldı, Şümürün qanısa öz istisiylə, öz dadıyla, nə qədər "aldatsa" da, damağım inad göstərir, doyub-dolanmaq bilmirdi! O, yixıldı, mən də üstünə. Toplaşanlar: "Öldürdün! Öldürdün! Zalim oğlu, bəsdi! Burax!" kimi sözlərlə qulağımın dibində çıqırsalar da, məni hər tərəfdən tutub dartsırdısalara da, anam: "Nihat, qurban olum, öldürdün! Südüm dustağı olasan, ay bala, bəsdi!" - deyib, hönkürə-hönkürə gah yalvarıb, gah qarğış eləsə də ondan qopa bilmirdim. Axırda o, kəsilmiş bir cöngə kimi altımda hərəkətsiz qaldı. Elə bil, xeyli əlləşəndən sonra, dişlərim axır ki, hönkürə bildi... Ağzım qanla dolmuşdu, sizim-sizim dodaqlarımın qırğından çənəmə süzülürdü, qanın dad-tamından, ilıqlığından, dişlərimin hirsı-hikkəsi soyuyurdu, çənəm boşalırdı...

Mən bir sərəxos kimi səntirləyə-səntirləyə ayağa qalxanda anam artıq dizləri üstə çöküb: "Şükür! Şükür!.. Ay Allah, bu can verir!.. Qoymayın, ay camaat!.." - qışqırırdı. Elə bil, ayılan kimi oldum, topalaşan adamların arasından birtəhər sivişib aradan çıxmaga çalışdım. Deyəsən, bazar adamlarından biriydi, hirsindən söyüb-söylənən Elməddin dayiya: "Sən bunu niyə işə götürmüsən? Bəs eşitməmişdin ki, bu gədə Xaçapur Əjdərin qardaşı İntizamı da, ondan başqa bir nəfər xəçapurisatanı da it kimi gəmirib pis güne qoyub? Vampirdi də bu! Danışanda əlini ağızına niyə tutur bəs? Dişlərini gizlədir ki, görən olmasın! Fikir verməmisən? Lap canavar dişlərinə oxşayıր... Gördün kişini nə güne qoydu? Adam tapmışan sən də!..". Təzədən halim çönməyə başladı. Əl-qol ata-ata danışan bu adamı tanımadım, adamların arasında ağızına gələni üyündüb-tökürdü qarama: "bu oğraş oğlunu çırpmaq lazımdı!" - deyib, camaati qızışdırıb söyüş söyəndə, bir anlığa atam gəldi gözümün qabağına, onun arxası üstə uzalı meyiti gəldi, artırmanın tavanına dikilmiş heyrət, qorxu, sərr dolu baxışları durdu gözüm önündə, "o, niyə söyülməlidid, axı? O, niyə söyülməlidid?" fikri ildirim kimi keçdi ağlımdan, elə bil, başımın içi tüstünlədi, ağlım yolunu itirib təzədən çasdı, dözə bilmədim, qəfil bu adamın qolundan yapışib biləyini necə gəmirdimsem, dişlərim sümüyünəcən işləyib "xırç" elədi, o, Şükürdən də bərk bağırdı... Və təzədən başlandı! Hər yandan baş-gözümə yumruq-şillə dəyirdi. Amma elə bil, əynimdə zireh, başımda dəbilqə vardi, ağrı hiss eləmirdim. Həndəvərimə yiğişanlar məni çırpdıqca, dişlərim atamı söyən o heyvəre adamin biləyinə daha da bərk sancılırdı, gözüm yerdə buyuxub qalmış, ciyini qan içinde olan Şükürdə və ağlaya-ağlaya onun üzünü yelpikləyən anamda qalmışdı. Birinci dəfəydi görürdüm ki, anamın bircəkləri ağappaq aşarıb...

Nə qədər keçdiyini bilmirəm, beynimin tüstüsü seyrəlib, başımın içi ayağızıyan kimi, dizləri üstə çökdürdüyüm bu adamı buraxıb qaçdım, arxadan kimse badalaq vurdu, səndələsəm də yixilmadim... Çünkü bu zaman kimse məni qucaqladı, qoymadı ağızıquylu gedəm. Az qala ikimiz də sərələnəcəkdik yerə. Ariq, çəlimsiz qollar arasına düşdüm. Məni bərk-bərk qucaqladı. Kimin ağuşunda olduğumu bilməkdən ötrü başımı qaldırıb üzünə baxdım. Gördüm,

kim olsa yaxşdı? - həmin qoca! Hə, həmin qocaydı! İntizamın, Tamerlanın qanını soranda, qəfil qaragürühün içində peyda olub, nurani üzündə qəribə təbəssüm, işqli, göy gözlərini mənali-mənali mənə zilləyen və başını bulayıb gedən, cərəxş canımı az qala arxasiyca sürükləyib aparan qoca! Onda mən hamını və hər şeyi unutmuşdum, elə özümü də - bircə o qocanın pirani görkəmi, xüsusilə də, nurlu çöhrəsi, işiq dolu, bulaq kimi qaynayan gözlərindən başqa! Dişlərim Tamerlanın qolunda, ağızında ruhumu sakitləşdirən iliq qan dadi, onun arxasiyca gözdən itənəcən baxmışdım onda. Yenə də o idi! Həmin baxış, həmin duruş, həmin nur! Cox da güclü olmayan qolları arasından necə çıxdımsa, cərgələri bir-biriylə birləşdirən dar keçidlə geriyə baxmadan üzüaşağı - ayaqqabı satılan sıralara sarı götürüldüm, ürəyim ağızından çıxırdı, artıq bazarda qala bilməyəcəyimi anlayırdım. Nədənsə, "bircə qabağıma Büllur çıxmayıyadı..." fikri keçdi ağlımdan. Həm də... az qala qoca da məni dəli eləmişdi. O, hardan gəlib çıxdı, axı? Bu an Simanın çıçırtısını eşitdim: "Nihat!!!".

İndi xatırlayıram ki, həmin an bu xeyirxah qadın rastıma çıxmazsaydı, görəsən, mən neyləyərdim? Həmin an dərk elədim ki, o məni həqiqətən cox istəyir. Qolumdan yapışıb, kafeyə sarı dartdı. Dirəniş göstərmədim. Kafedə məni mətbəxə saldı, içməyə bir stəkan soyuq su verdi. Ölənəcən yadımdan çıxmaz, necə həyəcanlanmışdımsa, suyu içib qurtara bilmirdim. İçib qurtarananın titrədiyimdən stəkan dişlərimə dəydikcə, velosiped zinqirovu kimi necə cingilti salmışdisa, toxdamaq bilmirdim. Suyu içib qurtarsam da, boş stəkanı ağızından aralaya bilmirdim, cingilti iliyimə işləyirdi. Bir də onda ayıldım ki, stəkanı dişləyib xırçaxırçla çeynəməyə başlamışam və Sima nə qədər eləyir onu əlimdən ala bilmir...

Kafenin işçilərinin - yaşılı aşpaz qadının, qabyuyan qızın heyrətdən əlləri üzlərində qalmışdı, çəşqinqılıqdan bilmirdilər neyləsinlər. Bircə "uyyyy, ay Allah!!!" ələməklə kifayətlənirdilər. Bu vaxt Sima üzümə möhkəm bir şillə vurdub, stəkanın siniği döşəməyə düşdü, elə bil ayılan kimi oldum və... neyləsəm yaxşdı? Höñkürdüm! Höñkürdüm, özü də necə lazımdı - hıçqıra-hıçqıra!... Ağlim kəsəndən, bəlkə də, ilk dəfəydi ki, bu cür höñkürdüm. Ağızımdan yerə qana bulaşmış şüşə qırıqları səpələnirdi. O, zibil vedrəsini qapıb üstümə yüyürdü: "Nihat, bax, bura!.. Bura qaytar ağızındakıları, qorxma!".

Başına-üzümə su vurduqdan bir qədər sonra o, arakəsməyə salıb, qaldığı evin açarlarını gizlincə ovcumə basdı. İş yoldaşları başa düşməsinlər deyə: "Di dur, çıx get! Çıx get evinizə!" - dedi. Key vəziyyətdə olsam da onu dərhal anladım.

Taksi duracağına sarı gedirdim, özümdə deyildim. "Qurtardıq, ana, qurtardıq! Daha nə mən səni axtaracam, nə də sən məni soraqla! Türfə bibim düz deyir, atamın axırına elə sən çıxıbsanmış! Get, o Şümür, o da sən! Day Nihat adda balan yoxdu, yox!". Yenə höñkürdüm. Bu vaxt elə bil yer yarıldı Dilsuz yerdən çıxdı, özünü yetirdi mənə. Sən demə, başına geləni kimsə deyibmiş, ürəyi ağızından çıxırdı az qala!

- Dayioğlu!.. Nihat!..

Başqa heç nə deyə bilmədi. Qucaqladı məni. Üz-gözümün nə halda olduğunu hələ kəsdirə bilmirdim. O, dəhşətə gəlmişdi, yanaqlarımı silirdi. Sildikcə də yaylığına çıxan qan ləkələrini gördürüm, amma hələ anlamırdım ki, məni nə günə qoyublar. Çünkü, axırdı höñkürmüş də olsam, özümü qalib sanırdım, elə fikirləşirdim ki, zalimin, alçağın, murdarın cavabını necə lazımdı vermişəm, başımı dik tutə bilərəm, nədənsə elə bilirdim, atamın qisasını Şümürdən almışam! "Bəs o, necoldu, görəsən? Öldümü? Qaldımı?" Sonra Dilsuz mənə danışdı ki, o, ölüb-ələməyib. Sadəcə, onu yük arabasına yixib aparıblar rayon avtobusları dayanan yerə, anamsa oturubmuş böyründə, yaylığıyla boynunun qanını silirmiş...

Dilsuza başa saldım ki, Simagildə qalacam. Yalvardım ki, heç kimə yerimi deməsin. Bir də, geri qayıdır alver eləməsini yalvardım. Çünkü şənbəydi. Bazar adamları həftənin günlərini sayıb şənbə-bazarı gözləyir ki, beş-on manat xeyir eləsin. Belə bir gündə, mənimlə boşuna vaxt itirməyə dəyməzdi.

- Sənə zəng eləyərəm, Dilsuz, narahat olma.

Bu vaxt, əlimi cibimə atdım... Telefonum yox idi!..

- Dilsuz, bir mənə zəng vur.

- Bayaqdan azi on dəfə zəng vurmuşam. Telefonun söndürülüb. Yəqin, dalaşanda düşüb, götürüblər...

- Hə.. Yəqin...

- Ürəyini sıxma, təzəsini alarsan. Ləp mən də kömək eləyərəm.

- Yaxşı. Oldu. Mən getdim...

Telefona görə əhvalım tamam dəyişdi. Dilxor oldum. Halim elə dəyişdi ki, elə bil, heç Şümürə qalib gəlməmişdim, məglub olmuşdum. Dişlərim təzədən üşüməyə başladı...

Taksiyə minib təzəcə yola düşmüssədüm, qəfil diksindim: "Pullarım!.. Bəs pullarım həni?". Əlimi qoltuq cibimə atdım. "Burdadı, şükür Allaha, burdadı!" Elə bil, ürəyimə sərin su çilədilər; hə, pullarım yerindəydi!

Sonra baş verən hadisəni də, Dilsuz haqda ürəyimi dağa döndərən düşüncələrimi də, adı dilimə gələndə, nefəsini, qoxusunu duyanda nədənsə içim titreyən Bülluru da bir tərəfə qoyub, Simanı fikirləşməyə başladım. Onu bu məqamda heç kim əvəz eləye bilməzdi. Çoxundan qat-qat etibarlı, yaxşı insan olduğunu, adama dar ayaqda əməlli-başlı arxa-dayaq durduğunu bir daha dərk elədim.

Bir sözlə, bu an mən onun hansı mənada Nihatlıydım - bilmirəm, amma o, mənim hərtərəfli, hər mənada nicatım idı...

* * *

Artıq iki həftəydi Simanın yanında qalırdım, üzümün-gözümün göyü, şisi çəkilmiş, yaralarım sağalmışdı. Amma hələ bazara çıxmırdım. Eşitdiyimə görə, bazarın baş mühafizəcisindən tutmuş, biləyini gəmirdiyim o söyüş söyən kişiycən, məni möhkəm axtarırdılar. Sən demə, Tamerlan da məni satıbmış, intizam da. Bunların hamısını Dilsuz danışdı. O "vur-çatdasında" telefonumu itirdiyimi eşidən kimi səhəri günü Sima yenisini - ondan da bahalısını alıb hədiyyə elədi: "Hələ ölməmişəm, sən telefonsuz qalasan!" - dedi. Bu, gözəl bir smartfon idi. Bu az vaxtda, üstəlik, Sima mənə internetə girməyi, yazışmağı da öyrətdi. O dəqiqə ağlımdan Büllur keçdi...

Elə bil, dünyada üzümə yeni qapılar açılmağa başlamışdı.

Aradan bir neçə gün keçmiş Dilsuzla əlaqə saxladım, dedi ki, Şamil də, Əzizağa da, Qorxmaz da səni görmək istəyirlər. Həmin gün axşamüstü onlara getdim, bir az zarafatlaşandan sonra, keçidlər mətləbə. Sən demə, bazarın baş mühafizəci Qorxmazın uşaqlıq dostuymuş, "qətiyyən qorxma, malış, qayıt bazara, işlə. Heç kim sənə gözün üstə qaşın var deyə bilməz, ürəyini buz kimi saxla! Amma gərek əlli dən, yüzden ona nəsə verib, yüngül hörmət eləyəsən", - dedi. Əzizağa Binədən çıxmağı, Sədərək bazarda işləməyi məsləhət gördü, orada xaçapurun heç də pis satılmadığını, mal verənin tanış adam olduğunu, məndən ötrü ağız açsa, etiraz etməyəcəyini bildirdi. Şamil isə, tamam başqa bir şey təklif elədi. O, dedi ki, şəhərlə bazar arası işləyən marşrut avtobuslarından birinin sürücüsü arvad tərəfdən yaxın qohumudu. Ona gediş haqqı yiğan bir yeniyetmə lazımdı. Bir az işləyəndən sonra isə, xoşu gəlsə, sürücü kimi özünə "smen" yoldaşı götürə bilər. Sürücülük vəsiqənin olub-olmamasının fərqi yoxdu, avtobusda işləməkçün neyləyirsən, axı, yeddi yüz-

səkkiz yüz manat verib vəsiqə düzəldirəsən. Sürə bilsən - qurtardı. Maşın sürmək elə də çətin deyil, öyrənərsən. İndi arvadlar sürür maşını, yəni sən sürə bilməyəcəksən? O marşrutun avtobuslarınına, heç bir QAI saxlamır, cünki sahibi zırılıt bir adamdı, hamı ondan it kimi qorxur. Nəysə... fikirləş. Ürəyindən keçsə, deyərsən.

Mən heç fikirləşmədən Binədə qalıb işləyəcəyimi bildirdim.

Çox keçmədi Qorxmaz məni baş mühafizəciyle tanış elədi. Elə oradaca, qıraqa çəkib, qulağıma piçildədi ki, "pulu verməyə hazırlısan?". Mən pulumun olduğunu dedim. İşləyəndən bəri dörd yüz manata yaxın yiğmişdim. Pul kisəmi açdım, içindən bir əllilik götürdü: "İşin yoxdu, özüm verəcəm..." - dedi.

Nəysə... Qorxmazla bir kənara çəkildilər, ikilikdə xeyli söhbətləşdilər, sonra qayıdır bir az mənimlə zarafatlaşdırılar, idmançıya oxşayan, mülki geyimli o enlikürək oğlan:

- Sənin xəberin varmı heç nağayırmışan? Atalığının yuxu damarını necə dişləmişsənə, az qalıb o dünyalıq ola. Hər halda ananın xoruzudu... hi-hi-hi.. Nahaq eləmisən. Elə bazardakıları da pis günə qoymusən. Gətir o dişlərinə bir baxım... Gətir, görüm o nə cürə şeydi, axı?

Bu zaman dişlərimin ucu sizildəmadı, yox, - kötüyü gizildədi! Deyəsən, rəngim ağardı. Qorxmaz halımı başa düşüb, ona nəsə piçildədi. O, isə:

- Həə? Yaxşı, neynək, qoy olsun. Sənin xətrinə, Qorxmaz, keçirəm, - dedi. Üzünü mənə tutub: - Get işlə... Ağilli-agilli! Heç kimi də vecinə alma! Dişlədiyin o adamlardan sənə ilisən olsa, bu nömrəyə zəng elə, - deyib, telefon nömrəsini mənə verdi və əlini kürəyimə şappildədib getdi.

Onlardan aralanmışdım, bir az halim üstümə qayıtmışdı ki, xaçapur satanları, qutab satanları harda gəldi boğazlayan bazarın sanitər həkimi çıxdı qarşıma.

- Əcəb əlimə düşmüsən! Əə, Uzun, bəs sən hardasan nə vaxtdı? Elə bilirdin həmişə qaçıb gizlənəcəksən? Gör neçə aydı... Davay, günü bir manatdan hesabla pulları, cay bura! Tez elə!..

- Mən çoxdandı işləmirəm, axı, əmi, istəsən İntizamdan da soruşa bilərsən, xaçapur satmırıam nə vaxtdı. Yəqin, heç satmayacam da...

- Tutsam, pis olacaq haa səninçün! Qovacam bazarдан!

- Narahat olma, əmi, xaçapur satsam, haqqını verəcəm həmişəki kimi...

Dişlərimin təzədən göynəməsinə imkan vermədim, tez-tələsik uzaqlaşdım. Bülluru görməyə tələsirdim, qabağıma Şamil çıxdı.

- Gözün aydın, İntizam da belə getdi.

Quruyub qaldım.

- Hara?

- Əjdər qayıdır öz işinə.

Sevindim. Bilirdim ki, Əjdər heç vaxt haqqı nahaqqı tapdalatmaz.

- Sağalıb?

- Hə... Açıdı bütün dərdini danişdi mənə. Demə, İntizam ona əməlli-başlı badalaq gelirmiş. Dəyyus doğmaca qardaşına çatası pulların dalına keçib. Aralarında qırğın düşüb. Əjdər onu qovub bazarдан. Uşaqlar da hamısı ondan şikayət eləyiblər, sən demə, hamiya kəf gəlibmiş. Sənin də məsələni danişdım, qulaq asdı, başını buladı, "gələn kimi mənə deyiblər, Şamil, xəbərim var... İntizamı biabır olsun, bu bazarda olub-qalan hörmət-izzətimi də çırplib yerə, - dedi. - Biliyəm, o uşaqda taqsır yoxdu, qorxmasın, gəlsin işinə, day o vicdansızın izi-tozu da buralarda olmayıcaq..."

Bu xəbər içimə sarı yağı kimi yayıldı. İki gündən sonra on yeddi yaşım tamam olurdu, bu xəbər məndən ötrü böyük hədiyyə idi, o əclafı bir daha görməyəcəkdir, təzədən öz işimə qayıdaqdır, heç kimin mağazasında satıcı-filan da işləməyəcəkdir, yenə öz əlim olacaqdır, öz başım.

Büllurla görüşdüm. Bir az soyuq yanaşdı mənə. "Hardaydin?" - "Xəstələnmişdim..." Söhbətimiz elə bununla da bitdi. Telefonumu alıb bir az "eşəldi", oyunlarla maraqlandı, sonra da "Feysdə yoxsan?" - soruşdu, "Yox..." - dedim. Müdiri çağırıldı, tələsik sağıllaşıb getdi, heç həmişəki kimi üzümə baxıb güllümsəmədi də. Nəsə bu dəfə ondan gözüm su içmədi. Elə bil, həmişəki Büllur deyildi...

"Dostluq" kafesinə gəldim. Yenə yarızlı dovğanın qoxusu vurdu məni, ancaq ürəyim istəmədi nəsə. İçəri müştəriylə doluydu. Məni görçək Simanın çıçayı çırtladı. Tez-tələsik tixili-təpili ərzaq dolu iki kuloku mənə verib, evə aparmağımı xahiş elədi. Əjdərin qayıtmamasını, İntizamı qovmasını, məni təzədən işə dəvət etməsini əlüstü-atüstü danışdım, sevindi. "Yerinə düşdü lap. Sabah yox, birgün həm sənin ad gününü, həm də bu hadisəni möhkəm qeyd eləyəcəyik, Nihat, - dedi. - Hər şey almışam, sən onları apar evə..."

Fikirləşdim ki, Əjdərin yanına ad günündən sonra gedərəm. Mən atam sağ olan vaxtlarda keçirmişdim ad günümü, başqa heç vaxt. İndi "zoologiya müəllimi" mənimcün qəşəng bir süfrə açmağa söz vermişdi, gördüyü hazırlıq da göz qabağındaydı. Amma ürəyimdən Büllurla bağlı qara qanlar axırdı, düşünürdüm ki, bazarda başıma gələnlərdən, yəqin, xəbər tutub və bu üzdən məndən çəkinir. Buna görə özümü pis hiss eləyirdim, ürəyimdən gizilti, dişlərimdənse yüngül-yüngül sizilti keçirdi... Amma nə yaxşı ki, Sima varmış!.. Hər dəfə dünyadan əlim üzüləndə, əl atıb yapışdığını bu budaq, elə bil, mənimcün yaranıbmış elə...

Yaşımı qeyd eləyəcəyimi heç kimə demədim, heç Dilsuza da. Simayla ikimiz oturduq o gözəl gecədə, heç vaxt unutmayacağım o süfrənin arxasında. O, bir cah-cəlal yaratmışdı ki, gəl görəsən. İlk qədəhi də özü qaldırdı:

- Nihat, canım mənim... - Onun gözləri yaşardı, durub üzümdən öpdü. - Mən yetimxanada böyümüşəm, şəxsiyyət vəsiqəmdəki tarix saxtadı... Doğum günümün nə vaxt olduğunu bilmirəm... Bu gündən sonra, bax, bu tarix, qoy mənim də doğum günüm olsun, həmişə ikimiz bir qeyd eləyək... Həh, nə deyirsən?

Bilmədim nə deyim. Mən də onu öpdüm.

- Onda... Sənin də ad günün mübarək olsun!.. - dedim.

O, gözleri yaşara-yaşara mənə xoşbəxtlik dilədi, başımı aşağı salıb onun dediyi tostu dirlədim, sonra içdik. Yenə də, yenə də... Təkrar-təkrar... Bilmirəm, gecə saat neçəyədək oturduq, şam yandırib üfürdük, tort kəsdik, axırdı da viski içdik...

Səhərisi yadına, hələ də inanmadığım, doğulanda ağızında bir cüt dişimin olması barədə anamın dilindən eşitdiklərim düşdü. Uzandığım yerdəcə, telefonumda Google-yə girib "ağzında dişləri doğulmuş körpə" yazdım, belə bir xəbər çıxdı: "Türkiyənin Ərzurum şəhərinin Oltu bölgəsində yaşayan Həcər və Saleh Macit cütlüyünün qız körpəsi Əsmanur ağzında dişləri dünyaya gəlib... Körpəni müayinə edən həkim onu Ərzurumda Atatürk Universitetinin Diş Həkimliyi Fakültəsinə göndərib. Orada körpənin öndə laxlayan bir dişi çekilib. Həkimlər bildiriblər ki, nadir hadisə olsa da qorxulu bir şey yoxdur...".

Nədənsə, yatağın içindənqə qanrlıb güzgüyə baxdım, heyrətə gəldim: özümdən qat-qat yaşılı görünürdüm. "Qorxulu bir şey yoxdur..." Pah!

Bir də böyrümde şirin-şirin yatan Simaya baxdım. Sima - Simaydı! Mənə həyat yaşadan, arxam, dayağım, gözəl Sima!

Hə, gözəl Sima! Lap elə, Sima xala deyək! Bilmirəm, day necə deyim, necə çağırırm. Düzdü, ya səhvdi - necə səslənirsə, səslənsin, cəhənnəmə, bunlar boş şeydi! Əsas odu ki, adamın kürəyində qüsür olmasının qətiyyən eybi yoxdu. Təki adamın ürəyində şikəstlik olmasın! Bir də... bir də dişlərində qan hərisliyi!..

Yaşda məndən qat-qat böyük, vücudu qüsurlu olsa da, Simanın ürəyi saf, həm də pile kimi yumşaq idi.

Mənimse ürəyim necəydi, bilmirəm, amma dişlərim qurd dişləri kimi yırtıcıydı.

* * *

Səhərisi Lökbatandan bazara sarı gələndə, həmişəki kimi, hələ gün çıxmamışdı, alatoranlıq idi. Çathaçatda avtobusda hay-küy qopdu, gözlərimi telefondan ayırb götürdüm ki, yolun sağ tərəfindəki mazut gölünün o biri sahiliylə uzanıb gedən çilpaq və yosma dağlardan birinin başında vulkan püskürür. Mən mənzil başına çatanda, bazarın həyətində camaat yiğisib vulkana tamaşa edirdi. Hamı heyvət içindəydi. Alov göyə qalxırı. Vulkanın tükürpədici səsi vardi. Hərə bir söz deyirdi. Kimi deyirdi ki, dünyanın axırı yaxınlaşır, kimisi bunun pis, kimisi yaxşı əlamət olduğunu söyləyirdi. Çoxdan tanıdığım bir nəfər arabaçı - keçəl, balacaboy, gombul, həmişə kirin-pasın içinde olan kişi isə: "hələ dərrixmayın, o vulkan bir gün düz bu bazarın ortasında püskürəcək, onda görüm başınıza nə çarə qılacaqsız..." - deyərək kinayəli-kinayəli gülürdü. Xatırlayıram ki, bu kişinin yanında hansı dərddən, gün-güzərənin hansı ağrı-acısından söhbət açırdınsa, o dəqiqə fikirləşmədən deyirdi ki, "get Səməd Vurğunun seçilmiş əsərlərinin yeddinci cildini oxu, hər şeyin cavabı orda açıq-aydın yazılıb". Təkcə mənə yox, hamıya belə deyirdi. Qəribədi, mən buna nədənsə inanırdım, özlüyümdə fikirləşirdim ki, gərək bir gün o kitabı tapım oxuyum...

"Bunu da gördük..." - deyib, orada çox ləngimədim, qulaqlarımda vulkanın dəhşətli uğultusu, malı götürmək üçün onuncu cərgənin ikimərtəbəli bölümünə sarı yollandım. Dağıstan avtobuslarının yanından ötəndə, kimsə arxadan məni çağırırdı:

- Bir dəqiqə dayan görüm!..

Bu, Bağır idi - Almurad kişinin oğlu.

Çatar-çatmaz, nə sənə, nə mənə, gözləmədiyim halda, var gücüylə qarnıma bir yumruq ilişdirdi. Sancıdan ikiqat oldum, qarnımı qucaqlayıb yerə çökdüm, az qala nəfəsim getdi, gəlmədi...

- Oğraş!.. - dedi. - Dişlərini qarnına tökərəm, onda bilərsən dünyada nə var, nə yox!

Sonra o, çömbəldiyim halda bir təpik də böyrümə ilişdirib çıxbı getdi. Ağlım kəsəndən bəri incidiləndə, haqsızlığa düşər olanda dişlərim sizlayıb-göynədiyi halda, yeganə hadisəydi ki, ağızımın içi qırmızıdanmadı. Dişlərim necə var, eləcə farağat dayanmışdı yerində, məni cin atına mindirmirdi. İndi fikirləşirəm, bu, bəlkə də ondan irəli gəlirdi ki, o vaxt Almuradın tut ağacına haqsız çıxmışdım, onun qulağımdan tutub, məni atalığının yanına sürükləmək istəməsi bəlkə də doğru hərəkət idi. Bəlkə də, elə buna görə Almuradın oğlu tərəfindən döyülməyimin haqq olduğunu dişlərim o sabah "dərk edib" susurdu... Amma qulaqlarımın içini vulkanın tükürpədən uğultusu hələ də dağıdırıb-tökəkdəydi.

Sancıdan qırvıla-qırvıla Əjdərin yanına gedib malı götürdüm, arabacığımın üstünə düzüb üzərinə cuna çəkdirəm və canım ağrıya-ağrıya cərgələrə yollandım. "Xaçapuri qaynar-qaynar!.." - indi səsim sizlayırdı. Səsim qocalmışdı elə bil. Amma dişlərim heç olmayan kimi dərin bir sükut içindəydi.

Neçə gün idi ki, Şükürü gəmirəndə söyüş söydüyüünə görə biləyindən dişləyib bağırtdığım adamı gözüm axtarırdı, amma rastıma çıxmırı. Tamerlanla rastlaşmışdım. Heç nə deməmişdi. Məsələnin bitdiyini anlamışdım. Ürəyim bir qədər rahatlıq tapmışdı. Amma o biləyini dişləyib çökdürdüüm adamdan çəkinirdim. O da Bağır kimi qəfilləyib məni vura bilərdi... Elməddin dayı ilə

rastlaşanda, əlini ciynimə qoyub, sənin yerin bazar deyil, oğlum, əsəblərin pis gündədi, gedib müalicə almağın lazımdı demişdi, day deməmişdi ki, qayıt işinə, filan...

Bağır isə gözləmədiyim halda aşımın suyunu verdi - deyəsən, vulkanın püşkürməsi, doğrudan da yaxşı əlamət deyilmiş...

Dilsuza zəng elədim. Gəldi. Görüşdük. Başına gələni danışdım. Ürəyim boşaldı. O, dilxor olub, bir xeyli susdu.

- Nihat, dayioğlu, gəl belə eləyək, - dedi. - Men bugün-sabah rayona gedəcəm. Anam zəng eləyib ki, əsgərliyə çağırıblar. Gedib işi yoluna qoymalıyam. Bir az pulum da var. Sinif yoldaşım İrzanın atasının əliylə özümü "niqodnı" elətdirəcəm. Telefonla İrzayla ucundan-qulağından danışüb işi demək olar həll ələmişəm. Gedək mənimlə. Qoy anam səni "Sofular piri"nə aparsın. Ora ölü gedən, diri qayıdır. Bəlkə, xeyri olacaq. Yoxsa... Vallah, qorxuram, kiminləsə yenə sözün çəpləşər, gəmirib oyanlıq eləyərsən, axırı yaxşı olmaz...

- Bilmirəm, Dilsiz, bilmirəm... Fikirleşib sənə deyərəm.

Düşündüm ki, Dilsuz niyə özünü "niqodnı" elətdirib əsgərlidən saxlatdırır? Hə, yəqin, bibimə, bir də Siyavuşa görə; əsgər getsə, ailəni kim dolandıracaq, axı? Bibim işləmir, özü də bu yaxınlarda şəkər xəstəliyinə tutulub, pensiyası da çox azdı. Siyavuş isə əlinə düşəni kitab-dəftərə verir, oxumaq dəlisidi. Dilsuz nə göndərisə, onunla dolanırlar. Amma mənə çağırış gələn kimi gedəcəm! Mütləq gedəcəm! Lap gecə-gündüz düşmənlə üz-üzə durmağa da hazırlam, təki canım bu zülümlərdən qurtarsın...

Beşinci cərgənin ikimərtəbəli bölümünün birinci keçidlə kəsişməsində, gözəl qol saatları satılan piştaxtanın qarşısında, "Hollivud" mağazasının tinindəki borunun üstündə oturdum. Xaçapurilərin üstünə sərdiyim cuna örtüyü götürdüm, müştəri çağırmaqdansa, başımı əllərim arasına alıb fikrə getdim. "Axı, nə vaxtacan... nə vaxtacan belə olacaq?.." Bu vaxt kimsə əlini ciynimə qoydu:

- Dayı qurban, nə fikrə getmişən? Onsuz da nə qədər fikirləssən, yüz qəpiyin bir manatdı... - Bu, şirindil, zarafatçıl Mikayıl dayı idi. Mikayıl dayının səsinin doğmaliyi bu dəqiqə mənimcün sanki hər tərəfdən üzümə qapanmış dünyaya bir nəfəslilik açırdı. Elə bil, neçə-neçə ölümde əli olan bir qatil idim, qolumun qandalını açıb: "sən azadsan, gedə bilərsən..." - deyirdi. - Əə, başını qaldır görüm, beş dənə xaçapuri ver gəlsin ordan, fikr-zad ələmə, tez qocalarsan...

Onun işlətdiyi mağaza "Hollivud"la üzbəüz idi. Satıcısı Ataş mağazanın qapısında dayanıb siqaret çəkə-çəkə mənə baxıb gülümsünürdü.

- Baş üstə, dayı... Bu dəqiqə.

Tez xaçapuriləri selofan paketə qoydum, Ataş irəliləyib apardı.

- Hər şey yaxşıdım, qadan alım? Kömək-zad lazımdısa de, utanma... - Mikayıl dayı xaçapurilərin pulunu verəndə deyəsən halımın həqiqətən pis olduğunu başa düşüb, bir az ciddiləşdi və dil-ağız elədi. Dilimi sürüyüb:

- Çox sağ ol, dayı, - dedim, - narahat olma, hər şey qaydasındadı.

... Görəsən, qaydasında olan nə idi, axı?

* * *

... Bir neçə gün heç əhvalım yaxşı olmadı. Günün birində çox üzgün idim. Artıq axşam düşürdü, bazarda təkəm-seyrək adam qalmışdı. Əhvalım heç də yaxşılaşmırıldı. Beynimdə ancaq bir fikir dolaşındı: "Axı, nə vaxtacan... nə vaxtacan belə olacaq?.." Bazarın həyətindəydim. Başımı aşağı salıb yavaş-yavaş boşalmaqdə olan avtomobil dayanacağında durmuşdum. Altı-yeddi xaçapurim qalmışdı. Sima işdən çıxanاقan, bəlkə, satılar deyirdim. Amma qəfil

elə bil məni tok vurdu. Fikirdən ayılıb başımı qaldıranda, qarşısında o tanış, çöhrəsindən nur yağan qocanı gördüm. Həmişəki kimi, əynində açıq qəhvəyi rəngli köhnə pencək, boz şalvar, ayaqlarında yüngül yay ayaqqabıları, əlində balaca həsir zənbil vardı. Yüz ilin tanışı kimi gülümsünürdü.

- Necəsən?

Çox yorğun səsi vardi.

- Sağ ol, dayı...

Deyəsən, mənim səsim yorğunluqda heç də onunkundan geri qalmırı.

O, bir xeyli beləcə duruxub yenə damarıma işləyən sehirli səsiylə məni ovsunladı:

- Niyə özünə yazığın gəlmir? Bezmirsən bəs? Axi, sən zülüm çekirsən... Qurtulmaq istəmirsən bəs bu bələlardan? Axi, sənin çox gözəl xilasın var...

Bu zaman üç nəfər bazar uşaqlarından yanaşib xaçapuri istədilər, satdım. Allahdan olan kimi, mallarım qurtardı. Arabamı sürüb getməmiş üzümü qocaya tuttum:

- Neyləməliyəm ki?

Müştəriləri yola salanacaq, o, artıq yanında dayandığım gərəksiz taxta yesiklərdən birinin üstündə oturmuşdu, altdan yuxarı üzümə baxırdı.

- İndi deyəcəm neyləməlisən. Apar arabanı qoy yerinə, qayıt. Burda gözləyirəm səni. Bir az tez ol, tez! Yoxsa gün batır...

Nə vaxt arabanı aparıb anbara qoymadım, pulumu ödəyib qayıtdım, bilmirəm, mənə elə gəldi ki, bunlar bir anın içində baş verdi. Amma ürəyim çox sakit idi, həyəcan-fian keçirmirdim. "Axi, sənin çox gözəl xilasın var..." Təkcə bu fikrə köklənmişdim. Görəsən, xilasım - özü də o "gözəl xilasım" nədəydi, axı?

Məni görçək, dinməz-söyləməz ayağa durdu. Heç nə demədən yola düzəldi. Bircə kəlmə: "Gəl..." - dedi. O, bazarın maşınlar dayanan nəhəng meydanını eninə keçməyə, Lökbatan yoluna sarı getməyə başladı, mən də arxasında.

Qəribə bir hal keçirdirdim. Mən niyə bu qədər arxayın idim, görəsən? Bu qoca kim idi? Mən niyə bu qədər inanırdım ona? İndi necə olacaq? Nə baş verəcək? Məni hara aparır o?

Yox, indi bu sualları özümə vermirdim nədənsə. Dünya-aləm vecimə deyildi, ürəyim buz kimiyydi. Hə, vallah, buz kimiyydi ürəyim. Elə bil, ürəyimə Vyethnam mazı çəkmişdilər...

O, bazardan çıxıb, yolu eninə keçdi. Yüngülcə arxaya çevrilib yenidən mənə: "gəl..." dedi, sonra da yolu o tərəfindən üzü aşağı - Lökbatan gölünün qıraqındakı qalın qamışlığa enən cığırla irəlilədi. İxtiyarsız geriyə qanırdım, gün batmışdı, qırılbun həmişə məni kədərləndirən qızartısı səhər vulkan püşkürən dağın arxasına çəkilməkdəydi və nədənsə bu dəfə mənə üzgünlük gətirmirdi. Arın-arkayın qamışlığa girdim. Qocayla dal-qabaq qamışlığın içiyə təxminən on-on beş metr gedib, gölün çılpaq sahilinə çıxdıq. Uzaqda - gölün o biri sahilinə yaxın yerlərdə, suyun içində həqiqətən də batmaqdə olan lök dəvəsinə oxşayan iki qaya qaralırdı. Suyun üzünə, elə bil al qırmızı tül çəkmişdilər. İndiki kimi tükü-tükən seçən vaxtim olsayıdı, deyərdim ki, bu, ölmüş bir günümün üstünə qırıb günəşinin çəkdiyi bir matəm örtüyüdü...

Qoca dayandı, heç mənim üzümə də baxmadı, ayaqqabılarnı, corablarını çıxarıb əlindəki zənbilə qoysa, şalvarının balaqlarını yüngül çırmaladı. Sonra zənbili əline götürüb dikəldi.

- Çıxar ayaqqabılarnı...

Niyəsini də soruşmadım heç. Çıxardım.

- Balaqlarını çırmala, gəl dalımcə...

O, bunları deyib gölün içində sarı addımladı. Düşündüm ki, qamışlığın görünməz tərəfində, yəqin, qayıçı-zadı var, minməyə gedir, ona görə, indicə suya

girəcək. Beş-altı addım atmışdı ki, toranlıqda gördüm suyun içiyə deyil, üzüylə gedir, özü də o səmtə - "batmaqda olan "löklərə" tərəf... Gözlərimə inanmadım. Gördükərim bir yuxu kimi gəldi mənə. Yerimdə donub qalmışdım, ürəyimin buzu elə bil ərimişdi, nəfəsimin sinəmi necə yandırığını hiss eləyirdim, qulaqlarımızda bir uğultu qopmuşdu ki, gel görəsən... Qoca suyun üzüylə səssiz-səmirsiz, xirdaca addımlarla gedirdi. Ardiyca sular qırçın-qırçın ləpələnirdi...

- Nooldu? Gəlsənə!.. - O, beş-altı addım da atıb, mənə sarı səsləndi.

Yerimə mixlanıb qalmışdım. Nə baş verdiyini anlaya bilmirdim. Özümü toparlayıb bircə onu deyə bildim:

- Yox...

- Gel!.. Gel, qorxma. Gel, canın qurtarsın o zülümlərdən... Səni qan yox, su xilas eləyəcək. Axmaqlıq eləmə! Gel!

- Yox!..

"Qan yox... su xilas eləyəcək..." Ayaqqabalarımı qapıb haçan özümü geriyə - qamışlığın içində vurdum, bilmirəm. Qaranəfəs yola çıxdım, üzü Lökbatana sarı qaçmağa başladım... "Qan yox... su..." Yan-yörəmdən adda-budda maşınlar keçirdi. "Axmaqlıq eləmə! Gel!" Alaqaranlıq da olsa, hiss edirdim ki, maşınlardakı adamlar qəribə baxışlarla məni süzürlər... "Qan yox... su..." Bir xeyli qaçandan sonra, elə bil ayılan kimi oldum, dayanıb qocanın getdiyi səmtə baxdım, amma heç nə görmədim. "Qan... su..." Uzaqlarda, suyun içində daş "löklərin" cizgiləri qaralırdı. "Axmaqlıq eləmə! Gel!" Günəş öz tül örtüyünü sulardan yiğisdirib aparmışdı...

Bəlkə də, indi Siyavuş kimi, onun dostları kimi yazılıclardan olsaydım, fikirləşərdim ki, o vaxt ölmüş günümün üstü açıq qalmasın deyə, qaranlıq örtürmiş onu. Örtürmiş və sehirli ağuşunda bir sırrı-xuda kimi həmişəlik dəfn eləyirmiş...

- 2. -

Sima hərarətölçəni gözlərinə yaxınlaşdırıb, öz-özünə ixtiyarsız "vay!.. otuz doqquz-iki!.." piçıldayanda eşitdim. Hərarətimin yuxarı olduğunu onsuz da biliirdim, çünkü halim yox idi, ağızmanдан od çıxırdı, köpək dişlərim zoqquldayırdı... Bir az əvvəl, yolda saxlatdırıb mindiyim taksidəykən Büllurdan bir mesaj gəldi, elə hərarətim də ondan sonra qalxdı. Yazırkı ki, "Nihi, bu dəqiqə qaranlığın içiyə bir nəfər üzü Lökbatana sarı ayaqyalın qaçırdı. Avtobusdaydım, vallah, keçərəkdə sənə oxşatdım, amma inanmadım... Yoxsa, sən idin? Sən idinsə, nə baş vermişdi ki?.. Hələ nişanlım da doyunca güldü... Bu kimdissə, başı xarab olub, dedi...". Bu da belə... Sən demə, bunun nişanlısı da varmış! Deyəsən, tutumla əncirim birdən dəyib, xəbərim yoxmuş...

- Ölürəm, axı, Sima xala.

- Can!.. Xala sənə qurban, dərdin mənə gəlsin, qorxma, bala. Qoymaram sənə bir şey olsun.

Mən də, o da həmin an "xala-bala"yla bağlı əhdimizi unutmuşduq. Bu, əsl səmimiyyətin üzə çıxması demək idi. Deməli, qəlbimizin dərinliyində mən hələ də onu bir xala kimi sevirdim, o isə məni bir bala kimi... Hərçənd, belə düşünmək bizimcün bir əbləhlik olardı, çünkü iş işdən çoxdan keçmişdi, iş "xala-bala"lıqdan çoxdan çıxmışdı...

O, məni sirkəylə ovuşturdu, dərman verdi, tez-tələsik əriştə bişirib qaşıq-qaşıq yedirdi, öpüb-sığalladı.

- Axı, birdən-birə sənə nooldu, Nihat?

- Heç...

Qoca barədə danışmağa qorxurdum. Elə bilirdim danışsam, mənə heç kim inanmayacaq, havalandığımı düşünəcəklər.

Həmin gecə qoca ani olaraq yuxuma girdi, bu dəfə əksinə - mən Sədərək bazarı tərəfdə qamışlığın arasındaydım, o isə suyun üzüylə üzü günbatana sarı gedirdi. Bir xeyli gedib mənə sarı çəvrildi: "Hayif, qorxdun... - dedi, - eybi yoxdu, fikirləş, yenə dalınca gələcəm, xilas edəcəm səni. Amma heç kimə demə, çalış bilən olmasın, yazıqsan...".

İt əzabı çəkmək buna deyərlər. On yeddi yaşında yeniyetmənin çənəsi boş olmalıdır mənçə, adətən sərr saxlamamalıdır. Amma yuxuda eşitmiş olsam da, qocanın "çalış bilən olmasın, yazıqsan..." sözləri, elə bil, dilimi "kəsdi", çənəmi "mismarladı". Bundan sonra qaradınməz bir adama dönəcəyimi anladım. Qorxurdum ki, tanış-bilişə nəsə çuğulladaram, başıma oyun gələr. Onsuz da başım bələdaydı.

Gecənin bir vaxtı gözümü açdım, gördüm tərin içindəyəm, Sima saçlarımı sığallayırdı, gözlərini üzümə elə zilləmişdi, elə zilləmişdi ki, az qala içimdə nə var oxumaqla məşğul idi, deyirdin ki, başıma gələnləri və gələcəkləri indicə bircə-bircə danışacaq. O, gözümü açdığını görüb üzümdən öpdü, sakitcə dedi:

- Nihat, onsuz da hər şeyi bilirəm...

Qalxıb yerimin içində oturdum.

- Heç nə bilmirsən...

- Bilirəm, bilirəm...

Canımı əsmə tutdu. O, məni qucaqladı, gülümsündü:

- Sakit ol... Sakit ol. Özünə "perezaqruzka" ver, düzələcəksən.

Ovqatım dəyişdi. Onun bu "perezaqruzka" deyib zarafat etməsindən elə bil ruhum'a bir ilqılıq gəldi, əsməm-filanım yavaş-yavaş keçdi, işıqlı çöhrəsindəki təbəssüm kəpənək kimi uçub mənim də üzümə qondu - gülümsündüm, amma dediyimdən əl çəkmədim:

- Yaxşı, "perezaqruzka" da verərəm, ancaq yenə deyirəm, sən heç nə bilmirsən...

- Olsun, neynək... Vaxt gələr, yumşalarsan, deyərsən, bilərəm.

- Bəs deməsəm?

- Ölərəm... - deyib göz vurdu və əlini uzadıb işığı söndürdü...

Özüm də bilmirəm necə oldu, mənə nə dedi, nə demədi, bir sözlə, saqqızımı necə oğurladısa, o gecə birdən-birə hər şeyi ona açıb danışdım. Səhərəcən yatmadıq. O, heyrət içindəydi, özünə gələ bilmirdi. Səhər nə özü işə getdi, nə də məni qoydu getməyə: "bu gündü qazancının əvəzini mən verəcəm, - dedi, - qal evdə..." Zarafata salıb: "Qalıram, amma pulumu ver haa, yoxsa, qanını içəcəm..." - deyib yorğanı başıma çəkdirəm, o dəqiqə də səvərdim, gözlərim qapandı.

Günorta telefonumun səsinə oyandı. Dilsuzdan mesaj gəlmüşdi ki, bəs "qapıdayam, çıx küçəyə, sözüm var". Çıxdım, onu çox dilxor gördüm. Qanı möhkəm qaraydı, ciyinləri salıxmışdı. Rayona gedib-qayıtması barədə ucundan-qulağından söhbət açıb qəribə bir tərzdə üzümə baxdı.

- İrzanın atası, demək olar ki, "niqodni" işimi düzüb-qoşub. Amma...

- Nə amma? Noolub?

- Heç... necə deyim, dayıoğlu, üzüm də gəlmir, vallah, bir az pulum çatmir. Şamildən də borc eləmişəm, yenə düzəlmir. Bir tərəfdən Siyavuş da özünə müəllim tutmaq istəyir, inididən instituta hazırlanır, ləp başım şışib, Nihat, bilmirəm, nağayrim, anamın da fikirdən şəkəri qalxıb kəllə-çarxa, dava-dərmanına pul çatdırı bilmirəm...

Dilsuzu heç belə görməmişdim, ürəyim ağrıdı. Tez evə girib pulqabımı gətirdim, cəmi iyirmi manat özümə pul saxlayıb qalan nəyim varsa verdim ona, "darixma, bibioğlu, hər şey yaxşı olar" - dedim. Səsi titrədi:

- Sağ ol, Nihat, məni dardan qurtardın. Yoxsa xəstə bibin gözüyaşlı qalacaqdı... İrzanın atası axşamacan məndən "hə-yox" gözləyir, təcili rayona

qayıtmalıyam. Pulu çatdırmasam, bu ay məni aparmalıdılar əsgərliyə, özü də, deyir, düz Qarabağa düşməliyəm, düşmənlə üz-üzə...

- Səni qınamırıam. Sənə əsgərlikdən qalmaq vacibdi. Amma mən çağırılan kimi gedəcəm. Şümürün, bir də ananın acığına!

- Nihat, Şümür dedin yadına düşdü, yeri gəlmışkən, anam hardansa öyrənib, deyir ki, atalığın pis xəstəliyə tutulub, ciyərində şiş var... Təzəlikcə yatağa düşüb artıq. Anan işləyən restoransa bağlanıb, o da qalib işsiz. Dolanışqları pisdi, vəziyyətləri yaxşı deyil.

Araya ağır bir sükut çökdü. Nə deyəcəyimi bilmədim. Nə deyəcəkdir, axı? İkimiz də öz dərdimiz altında çat verirdik, özümüzə qapılıb mürmüç olmuşduq. Dilsuz axırdı tələsdiyini bildirdi, bir daha pula görə "sağ ol" deyib, "sezonda" işləyib qaytaracağını söyledi və yola düzəldi.

Köşkdən pivə alıb qapının ağızındakı skamyada oturdum. Fikir məni götürdü: deməli, Şümür də belə getdi. Deməli sonudu... Bəs anam? Anam yene başsız qalacaq? Necə olacaq, görəsən? Anam qacqın qızıdır. Gələndə bir ana olublar, bir bala. Dayılarının ikisi də ayrı-ayrı vaxtlarda ölüblər: biri - davada, o biri - xəstəlikdən. O vaxt dədə-baba yurdlarından yır-yığış eləyib yola düşəndə babama erməni gülləsi dəyib, yaralanıb, iki gün sonra yolda ölüb. Nənəm rayonumuza yığışandan sonra çox yaşamayıb: anam atamla ailə qurandan sonra, elə bil, qızı sarıdan arxayı olub, dünyasını tezliklə dəyişib. Bəs indi, kimsəsiz qalandı, anam neyləyəcək? İşləyib-eləmir də, nəylə dolanacaq? Təzədən özünə ər axtaracaq? Təzədən əre gedəcək? Yoxsa bibim düz deyir elə, hə? Bəlkə, pozğunluq eləyəcək? Tanış-biliş adama nə deyər?

Bucurqad kimi beynimin içini burub-sixcalayan, canımı üzən anam barədəki bu fikirlərə heç cürə inanmaq istəmirdim! Pivəni başıma çəkib, dəli kimi ayağa durdum. "Gərək, qocanın arxasıya gedəydim. Hə, vallah, gedəydim gərək. Bəlkə, canım qurtarardı bu zülümlərdən..." Bu zaman bir uşaq velosipedini yanımıda saxladı, məndən iki-üç yaş kiçik olardı:

- Dayı, Nazimgilin evi hansıdı?

Quruyub qaldım. "Dayı!.." Hə, ömründə birinci dəfəydi ki, kimse mənə dayı deyirdi.

- Tanımiram, qaqa, bilmirəm.

Və bu epizod, bəlkə də, beynimə ömürlük həkk oldu. Az qala öz tay-tuşum olan birisi mənə dayı demişdi. Doğrudan, deyəsən, yaşılı görünürdüm, hə, yaşılı görünürdüm. Yoxsa, o oğlan mənə niyə dayı deyirdi? Niyə, axı, niyə?

Axşam Dilsuz təzədən mənə mesaj yazdı ki, dayıoğlu, bəs gedəsi olmadım rayona, gəlmisəm, qapıdayam. "Allah xeyir eləsin!" deyib tez eşiye çıxdım. Təzədən gördüm ki, qanı it qanından qaradı. "Gəl içəri" dedim. "Yox" dedi və verdiyim pulu qaytardı. Pullar əlimdə, üzünə baxa-baxa qaldım.

- Şamilin qardaşı avariya eləyib, maşınla adam vurub. Tutublar. Qurtarmaqdən ötrü çoxlu pul lazımdı. Şamil utana-utana eşitdirdi, o dəqiqə verdiyi pulu geri qaytardım. Heç cür alınmir mənim işim. Deyəsən, gedəsi olacam əsgərliyə... Cəhənnəməcən!.. Gedəcəm. Amma Siyavuşu gətirəcəm bazara, qoy işləsin. Sənin də gözün olar üstündə.

Bilirdim ki, evdə vəziyyətləri yaxşı deyil. Bibimin aldığı pensiya dərmanlarına güclə çatır. Dolanışqları Dilsuzun gücünədi. Amma Siyavuş oxumaq istəyirdi, axı. Bəs necə olacaq?

- Dilsuz, axı, Siyavuş oxumaq istəyir, özü də savadlı uşaqlı...

Başını yırğaladı:

- Qoy işləsin, Nihat, - dedi, - bu dəqiqə anamın şəker xəstəsi kimi havayı dərman almasından ötrü Siyavuşun savadına ehtiyac yoxdu, Nəcməddin həkimə verməyə pul lazımdı, pul!.. Başa düşürsən? Mən gələndən sonra onu özüm oxutduracam...

"Biz niyə bu günə qaldıq, görəsən?" - Dilsuzun üzünə baxanda, yaşından çox-çox böyük göründüyünü sezəndə, içimdən birinci keçən bu sözlər oldu. Bu sözlər yandırı-yandırı keçdi içimdən. Dişlerimin dibinəcən göyüm-göyüm göynədim...

Aradan çox keçmədi, Dilsuzu əsgərliyə çağırıldılar. Onu yola salmaqdandan ötrü iki günlüyə mən də getdim rayona. Bibimgildə qaldım. Arada imkan eləyib ana-ma zəng elədim, görüşdük. Boynumu qucaqlayıb hönkürdü. "Nihat, Şükür ölüür, - dedi, - bu gün-sabahlılıqdı...". Dinmədim. Çıxarıb yüz manat pul verdim: "Xərc-ləyərsən", - dedim, soruşdum ki, ölsə, harda qalacaqsan?". Səsini içində salıb: "Qayıdacam öz evimizə. Şükür evini qardaşı oğluna vəsiyyət eləyib. Mənimlə nigahi olmadığına görə, evdən ötrü ona dirəşə bilmərəm... Qayıdacam, kirkeş qızları keçirəcəm bir otağa, özüm də birində yaşayacam. İş də tapıb işləyəcəm, məndən ötrü narahat olma". Sonra əlini üzümə çəkib yüngülə gülümsündü: "Nihat, bax, kirkeşlərdən bu vaxtacan alıb yiğdiğim pulların üstünə bir az da öz qazandıqlarından qoyub, səninçün qır-qızılı vermişəm, bazarlığını hazırlamışam... İnşallah, əsgərliyə gedib qaydan kimi səni evləndirəcəm...".

O, öz aləmindəydi, elçiliyimdən başlayıb, nişanımdan vurub, toyumdan çıxırdı, gəlin gətirirdi, nəvə gözləyirdi, bir sözlə, öz bildiyini istədiyi kimi üydüb-tökürdü... Key-key dayanıb qulaq asırdım. Gözlərimin içində yazılılanları, yəqin ki, o, indi oxuya bilmirdi, bəlkə də, oxuyurdu, amma özünü o yerə qoymurdu, nə bilim. Hər halda ən azından orda: "Atamın nə günahı vardı, ana? Niyə onun ruhuna xəyanət elədin? Bəs mən böyüməyəcəkdim? Üzümə necə baxırsan indi, hə, axı necə? Hansı üzlə?" - yazılmışdı.

Cavabsa yox idi.

* * *

Rayondan qayıdan az sonra, bir gün bazarda birinci cərgəylə ikincinin arasındaki dar keçidə arabamı saxlayıb xaçapurilərin üstünün cunasını səliqəyə salırdım, qəfil elə bildim qulağımın dibində güllə atıldılar, yumruq məni necə tutdusa, qulağım batmağıyla başım harasa dəydi, özümü beton döşəmədə sərilmiş gördüm. Ağrı hiss eləmirdim, qulağında küt bir uğultu vardi, yerdə uzanıqlı halda gözümü açınca, başımın üstündə kimi görsem yaxşıdı? - Şükürü gəmirəndə atamı söyən, buna görə də biləyini dişləyib bağırtdım o adamı... Yanmış qolumun yarasının yeri sıyrıldıqından qanamışdı, dirsəklənib qalxmaq istədim - qolumu tərpədə bilmədim. Bu vaxt iki təpik də yedim: birini böyrümə vurdum - qırıldım, birini də belimə ilişirdi, - bağırdım...

- Hələ sənin dişlerini qıracam, kopoyoğlu, darixma!..

Bir təpik də arabama vurub aşırtdı, xaçapurilər yerlə bir oldu. Çıxbı getdi. Onlar üç nəfər idilər. İkinci cərgənin tinini burulub gözdən itdilər.

"Gəl çıx da, hardasan? Gel qurtar da məni bu zülmərdən, nöş gəlmirsən?" - bunları artıq qapının ağızında oturub, başımı əllərimin arasına alıb ağrından qırırla-qırırla içimdə hönkürdü... Hazır idim, hazır idim vallah, suyun üzüylə də gedərdim, yeri gəlsə lap göyün üzüylə də... Təki canım qurtarsın bu murdar həyatdan.

Amma qəribədi, heç kim yoxuydu, qocanın nəinki özü, heç kölgəsi də görünmürdü.

Baş mühafizəçiye isə zəng eləmədim. Nəsə ona inanmirdim...

Axşam düşündü, mallarımı dağışanlılar topdan almışdilar. Böyrüm də, qolum da bərk ağrıydı. Arabamı yerinə qoyub, malın pulunu təhvıl verib, istədim kafeyə - Simanın yanına gedəm ki, evə birlikdə qayıdaq. Yolüstü özümə corab almaqdan ötrü mağazalardan birinə girəndə, arxadan çağırıldılar:

- Orda işin uzundu?

Səs tanış idi. Geri qanıldım. Qocayıdı. Beş addımlığında dayanmışdı.

- Heç bir işim yoxdu, - dedim.
- Onda, gəl...

Qabağıma düşüb gedirdi. Söhbət-filan elemirdik. Yenə çox arxayın idim, ağrılarım yadımdan çıxmışdı. Qapıdan çıxhaçıxdı, həmişə dərdi-səri olanlara Səməd Vurğunun yeddinci cildini oxumağı məsləhət görən arabacıyla az qala toqquşacaqdım. Əlini ciynime qoyub məni bir anlığa dayandırıdı:

- Başına gələnləri uşaqlar danışdı. O dəqiqə fikirləşdim ki, yazılı uşaq hardan bilsin bu günə düşməyimizin səbəbini? Bekar olanda maraqlan, oxu bala, oxu Səməd Vurğunu...

- Yaxşı, yaxşı... oxuyaram, dayı... - deyib onu başımdan elədim, uzaqlaşdım. Qoca addımlarını yavaşdırıb məni gözləyirdi.

Arabaçı arxamca qışkırdı:

- Seçilmiş əsərlərinin yeddinci cildini...

Cavab vermədim, geri də qanılmadım heç. "Mən nə hayda, bu nə hayda, - fikirləşdim. - Amma imkan düşəndə gərək təpib oxuyam, görüm, bu kişi hər dəfə: "Səməd Vurğun... yeddinci cild..." - deyib, niyə özünü belə yonub-yırtır, niyə hamiya tutdu-tutmadı bunu məsləhət görür..."

Qoca ayaq saxlayıb gülümsündü:

- Onun sözündə, bəlkə də, həqiqət var, - dedi, - amma dedikləri üzdə olan şeylərdi, o deyəni oxuyub nəsə anlaya bilərsən, amma yüz il yaşasan da o şeylər xilasın ola bilməz... Hər yetənə qulaq asma, gəl...

Yenə yolu keçib qamışlığa endik. O yenə də ayaqqabılarını, corablarını çıxarıb həsir zənbilinə qoydu və üzümə baxdı:

- Di tərpən, gün batıb...

Alaqqaranlıq idi. Göyün üzü buludlu olduğu üçün su qaramtil rəngə çalırdı. "Löklər" güclə sezilirdi. Üşənidim. Aayaqqabılarımı, corabımı çıxarıb əlimdəki kuloka qoymuşdum. O artıq suyun üzündəydi. Keçən dəfəki kimi yenə xırda addımlarla alatoranın içində doğru asta-asta gedirdi.

- Gəlirsən?..

- Bu dəqiqə...

Amma mən "bu dəqiqə..." deyincə suyun üzünə sarı deyil, çevrilib yenə əks tərəfə yeridim, elə bil arxadan canavar həniri duydum, elə bil kürəyimi hansısa bədheybətin nəfəsi qarsdı, qəfil qaçıb qamışların arasına vurdum özümü. Yenə ürəyim ağızından çıxa-çixa, ayaqyalın götürüldüm... Yenə maşınlar, təəccüblü baxışlar... insanların qəribə üzləri... Sima... Hərarətölçən... Viski... Yenə viski... Bütün gecəni yatmamaq... Öz-özünə sayılıqlamaq... Simaya yalvarişlarım:

- Qorxuram, başa düşürsən, qorxuram, ölüm ayağının altında, qorxuram eey mən!..

Fikirləşirəm, o gecə Simanın məni oxşaya-oxşaya verdiyi təsəlliləri unutmaq olarmı heç? Ümumiyyətlə, bu qadının mənə dedikləri həmişə gözlərimi dünyaya açırdı, mənə kim olduğumu xəbər verirdi...

- Yox, Nihat, qorxma, heç nədən qorxma. Unutma ki, ovçunun tulası varsa, doşanın da Allahı var. O qoca səndən ötrü göndərilib, başa düşürsən? Onu səndən başqa heç kim görə bilməz.... Sən o qədər safsan ki, gözlərinə gündüzün günorta çığı pak varlıqlar görünür həmişə, başqa heç nə... Çünkü sən həyatın dibindəsən. Həyatın dibindəsən eey, başa düşürsən bu nə deməkdi? Həyatın dibi hər adama qismət olmur, hər adam enə bilmir o məkana. Ora zülmət bir quyunun dibi kimidi. Yadında saxla, gündüz göy üzündəki ulduzları ancaq qarantalıq quyunun dibindən baxanlar görə bilər, başqa heç kim... O qocanı da səndən başqa heç kim görmür, vallah! Bəlkə də, qaraçuxandı... Amma burda qorxulu bir şey yoxdu, bir də gəlsə, get o qocanın dalınca, qorxma, vallah, bəlkə də, nicatın ondadı...

Amma bunları deyəndən sonra gecə yarısı, onun məni yatmış bilib, mətbəxə keçib astadan Allaha necə yalvarmasını, necə ağlamasını eşidib az qala dəli olmuşdum. "Ay Allah, rəhm elə bu cavana, noolar... Yazıqdı, canını alma əlindən, ay Allah, noolar..."

Allahsa nə canımı alırdı, nə də ağılım... Qaraçuxa-maraçuxa da qandığım şey deyildi... Quyunun dibi doğrudan da qaranlıq idi, ordan məzлum-məzлum baxmaqdaydım hələ ki. Hələ ki, Sima demişkən, gözüümə nəsə görünürdü, ya yox, bilmirəm, amma nədənsə, elə bil, insanlardan uzaqlaşırdım... Məsələn, mən artıq özlüyümde Bülluru görmək istəmirdim day. Hərçənd, bir vaxtlar üreyimin başında ona taxt qurmuşdum, istəyirdim ki, içimin hökmədəri o olsun, indi isə, hamidan qaçırdım, çünki o taxtda artıq dərd-ələm oturmuşdu və noxtam onun əlindəydi...

* * *

Aradan neçə gün ötdüyünü bilmirəm, bir gecə Sima mənə qəribə bir canlı - lemminqlər barədə danışdı. İlahi, nə qədər bilmədiyim şeylər varmış, bu lemminq deyilən heyvan nə qədər maraqlıymış! Sima doğrudan da dərya imiş...

O, əvvəlcə soruşdu:

- Nihat, o qoca səni aşkarda gündoğana sarı aparmaq istəyirdi, eləmi?

- Hə.

- Amma yuxuda günbatana sarı. Düzdü?

- Düzdü.

- İndi de görüm, dağ sıçanı fəsiləsindən, sıçovul boyda, amma qulaqları balaca, xəzlə örtülü, demək olar ki, quyruqsuz, bitki kökləriylə, ot-alafla qidalanan, Şimal buzlu okeanın adalarında, Şimali Avropada, əsasən Skandinaviyada sürüyle yaşayan, həm də ayri-ayrılıqda ailə prinsipiylə həyat sürən lemminq deyilən heyvanlar haqda eşitmisən, ya yox?

- Yavaş-yavaş sadalaya bilmirsən? Nəfəsin qaraldı ki...

- Eybi yoxdu, - güldü, - müəllimlikdən qalma vərdişi. Hə, de görüm eşitmisən, ya yox?

- Yox.

- Elə belə də bilirdim...

- İşim-güçüm qurtarır, bircə sıçan-pişiyim əskikdi elə...

Adəti üzrə gülüb saçlarını qarışdırı.

- Bax, o heyvanların çox qəribə xüsusiyyətləri var.

- Nağayırlar? Yoxsa onlar da dəvədəlləyiilik eləyir?

Yenə güldü. Bu dəfə şaqqanaq cəkdi lap:

- Ə yox eey... Qulaq as!.. - O, ciddiləşdi, bir az susub sonra söhbətinə davam elədi: - Nihat, minlərlə lemminq əlli ildə, yüz ildə bir dəfə yaşadıqları yerdən, deyək ki, Skandinaviyanın harasındansa bir göz qırpmında baş götürüb sürüyle üzü günbatana sarı axışırlar. Gecə-gündüz dayanmadan yol gedirlər. Qabaqlarına nə çıxsa, fərq eləmir, adlayıb keçir, qırıla-qırıla, ölə-ölə, tükənə-tükənə günün batlığı Atlantik okeanının sahillərinə çatırlar. Və ora çatınca, neyləsələr yaxşıdı?

- Neyləyirlər ki?

- Bir an da dayanmadan tökülüşürlər suya və başlayırlar qıruba doğru üzməyə...

- Bəs sonra?

- Nə sonra? Bir az üzəndən sonra hamısı boğulub məhv olur, bircəciyi də geri dönmür...

Maraq məni bürüdü. Onun təsvir etdiklərini gözüm önündə canlandırdım:

- Bəs o cür qırılıb yox olurlarsa, nəsilləri kəsilmir?

- Məsələ ondadı ki, lemminqlər kütləvi şəkildə, süretlə yerlərini tərk edən anda, aralarından barmaq hesabı sayda bir neçəsi qorxudan qayıdır təzədən yuvalarına təpilir və nəsil onların hesabına kəsilmir... Bu, təbiətin nizamıdı, Nihat!..

Maraqlıydı. Amma maraqlı da olsa, Simanın bunu niyə misal çekdiyini başa düşmürdüm.

- Bəs qocanın məni hansı səmtə aparmaq istəməsinin bu məsələyə nə dəxli?

Dinmədi. O, başını çıyıləri arasına qıṣdı. Qıṣdı da nə qıṣdı! Onsuz da şikəstliyi ucbatından boynu-boğazı bapbalacayıdı, indi tamam görünməz oldu. Gözünü gözümə zilləyib o vəziyyətdə donub qaldı. Gur saçları həmişə olduğu kimi dağınıq haldaydı. Eləcə xeyli dayandı. Bədheybət bədən quruluşu bir az da eybəcərləşdi, elə bil Kürəyindəki ur bir az da şışib-böyüdü. Baxdım, baxdım... dedim, yəqin, qarşımızdakı bütün varlığımla inanıb tapındığım Sima deyil. Dünyada hamidan çox güvəndiyim, arxam, dayağım sandığım o qadın deyil... Lap ofisiant deyirsən - ofisiant, zoologiya müəllimi deyirsən - zoologiya müəllimi olsun, nə bilim, xala deyirsən - xala deyək, "dəvədəlləyi təlimi ustası" deyirsən - qoy, elə olsun, amma o deyil, axı, o deyil... Bir sözlə, məndən ötrü dünyada tayı-bərabəri olmayan həmin insan deyildi o sanki. İndicə beynimin içində özünün həkk elədiyi lemminq deyilən o sırlı varlığa daha çox oxşayırıdı: amma balaca yox, nəhəng, azman bir lemminqə... Elə bildim canıyanmış indicə məni bir kələm kökü, bir ağac gövdəsi, ot-alaf kimi basmarlayıb gəmirəcək. Fürsəti əldən verməyib özüm onu qabaqladım...

* * *

Mən çox nadir hallarda yuxu görürdüm. O gün gördüğüm yuxu deyildi, sadəcə, yadına vulkan püşkürən həmin dağ düşdü, nəsə şüurumdan kino lenti kimi keçdi və gözlərim önündə cürbəcür səhnələr canlandı. Gördüm ki, vulkanın yerində misilsiz bir villa tikiblər, lap nağıllardakı kimi, bir daşı qızıldan, biri daşı gümüşdən, bərəq vurub adama gel-gel deyir. Adamlar ona sarı axın-axın gedir, qapısından cərgəylə, bir-bir içəri girirdilər. Bu, ucu-bucağı görünməyən böyük bir növbəydi. Hami ağaqqapq gecə köynəyindəydi, buna görə də bir-birinə oxşayırıdlar. Başları ülgüclə daz qırxılıydı. Hərəsi də bir əlində sabun, birindəsə dəsmal tutmuşdu. Qapiya çathaçatda sabunu başlarına çekir, bellərini büküb içəri girirdilər. Heç kim dinib-danışmırıldı, üz-gözlərindən xoşbəxtlik yağan bu insanlara yaxınlaşıb nədənsə günbatanın hansı tərəfdə olduğunu soruşdum. Mənə pis-pis baxıb dedilər ki, "burda elə bir ünvan yoxdu və zəhmət olmasa get növbəyə dur, sabun, dəsmal götürməyi də unutma, yaziqsan..." .

Səhər bunları Simaya danışanda, nədənsə acı-acı güldü: "Qarabasmadı, hə, başqa şey deyil, qarabasmadı. Amma, məncə, Nihi, bu dediklərin qarabasmadan da o yanadı. Mənə belə gəlir, gec-tez hər şey sənə agah olacaq...". Amma nə agah olacağını bilmədim, heç bu günəcən də anlamırıam.

Hər səhər Siyavuşu işə aparırdım, ancaq bazara heç cür uyuşa bilmirdi. "Dayıoğlu, - deyirdi, - bir çarə tapmaq lazımdı, bu vaxtacan necə dözmüsüz? Bu boyda bazar iyirmi dəfə hərlənirsen, ya bir dənə mal satırsan, ya da yox... Belə iş olar?.. Adamın lap bağıri çatlıyır" deyirdim: "Döz, bibioğlu, başqa əlac yoxdu. Neyləyə bilərik? Boğaz başdan aşağıdı...". Ancaq bir müddətdən sonra o da bazara öyrəşdi, müştərini də hamidan bərk çağırırdı. Sonralar, o, çap eletdiyi "Tənək ömrü" romanında bazar həyatından maraqlı şeylər vermişdi. Kitaba özü "Mən kiməm?" başlığı altında ön söz yazmışdı. Başlangıcı təxminən

beləydi: "Mən bir tənək ömrü yaşayıram - əyilə-əyilə, burula-burula, yad gövdələrə sarmaşa-sarmaşa... Hara yönəltələr ora dırmaşır, özgə budaqlardan sallaşa-sallaşa günüümü-güzəranımı keçirirəm, amma içimin şəhdi-şəkerini insanlara salxım-salxım, ruhumun dumanlı sehrini isə qədəh-qədəh daddıra bilirəm. Ona görə də deyirlər: "Sən tənək ömrü yox, yetənək ömrü yaşayırsan..." - düşünüb, düşünüb, razılaşıram...".

Gecə məni bürümüş qarabasmanı ona da danışdım, gözləri alacalandı. İşin sonunacan iki-üç dəfə yaxınlaşıb gözümün önündən keçənlər haqda bir də soruşdu, üzümə baxıb-baxıb: "Dayioğlu, sən dəhşətsən..." - dedi.

Hə, mən dəhşət idim. Güləndə, danışanda həmişəki kimi əlimi ağızma tuturdum ki, andır dişlərimi görməsinlər. Hirslənəndə, yenə ordlarımı gəmirirdim, qanın dadını duyunca sakitleşirdim. Qoca heç yadımdan çıxmırı. Bilmirdim bu dəfə ona rast gəlsəm neyləyəcəm... Amma həmin gün Qorxmazla rastlaşdım. O, bazarın aşağısında "Araz" karqoda işləyirdi. Oraya təzə düzəlmüşdi, araba süründü, malları obyektlərə paylamaqla məşğul idi. Bir də gördüm çağırır:

- Maliş, bura gəl görüm. Necəsən?

Yanında hardasa mənimlə yaşıd bir oğlan da vardi, saçları qara olsa da, rusa oxşayırı.

- Çox sağ ol, Qorxmaz əmi, yaxşıyam...

- Tanış ol, oğlumu, Rusyətdən gəlib, adı Vitalidi...

Sonra məni ona təqdim etdi. Oğlan çox qaraqabaq idi, dilini güclə sürüyüb, əlini candərdi uzatdı. Amma rusca bildiyimi görüb, mənimlə bir az söhbətləşdi. Axırda nömrəmi soruştub telefonuna yazanda, adımı dəqiq öyrənmək istədiyindən, bir də soruşdu. "Nixat" - dedim, yazdı. "A kak familiya?" - "Xalafzade" - dedim. Yazmaq istəyəndə duruxdu. Soyadımı dodaqları altında höccələyə-höccələyə atasından piçiltıyla nəsə soruşdu, o da cavabında: "tyotya" dedi. Sonra Vitali bir neçə dəfə soyadımı təkrarladı: "Xalavzade, Xalavzade..." dedi və təəccübə məndən soruşdu: "Xala v zade?.. Ne ponyal. A poçemu xala v zade?" - deyince, məni gülmək tutdu, üstəlik, Qorxmaz əmi də "Nu, Vitya..." deyib uğundu, ona hər şeyi anlatdım, "Xalaf"la "xala"nın ayrı-ayrı məna daşlığına başa saldım, qırışıqlığı açıldı. Biz dostlaşdıq... Amma heyif, isnişməyə macal tapmamış, tezliklə Vitali Rusiyaya, doğma şəhəri Kaluqaya qayıtdı.

Mənim həyatım, bəlkə də, həyat deyildi, qabaqcadan yazılmış bir film ssenariysi, ondan qırğa çıxan kimi, başıma nəsə gelirdi, bu vaxt elə bil ekranдан yuxıldım çölə, amma heç kim görmürdü. Dərdimi az-çox təkcə Sima anlayırdı. Büllurla əlaqəm, demək olar, yox idi, özüm də bilmədən, ondan yaman soyumuşdum. Dilsuz əsgərləkdən mənə mesaj yazmışdı: "Bəs, dayioğlu, utanıram sənə deməyə, o qadından əl çək, yəni Simadan. Cadugərə oxşayır, səni özünə necə bağlayıbsa, qopa bilmirsən. Bəs gələcəyini düşünmürsən? O qadınla yaşadığını bilsələr, sənə qız verən olmayacaq el-obada...".

Dilsuz bir az da avam uşaq idi, yoxsa belə şeylər yazmazdı mənə. Sonra da yazırı ki, "... sənə demişdim, axı, rayona gedəndə, gərək anama deyəyin, sənə "Sofular piri"nə aparayıdı, bəlkə, nicat tapardın".

Nə pir, nə filan... Belə şeylər mənim başıma girmirdi.

Bir gün, həmişəki kimi, Şamille bazarda rastlaşdıq, ordan-burdan bir az gap elədik, bilmirəm, söhbət hardan gəldi pirlərə çıxdı, ondan "Sofular" haqda soruşdum, güldü.

- Şamil əmi, nəyə gülürsən? - dedim.

- Nihat, bir vaxtlar oraynan bağlı gülməli bir hadisə olub, qoy deyim, sən də bil, - dedi. - Sənin yadına gəlməz, rayonda Qara Nazir deyilən bir taksi şoferi

vardı, bu yaxılarda rəhmətə gedib. Yaman şorgöz kişiyydi. Bir gün bazarın qabağında taksisinə qırx beş-əlli yaşlarında, beli qurşaqlı, başı diringəli bir kənd qadını oturur, "sür Sofulara"- deyir. Düşürlər yola. Bilirsən də, "Sofular piri" rayondan beş kilometr aralıda, Qumtəpə dağındadır. Elə ki, uzaqdan dağ görünür, qadın başlayır dayanmadan dua oxuyub salavat çevirməyə. Qadın duasını bitirəndən sonra Qara Nazir soruşur: "Sən bu "Sofular piri"nə möhkəm inanırsan?". Qadın təəccübə deyir: "Biy, nə danışırsan, ona canım qurban, evim-eşiyim qurban...". Qara Nazirə də elə bu lazımmış, fürsəti qaçırmayıb deyir: "Onda səni and verirəm o "Sofular piri"nə, qoy maşını verim qıraqa, on-on beş dəqiqəlik keçək mənimlə o kolluğun arxasındaki göycəmənliyə...". Qadın karixib qalır, handan-hana əlacsız-əlacsız deyir: "Ay çoxbilmiş! Ay saqqalıağarmış! Yaman yere and verdin haa... Yaman yerdə yaxaladın məni... Dilindən bəlaya düşmək buna deyərlər. Çarəm yoxdu. Di ver maşını bir qıraqa, "Sofular"ın cəddi belimi qırar yoxsa...".

Gülüşdük. Sonra Şamil üzümə qəribə tərzdə baxdı:

- Qardaşoğlu, nə əcəb "Sofular piri" barədə soruşursan, nəzirin var?

Nədənsə, ürəyimə pis gəldi, məsələni açıb-ağartmaq istəmədim. Bir də, axı, nə deyəcəkdir? Deyəcəkdir ki, işim bitib, çarəm pire qalıb?

- Heç... Şamil əmi, nəzirim-zadım yoxdu, elə-bele, sözgəlişi soruşdum...

- Bax haa!.. - dedi. Qolumdan tutub ərkələ silkələdi. - Heç vaxt şəkk gətirmə, qardaşoğlu, günahdı, ancaq dərinə də getmə, pis günə qalarsan...

Onsuz da pis günə qalmışdım. Bilmirdim kimə qulaq asım. Hərənin ağızından bir avaz gəlirdi. Onunla sağıllaşıb ayrıldıq, qəfil elə bil nəsə yadına düşdü, geri döndü:

- Nihat, unutdum deyəm, Əzizağa bir həftədi infarkt keçirib, xəstəxanada yatır, vəziyyəti yaxşı deyil, dünən səni soruşurdu.

Neyləyəcəyimi bilmədim. Çox pis oldum.

- Hansı xəstəxanadadı?

- Semaşkoda.

Şöbəsini, palatasını öyrəndim. Elə həmin gün də taksiyə oturub getdim yanına. Tibb bacısı görüşməyə qoymurdu, cibinə beş manat basınca buraxdı içəri. Əzizağa meyt rəngdəydi, sapsarı saralmışdı, üzü atamın son dəfə gördüğüm üzünə oxşayırıdı. Məni görüb, güc-bəlayla gülümsündü.

- Nihat... Dolabın gözünə... bir şey qoymuşam, götür... ümidiş sənədi...

- Nədi ki, Əzizağa əmi?

- Sənə danışmışsam... bilirsən... həmin iki yüz dollardı... götür... heç kimə demə... Ola bilsin, burdan salamat çıxmadım... Sən o günü görsən... onları xirdalayıb paylayarsan...

Yadıma düşdü... Elə bil gözümün qabağında olmuşdu o hadisə, o "dəllək" məsəlesi. Onun başına oyun açan o dabandaşı sıfətli cangudən gəlib durdu gözümün qabağında, od götürdüm, dişlərimin guppultusundan az qaldı qulaqlarım bata, bilmədim neyləyim. O vaxt dili-dodağı əsə-əsə demişdi: "...əhd elədim ki, yəqin, bir gün gələr, başıma oyun açan o cür danaların Allahın qəzəbinə gələn gününü, villalarının od-alova bürünən gününü görərem, onda bu pulları yetim-yesirə nezir-niyaz kimi paylayaram, ürəyimdən tikan çıxar...".

Dollarları götürdüm, qoymum pulqabımın zəncirli cibinə. Ürək-direk verməyi də heç düz-əməlli bacarmadım. Bircə onu dedim ki, "arxayın ol...". Yastiğının altına iyirmi manat qoypub sağollaşdım. Ancaq onu bilirdim ki, bu iki yüz dollar mənimlə ölenəcən qalacaq, çünkü Əzizağanın arzusu, əhdi ağlabatan deyildi, onun ümid bağladıqları bir şalbanın, bir tırın üstünə minib Sakit okeanı eninə üzmək xülyası kimi bir şey idi. Bunu sonralar daha dərindən dərk elədim və doğru düşündüyümə əmin oldum. Elə indi də inanıram ki, yaxşilarla yanaşı, dünyada adına eclaf deyilənlər həmişə olub, var, olacaq. Əzizağanın ürəyinə

dağ çəkmiş, özü demişkən, danalar bitib-tükənən deyil. Onların tifağı hələm-hələm dağılmaz. Dağılsa da, peyinlik göbələyi kimi, yerlərinə onlardan da bəteri pırtdayıb çıxar...

Dörd gün sonra Əzizağa vəfat elədi. Həmin gecə gözümüzdən yaş sel kimi getdi. O gecə, bəlkə də, on dəfə açıb onun mənə verdiyi dollarlara baxdim. Niye baxdığını da bilmirəm. İndi də fikirləşirəm ki, onun timsalında o zaman mən çox məhrəm bir adamımı - ətəyində namaz qılınası, saf ürəkli bir adamımı itirdim. O gün hələ bilmirdim, üstündən üç-dörd həftə keçəcək, mən elə bir adama rast gələcəm ki...

* * *

Ayaqqabı cərgəsinin başındakı uşaq oyuncاقları satılan mağazanın işçiləri mənim daimi müştərilərim idi, hər gün günortaya yaxın aparıb onlara üç-dörd xəçapuri verirdim. Həmin gün də elə oldu, zəng elədilər, apardım. Cərgənin başına yenice çatmışdım ki, meydانçada, maşınların sırasında dayanmış qara bir "cip" siqnal verdi, sürücü pəncərənin şüşəsini salıb məni yanına çağırdı, iki xəçapuri istədi, əvəzində, bir dənə şax yüzlük verdi, xırdam olmadı, axtarıb tapınca, ora-bura qaçıb xırdalayınca vaxt getdi, o, əsəbiləşdi.

- Bu boyda bazarda alver eləyirsən, üstündə xırdan olsun da... - dedi. Qəfil gözüm üzünə sataşdı. Çopur! Dabandaşışifət! Böyründə də vitrin kuklasına oxşayan, başı smartfondan yuxarı qalxmayan, dodağı təbəssümlü, pudralı-boyalı bir qız! Əzizağa yadına düşdü. Danışlığı "dəllək" əhvalatı gəldi durdu gözlərimin önündə. Dedim, elə onlardı daa. Ürəyim titrədi. Heç bilmirəm, hardan ağlıma geldi, qəfil acı-acı gülümsündüm:

- Usta-zad lazım deyil ki sənə?

- Usta nədi?

- Dəllək.

Üzümə baxıb qaşlarını çatdı:

- Mənimlə məzələnirsən?

- Yox, düz sözümdü.

Heç nə fikirləşmirdim, sadəcə, mənə elə gəlirdi ki, bu, həqiqətən Əzizağanın sinəsinə dağ çəken həmin alçaqdı: "Super dəlləyəm, əla dəlləyəm", - deyib, gözümün işaretisiyle yanındaki qızı göstərdim, yenə istehzalı-istehzalı dedim: - Bu gözəlin nə problemi varsa, həll eləyərəm...

- Həə?

- Hə.

O, qapını açıb yerə düşdü. Eynən Əzizağanın təsvir etdiyi adam idi. Boy-buxun, heybətli görkəm... Mənə yaxınlaşdı. Sakitcə o yana-bu yana baxdı:

- Onda... belə eləyək... - dedi.

- Necə?

- Bilmirsən?

- Necə, axı, necə?..

- Bax belə!..

Gupp!!! - qəfilləyib ağızıma sol tərefdən necə yumruq ilişdiridə, şappılıyla yerə çırılıb, "a-naa!!!" bağırdım, başım yerə dəyəndə, elə bildim, dilimin üstünə bir cüt noxud boyda çay daşı düşdü. Yixıldığım yerdəcə bir loppa qan tüpürdüm, sən demə dişlərim qırılıbmış, asfaltın üstünə düşəndə "çaqq" elədi. Bunlar, deyəsən, sol tərefdən üst dişlərimdən ikisi idi! Dilimi qırılmış dişlərimin yerindəki vərdiş eləmədiyim boşluqda gəzdirib yenə tüpürdüm. Hiss elədim ki, alt dişlərimdən də biri çox pis laxlayır... Əlimi uzadıb qırılmış dişlərimi yerdən götürdüm.

Mən onu niyə qıcıqlandırdım? İstəyirdim bir az dolayım, maşından düşsün, tutub gəmirim. Düzdü, yerə salmağına saldım, amma o, bic tərpəndi, vurub məni şil-küt elədi.

Deyəsən, qız baş verənləri gördü, göz qırpmında maşından yerə sıçradı. Elə əlim-qolum da ondan sonra soyudu. Yoxsa, uzandığım yerdəncə qamarlayıb dabandaşı sifetlinin baldırını gəmirləcəkdir.

Qız yerə atılmağıyla:

- Arif!!! - bağırib, özünü onun üstünə atdı. - Neyləyirsən?! Ölüb-eləyər, səni tutarlar! Evimiz yixilar! Sən o iki körpəmizin canı, sən Müşfiqin, Eşqinin canı, baş qosma, qurban olum! Mənə, balalarımıza yazığın gəlsin!

O isə, mənə yaxınlaşış, üstümə əyildi, astadan dedi:

- Qurban olasan... min kərə qurban olasan adı çəkilən o uşaqlarımı, ailəmə!.. Səni tapdalayıb, meyitini salardım yoxsa, küçük!..

Qız onun qarşısını kəsib, maşına oturmağa məcbur elədi. "Cip" yerindən dəbərəndə, onun xırıltılı gur səsi hələ də eşidilirdi:

- Allah dağına baxıb qar verir!.. - Ardınca da "Arif, sən Allah, baş qosma!" deyən arvadına: - Bu hələ xaçapuri satır belədi. Başından böyük yediyi poxa bax bir. Beləsinin əlində imkanı olsa, gör neyləyər, - dedi.

Hər şey bir göz qırpmında baş vermişdi. Mən yerdən qalxanacan maşın gözdən itdi. Nə boyda səhvə yol verdiyimi hələ anlamırdım. Bilmirdim ki, tanımadığım adamları, nədənsə, Əzizağanın başına oyun açanlara oxşatmışam, özümü saxlaya bilməyib təhqir etmişəm. Əvəzini isə yetərincə almışam, budur haa, dişlərimi qırıb qoyublar ovcumaya...

İndi qırıq dişlərim ovcumda, ağızımın qanını yalaya-yalaya maşının gözdən itdiyi səmtə baxırdım. Bir-iki nəfər yaxınlaşış nə baş verdiyini soruşsa da heç nə demədim, bir böyrümü çəkə-çəkə, üstümü çırpı-çırpı ordan uzaqlaşdım. Elə bil başımın bir tərəfi yoxuydu. Siyavuşa zəng eləyib dördüncü cərgənin qabağında görüşdük, "işim var" bəhanəsiylə malları ona təhvil verdim, heç nə demədi. O gələnəcən, əl-üzümü yuyub, üst-başımı təmizləmişdim, amma başımda nəsə bir cəncəl olduğunu duyuq düşdü, çünkü Siyavuş hədsiz ayıq uşaq idi. "Dodaqların partdaq-partdaqı, üzünün də bir tərəfi siyrlilib, həm də şışib-qızarib, düzünü de, dayioğlu, noolub sənə?..." Çox yalvarıb, üz vurdu, amma heç nə demədim... Sağollaşdıq. Arabamı yerinə qoyub bazardan çıxdım.

Yolu keçib qamişliğa girdim. Susqun sular və qamişlıq... Qamişlığa ilişib-dolaşmış çirkli selofan paketlər... Boz-bulanıq bir aləm... Üzümün bir tərəfi elə bil yoxuydu. Elə bil bir tərəfim qurumuşdu, yarımcən idim. Mən neylədim, axı? O nə hərəkət idi? Bircə əsim meh istəyirdim, bircə əsim meh... "Usta-zad lazıim deyil ki sənə?..." Tfui! Külək istəyirdim, külək!.. İstəyirdim elə bir külək qopsun ki, tozu suya, suyu qamişa, qamişlığı mənə dolaşdırıb, burub-burmalasın,sovurub apasın... aparsın göyün üzünə... Göyün üzü qarğalarla doluydu amma. Yenə həmişəki kimi öz "marşrutları" üzrə günbatana sarı uçurdular. Yeri gəlmışkən, "Səməd Vurğunun seçilmiş əsərlərinin yeddinci cildini oxuyun..." - deyən qoca o gün avtobusda camaata: "Dünya leş iyi verir, ona görə qarğalar artıb-çoxalıb, - deyirdi. - Nəyə görə leş iyi verir? Bilirsiz? Yox. Hardan biləcəksiz ki? Oxuyun mən deyəni, oxuyun, ay bədbaxt millət...". Bəlkə də, eləydi, ancaq bu şeylər mənə çatmırıdı. Bu dəqiqə özümü o qarğaların dəstəsində görsəydim, xoşbəxt hesab eləyərdim... Leş olub yerdə qalmaqdansa, qarğaların cərgəsində olmaq yaxşıydı. Ya da Simanın lemminqlərinə qoşulub o səmtə yürüş etsəydim, cildimdən çıxdıdım, dəyişərdim, niyə doğulduğumu, hara getdiyimi anlayardım... Bu murdar, iyərənc, qan dadanda ləzzəti canıma yayılan həyatın doğru-dürüst mənasını dərk eləyərdim, bəlkə... "Onda... belə eləyək... - Necə? - Bilmirsən? - Necə, axı, necə? - Bax belə!.." "Gupp!!! - A-naa!!!" Həyatın mənasını, başqa cür - bax, belə dərk etmək yazılıbmış alnıma. Yerin behişlik olsun, Əzizağə əmi, gorun nurla dolsun. "Gupp!!! - A-naa!!!" - həyatın mənası buymuş, demə... - gürz kimi bir yumruq, misgin "A-naa!!!" bağırışı, iki qırıq diş və bir loppa qanlı tüpürcək... Bəlkə də, elə dünyaya göz açandan bəri

ancaq iyrəncliklərlə, zülümlə, zillətlə əlləşən bir yeniyetmənin ömür dediyi şeyin dadi-duzu buymuş...

Mən neylədim, axı? O nə hərəkət idi? Bəlkə də, haqsız olduğuma görə, o adamı gəmirə bilmədim, dişlərimin basarati bağlandı elə bil. Heç elə bil qurd ağızlı Nihat mən deyildim, sümükqıran dişlər mənimki deyildi. Bu nə oyun idi? "A-naa!!!" - hə, bax, belə çağırarsan indi ananı! Belə axtararsan indi! Ənginə yumruq dəyməsəydi, anan yadına düşməyəcəkdi. İlan ulduz görməsə, ölmür. "Super dəlləyəm..." Heç zibil də deyilsən... "Gupp!!" Mələmə day, gecdi... Ovcunu bərk-bərk sıx, yoxsa dişlərinin qırıqlarını da salıb itirərsən...

Qoca!.. Bəs hanı qoca? Hardadı bəs? Gəl çıx daa... Ölüm ayağının altında, gəl daa!.. Hardasan, axı? Getmədim dalınca, getmədim... Velosipedlə maşınların arasında şütməkdən qorxmayan, onun-bunun ora-burasını gəmirəndə baş-gözünə dəyən yumruq-təpikdən çəkinməyən birisi, suyun üzündə yeriməkdən gör necə də qorxdı... Ölüm olsun sənə, qorxaq!..

Yenə həmin yerdə, yarısı qamışlığın arasında, yarısı nəm torpaqda olan azman kötüyün üstünə çökmüşdüm. Gün təpəmi deşirdi. Ara-bir çobanalddadana oxşayan balaca quşlar görünürdü, onlar sanki xasiyyətcə bəzi çoxbilmiş, qarnı sirlə dolu adamlara oxşayırdı: səslərini çıxarmadan, zirək-zirək, adama göz dağı verə-verə ora-bura چovuyurdular. Amma qoca yox idi. Bəlkə də, heç bu vaxtacan olmamışdı, hə? Özündən Amerika açma, Nih! Bədbəxt güne qoyma özünü! O, var və gələcək. Gələcək mütləq!

Ayaqlarına iri qarışqalar daraşmışdı, bir-bir çırpıb yerə salmaqla məşgül idim. Başımı aşağı əyəndə isə beynimin içi ağrıyırı. Bunlar niyə mənim qanımı içirlər, görəsən? Bu qan deyilən gör bir nə şirin şeymiş! Milçəklər bir tərəfdən, qarışqalar bir tərəfdən, bir tərəfdən də adamlar... Yox... adamların qanını mən içirəm. Təkcə mənmi? Amma Sima deyir ki, adamlar hamısı bir-birinin qanını içməyə möhtacdı. "Adamları yaman günə salıblar", - deyir Sima. "Kimlər?" - soruşuram. Üzünmə bir xeyli baxıb susur, sonra çox astadan: "Kimlər olacaq? Masonlar...". - "Onlar kimdi elə..." - ilk dəfə eşitdiyim "mason" sözünün marağı məni bürüyür. "Dünyanın yiyləri... Barux, Şiff, Leyba, Kun, Rotşild... Hansı birini sadalayım..." Susub heç nə deməmişdim onda. Nə deyəcəkdir? Anlayırdım, yəni, bunlar nə deməkdi? "Xaçapuri qaynar-qaynar!"dan başqa bildiyim bir şey vardi, yəni? Simaya nə var, ona qalsa, elə şeylər danışar ki, hamını mat qoyar. Gecə sabahacan internetdən əl çəkmir, elə hey oxuyur və elə hey yazışır haaa... Düzdü, oxumağa hövsələm çatmasa da, mən də istəyərdim kiminləsə yazışam. Amma evə gelincə, gözüm yumulur, şam yeməyimi zülümlə yeyirdim. Bir dəfə mənə nə desə yaxşıdı? "Nihat, yeri gələndə, insanın mədəsi daşı da, dəməri də həzm eləyir. Amma öhdəsindən gələ bilmədiyi yeganə şey - qandı. İnsanın mədəsi içdiyi qanı həzm edə bilmir, onu mütləq qaytarır, laxta-laxta qusur... Bunu bilirsən? Başa düşürsən?.." Hardan bilecəm? Hələ bir dediyinin mənasını düz-əməlli anlayım, qalsın başa düşməyim.

Gəl çıx daa, hardasan?!

Çiynimə kiminsə əli toxundu, diksindim. Sığrayıb yerimdən qalxdım və... gözlərimə inanmadım: bu, Simaydı. Dili-dodağı əsirdi:

- Yenə... Əlləri qurumuşlar... yenə döydülər səni? Nih, yenə vurdular?

Boynuma sarıldı. Təzədən gözlərim doldu. Çiyninin üstündən baxırdım, çobanalddadana oxşayan quşların birini dörd gördüm artıq, uzaqdakı "löklərin" birini səkkiz görürdüm...

- Gedək, - dedi, - gedək burdan... gedək, sənə qurban, gedək evə...

Sən demə Siyavuş deyibmiş ona. Eşidən kimi işini atıb yüyürüb dalımca...

Taksidə piçildadım ki, "nahaq işini yarımcıq qoyub gəlirsən...". - "Eybi yoxdu, - dedi, - icazə almışam..." Amma mən bilirdim ki, yalan deyir, belə getsə, gec-

tez mənim üstümdə işdən qovacaqlar onu. Taksidən düşəndə pulu Sima versə də, özümdən ixtiyarsız mən də əlimi cibimə atdım və... nə görsəm yaxşısı? - pulqabım yoxuydu! Elə bildim, üzümün sağ tərəfindən də bir yumruq ilişdirilər, sıfətim tamam keyləşdi, maşından düşməyimlə yolun qırığına çökdüm. Sima: "nooldu? nooldu?" - deyə-deyə neyləyəcəyini bilmədi, çömbəldi qarşısında, başımı qucaqlayıb sinəsinə sıxdı...

Mən neylədim, ilahi? "Usta-zad lazım deyil ki, sənə?" Dilim quruyaydı kaş... Qəpik-qəpik topladıqlarımın, cireylə yiğdiqlarımın hamısı getdi... Üstəlik, Əzizəğa əminin əmanətini - iki yüz dolları da itirdim. Məni ən çox yandıran bu idi. Fikirləşirdim ki, kəfəni hələ saralmamış o kişinin indi goru çatlayır, yəqin. "-Onda... belə eləyək... - Necə? - Bilmirsən? - Necə, axı, necə... - Bax belə!" "Gupp!!! - A-naa!!!" Yer üzündə məndən gicala adam yoxmuş, demə... Simanın o dəfə dedikləri düşür yadına. Elə bil, dərdimə don geyindirirdi: "Həyatın dibi hər adama qismət olmur, hər adam enə bilmir ora. Ora zülmət bir quyunun dibi kimidi. Yadında saxla, gündüz göy üzündəki ulduzları ancaq qaranlıq quyunun dibindən baxanlar görə bilər, başqa heç kim..." Ulduz nədi? Ay nədi? Mən belə nağıl-tapmacalara inanmırıam artıq. Doğrudanmı "Allah dağına baxıb qar verir?" Bəs mənə verdiyi qarda niyə yanılıb, görən? Odu ki, belə həyata nifrət eləyirəm, nifrət!..

* * *

O gecə laxlayan dışimi də bir zülümlə dərtib çıxartdım. Üçündən ikisi köpək dışım idi. Mənə hər cür ürək-dirək verən Sima: "Pul sandan ürəyini sıxma..." - dedi. Əvəzində zorla da olsa gülümşədim: "Sənin divin öldü daha... bu da dışları..." - deyib, qırılmış dışlərimi masanın üstünə, onun qarşısına qoydum, - boyunbağı eləyib asarsan boynundan, Nardan xatun...". Bu dəfə zarafatıma onun da eyni tərzdə cavab verəcəyini gözlədiyim halda, qəfil məni qucaqlayıb hönkürdü...

Bir həftə də evdə qalası oldum. Üz-gözümün şishi çəkilənəcən, partlamış dodaqlarım sağlananın evdən eşiye çıxmadım, bekarçılıqdan Dilsuzla, bibimlə, anamlı zəngləşdim. Demə, Şükür ölübmüş artıq, anamsa yiğışmış evimizə. Anamın qayıtmasına içimdə sevinsəm də, nədənsə, Şükürün ölümünə üzüldüm, boynunu gəmirdiyimə görə məni bir peşmançılıq hissi bürüdü, elə bil onun dünyadan köçünü sürüb getməsində mənim də günahım vardi, bunu həzm edə bilmədiyim üçün ixtiyarsız köksümü ötürdüm. Dilsuzla danışanda isə, əsgərlik həyatından anlamadığım şəylər barədə elə hey üyüdüb-tökürdü. Bibimsə mənə dışının dibindən çıxanı dedi, telefonumun konturu qurtaranın dilimi qarnıma qoyub dinləməli oldum, tezliklə rayona qayıtmagımı istəyirdi, kimsə Simayla əlaqəm barədə çuğullamışdı, rüsvay olmuşdum. O, məni "Sofulara" aparacağını deyirdi, "o itin qızı kimdəsə, sənə cadu eləyib, yoxsa, şəkil kimi oğlansan, anan yaşda birinə vurulmusan, özü də eşitdiyimə görə, qozbelin birinə... Pah, div qurbağaya aşiq olub!.. Ayıb olsun! Sənə dünyada qız qəhətdi? Niyə nakam qardaşımın urufuna od vurursan, axı, bala? Əl çək o ləçər əyrimcədən, qayıt gəl, qayıt gəl rayona, görək cadu-pitini kimə pozdururuq, görək nağayırıraq...".

Quyunun dibi budu daa! Sima evə dərtir, gəl deyir; bibim rayona çağırır, gəl deyir; qoca suyun üzünə səsləyir, gəl... Yox, day səsləmir qoca... Qocadan bir xəbər yoxdu day... Gözüm göyün üzündə qalıb: orasa qarğalarla doludu: dünya leş iyi verir čünki. Hə, bu söhbətlərdən artıq leş iyi gəlir. Leş iyi gəlir bu həyatdan. Gərək Səməd Vurğunu oxuyam, görünüm o yeddinci cilddə nə yazılıb, axı? Hər şey niyə bu qədər bezdiricidi, niyə bu qədər üzücdü? Niyə?.. Yeri gəlmışkən, evdə qaldığım bu bir həftədə bazarda qəribə işlər baş vermişdi,

beşinci və dördüncü cərgələrin o başında güclü yanğın olmuşdu, neçə-neçə mağaza yanmışdı, mağaza yiyləri möhkəm ziyanə düşmüşdülər. Hələ bir neçə gün ondan qabaq Səməd Vurğunun yeddinci cildini oxumağı, tutdutmadı, hamiya məsləhət görən həmin o qoca arabaçını iki nəfər qara eynəkli cavan oğlan bazarın ortasındaca qoluna qandal vurub aparmışdı. Niyəsini isə bilən yoxuydu.

Getdikcə özümə daha çox qapılırdım. Soldakı dişlərim mırıq idi, həkimə gedib qırıqlarını çıxardırmışdım. Həkim iyne vurub çıxartsa da, o dünyani görüb qayıtmışdım. Sağ tərəfdəsə, biri altda, biri üstdə, qartal caynağının ucuna oxşayan iki köpək dişim ağızımı açan kimi adama gəl-gəl deyirdi... Hər gün işdən bir saat tez çıxıb özümü həmin yerə - Lökbatan gölünün qamışlığına verirdim. Saatlarla sulara, qamışlara, adını bilmədiyim çobanaladadana oxşayan o susqun, o bichəngi quşlara, uzaqda görünən, batmaqda olan "löklərə", göy üzündən nizamsız-nizamsız günbatana sarı uçusan qarşalara yalvarırdım, məni suyun üzüyle aparmaq istəyən qocadan bir xəbər-ətər vermələrini istəyirdim. Amma nə faydası...

Bir gün də... Eh, danışsam inanan olmayıacaq, yəqin. İndi inanıram ki, bunu ancaq bibioğlu Siyavuş kimi bir yazıçı təsvir eləyə bilər. Nə isə... Dediym kimi, işdən sonra, demək olar, hər gün gəlirdim gölün qıraqına, bunu Sima da bilirdi, etiraz eləmirdi: "get, - deyirdi, - bəlkə, fikrin dağlılar". Çünkü belədə rahatlıq tapdığımı gördü. Hə, onu deyirdim, axı... Bir gün, alatoranlıq təzəcə düşmüşdü, günəş batmaqda, suyun üzü qan rənginə calmaqda, mən bir ayın icra edilmiş kimi yalvarişlarımı ərşə-gürşə göndərməyimdəydim. Bu vaxt, qamışlığa sarı enən bir neçə nəfərin hənirtisini eşitdim, kötüyün üstə qalxıb yoluñ qıraqında üç-dörd bahalı maşının dayandığını gördüm, nədənsə, qorxdum, topuğacan suya gırsəm də, tez özümü qamışlığın dərinliyinə verib gizləndim, ürəyim əsə-əsə nə baş verəcəyini gözləməyə başladım. Dörd-beş nəfər idilər. Hamısı idmançıya oxşayırdı. Bir nəfər kostyumlu-qalstuklu orta yaşılı kişini halaya alıb, az önce oturduğum yerə getirdilər. Mən on beş-iyirmi metr aralıdaydım, qamışlığının qalınlığına gırsəm də, onları gördüm, səsləri isə zəif gəlirdi. Tərpənmirdim ki, səs-səmir olmasın. Odu ki, zəif də olsa, istənilən hənirtini aydın eşidirdim. Kişi kötüyün üstünə qalxdı. Gölün o biri sahillərine sarı boylandıqca boylandı, öz-özünə nəsə xeyli mızıldandı, sonra da, hönkürürmiş kimi qırıq-qırıq səslə, həm də bir az bərkədən: "Gəl daa, bə, har-da-san? Gəl daa, bə, har-da-san? Qur-ban o-lum, gəl daa, bə! Ni-yə ya-zı-ğın gəl-mir mə-nə?!?" - dedi. Qəfil ele bildim gölün suyu isindi, sanki topuqlarımaca isti suyun içindəydim, ayaqlarımın birini götürüb, o birini qoymağa başladım, həm də ürəyim daha da şiddətlə döyündü. Kişi bir də "gəl!" deyib özünü irəli atdı, yerimək istədi və dizəcən suya girdi. Mən belə anladım ki, yanındakılar cangudənləridi. Dərhal onun qollarına girib geri çekdilər, telefonun fanarını yandırib, yolu işıqlandırlılar və geri qayıtmaga başladılar. Qəfil necə oldusa, işıq bir anlıq o adamın üzünə düşdü, ilahi, o dəqiqə tanıdım!!! Onu televizorda tez-tez göstərirdilər. Hardasa böyük vəzifədə işləyirdi, deputat idi, ya kim idisə, bilmirəm, həmişə xəbərlərdə-zadda jurnalıstlər ona sualı sual dalınca verirdilər, hə, həmin kişiyydi, o idи, özüydi ki var!.. Onu maşına otuzdurub apardılar. Maşına oturan anda qəfil üzünü gölə çevirib var gücüyle bağırıldı: "Gəl çıx daa, bə!..". Tüküm biz-biz oldu. Demək, mən tək deyiləmmiş!.. Ovcumun içi kimi bilirdim ki, o da həmin qocanı axtarır. İnsandı daa. Yəqin, həyat ona da zülüm eləyir, yəqin, eynən mənim kimi o da quyunun dibindədi... Gördüklerimi gecə Simaya danışdım, təsvir etdiyim o adamı tanıdı. Heyrətindən donub qaldı. "Dünyanın axırıdı, Nih!.. Dünyanın axırıdı, vallah! Heç bilirsən o kimdi?! Heç bilirsən kimdi o?! Vayyy!..." - dedi. Aradan çox keçmədi, bir gün televizorda o adamın ölüm xəbəri yayıldı. Düzdü, mən baxmamışdım o verilişə. Sən demə, Sima baxıbmış.

Üstündən xeyli keçəndən sonra, bir gün içki içirdik, o, bu barədə ağızından qaçırdı. Özümdən ixtiyarsız qorxdum, canımı bir üzütmə düşdü.

Amma heç nəyə baxmirdim, oraya hər gün gedirdim. Əlləşib-vuruşmağima rəğmən, nə suyun üzüyle yeriyə bilir, nə də qocanı tapırdım. Hər addım atanda, dizəcən batırdım suya. Qocanın ardınca getmədiyimə görə, özümü söyüb-yamanlayırdım hər gün. Alverimiz də gündən-günə ölürdü. Əvvəlki kimi qazana bilmirdim day. Ümid yerim ancaq Simaydı. Gözəl başa düşürdüm ki, hər şeydə Sima arxam-dayağım olsa da, xilasım deyil. Bilirdim ki, bir neçə aydan sonra əsgərlik vaxtımdı. Qayıdanan sonra anam, bibim məni baş-göz eləyecəklər, yəni evləndirəcəklər, necə deyərlər, sevimli Sima da, mənə hər addımda verdiyi dəstək də gedəcək öz işinin dalınca. Ondan sonra məndən qat-qat artıq zülüm çəkən neçə-neçə işsizə tay olub gedəcəm, bəlkə, lap onlardan da betər günə qalacam. Qalacam bir parça çörəkdən ötrü orda-burda çırpına-çırpına. Bu fikirlər başımın içində “dəmirçi dükani” açıb, gicgahlarımı “çəkiciləyib” dinliyimi əlimdən alanda, qocanı daha çox axtarır, yerə-göyə, ərşə-gürşə yalvarmaqdan doymurdum. Amma gəlmirdi qoca, gəlib çıxmırıldı. Hər gün Lökbatan gölünün sularına düşüb titrəyən kabusa oxşayan surətim qədər xilasımın onda olduğuna inanırdım. Onun kim olduğunu bilməsəm də, bu haqda fikirləşməsəm də, daha doğrusu, onunla bağlı düşüncələri çözülməyə gücüm, ağlım-zəkəm çatmasa da, qamışlığa gəlib gözləməkdən yorulmurdu. Axır vaxtlar mənə elə gəlirdi ki, hər gün şər qarışanda ümidi dibrərinə qısqıldığım qamışlar da, yuvalarına tələsən, çobanaldadana oxşayan o balaca quşlar da, torana bürünən göyün üzü də, günbatana sarı uçub-keçən saysız-hesabsız qarğalar da artıq məni tanırı, amma təkcə sular tanımaq istəmir. Nə qədər ayaqlarımı soyunub, şalvarımı dizəcən çırmalayıb, əllərimi bostan uyuğu kimi yana açaraq nəfəsimi almadan suyun üzüyle yeriməyə cəhd eləsəm də, birinci addımdaca batırdım, heç cürə alınmırıldı. Sonra da özümü söyürdüm, deyirdim ki, tutalım lap yeridim, deyək ki, sular da meni saxladı, bəs yeriyib hara gedəcəm? Elə suyun üzünə çıxan kimi dərdim-sərim yox olacaq? Hər şey düşəcək qaydasına? O dəqiqə dünyanın Nihat adlı bəndəsi dönəcək bir şahzadəyə, xoşbəxt olacaq? Qocanı tapmaq lazımdı, o sırrı-xuda qocanı! Nicatım ona qalıb ancaq, ona! Vəssalam!..

O gün şam yeməyi vaxtı üz-üzə oturanda gördüm ki, Simanın birçəkləri ağrıb. Diqqətlə baxmağım gözündən yayılmadı. “Nihat, sən əsgərliyə getsən, ordan qayıdanan başım təmiz ağaracaq, bilirom...” - dedi, səsi titrədi. Mənsə, nə desəm yaxşıdı? Qayıtdım ki, “bilmək olmaz, qoca gəlsə, əsgərlik-zad gedəcək işinin dalınca, birdəfəlik çıxb Gedəcəm...”. Qaşığı süfrəyə atıb ayağa durdu, ağızıqolu yatağa yixılıb ağladıqca ağladı, heç cür ovundura bilmədim. Gecə yarısı isə, mətbəxə keçib dua etdiyini eşitdim. Mehrini mənə salmış bu zavallı qadının, canım bu bəlalardan qurtulsun deyə, o gecə yalvarıb-yaxarmadığı müqəddəs məkan, imam, pir, övliya qalmadı...

Üstündən bir gün sonra, yenidən şam yeməyi vaxtı içki başımı dumanlandıranda, özüm də bilmədim niyə, gözümə necə göründüsə, qəfil Simadan soruşdum:

- Sən mənim nəyimsən, axı? Anam deyilsən, bacım deyilsən, sevgilim deyilsən, kimimsən, axı? Hə? Kimim?..

Bir xeyli üzümə baxdı. Sonra səsi titrəyə-tirəyə dedi:

- Mən səninçün kim olduğumu bilmirəm. Amma sən mənimçün ölümsən!.. Ölümümsən, Nihi, ölümüm!.. Yüz faiz belədi, yadında saxla birdəfəlik: ölümümsən!!!

Sonra yenidən göz yaşları... Hicqırıqlar, hönkürtülər... Yalvarışlar... Dualar... Həmişəki kimi yenə “dəvədəlləyinin ah-ufu göylərə bülənd olan macərası...” oxşamalar, əzizləmələr... və şirin yuxu...

Yadıma gəlir ki, Simayla aramızdakı həmin dialoqu sonralar Siyavuşa da yazmışdım. Çox təsirlənmişdi. Onunla uzun müddət hər gecə yazılırdıq. O, lap uşaqlıqdan gündəlik də yazırıdı. Məni də həvəsləndirirdi, amma bir şey alınmırıldı, çünki belə şeylərə bir qədər barmaqarası baxırdım, həm də, açığı, yazı-pozu işinə tənbəl idim. O, mənə yalvarırdı ki, heç olmasa, hər gün başıma gələnləri ona mesajla isti-isti ötürürüm. Deyirdi, roman yazacaq. Hekayələr yazdığını bilirdim, bir-ikisini də oxumuşdum, çox bəyənmişdim. Amma roman yazacağı mənə inandırıcı gelmirdi. Bununla belə, gecələr ayılıb bekərçılıqdan olandan-keçəndən yazıb yollayırdım ona.

* * *

Gölün qıraqından, qamışlıqdan əl çəkə bilmirdim, hər gün işdən sonra gedib otururdum o kötüyün üstündə. Hava qaralanacaq gözümü susqun sulara dikib gözlədiyimi gözləyir, piçildadiğimi piçıldayır, hər gün eyni ovqatı yaşayırdım. Ən çox da cibimdə gəzdirdiyim güzgünü çıxarıb ağızmanın içində diqqətlə baxırdım. Sol dişlərim mırıq olduğuna görə eybəcər idi. Sağındakıların arasındansa it dişinə oxşayan alt-üst bir cüt köpək dişim boy verib görünürdü, onlara baxa bilmirdim, özüm özümdən iyənirdim, indi gör kənardan baxanlar nə çəkirdi. Odu ki, artıq kiminləsə danişanda əlimi ağızma tutmağa biryolluq vərdiş eləmişdim.

Bir dəfə yenə işin zəif günüydü. Yemək də yeməmişdim. Malların pulunu verib, kuloka bir cüt xaçapuri qoyub qamışlığa tələsirdim. Niyə? Heç bilirdim ki, niyə? Heç bir normal adam bu boz-bulanıq gölün sahilini özünə məskən seçməzdi. Külək bozumtul təpələrdən, dağlardan, uzun müddətdi təmir gedən yoldan qaldırdığı tozu qucaq-qucaq tökürdü bu gölün başına, bu qamışlığa. Bəs burda nə vardı ki, mənə belə çəkirdi özünə? Deyirdim, yəqin, məndə baş yoxdu day, ağlım gedib, beynim püfədi, lap çürük qozdu yəqin. Doğrudan da elə biliirdim, başımı qurumuş, qaxsımış bir qoz kimi vurub sindiran olsa, içindən gömgöy tüstüye oxşayan bir çımdık çürüntü tozu tökülcək... Çünki, heç nə fikirləşə bilmilmirdim day. Nəyin necə olacağını anşıra bilmirdim, düşünürdüm ki, adamamsa - adamlığım qalmayıb yəqin, heyvanamsa - heyvanlığım. Bu yaşimdə dişlərim cəhənnəm, bazarın içinde “xaçapuri var!” çığıra-çığıra gündə neçə kilometr yeriyib-yortmaqdan ayaqlarımın damarları da çıxmışdı, dabanlarım qabar atmışdı, hər addım atanda, elə bilirdim közün üstüylə yeriyirəm...

İndi düşünürəm ki, imkanım olsaydı, bu dünyadan başına ulu babam Cəfərin gətirdiyi oyunu açardım. Bibimdən eşitmışdım ki, çox-çox qədimlərdə yaşamış Cəfər babam bir ağanın mehtəri olub. O ağa deyilən zatiqriq adam ulu babama çox zülüm edirmiş. Bir gün də şərabdan vurub keflənib, gecənin bir aləmi babama deyib ki, götür neft lampasını, get tövləyə, axurda iynə itirmişəm, onu tap, gətir. Yazıq babam əlində neft lampası girir tövləyə. Axur samanla dolmuş. Samanlıqda iynə tapmaq olar? Yazıq kişi girinc-giriftar olur, bilmir haranın külünü töksün təpəsinə. “Tüpürüm belə dünyaya!” bağırrıv və neft lampasını çırpıq axura, saman alışır, tövle başlayır yanmağa, yabanı qapıb çıxır həyətə, qapıda ağayla üz-üzə gəlincə “iynə sənə nağayracaaq? qılyq sənə nağayracaaq? sənə ancaq bu dörddiş yaba kar eləyər!” - bağırib onu saplayır həmin zülümkarın ürəyinə... Bu yolnan dünyadan qisasını alan Cəfər babamı elə o gecə, qəribə də olsa, ağanın başqa nökərləri tapıb öldürüb'lər. Onlar ağanın həyatda babamdan da artıq zülüm çəkən, amma yaltaqlıqdan, yarınmaqdan ötrü canları-başları özləriylə olmayan başqa nökərləriyim. Babamı öldürməklə, haqqı susdurmaqla, az qala ağalarının ölümüne də yarınıblar, müti köpəkuşağı...

Mən indi əlində neft lampası saman dolu axurda iynə axtarmağa göndərilən ulu babamın taleyini yaşayırdım bu dünyada, öcümü almaq isteyirdim, amma alınmirdi, bilmirdim kimi, nəyi günahlandırırm, kimi taqsırkar bilim, necə deyərlər, iynəni harda axtarım, lampanı kimin axuruna çırpm, yabani kimin ürəyinə sancım... İmkanım olsaydı, o lampayla gecə-gündüz yalvardığım suları da yandıradım, qamışlığı da... hələ gögün üzünü də - səfilə oxşayan qara qarğalarıyla birgə... İmkanım olsaydı, əlimdə dörddiş yaba, qarşıma çıxan bütün əclafları deşik-deşik eləyerdim, eybi yox, qoy məndən də betər zülüm çəkən adamlar, lap elə öz xaçapursatan dost-tanışım yarınmaq xatirinə məni həmin gün tapıb öldürsünlər, amma arzum gözümüzde qalmazdı, qisasımı alıb öldərdim... Qisas deyəndə, bəs bu qisası kimdən almalydım, görəsən? Kimdən? Nədən? Niyə? - heç özüm də bilmirəm. Belədə rəhmətlik Əzizəğanın hardansa oxuyub əzbərlədiyi və tez-tez işlətdiyi bir fikir düşürdü yadına. O, deyirdi: "biz elə bir camaatiq ki, pulumuza kəs - dinmərik, haqqımızı kəs - dinmərik, amma toyda "zakaz" verdiyimiz musiqimizi kəssən - bıçaqlayarıq!..". Mən kimin toyunda, hansı musiqini "zakaz" eləmişdim, onu kim kəsmişdi ki, belə qəzəbliydim, İlahi?

Qamışların arasına girər-girməz xaçapurinin birini çıxarıb başladım yeməyə. "Allah sənə rəhmət eləsin, Əzizəğə əmi..." Acıdan ürəyim sıyrılırdı. Kötük tərəfə gedirdim, həmişəki yerimə. Can atırdım ki, ora çatan kimi, xaçapurimi yeyə-yeyə, ayaqlarımı sallayıb suya, oturum bir az rahatlanıb və sonra başlayıb dualarına, yalvarışlarımı. Axırda da ürəyimi qayıq kimi buraxıb, getsin suya, qarğaların caynağına ilişdirim, getsin göyə... Ona görə yox ki, bezmişəm artıq, yox, a tövbe! "Yazıq sənə, Cəfər babam..." Neft lampası, yaba... - bunlar çox-çox sonranın düşüncələridi. Mənim ruhən yorulan çağım deyildi, axı. Sadəcə, mən də istəyirdim ki, başqları kimi düşünəm, başqları kimi həyat sürəm. Bundan ötrü isə, təbii ki, yeni ürək lazımdı, yeni baş lazımdı, bir də yeni can. Onları isə bazarда satmırlılar ki, yixılam-söküləm alam özümçün. Amma çox istəyirdim dəyişəm, çox istəyirdim. Deyirdim, haqsızlıq görəndə işləri qana susayan Nihat deyilən bəndədən, gərək, bu dünyada əsər-əlamət qalmasın, həyata yeni Nihat doğulsun və o, elə bir insan balası olsun ki, hamı kimi, "elnən Allahu-əkbər!" deyib yaşamağı bacarsın. Pulunu, haqqını, hətta toyda "zakaz" verdiyi musiqisini kəssələr də - sussun. Sussun bilmərrə! Hə, daş olub sussun!..

Düzdü, bu gün bilmirəm ki, mən bütün bunları doğrudanmı o vaxt düşünürdüm, ya yox? Yoxsa, sonrakı çağlarimdə, Siyavuş demişkən, beynimdə, qəlbimdə toqquşdurub yazmaq istədiklərim idimi bunlar? Bilmirəm...

Qamışlığın arasından çıxb, kötüyə çathaçatda, gözlərimə inanmadım. Kötükdə böyük-böyüre, arxası mənə, üzü sulara sarı üç nəfər oturmuşdu. Desəm, heç kim inanmayacaq, heç kim... Onlardan biri - tən ortadakı həmin qocaydı. Qəhvəyi pencəyindən və başına qoyduğu aq rəngli təsəyindən tanıdım onu. Bir böyründə kostyumlu bir kişi, bir böyründəsə, kim otursa yaxşıdı? Sizcə, kim? Desəm, gözünüz kəllənizə çıxacaq: Sima!!! Hə, hə, Sima!!!

Yerə necə mixlandımsa, eləcə də qaldım. Nə geri dönüb qaçmağa, nə də irəli getməyə gücüm çatdı.

Birinci kostyumlu kişi döndü arxaya və çox sakit bir tərzdə: "gəl daa, bə... harda qaldın?.." - dedi, gizildəyib yerimdəcə qaldım: "bəs bu, ölməmişdi?" - düşündüm. Sonra qoca çevrilib gülümsündü: "çixar ayaqqabınızı, çıxar...". Sima isə, nə sənə, nə mənə, yerindən qalxıb düz üstümə gəldi, qarşında dayanıb qəribə baxışlarla altdan-altdan üzümə baxdı, ovcuma qatlanmış bir kağız basdı: "bunu itirmə, Nihi, gəreyin olacaq..." - dedi. Sonra lap astadan piçıldadı: "gətir səni bir öpüm, canımın içi...". O, boynumu qucaqladı, qəfil

nəfəsindən bir qoxu gəldi - bu, kandarın ağızında ölmüş atamın meyitindən gələn qoxuydu...

O səhnə gözümün önündə indi də kino lenti kimidi: Simanın qolları arasından çırpınıb çıxdım. Onu itələdim, ilk dəfəyi görürdüm ki, üzü xırda, qızılı rəngə çalan kürən tüklərlə doludu, lap özünün danışığı lemminqlərə oxşayırıdı. Geri qanrlaraq yerimdən götürülüb qaçmaq istəyəndə birinci addımımı tələsik necə atdımsa, nəyəsə ilişdimmi, ya necə oldusa, bilmirəm, sanki mənə badalaq vurdular, sağ üzü üstə yerə dəydim, bircə onu hiss elədim ki, ağızımın içində dişlərim şaqqlıtiyla sindi, gözümün altından - üzümün partlamış almacığından və dodaqlarından qan şoruldadı. Palçıqlı cığırda ayağım sürüşmişdi, qamışlığın arasından keçən köhnə bir boru xəttinə üzü üstə çırpılmışdım... Vallah, ucaboy olmaq da bir şey deyil, adam yixılanda lap şalban kimi dəyir yerə. Bircə Simanın: "Can! Nihi!" sözlərini eşitdim, sonra bir vaxt gördüğüm o od püskürən vulkanın qorxunc uğultusu qulaqlarında oyandı, gözlərim heç nə görmədi, nə kötüyün üstündə oturanları sezdim, nə də Simanı. Yixılı halda yerdə olanda, bir onu görə bildim ki, suyun üzündən parlaq, sehrlili bir işq burulğanı qalxdı, gölün ortasına sarı bir xeyli burula-burula getdi, sonra eləcə firlana-firlana qəribə bir tərzdə dikəldi göye. Yerimdən necə qalxdığımı, qalxbıd da necə qaçdığını xatırlamıram. Geri də qanrlımadım heç. Qanrla bilmədim. Qaçdıqca qaçdım. Yol ilə bir xeyli qaçıb, bazarın qurataracağına tərəf adladım, mazut gölünün qıraqına çatıb üzü yuxarı - təpəliyə sarı yüyürməyə başladım. Yolda-irizdə hamı mənə baxırdı, heç kimi vecimə almırdım. Bəs hara yorturdum belə? Qulaqlarımızdakı vulkan səsi getdikcə artırdı. Dişlərim ovcumdaydı. Təbii ki, bunlar köpək dişlərim idi. Uzun olduqlarına görə qırılan da onlar olmuşdu. Nəfəs alındıqca ağızımın içi göyüm-göyüm göynəyirdi. Belə bir məqamda dura-tuta yadına nə düşsə yaxşıdı? Anamın doğum evində mənim dilimdən eşitdiyi "qan!.." kəlməsiylə bağlı elədiyi söhbət... Tibb bacısı deyəndə ki, "A bədbəxt qızı, yəqin, "inqa!.." deyib eey, sən "qan!.." başa düşmüsən..." Anam dediyində israr eləyib durub ki, yox, körpə "qan!.." deyirdi, "qan!.." Görəsən doğrudanmı qan demişdim? Bəlkə vulkan demişdim, hə? Ax, anam, anam... Zavallı anam! Bədbəxt anam! Yəqin elə mən vulkan demişəm... Budu haa, qulaqlarımızda vulkan səsi var, ancaq ağızında qan dadi yoxdu. Yoxdu, vallah! Getdi işinin dalınca! Lap az önce dişlərim qırılıb, ağızım, üzüm partladısa da, qanım axılsa da, yenə qan deyilən şeyin dadi gəlmədi damağıma. Deyəsən, qanla qurtardım, axı! Qurtardım daha! Qurtardım, ana, qurtardım! Qurtardım biryolluq! Bəs dayanmadan, töyüyü-töyüyü hara qaçırdım belə? Qulaqlarımızdakı səsə sarı qaçırdım, deyəsən. Hə, bazar aşağılarda qalmışdı, mən artıq birinci təpəliyin belindən o üzə aşmışdım, səsini qulaqlarımızda daşıdığım vulkanın yatağına sarı yüyürürdüm - ikinci təpəliyin arxasındaki gədikdən adlayıb dağın başına çıxmaliydim. Yəqin, elə vulkan demişdim, ana, vulkan demişdim, yəqin! Bax, indi uğultusu qulaqlarımızdan getmir, çağırır, çağırır məni... Bəlkə, dirilməkçün, özümə gəlməkçün vulkan külü yeməliyəm? Bilmirəm... Amma qulaqlarımızdakı vulkanın səsidi - o gün eşitdiyim tükürpədici səsdi bu... Bəs işiq? Sütun kimi dikələn, suyun üzüyle burula-burula yeriyib gedən o işq burulğanı nəydi elə? Ya, bəlkə, bu mənim gözümə görünmüdü? Bircə onu xatırlayıram ki, o işq yoxa çıxandan az sonra telefonuma zəng gəldi. Simaydı. Ulartinın içindən onun hıçıraraq qırıq-qırıq: "Nihi... Nihi..." deməsini eşitdim və əlaqə kəsildi. Nə qədər eləsəm də ona zəng çatmadı. Diksənən kimi oldum; nə demek istəyirdi, axı?

Dağa yaxınlaşdıqca, elə bil qulaqlarımızdakı uğultu ulartıya çevrilirdi. Tər dabarımdan axsa da, durmaq bilmirdim. Gün dağın dalına əyilməkdəydi. Dəvətikanları topuqlarımı didik-didik eləmişdi. Təngnəfəs olmuşdum. Hardasa bir saatdan sonra qaranlıq çökəsiydi. Burdan baxanda Xəzər çox nəhəng

görünürdü, özü də qurmuşun rəngdəydi. Lökbatan gölü də. Ulartı isə kəsmirdi, oraldan - qeybdən burum-burum gəlir, dalğa-dalğa dolurdu qulaqlarına. Sönmüş vulkanın qurumuş bozumtul-göyümtül palçığından yanlıq qoxusu gəldi. Neyləyəcəyimi bilmirdim. Batmış günəşin uzaqda - çılpaq dağların belində son qızartları solurdu. Ardınca da toran bürüyürdü aləmi. Mən bura niyə gəlmışdım? Vulkandan ötrümü? Bu da vulkan, daha doğrusu, vulkanın ocağı. Bəs sonra?

Bu vaxt elə bil kimsə ucadan güldü. Təpəmdən dırnağımacan gizildədim.

Telefonuma yenə zəng geldi. Siyavuş idı, töyüyürdü.

- Nihat, hardasan?

Bircə anlığa elə keyləşdim ki, harda olduğumu da anlamadım. Qulaqlarımın içindəsə qurd ulartısı kəsilmək bilmirdi.

- Noolub? - dedim.

- Burda... göldə... həmişə sənin getdiyin yerdə, üç nəfər batıb, biri qadındı, deyirlər... Ancaq bircəsinin meyitini çıxarıblar... qoca bir kişinin... Eşidəndə ürəyim düşdü, dayioğlu, əlli cür fikir gəldi ağlıma... Şükür, səsini eşitdim... - Sonra da bir qədər ara verib: - Gəl dəə, hardasan?.. - dedi.

Qeybdən gələn səslər bir-birinə dolaşmışdı, çözə bilmirdim. Qurd ulartısının içindən gah ucadan gülüş, gah ağlamaq səsi, gah da duaya, ayinə bənzər moizə kimi bir nitq eşidirdim. Ancaq anlamaq iqtidarında deyildim.

Üzü qaysaq bağlamış qalın palçıq kütləsi hər tərəfə yayıldığından, vulkanın çıxdan sönmüş ocağına yaxınlaşmaq mümkün deyildi. Ocağın gözündən hərdən-hərdən bir xısaltı gəldi. Elə bil, yuxuya getmiş nəhəng bir insan ağır-ağır nəfəs alıb-verirdi və mən o qorxunc, qayıb səsə ürpənirdim. Siyavuşun səsi isə bu dolaşiq səslər mənzərəsinin içində titrəyən bir lalə ləçəyi kimiydi, sanırdım ki, bu dəqiqə qopub düşəcək.

- Yaxşı... Bibioğlu, indi gəlirəm...

"...Üç nəfər batıb, biri qadındı, deyirlər..." - bu sözlər bayaqdan deyilsə də, elə bil mənə indi çatdı. Telefon az qaldı əlimdən düşə. Sima! Hə, bu, Sima olacaq! Orda ondan başqa qadın yox idi, axı. Onun bayaq verdiyi kağız hələ də cibimdəydi. "...bunu itirmə, Nihi, gərəyin olacaq..." Kağızı oxumağa halim yoxuydu, onu yolda cibimə basmışdım, elə qırılmış köpək dişlərimi də. Nə baş verir, İlahi! Sima!!! Sima!!! Bu nə oyundu, Sima! Üzünün o kürən tükləri nə idi? Ölmüş atamın qoxusu səndən niyə gəldi? Bəlkə, mən orda qalmalıydım? Axı, sən demədin ki qal. Qoca: "çixar ayaqqabılарını, çıxar..." - desə də, o kostyumlu kişi yüz ildi yolumu gözləyirmiş kimi: "gəl daa, bə... harda qaldın?.." deyib sevincək üzümə baxsa da, sən: "gətir səni bir öpüm, canımın içi" söylədin, bundan başqa heç nə demədin, axı. Bəlkə, mən buraya yürüüb qalxmışam ki, vulkan kimi püskürüm, dünyada məni incidən, səni incidən, içimizi yara eləyən nə varsa, hamısını oda-alova bürüyüm getsin? Bax, ürəyim bulanır, çox pis bulanır ürəyim... İçim burulduqca burulur... Bu, ögüməkdi, deyəsən, hə, ögüməkdi, Sima!.. Sən demişdin axı insan mədəsi yeri gələndə daşı, kəsəyi də həzm edir, amma içdiyi qanı heç vaxt həzm eləyə bilmir, heç vaxt... Gec-tez onu laxta-laxta qaytarır...

Mən sönmüş vulkanın yanında dayanıb laxta-laxta qan qusurdum. Səslər qulağımın içində getdikcə səngiyirdi. Vulkanın sönmüş ocağından gələn o sırlı nəfəs səsini - o xısaltını eşitmirdim daha. Ulartı da hardasa dərinlərdə ilışib qalmışdı, getdikcə üzgün bir nota çevirilirdi. Qaranlıq düşdükcə qəribə bir hiss bürüyürdü məni. Elə bil, dünyaya qaranlıq düşdükcə, çölümüzün zülmətə büründüyü qədər də içim işıqlanırdı. Hə, içim işıqla doluydu. Bu işıq öz ləngəriylə bayaq gördüğüm sütun kimi dikələn o sırlı işığa çox oxşayırıdı. Bayaq gölün qıraqında gördüğüm insanların hər üçü onun qoynunda açıq-aydın boy verirdi. Qoca, sən kimsən? Sən kimsən bəs, ey kostyumlu məmur? Sima, sən

kimsən, axı? Bəs mən kiməm? Biz dördlükdə bir dördbucaq, bir çərçivəyik, bəlkə? Bəs elədisə, yaşadığımız dünya bu dördbucağa, bu çərçivəyə siğarımı heç? Sığsaydı biz bu günə qalardıqmı, mən bu hala düşərdimmi, siz batardızmı? Batmaq? Necə, yəni, "batıblar..." Necə, yəni "...bircəsinin meyitini çıxarıblar... qoca bir kişinin..." Heç o qoca batarmı? Bəs kostyumlu kişi? - o ölməmişdi bəs? Bəs Sima? - axı, o niyə batmalıdi, yəni onu suyun üzünə çağırın olmuşdu? Olmuşdusa, bəs bu barədə mən, niyə bilmirdim? Havalanmırıam ki, İlahi?

Elə bil baş verənlər mənə indi-indi çatırdı. Bir də öz-özümə sual verdim: yəni, suyun üzüylə yeriyən o sirri-xuda qoca doğrudanmı batıb? Ola bilməz! Ola bilməz! Ola bilməz!!! Bəs Sima? Yox, qətiyyən ola bilməz! Kostyumlu kişi isə çoxdan ölmüşdü... Bəlkə, elə onlar hamısı sağdı, ölən mənəm? Hə? Nihat, valın çevrilib sənin, deyəsən, çevrilib valın, vallah!

Siyavuş bir də zəng elədi, harda olduğumu soruşdu. Təxminini başa saldım. Məni Şamil əmiyle yoluñ qıraqında gözlədiyini dedi, aşağıılara enməyə başladım... Elə bil arxadan kimsə: "Yaxşı yol, Nihat, yoluñ açıq olsun!" - dedi. Qanırdıım. Arxada heç kim yox idi. Vulkan yerinin yanında, bayaq durduğum təpəcikdə özüm boyda bir qaraltıydı, elə bil, arxamca əl edirdi. Gözlərimi bərbərbər yumub-açıdım ki, bəlkə, yanılıram? Deyəsən, yanılmışdım. Sonralar ağlıma gəldi ki, bəlkə də, qarabasma kimi gözümə görünən elə özüm olmuşsam: yəqin, təzə dünyaya doğulan Nihata, köhnə, miskin dünyadakı Nihat uğur diləyirmiş.

Addımlarımı yeyinlətdim. Aşağıılarda, Lökbatan gölünün qıraqında işıqları göz vuran ambulanslar, polis maşınıları görünürdü...

Siyavuşu rahat tapdım. Şamil əmi məni qucaqlayıb doluxsundu.

- Qardaş oğlu, sənin dağda-daşda nə işin var, a başına dönüm... Keç, keç otur maşına...

Onlar məni maşına otuzdurub dinməz-söyləməz evə gətirdilər. Üz-gözüm yaman gündəydi. Sifətim parça-parça, dişlərim qırıq olduğu üçün bilmirdim soruşalar nə deyim. Amma yaxşı ki, heç biri məni sual-cavab eləmirdi. Qorxmaz kefliyi, üzümə baxıb, baxıb birdən: "uy daaa!" elədi, heyrətini gizlədə bilmədi, yaxınlaşüb məni qucaqladı: "nə gündəsən, malış?.." - dedi. Şamil masanın arxasında başını əlləri arasına alıb mənə baxa bilmirdi. Siyavuş isə gözünü bir an da üzümdən çekmirdi. Özü də elə bil hicqırırdı, içini çəkə-çəkə qalmışdı. Evdə ölü bir sükut vardi. Bir azdan Qorxmaz araq süzdüyü çappa stekanı mənə uzatdı: "Olan şeydi, vur bunu getsin, malış, fikir eləmə," - dedi.

Deyəsən, araqı içəndən sonra ağlım başıma gəlməyə başladı, özümü unudub, Simanı fikirləşdim. Dərhal onun mənə verdiyi kağız yadına düşdü. Sakitcə cibimdən çıxarıb baxdım. Cəmi bir neçə cümləydi: "Qab-qacaq dolabına sərdiyim qəzətin altındakıları götür, onlar sənində. Bağıشا, Nihat, axır ki, səni öldürdüm... Bağısha, mənim unudulmaz dəvədəlləyim!.. İndi mən sənsiz neyləyəcəm?..."

Tez-tələsik ayağa qalxdım. Siyavuş sual dolu baxışlarını üzümə dikdi, yəni: "hara?"

- İndi gəlirəm, Siya.

Şamil siqaretini sümürüb astadan dedi:

- Qardaş oğlu, birdən çəşib o gölə sarı gedərsən haa... Oranı indi, yəqin, polislər halaya alıb. Özünü durduğun yerdə işə salarsan. Ağrımayan başına dəsmal sarıma, getmə ora.

Heç nə başıma batmirdi. Elə bilirdim, bu deyilənlər mənə aid deyil. Araq ağızımı nə qədər keyləşdirə də, qırılmış dişlərimin siziltisəna bayaqdan dözə bilmirdim.

- İndi gəlirəm, - deyib eşiye çıxdım. Tindəki çörək mağazasının yanında dayanan taksiyə minib, qaldığım evə getdim - Simayla qaldığım evə. Qab-

qacaq dolabının yerinə sərilmiş qəzətin altından min üç yüz dollar pul çıxdı. Mənzilin hər bucağına göz yetirdim. Məni dəli bir ağlamaq tutdu. Öldüsünü-qaldısını bilmədiyim Simanın necə olduğu, hara getdiyi ağlıma batmırıldı. Sifətim dəmir boruya çırılıb dişlərim qırılanda, suyun üzündən qalxan o işiq burulğanı, yəqin, bir qarabasma kimi gözlərimə zərbənin şiddetindən görünmüdü, yəqin ki, Sima suda batmışdı, amma indi elə bir vəziyyətdəydim, bunu anşırmağa gücüm çatmırıldı. "Bağışla, Nihat, axır ki, səni öldürdüm..." Hamama girib güzgüyə baxdım və diksindim. Yaralı olsam da sanki bir məsumluq hopmuşdu üz-gözümə. "Bu mənəmmi, İlahi?" Dilimin ucunda - "axır ki, səni öldürdüm...", qulaqlarımda - "gətir səni bir öpüm, canımın içi...", ürəyimdəsə - "bağışla, mənim unudulmaz dəvədəlləyim!.. İndi mən sənsiz neyləyəcəm?.." kəlmələri sözün həqiqi mənasında məni çarmixa çəkmişdi. Sonum gəlmışdım? Ya bu nə oyun idi - anlaya bilmirdim. Başım hərlənirdi, bir yandan da qırıq dişlərimin sızləsi öldürdü məni. Soyuducudan yarım şüşə konyak tapdım. "Ax... Sima! Sima! Canım-ciyərim, Sima! Xilasım, Sima! İstəkli Sima xalam!.." Konyakdan yarım stekan süzüb dərhal başıma çəkdim və özümlə baş-başa qalmaq üçün telefonumu söndürdüm. Bu gecənin gətirdiyi, hələ dərindən anlaya bilmədiyim dərdin əlində girinc-giriftar olub uşaq kimi hönkürdüm, paltarlı-paltarlı, üzüqyulu çarpayıya sərilməmişdən önce, vanna otağına girib güzgüdə bir də özümə baxdım: "Bu mənəmmi, İlahi?"

Səhərisi, bəlkə, əlli dəfə zəng elədim, Simanın telefonuna zəng çatmırıldı. Qırıq dişlərimin sızləsi məni öldürdü. Siyavuş işdən qalıb dalımcə gəlmışdı. Telefon əlaqəsi saxlaya bilmədiyinə görə, narahatlığını bildirirdi:

- Ürəyimə əlli fikir gəldi, dayioğlu. Heç olmasa, zəng eləyib xəbər verəydin gərək.

Şikayətə cavab verən halım yox idi. Ağrı o qədər şiddetliydi ki, az qala canım əldən gedirdi:

- Siya, mənimlə diş həkiminə gedəkmi?
- Hə, hə. Bu nə sözdü? Cannan-başnan...

Qaldığımız evin yaxınlığındakı "Assmed" klinikasına gəldik, bəxtimdən, növbə-filan yoxuydu. Diş həkimi bazburutlu bir kişiydi. "Qorxma, - dedi, - lidokainlə keyidəcəm, heç nə hiss eləməyəcəksən." Doğrudan da elə oldu. Damağımı iki yerdən iynə vurdu, yarım saatdan sonra artıq qırıq dişlərimin kötüyü bəyaz rəngli çuqun ləyənin içindəydi və həkim ağızma dərman hopdurulmuş pambıq qoymuşdu. Siyavuş böyrümdən əl çəkmirdi, tez-tez: "Dayioğlu, darixma, hər şey yaxşı olacaq. Yaxşısı budu, sən bir də o gölün qıraqına getmə", - deyirdi və planşetində qeydlər aparırdı... Axırda da: "Çox fikir vermİŞəm, Nihi, - dedi, - Sima xala yaxşı qadındı, onunla məsləhətləş, neyləmək lazımlaşacağını, o, yəqin ki, hamımızdan yaxşı bilir...".

Key-key onun üzünə baxdım. "Nə baş verir, İlahi?"

* * *

Göldən bir qocanın meyitinin çıxarıldığını bazarda çox adam danışındı. Bazar uşaqları bu cəsədin Səməd Vurğunun seçilmiş əsərlərinin yeddinci cildini hamiya məsləhət görən qocanın olduğunu bildirirdilər, çünkü sudan çıxarılanda onu gözləriylə görənlər olmuşdu. Məni yenə fikir götürdü ki, axı, onu tutmuşdular. Bəs necə oldu buraxdilar və gelib göldə batıb öldü? Simanı isə gördüm deyən yox idi. Onu kimdən soruşacaqdım ki? Bəs o axşamüstü qamışlıqda gördüklerim yuxuydumu? Bəs başıma gələnlər? Bəs "gəl çıx da, bə!.." deyən o qalstuklu? Onun ki öldüyünü televiziya bildirmişdi! O da yuxuydu, yəni?.. Yox, əlbəttə, yox. Amma saytlar, televiziya xəbərləri bir qocanın sərxoş olub batdığını bildirirdilər, vəssəlam. Nədənsə, göldə üç nəfərin

batlığı, birinin qadın olduğu söhbətini eləyən yoxuydu, onların kimliyi barədə heç kim heç nə bilmirdi, buna görə də elə bil yaddaşlardan silinib unudulmuşdu. Dəfələrlə Simanın iş yoldaşlarına rast gəlsəm də ürək eləyib heç nə soruşa bilmirdim. Cəmi bircə dəfə onunla bağlı nəsə öyrəndim: onların kafesində işləyən qabyuyan qız keçiddə mənə rast gəlib dedi ki, "dostunun işdən çıxmışıyla sən də ilim-ilim itdin. O, işləyəndə mağıl yanımıza gəlirdin. Bəs indi harda çörək yeyirsən?". - "Heç yerdə, - dedim. - Bəs o hara çıxıb getdi?" - "Kosmosa, - deyib hırıldadı. Sonra da yarıciddi halda: - Kim bilir hara gedib? Ondan baş açmaq olurdu ki?" Sonra da aşağıdan yuxarı üzümə qəribə tərzdə baxıb astadan: "Yəqin, varlı-hallı birisinə qoşulub qaçıb. Simaya nə var. Şikəst olmağına baxma, ilanı da yolundan çıxarar..." Bu dəfə də güldü, mən onun qabaq üst dişlerinin ikisinin olmadığını gördüm, biədəb mırıqlığı vardı, heç bilmirəm nəyə görəsə özümü də gülmək tutdu və o: "sən də mırıqsanmış ki..." - deyib əlini ağızına qapadı və hırıldaya-hırıldaya tələsik uzaqlaşdı.

Aradan bir neçə ay keçdi. Mən həmin evdə Simasız yaşayırdım. Ev yiyesi abırlı bir kişiydi. Hər dəfə kirayə pulunu almağa gələndə hal-əhval tuturdu, onun harada olduğunu heç soruşmurdu da, sadəcə, gedərəkdə: "xalana salam deyərsən" - deyirdi. Simadan isə səs-soraq yox idi. Elə bil bu adda adam heç olmamışdı. Telefonuna zəng çatmırıdı. Bütün sosial şəbəkələri əlek-fələk eləyirdim, tapa bilmirdim. Paltarları, avadanlıqları qoyub getdiyi kimi yerindəydi, özü isə bir parça yağılı əppək olub yoxa çıxmışdı.

Əsgərliyimə bir-iki ay qalmış, bir az xərc çəkib özümə protez dişlər düzəltirdim. Əvvəllər Sima sarıdan xiffət eləsəm də, keçən vaxt yavaş-yavaş öz işini görürdü. İndi canım çox rahat idi, day hirsənəndə heç kimi gəmirmək istəmirdim, adam kimi əsəbiləşib, adam kimi də sakitləşirdim. Şükür, day mən də hamı kimiydim, istəyimə çatmışdım.

Amma fələk deyir: sən saydığını say, hökmə mənimdi... Başında qəribə işlər gəldi, çox qəribə işlər. Gündün birində, daha dəqiqi, şənbə günlərindən birində, camaatin gur vaxtı, necə oldusa, bazarın girəcəyindəki məşhur "Farfor" mağazasının işçilərinə xaçapuri aparırdım. Mağazanın arxasında zibil yeşiyinə ögüyən bir nəfər diqqətimi çəkdi. Geyimindən ona oxşaddım - həmin kostyumlu məmura. İnanmağım gəlmədi. Yaxınlaşdım. Başını qaldırdı. O idi! Məni görcək, deyəsən, özünü itirdi, üzümə qəribə tərzdə baxa-baxa, axırıncı dəfə tələsik gah yeşiyə, gah da asfaltın üstünə ögüyüb qaçmağa başladı. Çox qəribədi, o, qaçaraqda sağ əlini yuxarı qaldırıb şəhadət barmağını göye tuşladı, mənə sarı məzəlumcasına: "get da, bə!.. nə istəyirsən?.." - dedi və birinci cərgənin tünlüyüne sarı tələsdi, mənsə onun qusduğu yeşiyin yanında yerimdəcə quruyub qaldı. O, yeşiyin içində və böyrünə bəs deyincə nöyüt qusmuşdu. Mənim kimi qan yox haa, nöyüt! Nöyütün iyi aləmi götürmüştü. Yaxına gəlib diqqətlə baxanda gördüm ki, bu adam həm də laxta-laxta mazut qusub. Göyə baxdım, göy üzündə buludlar da nöyüt rəngindəydi... Heç nə başa düşmədim.

Axır vaxtlar gördüğümü, hiss etdiyimi kiməsə danışmağa qorxurdum. Heç Siyavuşa da demirdim. Lap uşaqlıqdakı kimi, ağlıma gələni eləmək istəyirdim, bəlkə beləde insanların mənə rəhmi gələr düşünürdüm: heç unutmaram, altı-yeddi yaşım ancaq olardı, nəsə dəcəllik etmişdim, anam əlində paltar yuyurdu. İşləyə-isləyə məni söyür, danlayırdı. Bilirdim ki, bir azdan işini qurtarıb məni döyəcək. Qorxudan neyləyəcəyimi bilmirdim. Bu vaxt əlimə keçən bir paltar asılıqanını anamın zibilliyyə atmağa ayırdığı yırtıq şalvarına bükдüm, nənəmdənqalma qara rəngli köhnə, cırıq kəlağayıya bələdim, - heç neylədiyimi bilirdim ki? - sonra bunları köhnə köynəyimlə, üstündən də döşəməsilən əskiylə və anamın belbağıyla sarıdım, çığa bələyi kimi götürdüm qucağıma. Anam baxıb, baxıb: "o nədi?" sorusunda, "mənəm də... ölmüşəm də... aparıb basdırarsan Məstanın yanında..." deyib ağlamsındım. Məstan zəhərlənib ölmüş

pişiyimizin adıydı. Anam nəyə görəsə onu əskiyə büküb basdırılmışdı. Elə bil anamın hırsı soyudu, gözümün yaşını sılıb ariqca canımı bağırına basdı, özü də mənə qoşulub ağladı: "Bilmirəm, Allah səni nə yaradıb, ay bala... Anan ölsün, sən nə qəribə uşaqsan..." - dedi.

Bax, indi də həmin ovqatdaydım, istəyirdim ki, üzümə pis baxmasınlar, insanların mənə qulaq asmağa ehtiyacı olsun, işlərini-güclərini buraxıb deyəcəklərimi dinləsinlər... Amma nə deyəcəkdir? Bəlkə, bir qarğıa olusundən-zaddan tapaydım, büküb-bürmələyəydim kağıza, əskiyə, pencəyə, nə bilim, kartona, nəyə... Sonra da qucağıma götürüb, divanə kimi, gözüm yaşla dolu, gəzəydim cərgələri, bəlkə də onda kimse maraqlanardı mənimlə... Maraqlanacaqdır! Mütləq! Dəli yerinə qoyub, dolayacaqdır! Hərə bir söz atacaqdı! Vəssalam! Camaat lağ eləmək dəlisi deyilmi? Lağ eləyib güləcəkdilər!.. Amma bağırına basıb halıma yanın olmayıacaqdı.

...Kostyumlu məmurun arxasında gedə bilmədim, çünkü arabam doluydu. Elə bil başımın içi tüstüldədi. İndi mən nələrisə dolaşiq saldığımı dəqiq inanırdım, bilirdim ki, yaşantılarımın həqiqiliyinə heç kimi inandıra bilmərem. O gün axşamacan çırpınib-çabaladım, amma bir an da o adamın fikri məni tərk eləmədi. İşin sonuna yaxın, saat beş olardı, xaçapurilərin hesabını ödəyib, arabamı yerinə qoydum. Onuncu cərgəyle xırda pullarımı saya-saya avtobus dayanacağına sarı qayıdırıdım ki, uzaqda - meydançanın o başında gözümə sataşan adam bütün ovqatımı alt-üst elədi: bu, həmin qocayı - suyun üzüylə yeriyən qoca! İndi neyləyim? Ona sarı gedimmi? Yoxsa qaçım gizlənimmi? Amma ehtiyac olmadı: o, özü mənə sarı gəlməyə başladı, tərs kimi bu vaxt Elməddin əmiyə rast gəldim, salamlaşdıq, dayanıb hal-əhval tutduq. Biz onunla sağollaşıb ayrılanıda, artıq qoca özünü yetirmişdi, qarşısında dayanıb yüngülçə gülümsünürdü:

- Sən daha başqa adamsan, tamam başqa adamsan... Qorxma daha, sənə suyun üzü gərek deyil, qarğalar uçan səmtə get... Qarğalar uçan səmtə... Nicatın ordadı... - deyib şəhadət barmağıyla göyün üzünü göstərdi.

Düz deyirdi. Mənim suyun üzündə nə işim var? Su yerinə qan olsaydı, yəqin ki, üstüylə çoxdan yeriyib getmişdim...

O, çıxbıq getdi. Güclə başımı qaldırıb göyün üzünə baxdım, qarğalar hələ görünmürdü. Yerimdə qurumuşdum. Bağırmış istəyirdim, dilim tutulmuşdu ancaq.

- Nihat, gəl... - Bu, Siyavuş idi. Şamilin maşınınından məni çağırırdı. Robot kimi, salamsız-kəlamsız, keçib oturdum. Şamil geri qanrlıb üzümə baxdı. Bir xeyli məni süzdü:

- Nihat, bala, incimə, sənə bir söz deyim, gəl mən deyənə qulaq as, sən get rayona. Hə, get, bir həftə, on gün dincəl. Vallah, rəngin-ruhun sapsarıdı, sən xəstəsən. Sofular piri haqqı, sonra gec olar... Cəhənnəm olsun hər şey, canından artıq deyil ki...

- Gedəcəm, Şamil əmi, gedəcəm... Bəlkə də, lap günü bu gün getdim...

Özümdə deyildim. Dilim danışsa da fikrimi cəmləyə bilmirdim. "Doğrudanmı gedim? Gedimmi, görəsən?" Halımın pis olduğunu görüb, Siyavuş əl çəkmədi, mənimlə gedib gecəni bizdə qaldı. Yaxşı ki, qalmışdı, yoxsa ürəyim partları.

Səhərəcən yata bilmədim. Gözlərim işiib qızarmışdı. Başına gələnləri bircə-bircə Siyavuşa demək istəsəm də ürək eləmədim, alayarımçıq nəsə uydurub danışdım. Qorxdum düşüne ki, havalanmışam. O, işə tezden getdi, mənsə bir az gec gələcəyimi bildirdim, fikrim yatmaq, dincəlmək idi. Mən bazara gələndə artıq axşamüstüydü. Buna baxmayaraq bazarın həyətində maşın əlindən yer yoxuydu, adam da ki, saysız-hesabsız: iynə atsaydın yerə düşməzdi, çünkü dərs ilinin başlamağına bir-iki gün qalmışdı, hamı alış-verişə gəlmişdi. Altıncı cərgənin girəcəyində yük aparan arabacı məni itələdi:

- Ay qardaş, yol ver də... Yatmışan?..

Heç nə demədim, kənara çəkildim ki, tərin-qanın yuyub apardığı bu adam keçsin. Arabanın üstü mal yiğilmiş kisələrlə doluydu. Arxada bir əlini malın üstünə qoymuş, o biri əliylə xəçapuri yeyən qadını gördükdə ixtiyarsız "Simal" qışqırdım. Amma daşdan səs çıxdı, ondan yox. "Bir dayan görüm, hara gedirsən?" - dedim. Ömründə ilk dəfə məni görmüş kimi üzümə baxdı. Üz-gözünü turşudub xəçapurisini dişlədi. Heç nə demədi, bir əli malların üstündə, arabanın ardınca yoluna davam elədi. Bir də: "Sima, eşitmirsən? Səninleyəm eey, Sima xala!" - dedim. Üzümə də baxmadı, sanki kar idi. Əllərim yanına düşdü. Arxasında gedə-gedə axırıncı dəfə bağırdım: "Mənəm eey, Nihatam... Dəvədəlləyi...". Elə bil beton divara çay daşı çırpdım, xeyiri olmadı. Heç gözünün ucuyla da üzümə baxmadı. Arabaçı onun mallarını bir "Qazel"ə yüklədi, mənsə durub key-key baxırdım. O, yaşlı sürücünün böyründə oturub hələ də xəçapuri yeyirdi. Maşın yerindən tərpənəndə gözü mənə baxdı, sağ əlini pəncərədən çıxarıb yuxarı qaldırdı, şəhadət barmağıyla göyün üzünü göstərdi. İxtiyarsız başımı qaldırıb baxdım - göylər masmaviydi...

İçimdə bir hayqırı qopdu: "Bağışla, Nihat, axır ki, səni öldürdüm...". Deyəsən, onun yazdığı gerçəyə çevrilmişdi. Deyəsən, o, haqlıydı: o, məni öldürmüştü, gözüm görüb ağlım kəssə də artıq ölüyə tay idim.

Daha bazara girmədim. Qəher boğazımın yoluna sanki bir yumruq kimi pərcimlənmişdi, güclə nəfəs alırdım. Körpünün böyrünə gəlib rayona gedən "Jiquli"lərdən birinə oturdum: "Əmi, boş yerlərin də pulunu verəcəm, sür gedək..." - dedim.

Yola düşdük. Mən arxada oturmuşdum. Beş-on metr getmişdik ki, bir nəfər əl elədi. Sürүү mənə sarı qanrılib:

- Yaşlı adamdı, bala, qoy götürək, Allaha da xoş gedər, - dedi və cavab gözləmədən əyləci basdı.

Kişi dərhal qapını açıb sürücünün yanında əyləşdi. Gözüm kəlləmə çıxdı: bu, keçəl, balacaboy, gombul, həmişə kirin-pasin içinde olan, Səməd Vurğunun əsərlərinin yeddinci cildini oxumağı hamıya məsləhət görən həmin kişiyydi - bir gün bazardan qolu qandallı aparılan, bir gün də göldə batıb öldüyü xəbəri hər yana yayılan həmin arabaçı!.. Elə o an da maşından yerə sıçrayıb geri qaçmağa başladım. Sürүү arxamca qışqırsa da xeyri olmadı...

Nədənsə, qaçaraqda vulkan püsküren dağın bozumtul donqasına baxdım. Toranlıq düşmüssəndi. Qarğalar yenə də öz marşrutları üzrə günbatana sarı uçusurdu: özü də həmişəki kimi nizamsız-nizamsız, ağır-ağır və vecsiz-vecsiz... Yenə orada kölgəyə oxşar nəsə vardi, elə bil yenə mənə əl eləyirdi, amma bu dəfə, sanki: "Xoş gəldin, Nihat, yoluń açık olsun!.." - deyirdi.

Bir də maşına sarı çöndüm ki, görüm, doğrudanmı bu yuxudu, yoxsa yox? Bu vaxt iki nəfərin arxa oturacağa mindiyini gördüm, qapılar çırılışıyla maşın yerindən tərpəndi. Arabaçı isə pəncərədən əlini çıxarıb yuxarı qaldırmışdı, şəhadət barmağını göyə tuşlamışdı...

... Görünür, mən doğrudan da bunları heç vaxt yaza bilməyəcəm. Amma gərək bir gün Siyavuşa dirənəm, necə deyirlər, tüpüre qələmin ucuna, bütün bu danışdıqlarımı bircə-bircə döşəyə kağızlara, bütün bu dolaşiq məsələləri çözə ki, bəlkə, onda özüm də bir şey anlaya biləm...

◆ Poeziya

Fikrət QOCA

DAĞINIQ DUYĞULAR

◆ *Süjetsiz poema*

*Yoxdan var olan var!
Var olan dünyada haqdı!
Allah yaradıb şeytanı,
həm baxtı və taxtı.
Allah yaradan
şeytana qul olmayacaqdı.*

* * *

Kim bəla əkibsə bu yer üzünə,
kim zülm gətirib millətə, yurda.
Axırda günahı görüb özündə,
qisas qiyamətə qalmayıb burda.
İnsan nədir, axı? - Ruha qəfəsdi!
Ah-nalə, vay-şivən qupquru səsdi,
hər kəsin içində öz hakimi var,
hər kəsin çəkdiyi özünə bəsdi.
Hər kəsin Allahdan başqa kimi var?
Hər kəsi yaşadan eşqdi, həvəsdi.

* * *

Torpaqdan yaratdı yaradan bizi,
Torpaqdan almışıq öz rəngimizi,
Allah ilhamiyıq, yer uşağıyıq.
Əl-ələ verəndə göy qurşağıyıq.
Səsimiz-sözümüz təbiətdəndir.
Əslində, yaranış saf niyyətdəndir.
Zaman əleyindən biz ələnmişik,
bütün kainata səpələnmişik.
Harda torpaq varsa, su, hava varsa,

Üstünə yağırsa günün işığı,
 Orda da fəsillər yay, qış, baharsa,
 yatıb o beşikdə insan uşağı,
 ayaq açmayıbdı, hələ uçmayıb,
 Yerin cazibəsin qırıb qaçmayıb.
 İnsanı uçmağa qoymur günahı,
 O qədər acgözdür insan iştahi,
 Əgər gücü çatsa, əlindən gəlsə,
 Alar, Yer kürəsin cibinə qoyar.
 Lap ilk yaranışdan insan belədi,
 Nə qarnı tox olar, nə gözü doyar.
 Bizi cənnətindən qovanda Allah,
 Yəqin, dalımızca bir daş hellədi,
 siğmaz bir məkana cənnətlə günah,
 kainat qoynunda cənnət gizləyir.
 Yükümüz ağırdı, uça bilmirik.
 Bizim yolumuzu cənnət gözləyir,
 Biz də günahlardan qaça bilmirik.

* * *

Adəmlə Həvvani Allah yaratdı.
 Ruh verdi, can verdi, sonra ayıldı.
 Cənnət meyvələrin yeməyin - dedi.
 Yesəniz, "bilmədik" deməyin - dedi.

* * *

Dini kitablarda əfsanələr, rəvayətlər arasında Allahımızın Adəmlə Həvvani cənnətdə yaratması və onlara cənnət meyvələrini yeməyi qadağan etməsi barədə çox yazılıb. Nisbətən daha çox yayılmış variantı belədir:

Allah Cənnətdə Adəmlə Həvvani yaradanda Cənnətdə mələklər vardi, şeytan da o mələklərdən biri - hətta Allaha daha çox tərif deyən, daha çox ibadət edən, onu daha çox sevən mələk idi. Allahın insanı böyük həvəslə, məhəbbətlə yaratdığını görüb, onda qısqanlıq hissi oyandı.

– Ey ulu Tanrım, bu qədər mələklər var ətrafında. Mən varam, səhərdən-axşama, axşamdan səhərə kimi sənə dua edirik, sənin böyüklüyünü, yenilməzliyini, ədalətini öyürük. İnsan yaratmağa nə ehtiyac var?

– Bu mənim ən sevimli bəndəm olacaq. Bu yaratdıqlarım mənə daha sadıq olacaqlar.

– Bize inanmırsan?

– Mələklərə inanıram.

– Ey ulular ulusu, yaradanlar yaradani, səsinizdə mənə olan inamınızda kölgə hiss etdim.

– Yox, sənə də inanıram. Səni özün bilmədiyin qədər tanıyıram. Amma bu cütlüyü indi yaradıram, bunlar mənə daha sadıq olacaqlar.

– Ey böyük Allahımız, biz ruhlarıq, amma onlarda torpaq qarışığı var.

Torpaq acgözdü. Gecə-gündüz ağızını açıb, yemək istəyir, su içir, doymur ki doymur. Ondan əmələ gələndən sədaqət gözləmə.

– Bunlar mənə sadıq olacaq. Bunları heç kəs, heç nə yolundan döndərə bilməz.

– Ey ucalardan uca, alilərdən ali Allahım, sən mənə izin ver, mən onların yanında dolanım. Sübut edim, Rəbbimizə göstərim ki, necə xain, necə satqın olacaqlar...

– İzin verirəm, onların arasında dolan, hətta icazə verirəm onları yoldan çıxarmağa çalış. Görək, bacaracaqsanmı. İndi get, qoy işimi görüm.

– İşin avand olsun, ulu Allahım. İznini aldım, gedim.

– Get.

Allah şeytanı yaxşı tanıyırıdı. Bilirdi, səhərə kimi başını yerə qoyub Allaha yalvarır, tərifləyir, çox sevdiyini deyir. Yalvarır ki, məni mələklərin yanında pərt eləmə. Səndən bir şey diləyəndə məni utandırma. Səhər tezdən də mələklərin yanında loğvalanıb “uca Allahımız” məni bütün mələklərdən çox istəyir. Nə zaman nə diləsəm verir. Səhər mələklərin yanında bir dilək diləyəndə, Allah onun gecə sübhə kimi başını yerə qoyub ağlayıb, yalvarıb əfv dilədiyini yadına salır, yazıçı gəlir, istəyini yerinə yetirir. Sonra onun necə qürrələndiyini görüb güllür.

Allah şeytanın yeni yaratdığı insanları yolundan çıxarda biləcəyini bilirdi. Ona görə də Adəmə, Həvvaya ruhdan, candan, beyindən əlavə, öz nəfəsindən bir zərrə əlavə etdi. O zərrə insanların qəlbində Allahın səfiri kimi yaşayır, hər bir insanın qəlbində onun özünə əsl müxalifət kimi hər gecə səhvərini qulağına piçıldayıb, yuxusunu qaçırır. Həmin o zərrəyə bizim dilimizdə vicdan deyirlər. Şeytan qarşısına məqsəd qoymuşdu: gərək insanı cənnətdən qovduram. Elə ilk gündən şeytan Həvvanın qulağına piçildamağa başladı.

– Meyvələri görürsən? Ətrinə bax ey... Ətri belədisə, gör dadı necə olar?

Bəh-bəh.

– Yox, olmaz, doğrudu, ətri, görkəmi adamı bihuş eləyir, amma olmaz. Bizi yaradan qadağan eləyib.

– Eh... Yaradanın o qədər işi-gücü var. Elə bilirsən, sizi güdür? Adəmə de, dadına baxsın. Allah səni xüsusi yaradıb, çox gözəlsən. Bu gözəl ətirli meyvələrdən yesən, rəngin daha da açılar, gözəlləşərsən. Güllər, çiçəklər də sənə həsəd aparar.

– Adəm, ay Adəm...

– Hə, nə deyirsən?

– Gəl bunların birinin dadına baxaq da...

– Qurbanı olduğum bizə nə demişdi, nə tez yadından çıxdı?

– Yeyək demirəm ki, dadına baxaq. Bu buğda deyilən məni özünə elə bağlayıb, hara getsəm, gözüm onu görür.

– Yox, qurban olduğuma söz vermişik.

– Gör aradan nə qədər vaxt keçib, nə qədər söz demisən, hamısı yadında qalıb? Bircə dilimi kəs, dadına baxaq.

Şeytan Adəmə piçildadi:

– Bu cür gözəlin sözünü yerə salmaq olar? Nə daş ürəkli adamsan! Kişi deyilsən? Xanımın yalvara-yalvara qalıb. Kimdi sizə baxan?!?

Elə bu zaman Həvva yenə dilləndi:

– Adəm, ay Adəm, a kişi, bu buğdadan bir dilim kəs, adama bir dişdəm dadına baxaq.

– Yaxşı, yaxşı - deyib Adəm buğdadan bir dilim kəsdi. Həvva bir dişdək aldı. Adəm də bir dişdəm alıb çeynəyib durdu, şeytanın üzü ona göründü, baxıb bicbic gülürdü, - lənət şeytana, - deyib öz boğazından yapışdı. Boğazında ulğum əmələ gəldi. Həvva da əlini öz boğazına atdı. Tikə boğazdan keçib getmişdi.

Allah Adəmle Həvvanı cənnətdən səhraya atdı, şeytanı da atanda, şeytan yalvardı ki, mən sənin sadıq qulunam. Qoy cənnətdə qalım. Allah “yox”, - dedi, - sən məndən insanların yanında olmaq üçün izin aldın. Get, orada insanlar cənnət yaradacaq, orda yaşarsan.

Şeytan ürəyində - mən onları cənnət yaratmağa qoymaram. Cənnətlərin cəhənnəmə döndərərəm, - düşündü, baş əydi. Şeytan anladı ki, özü-öz tələsinə düşüb. Ürəyində “özü yixilan ağlamaz” - dedi.

Əlbəttə, bu, əfsanənin bir hissəsidir. Mənə lazımlı olan qədərini götürdüm. Doğrudan da hər bir buğda dənəsinin ortasında bir dilim çapıq yeri hələ də var.

İkinci bir tərəfdən, o zaman insan nə boyda imiş? Buğda dənəsi nə boyda imiş ki onun bir dilimini Adəmlə Həvvə bölüşüb? Neynək, bu yaradıcılıqdı, yaradıcılıqda da şərtlilik var.

XX əsrin sonu idi
Afrikada Qvineya-Bisauda
Jeba çayı yaxınlığında
bir arxda,
qurşağı kimi suda,
kürəyinə sarılmışdı körpəsini,
itirmişdi ümidi, səsini.
Bir arşın torla
Kəsmişdi arxin
axarını.
Bu cəzəni ona kəsmişdi
Özünün, körpəsinin ac qarnı.
Günəş onu qırmanlayırdı.
Uşaq dilini çıxardıb
Anasının kürəyindən
Təri yalayırdı...
Ana sonuncu enerjisini xarclayırdı.
Dedim gəlin Allah adına
hərə bir az pul qoyaq
verək o qadına.
İnanmiram burdan baliq tuta bilsin.
Şofer dedi: vaxt azdı, gedək,
- deyirsən bu yazıq günün altında ölsün?
Al, bu on dolları ver ona...
Üzümüzə baxmadı,
Əlini uzatdı ana...
Bu, azad Afrika ölkəsinin
Müstəqil, azad qadını idi,
bu səfalət ocağının
Yanar bir odunu idi.
Mən həsəd aparmışdım
Amilkar Kabrala,
Onun qazandığı istiqlala.
İndi Allah mənə deyirdi:
Amilkar qazanan
istiqlalda yaşayır bu ana-bala.
Bu istiqlal deyil, bəladır, bəla.
Birini öldürmək,
ölmək,
oldürüb dövlət başına gəlmək,
Özünü qəhrəman bilmək.
İstiqlaliyyət zamanla gəlir,
hər kəsin qəlbində dirçəlir,
üzündə gülür.
Zamanla yetişir,
hər evin ocağında yanır,
Hər mənzilin qazanında bisir.

Vaxtı gələndə,
ümmən yetişəndə.
Bir xəbərsiz bəxtəvərin də
Ağacdan alma kimi
başına düşür.
Mənim yolda gördüyüüm qadın
Qara dərili Adəmin
Qara dərili Həvvəsi idi.
Onun qara dərisi,
Allah boyuna biçdiyi
Son dəbli libası idi...
Mən Azərbaycanlı bir şairəm,
Moskvadan Afrikaya ezam olunmuşam.
Qara bulud kimi dolmuşam.
Ürəyimi köhnə sandıq kimi
açıb içini eşirəm.
Özüm-özümlə əlləşirəm.
Fikirlərimin düyüünü çözürəm,
Çalışıb məntiq boyu düzürəm.
Amilkar Portuqaliyada oxudu.
Vətəninə qayıtdı.
Xalqını ayıltdı.
İnqilab elədi,
Müstəqil Qvineyanın
ilk prezidenti oldu.
Vurdular! Öldü!
İndi neçə ildi
ölkə guya müstəqildi.
Ölkədə əkən-biçən yoxdu,
çalışan
isləyən, yalnız danışan dildi.
Xeyirxah yoxdu,
Mərdimazar çoxdu.
Bu şəhərdə bazar çoxdu.
Gündüz bazarda piştaxta
altında yatırlar.
Sərinlik düşən kimi
Piştaxta üstündə hər şey satırlar:
Pendir, cücə,
gündüz adam,
gecə madam,
Girəvə düşəndə
bir-birlərinə də “atırlar”.¹
Həftənin beş günü
iş günü,
bir də şənbə, bazar.
Hamı, hamının
satıb, alıb,

¹ Bazar dilində - atırlar - kələk gəlirlər deməkdir.

Dünya kamil deyil, Allahım,
 Dünya şeytana qalıb.
 Gələcək hansı yanda,
 gedəcək hansı yanda.
 Acgöz yaman çoxalıb,
 yoxdu gözü doyan da.
 Qaniçənlər çoxalıb,
 Şirin şey imiş can da...
 Ağlımımızı Allah alıb,
 Meydan şeytana qalıb.

* * *

Günahlıdı, günahsız,
 Baxan çoxdu, görən yox.
 Hamı qəzəbli, kinli,
 Danışan yox, hürən çox.
 Hamı dərdli, kədərli,
 Dərdi nədir bilən yox.
 Deyirlər, başımıza
 Allah göydən daş salıb,
 Meydan şeytana qalıb.

* * *

Nə zaman axtarılıb,
 Nə zaman aranıbdı?
 Terrorun dili yoxdu,
 imansız yaranıbdı.
 Ana bətnindəkinə
 Amansız yaranıbdı.
 Nə beyin var, nə ürək,
 O, qansız yaranıbdı,
 Allah görmək istəmir,
 Əlac insana qalıb.
 Meydan şeytana qalıb.

* * *

Allah insanlara ağıl versin,
 bəlkə, ağıllanıb
 hərə öz dərdini çekər.

Ağıllansın,
 Hər kəs özünü olduğu boyda görsün.
 Bəlkə, ağıllanıb hərə öz əkinini əkər.
 Öz gücünə uyğun qurar işini,
 cibinə uyğun verər sıfarışını.
 Böyük ölkələr
 Balaca dövlətləri udmağa çalışmaz.
 Allahdan da güclü kimi danışmaz.
 Bəlkə, balaca da
 Öz balacalığı ilə barışmaz.
 Yuxarıda
 Hamidan böyük Allah var, axı.
 Yazığın da gəy silkəliyən ahi var, ahi...
 Bəlkə... O qədərdir bəlkələr, bəlkələr...

Allahın qəzəbinə gələ bilər,
böyük ölkələr, ölkələr...
Bəlkə, yer üzündə hardasa cənnət qurmuşuq.
Bəlkə, elə lap
Cəhənnəmin üstündə durmuşuq.
Bəlkə, başqa səyyarəldən
Yerdəki bu gərgin tamaşanı
izləyənlər var.
Bəlkə, köməyə gəlmək istəyən,
bəlkə, yolumuzu gözləyənlər var...
Bədənimiz atom, molekul, hüceyrə
və ruhud, sudu.
Bunların toplusudu,
Ruhumuzun fəhmi ilə
yolumuzu seçə bilərik.
Parçalanıb, dağılıb,
Qravitasiyanı keçə bilərik...
Sonra yiğilib birləşə bilərikmi?
Bu, alımlərin ağlına niyə gəlmir?
Eh... min illər bir can olan,
Parçalanıb iki Azərbaycan olan.
Vətənimiz birləşə bilmir...
Ruhu ölmür, canı dirilmir.
Şürurda bir fikir oyanırsa,
Bir işiq yanırsa,
Deməli, beyni çalışır, oyaqdı,
Hər fikrin öz yeri,
hər işin öz vaxtı...
Yer üzərində birləşməyin
ən qısa yolu
kainata ucalmaqdı, uçmaqdı, uçmaqdı.

* * *

Anam Zərxara Zərdab rayonunun Seyidlər kəndindən məhşur Əli kişinin qızı idi. Adı Əli idi. Özü sünni idi. Atam Göyük Ağdaşın Kotanarxi kəndindən Qara Şoşluğun ilk oğlu idi, şəx idı. Əli kişi kənddən kənara çox nadir hallarda çıxardı. Cavan da olsa, kənd ağısaqqalı sayılırdı. Məhəmməd bəyin balaca qızını almışdı. Gelinə hamı Balaca deyirdi. Mən onun ilk nəvəsi idim. Hələ indi də adını bilmirəm.

Şoşuq kişi isə, kənddə çox az olardı. Səfərə də həmişə gecə çıxardı, özü də tek. Hara getdiyini nənəm Gülbəs də bilməzdidi. Cəsarət eləyib soruşan da olmazdı. Göyük Seyidlər kəndində müəllim işləyirdi. Yaşda elə çox fərqləri olmasa da, Xaraya dərs deyirdi. Dilli-dilavər, bədahətən şeir deyən, bir sözlə, məclis yaraşığı idi. Gözü Xaranı tutmuşdu. Xara da Göyükə könlü olduğunu anlatmışdı. Şoşuq ilk oğluna Xara üçün elçi gönderdi. Əli kişi Şoşuq da tanıydı. Oğlu Göyüyü də. Hər ikisinə hörməti vardi.

*Elçilər dost kimi getdilər,
düşman yox,
peşman*

qayıtdılar.

Qara Şoşuq Göyüyü yanına çağırıldı, dedi:

– Gedirsən o kənddə dərsi deyirsən. Bir də “dəmirdən” bəri (Bakı-Tiflis dəmir yoluna sadəcə “dəmir” deyirdilər) keçib bu məhləyə gələsi olsan, Əli kişinin qızıyanan gələrsən.

Göyüş heç nə demədi. Qapıdan çıxdı.

Sentyabrın bir qaranlıq gecəsində Şoşuq kişinin darvazası döyüldü, lampalar yandırıldı, darvazanı açdılar. Balaca qardaşı Məhərrəm fənarı yuxarı qaldırıb faytona işq saldı, Göyüşü gördü:

– Göyüş...

– Mənəm.

– Görürəm, sənsən. Dədəm sənə nə demişdi? Oğlan gəlmisən yoxsa qız?

– Uzun danışma (Məhərrəm kiçik qardaşı idı), evdəkilərə de, mənim otağımı hazırlasınlar.

– Allah haqqı, qaqaşım (Faytoncu başı ilə təsdiq elədi). Qaqaş, kişisən eee.

Səsə hamı oyanmışdı. Qadınlar, qızlar ikinci mərtəbəyə, baş otağa qaçırdılar. Lap yaxında Bajan nənənin səsi eşidildi:

– Səs-küy salmayın, bütün kəndi oyadarsız. Göyüş hanı?

– Burdayam, nənə.

– Sənə bu Bajan nənən qurban. Ədə, Məhərrəm, o fənarı mənə ver. Qız faytondan düşəndə yixılar. Qızım, utanma, bəri dur.

Fənarı qaldırıb qızın üzünə işq saldı.

– Bəh-bəh, maşallah, qorxma, en faytondan, ayağın bərəkətli olsun, utanma, qorxma, qızım. Ədə, hardan ovlamışan bu hürkək ceyran balasın? Ədə, bu tir-tir əsir. Hava da bəbatdı, vallah, deyəsən, bu uşaq qorxur.

– Əlbət ki, qorxur. Altı dayısının hərəsinin beş-altı oğlu var.

Veysəlqaranın yanında, ağacların arasında gizləndik. Bütün gecə yol boyu at çapılıb bizi axtarırdılar. Bu da beləcə titrəyirdi.

– Burda qorxma, qızım. Sən daha evindəsən. Daha səndən qorxsunlar. A bala, atları açıb yerbəyer eləyin.

– Yox, nənə, mən getsəm yaxşıdı. Kənddə məni görən olmasa yaxşıdı.

– Hə? Nə deyirəm! Tək? Yolu-irizi yaxşı bilirsənmi?

– Sağ ol, nənə, Allah mübarək eləsin. Xoşbəxt olsunlar, mən gedim.

Elə səhəri gündən ikinci mərtəbənin sağ çıraqındakı otağın adı Xara evi oldu. Bunu aparın Xara evinə, filan şəyi gətirin Xara evindən. Bir də gəlinin kiçik baldızı Tubunu kim soruşa, Xara evində - dedilər. Xara evindən çıxdı. Xara evinə getdi. Gəlini çox istəyirdi. Onu qucaqlamaq giriəvəsini heç əldən vermirdi. Əlini kürəyinə, əlinə-ayağına sürtüb, elə bil nə isə axtarındı. Bir gün gəlini hamam otağına aparanda tutub ona yalvarıb ki, nə olar, icazə ver mən də sənnən çımmim. Xara gördü "yox" desə, ağılayacaq.

– Yaxşı, gəl, - dedi, - qaç pal-paltarı gətir. Səni də çıimdırırm.

Tubunun səkkiz yaşı yeni tamam olmuşdu:

– Gəlinbacı, mən yekə qızam, səkkiz yaşım çoxdan olub. Özüm çımə bilərəm.

– Bilirəm, ay Tubu, deyirəm köməkləşərik da...

– Hə, hə, indi gəlirəm.

Hamamdan çıxanda Tubu birbaşa nənəsinin yanına qaçıdı.

– Nənə, ay nənə, gəlinimiz sünnü döyük ey, vallah, döyük.

– Nə bildin, a bala...

– İndi hamamda baxdım, quyuğu yoxdu.

– Yaxşı baxmisan?

– Hə, hə, nənə, hələ özündən soruşdum.

– Bərəkallah... Nə dedi?

– Dedi, bax da... Dalını göstərdi, dedi gördün ki, yoxdu.

– Sənə kim deyib ki, gəlinin quyuğu var?

– Əmim qızları. Dedim gəlinimiz qəşəngdi - dedilər nə olsun, sünnüdü da, quyuğu var.

O quyuqsuz sünnü qızı

Beş oğlan, üç qız böyüdü.

Mən də onun ilki idim.

Şeir yazdım, söz böyüdüm.

* *

İyirminci əsrin sonu
İyirmi birinci əsrin əvvəlidi.
Zamani quduz dalayıb
İnsan dəli olub, dəlidid...
İndi məlum olub,
Müsəlmanın terror adlı
quyruğu varmış.
Hələ on beşinci əsrədə
Almanlardan qaçırdı
Alman Armişlər,
belə-belə işlər...
Yəqin, onun da quyruğu varmış.
Qovdular, qaçdı
Amerikada Ohayo ilə
Pensilvani arasında
kök atdı.
“Berlin” adlı qəsəbə yaratdı.
Amerikada ara-sıra
Ağı da, qarası da
Terrorçu çıxır.
Müsəlməndi deyirlər,
Müsəlmanın haqqını
Çeynəyirlər, yeyirlər.
Pasportunda rusdu, ingilisdi,
almandı milliyəti.
Hamisinin birdi niyyəti:
Günahsız insanları qırmaq.
İnsanda quyruğa bax...
Ölən də deyir “ya Allah”,
Öldürən də deyir “ya Allah”...
Allahdan buyruğa bax!
Çoxu kamikadzedi,
Ölən də özüdü, öldürən də özüdü.
(Yox, nə özü gürcüdü,
Nə də söz gürcü sözüdü).
Suriyada dövlətin quyruğu var.
İşığı sönmüş,
odu keçmiş,
keçmişdə
Nəsimini diri-diri
Soymuşdular Hələbdə.
Yazırlar, deyirlər hələ də.
İndi Hələb şəhərinin
Diri-diri dərisini soyurlar
dünyanın gözü önündə.
Bu qədər zombilik olarmış
insan beynində.
Bu qədər qalınlıq olarmış
insan gönündə.

Xorla hamı görür,
 Xorla hamı eşidir,
 Xorla hamı susur.
 Yəqin, deyirlər,
 Bu da Allahın işidir.
 Unutmayın, insanlar
 Bəşəriyyət bir qadındı,
 bir kişi, bir də uşaqdı!
 Kişi əkəndi, qadın becərəndi,
 Uşaq şahdi.
 Allahın bir qanunu var:
 Yaşamaq Yaşatmaqdı.

Bajan nənəmin 110 yaşı olanda mənim dördüncü qardaşım Hamlet dünyaya gəldi. Nənəm dedi - uşağı gətirin görüm, - gətirdilər, baxdı, - maşallah, maşallah, - dedi, - toyunu görüm, çiyində gedim, - dedi, ətrafda gəlinlər piçıldı, Bajan nənə tərs-tərs onlara baxdı, - uşağı aparın, - dedi. Ortaya dərin bir sükut çökdü. Hamlet ağladı, nənəm gülümsündü, - ay maşallah, - dedi.

* * *

Dünyanın o biri üzündə, coxmərtəbəli əkizlərin qülləsində oturmuşdu şeytanla balası.

Balası soruşdu:

– Ata, dünyanın harasında iki nəfər savaşırsa, axırda ikisi də “lənət şeytana” deyir, bizi söyür. Niyə? Bu, haqsızlıqdı!

– Yox oğul, onlar haqlıdı, sən mənim şəhadət barmağımı bax... Diqqətlə bax, uzanıb getdi dünyanın o biri üzünə, bax, o köhlənin belindəki oğlani görünərsən? Gördün! İndi atın yəhərinin kəmərinə bax. Kəmər açılır. Onu mənim barmağım açır. İndi barmağım atı qurdalıyr, bax, at soncuqladı. Yəhər aşdı, oğlan yixıldı, qolu sindi, at qaçıdı. Bax, at bir az qaçıb dayandı. “Lənət şeytana” - deyib geri qaçıdı. Oğlan “lənət şeytana” deyib ayağa durdu, atının başını sığalladı. Onlar ikisi də anladı ki, burda mənim barmağım var. Allah da öz ağıllı adamını, ağıllı atını seçdi.

– Bizim də qazancımız “lənət” oldu.

– Yox, oğul, ağıllılar ağılsızlardan çox azdı. Bizim qazancımız ağılsızlardı. Onlar günahı bir-birində görür. Dünyanın düzəni pozulur. Allah dünyani dağıdır, işə yenidən başlamalı olur. Harda konflikt varsa, orda mənim barmağım var.

– Qazancımız da lənətdir, hə?

– Yox, oğul, bunların hamisini Allah yaradıb, Allah da görür ki, yaratdıqlarının çoxu mənə xidmət edir. Qurduğunu dağıdır yenidən qurməli olur.

– Ata, Allah da görür hər dəfə belə olur, niyə dağıdır yenidən qurur.

Səninlə razılaşdırır?

– Axi, məni də Allah yaradıb. İnanmaq istəmir ki, onun yaratdığı özü ilə rəqabət apara bilər.

– İnanacaq? Sənin gücünə inanacaq?

– Deyəsən, yox. Onun böyüklüyü səbrindədi. Hər dəfə səhvimi görür, bezmir, yenidən başlaya bilir. Kamilleşdirmək istəyir.

– Sonda nə olacaq?

– Səbir... İndi qülləsində oturduğumuz əkizlər yoxdu...

Yerində nə isə tikəcəklər, ya da yerinə nəsə əkəcəklər. Sonda yenə səbir...

* * *

Usama bin Laden,
 Onun üçün nə inam,
 Nə inanc, nə din.
 Onu yoxlamaq nə gərək,

sinəsindəki ürək
 İşə salınmış mərmidi...
 Zamanı sayır,
 mərminin partlayacağı anı sayır.
 Onu yaradan, yaşadan Amerikada
 Cəhənnəm yaratdı.
 Cəhənnəm ocağına
 İki sərnişin uçağını
 iki yüz iki mərtəbəli
 iki göydələnə atdı.
 Təyyarələr binalara sancıldı,
 od aldı, alışdı,
 alov dilləri dünyaya
 Cəhənnəmdən danışdı.
 Yanındı ümid, inam, arzu,
 İnsan harayı, insan səsi,
 Yanındı insan, alnındaki yazı,
 İnsanın keçmişisi, gələcəyi
 yaşamaq həvəsi,
 insanın özü,
 insanın nəfəsi,
 insan sözü özü yanındı.
 Göydələnlərin başından
 ucalan tüstü
 Allahın yardımına boyanırdı.
 Haminin gözü vahimədən doymuşdu.
 Çuğundan tökülmüş öküzün heykəli də
 vahimədən donmuşdu,
 qaça bilmirdi.
 Dirilmişdi quş şəkilləri, heykəllər,
 Amma vahimədən donmuşdu,
 qaça, uça bilmirdi.
 Söndürməyə yardım eləyən də yox idi.
 Yanğın elə böyük idi,
 Sönməsini diləyən də yox idi,
 Heç “lənət şeytana” - deyən də yox idi.
 Mən Bakıda baxırdım
 Amerikanın ən böyük şəhərinə.
 Söz demək heç ağlıma gəlmirdi,
 Şeytanın bu boyda şoləninə,
 Bu boyda şərinə...
 Heyrətlə baxırdım o dünyانın məhşərinə.
 Belə dəhşət gəlməzdidi heç şeytanın əlindən.
 Şeytan çəşmişdi şagirdinin
 bu əməlindən.
 İlk dəfə bin Ladenin quyruğu göründü.
 Quyruğu çənəsindən çıxmışdı,
 Uzanmışdı qucağındakı avtomatı boyu.
 Elə bil “Kalaşnikov”la gəlib dünyaya,
 Avtomatla yaşayıb həyatı boyu.

Silah rusundu, baş ingilisin,
Bacı-qardaş ərəbin,
göz yaşı müsəlmanın,
laboratoriyada yetişdirilmiş
mutantdı,
yarı insan, yarı atdı,
antik dövrdən gələn
kentavrdı...
Onlardan da hələ min illər
Əvvəl yeri məhv edən
mutantlar vardi,
bədəni insan, başı çapqal, canavar...
vardı!
Terror yanğın kimi şeydi,
Külək hansı səmtə əssə, o səmti yaxar.
Baxar - görməz,
yandırar - baxmaz,
işini danmaz,
nə desən, qanmaz.
Terrorda atası ölsə,
Anası yansa,
Onlara yanmaz.
Nə desən inanmaz.
Getdimi? Dayanmaz!
O, çayır kimidi, çayır,
Torpaq altında
Kökünü tap, çek, ayır,
Kökünü axıra kimi izlə...
Torpaqda zərrəsi qoyma qala,
Təmizlə.
Terror kor iləndi,
Toxunduğuunu çalındı.
Bədəni var,
Vətəni yoxdu.
Dini, dili yoxdu.
Ürəyi ilan kimi soyuqdu.
Qoynunu açsan,
İlan kimi qıvrılıb
Qoynunda qalacaqdı,
Amma ayıq ol,
gedəndə çalacaqdı.
Nə əzizləri var,
nə doğması, yadı var,
Nə atası, anası,
Nə doğması, yadı var.
Bilir ki, bir silahın
Lüləsi ona baxır.
Bilir ki, bir güllədən
Öləcək əvvəl-axır.
Məzarı olacağını,

Olmayacaq bilmeyir.
 Ancaq bu günü var,
 Sabahı olacaq, olmayacaq bilmir.
 Rəhbəri də gözə görünməzdi.
 Kimliyini soruşmaq əbəsdi.
 Heç bilmək olmur,
 Hansı qadındı, hansı kişiidi.
 Bunlar Allah bəndəsi deyil,
 Bunları şeytan yetişdirib,
 bunlar şeytan işidi.
 Hər ölkənin öz şeytəni var,
 böyük ölkələrin
 bu barədə şöhrəti, şanı var.
 Onların da bir-biri ilə yarışanı var.
 Görürsən, özü burdadı
 barmağı dünyanın o başında,
 birinin ürəyində, birinin başında
 Fitnə qurdalayır,
 Nifaq ocağı qalayır.
 Balaca ölkənin balaca şeytanı,
 Balaca barmağıyla üfürüb
 Balaca padşahını şışirdir,
 Onun pişik pəncəsini sığallayır,
 Deyir şahımız pələngdir, şirdir.
 O qədər deyir, axırı, şahi inandırır.
 O da qızışib böyük bir
 Padşaha sataşır,
 Kəndini, şəhərini yandırır.
 Böyüklərin səbri olur,
 Bəzən böyüklərin də səbri
 öz zəncirini qırır,
 Vurur, dağdır, qırır.
 Gələn də olmur imdadına.
 Kiçik qədim bir xalq
 Yanır ağılsız bir padşahın oduna.

Altay dağlarında dələye oxşayan, dələ boyda "burunduq" adlı heyvan var. Küreyində beş dənə ağ zolaq var. Dələdən fərqi də elə budur. Onun əfsanəsi belədir:

Burunduq ayı ilə dostluq edərdi. Aıyla meyvə, ləpə gətirirdi. Bir dəfə ayı məhəbbətini bildirmək istədi, sığallamaq məqsədi ilə pəncəsini burunduğun başından quyruğuna kimi çəkdi. Caynaqları burunduğun kürəyində beş şirəm açdı. Burunduq birtəhər qaçıb xəlvətdə gizləndi, yaraları sağaldı, lakin ayının dırnaqlarının yeri beş ağ zolaq kimi kürəyində qaldı.

Burunduq özünü danladı: ay axmaq, özünə dost da, düşmən də seçəndə tayışından seç. Ayıda nə günah var? Hələ o mənə guya razılığını bildirmək üçün kürəyimə sığal çəkirdi. Bir az artıq hərəətlə məni sığallasayıdı, onun dırnağında didim-didim olacaqdım. Bu nə dostluqdu, özünə də bax, ona da bax da...".

Hər kəs özünü
 Olduğu boyda görə bilsə.
 Hər kəs yerini

Vayda görə bilsə,
toyda görə bilsə.
Hər kəs özündə
ədəb-ərkan görə bilsə,
qayda görə bilsə...
Cənnət olar aləm,
Aləm olar həmdəm.
Olmazdı kədər, qəm.
Ölsəm, belə dünyaya
Mən yenə gəlləm.
Dönə-dönə gəlləm.
Lap şeytan özü olsam
Dinə gəlləm, dinə gəlləm.

Fransada işe çıxan yox idi, insanlar nümayişə çıxırıldı. Kral qızı ilə eyvandan izdihama baxırdı. Qızı soruşdu:

- Ata, bu insanlar niyə qışqırışır?
 - Acdılar, qızım, görək tapmırlar yeməyə.
 - Nə olsun, nə böyük iş olub? Ata, de ki, bir gün də pirojna yesinlər.
- ***

Rusiyada qan davası yoxdu, olmayıb, olmayacaq da...

Çar Leninin böyük qardaşını terrora görə öldürdü.

Lenin qalib gələn kimi çarı da, balaca qızını da, qızının itini də inqilabın zəfəri şərəfinə güllələtdi.

Lenin də öldü.

Rusyanın ucsuz-bucaqsız ərazisində hələ də Lenini dəfn etməyə yer tapılmayıb. Kremlin çöl tərəfindən divarın dibinə qoyublar. Lenin üçün hər gün növbə olur. Bilmirəm, növbədən sonra hər gün tövbə olur, olmur. Amma onu bilirəm, hər il zəfər bayramını Rusyanın rəhbəri çıxıb Lenin tabutu üstündən salamlayıb. Bilmirəm, niyə?

“Rusyanı ağılla anlamaq olmur.”

(Tütçev Fyodor İvanoviç)

Prokrustun¹ standart “çarpayı”sı vardi.

Napoleonun “özündən uzunları bir baş qısaltmaq” iddiası vardi. Adolf Hitlerin “Allah olmaq” iddiası vardi.

Bu gör-götür dünyasındı,
ötür-ötür dünyasındı.
Leninin tabutuna baxmaq üçün
Hələ də hər gün növbə olur.
Ürəklərində tövbə olur,
Olmur, bilmirəm -
“Rusyanı ağılla anlamaq olmur.”
Bunu mən demirəm.
Tütçev Fyodor İvanoviç deyib,
Onu anlamaq da, danlamaq da olmur.
Danlamağa ixtiyarımız da yoxdu.
Bu məsələdə bizim
Banlamaq ixtiyarımız da yoxdur.

¹ Prokrust - qədim yunan əfsanəsində quldurdur. Öz boyunu insanlar üçün standart seçmişdi. Bonyuna münasib çarpayı düzəltmişdi. Əlinə keçən insanları çarpayiya uzandırır, uzun olanların ya başını ya da ayağını kəsir, gödəkləri dərtib uzadırırdı. Yunan dilində Prokrust sözü “dartmaq, uzatmaq” mənası daşıyır.

Yerin torpağını,
 yerin cansızını, canlısını,
 İnsanını...
 Cəhənnəm uzaqda deyil,
 Ayağımızın altında
 yerin nüvəsindədi.
 Ey nüvə silahıyla lovğalanan,
 cəhənnəm sizdədi, sizdədi, sizdədi!
 Allah övladıdı bütün yer, canlıları,
 hamimizin vətəni Yer kürəsi.
 Ən möhtəşəm musiqimiz
 Bütün canlıların birləşə səsidi.
 Hər bir canlıının səsi
 Onun oxuduğu Azadlıq nəgməsi.

İnsan!
 Quşlardan əvvəl oyan!
 Hələ açılmamış sabah
 Bir dəfə başını qaldır göyə bax!
 Göyun dibsiz qaranlığında
 Ulduzlar sayrışır çiçək-ciçək...
 Hər biri bir yer kürəsidir...
 Işığı milyon illərdən
 süzülüb gələn səsidir.
 Sən olmasan kim biləsidir,
 kim görəcək, kim biləcək.

Yekəxanalıqdan əl çək,
 budur gerçək.
 Əgər Yer kürəmiz yerindən,
 məhvərindən oynasa,
 köməyə kim gələr?

Dalınca kim ağlar, mələr?
 Nə çoxdu kainatda
 Sənin kimilər...
 Ölüm bir keçiddir, keçəsən gərək.
 Bəzən uzun olur, bəzən an olur.
 Qəzadı, güllədi, seçəsən gərək,
 Bəzən bir “söz” adlı yaradan olur.
 * * *

Dünyaya gələnlə bir gəlir ölüm,
 ölüm ən sadıq bir yol yoldaşımı.
 Sən məni ölümə qışqanma, gülüm,
 Öləndən sonra da o, baş daşımı.
 Ölüm fərq qoymayır doğmaya, yada...
 Böyükdü, kiçikdi, haqsızdı, haqdı.
 İki şey ölümsüz gəlib dünyaya,
 Biri ana torpaq, biri də xalqdı.
 Yaratdı səni,
 Səni deyəndə, yəni -
 - bu kürəni,

– bu mayalı kündəni.
yaratdı,
atdı
Kainatın boşluğununa,
Atdı çəkisizliyin sərəxosluğununa.
Yaradan şikəst yaratmayıb insanı.
Hər kəsin beyninə çəkib,
ovcuna qoyub
Yol xəritəsini, ömür xəritəsini.

Arazim, canımdan axıb keçirsən,
Sənin dilin şirin, suyun sərindi.
Susan, bizi oda yaxıb keçirsən,
Mənim ruhum, eşqim, canım sənindi.
* * *

İki qonşumuzun sözü çəp düşdü.
Günahsız günahkar saydilar bizi.
Oturub masada bizi bölüşdü,
Bakımdan ayırdı anam Təbrizi.
* * *

Vallah, insafsızlıq bu boyda olmaz,
Ölüb o illerin hökmü, hakimi.
Culfa, Astaranı öz çayım Araz
Bölbüb iki yerə bir qılinc kimi.
* * *

Od ilə oynayır bu dövran, cahan,
Yay kimi gərilib əsəbi zaman.
Mən də od oğluyam, oddandır canım,
Canımdı, qanımdı - Azərbaycanım.
* * *

Qurbətdi Arazın iki sahili,
Qardaşın qardaşa çatmayıb əli.
Allah ağıl versin dəli cahana,
Bəlkə, kömək oldu Azərbaycana.

Ev sahibi bir tutuquşu ilə dost olmuşdu. On il idi qonşu idilər. Tutuquşu qəfəsdə, ev sahibi evdə yaşayırı. Hər səhər qalxıb işə gedirdi. Tutuquşu kövrək bir həsədlə onun arxasında baxırdı. Bir gün evə sevincək gəldi.

– Dostum, məni Avstraliyaya ezamiyyətə göndərirlər. Sənin vətəninə gedirəm. Özünü burda yaxşı apar. Sənə qulluq edən olacaq. Görsem, həmvətənlərinə nə deyim?

Tutuquşu kədərləndi, susdu, nəhayət, dedi:

– Heç nə. Olanı de. De ki, sizin bir qərib oğlunuzla qonşuyam. Mən öz evimdəyəm, o da mənim evimdə öz qəfəsindədi.

Ev sahibi getdi Avstraliyaya, işlərini gördü. Nəhayət, bir parkda əyleşib dincəlirdi, evini yadına saldı. Qonşusu - dostu tutuquşu yadına düşdü. Ağaclara baxdı. Ağacların budaqları əlvan rəngli tutuquşuları ilə dolu idi. Dostunun salamı yadına düşdü:

– Ey tutuquşları, - dedi, - mənim vətənimdə, mənim evimdə gözəl bir qəfəsdə sizin həmyerliniz yaşayır. Sizə salam söylədi. Sizin ona sözünüz varsa, deyin. Sabah vətənə uçacam.

Onu dinləyən tutuquşuları hamısı ağaçdan yerə tut kimi töküldü. Baxdı ki, hamısı ölüb. Dediynə peşman oldu, bağdan qaçıdı.

Evə döndü. Qohum-əqraba ilə görüşdü, xatirələr danışdı. Hamı dağıldan sonra tutuquşu soruşdu:

– Mənim salamımı çatdırıldınız?

– Hə... Hə... dedim, dediyimə də peşman oldum. Hamısı öldü, çıxıb bağdan qaçdım.

Bu sözləri eşidən kimi tutuquşu da öldü. Ev sahibi qəfəsi açıb quşun ölüsünü çöldə eyvana qoydu. Dedi, səhər açılsın, həyətdə bir yerdə basdıraram. Səhər oyanan kimi ev sahibi eyvana çıxdı ki, quşu aparıb basdırınsın, gördü quş eyvanda yoxdu. Elə bu zaman tutuquşunun səsini eşitdi:

– Məni axtarırsan?

Səs gələn tərəfə baxtı. Tutuquşu həyətdəki ağ qovağın üst budağında oturmuşdu.

Sevindi:

– Hə, hə, dostum, dirilmişən? Çox şükür. Gel dostum. Qəfəsini də təmizləmişəm. Gel.

– Yox... Mən, əlbət ki, səni özümə dost bildiyimə görə axmağam. Amma o qədər də axmaq deyiləm ki, bir kərə azad olandan sonra təzədən gedib qəfəsə girim.

– Axı, mən sənə yaxşı dost olmuşam.

– Necə yaxşı dost olmusan? On ildi bir yerdəyik. Sən mənim ölü bədənimə mənə verdiyin qəfəsdə bir gecə də qoymadın qala. Heç evimdə də saxlamadın, çıxardıb atdın eyvana.

– Nə deyim! Haqlısan! Evdə, qəfəsdə olsayıdın, dirilsən də qaça bilməzdin. Haqlısan. Bəyəm, azadlıq ölü'lər üçündü?

– Yox, azadlığın yolu ölümündən keçir. Azadlığın yolunda ölməsən, qədrini bilməzsən.

– Bəs Avstraliyada, öz vətənində azad yaşayan tutuquşuları sənin salamını eşidib niyə öldü?

– Onlar salamımı yox, sualımı eşidib, cavab verdilər. Sənin dediyindən bildilər ki, on ildi sənin evində, qəfəsdə yaşayıram. Onlar cavab verdi ki, bir yolun var: gərək azadlıq uğrunda ölməyə hazır olasan. Oldüm, sən də məni atdın çölə. Amma mən səni gözlədim. Sən oyansan, xudahafizləşim...

* * *

Biz - azərbaycanlılar XX əsrde iki dəfə azadlıq uğrunda ölüb-dirilmişik.

Uğrunda ölüb-dirilmişik.
Azadlığın dadını
Hələ indi bilməmişik,
Bir də ölen deyilik!!!
Biz hamımız bir canda
Bütöv Azərbaycanda
Yaşamağa gəlmişik!

“RƏSULİ-HAQQA” MƏKTUBLAR

XX əsrin əvvəllərindəki türk ictimai-siyasi və ədəbi fikrinin tanınmış nümayəndəsi, “İttihad” və “Tərəqqi” partiyasının qurucularından biri, “İctihad” məcmuəsinin naşiri, həkim, şair və tərcüməçi Abdullah Cövdətin (1869-1932) dostu və həmfikri Əli bəy Hüseynzadəyə (1865-1940) məktublarını “Azərbaycan” jurnalının oxucularına təqdim etmək isteyirəm.

“Əli bəy sakit, mütəfəkkir hali ilə, əsrarəngiz vəzi-üzlətpərvəriylə (xəlvətə çəkilmesi, özünə qapanması ilə) üzərimizdə bir rəsul (peyğəmbər) təsiri icra edərdi. Əvət, o bir rəsuli-haqq idi!” - pərəstiş dolu bu səmimi etirafın müəllifi Abdullah Cövdətlə Əli bəy

Hüseynzadənin ilk tanışlığı 1880-ci illərin sonlarında, hər ikisinin ali təhsil aldığı İstanbul Məktəbi-Hərbiyyəyi-Tibbiyyəsində olmuşdu. Sonralar bəlli bir dönenə qədər yolları ayrılsa da, aralarındaki mənəvi əlaqə, fikir və düşüncə bağlılığı heç zaman qırılmamışdı. Özü də kifayət qədər geniş, hərtərəfli maraq dairəsinə, universal fəaliyyət sahəsinə malik fikir adamı, qələm sahibi kimi tanınan Abdullah Cövdət müasirlərinin "Şimal fəcrinə" bənzətdikləri Əli bəyə heyranlığını, vurğunluq hissini həyatının sonuna qədər sürdürmüştü. Azərbaycanlı mütəfəkkir onun nəzərdə hər zaman nüfuz sahibi, haqq sözün, haqq əməlin daimi ünvanı kimi qalmışdı. Həyatının çətin anlarında, dost sözünə, dost məsləhətinə ehtiyac duyduğu zamanlarda Əli bəyə üz tutmuş, niyyət və planlarını, ilk növbədə, müdrikliyinə inandığı dostu ilə paylaşmışdı. Dəyişən şərtlər, siyasi fırtınalar, üzləşdikləri çətinlik və məhrumiyyətlər aralərindəki səmimi dostluğa, inancı münasibətlərə əsla xələl gətirə bilməmişdi.

Təəssüf ki, aralarındaki yaşışmanın çox az bir qismi günümüze qədər qorunub. Əlimizdə olanlar yalnız Abdullah Cövdətin məktublarıdır. 1905-1923-cü illərdə İsvəçrə, Fransa və Misirdən göndərilən həmin məktublar həmvətənimizin Osmanlı cəmiyyətinin fikir həyatında tutduğu yeri, onun türk ziyalıları arasındaki aparıcı mövqeyini açıqlayan tarixi sənədlərdir. Məktublarda diqqəti çəkən başqa bir cəhət isə XX əsrin ilk onilliklərində bir tərəfdən çar, digər tərəfdən isə sultan rejimlərinin bütün qadağalarına baxmayaraq, türkçülük mövqeyində birləşən Azərbaycan və Osmanlı ziyalılarının arasında ümumi

məqsədlərə xidmət edən intensiv əlaqələrin mövcudluğudur. Əli bəy Hüseynzadə öz növbəsində Azərbaycanda həmin ideyaları nəşriyyat, mətbuat və məktəb vasitəsi ilə yayan açar şəxsiyyətlərdən biri idi.

Təqdim olunan sənədlərin əslı Türkiyənin Egey Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümündə saxlanılır. Burada artıq illərdir ki, ədəbiyyatımızın böyük dostu, professor Yavuz Akpinarın səyi ilə Əli bəy Hüseynzadə Fondu fəaliyyət göstərməkdədir. Yenə də Yavuz bəyin təşviqləri ilə həmvətənimizin həyatda olan sonuncu övladı - qızı Feyzavər Alpər atasının zəngin arxiv və kitabxanasından mühafizə edilən nümunələri bu fonda bağışlayıb. Abdulla Cövdətin məktubları da həmin tarixi sənədlərin arasındadır.

Məktubları ilk dəfə Egey Universitetinin Türk dili və ədəbiyyatı bölümünün dosenti xanım Şərifə Çağın latın əlifbasına transliterasiyası və qısa giriş məqaləsi ilə "Yeni türk ədəbiyyatı dərgisi"ndə (mart, 2010-cu il, sayı 1, səhifə 195-131) çap etdirib. Azərbaycan dilindəki indiki nəşr üçün də həmin variant əsas götürülüb. Lakin Yavuz bəyin lütfkarlıq göstərərək göndərdiyi orijinal mətnlərin ərəb əlifbasındaki foto surətləri əsasında bir sıra dəqiqləşdirmələr aparılıb.

Eyni zamanda, məktubların mündəricəsinin müasir oxuculara daha anlaşıqlı tərzdə çatdırılması məqsədi ilə burada təsadüf olunan şəxs, əsər, ictimai-siyasi hadisə adlarına qısa şərhlər verməyi də məqsədə uyğun hesab etdim. Çünkü həmin adların böyük bir qismi yalnız azərbaycanlı deyil, çağdaş türk oxucusu üçün də kifayət qədər aydın və anlaşıqlı deyil. Digər tərəfdən, müxtəlif münasi-bətlərlə bağlı istinad olunan şəxslər, haqqında söz gedən nəşrlər, tarixi hadisələr, proseslər və s. məktub müəllifinin və məktubların ünvanlandığı şəxsin maraq dairəsi, fəaliyyəti, cəmiyyətdəki əlaqələri haqqında daha geniş təsəvvür əldə etməyə imkan verir.

Epistolyar janr aralarında yazışma gedən şəxslərin həyatını, yaradıcılığını, müasirləri ilə əlaqələrini öyrənməyə deyil, bütövlükdə dövrün, mühitin üzərinə işiq salmağa, çoxsaylı mətləbləri aşkara çıxarmağa imkan verir. Bu baxımdan, Əli bəy Hüseynzadənin cavabları əlimizdə olmasa da, Abdullah Cövdətin ona göndərdiyi məktub və poçt açıqcaları Azərbaycan-Türkiyə ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni əlaqələrinin XX yüzilliyn əvvəllərindəki mənzərəsini daha dolğun şəkildə göz önündə canlandırmağa yardım edir.

Məktublar xronoloji ardıcılıqla düzüllüb. Dəqiq tarixi olmayanların isə məzmununa görə hansı vaxt yazıldığı təxmininə əsasən müəyyən edilib. Ümidvaram ki, daha çox ictimai xarakter daşıyan və mühüm ədəbi-mədəni əhəmiyyətə malik olan bu sənədlər Əli bəy Hüseynzadəni daha yaxşı tanımağa, çağdaş türkçülük tarixində onun yerini daha aydın və dəqiqlikli müəyyənləşdirməyə yardımcı olacaq.

Vilayət QULİYEV

— 1. —

Annemase, Cenevrə, 9 mart 1905-ci il

Ya Əli!

Məktubun gəlib çatdı. Son dərəcə də sevindim və hələ üstəlik Rusiyada, Türkiyəyə nisbətdə cənnəti-əla olan Rusiyada bulunduğuna ayrıca məmənən oldum. Mənim on sənəyə yaxın bir müddət ərzindəki həyatımın macəra və keşməkeşləri cildlər dolduracaq qədər uzundur. Hər zaman bu zəif qollarımla

istibdad şerini yerlə yeksan etmək xülyası ilə məstü pərişan yaşadım və indi də yaşamaqdoram. Ah, ya Əli, sən məni mənim özümdən yaxşı tanıyırsan. Əskidən bildiyin Abdullaham. İndi üreyimdə daha çox atəş var. Məni hər şeydən çox pərişanxatır edən dostluqda birincilik iddiası altında pərdələnən məxluqatın əksəriyyət etibarı ilə Əbdülhəmiddən¹ daha alçaq çıxmalarıdır. Nə isə, "Tək qalsam da bu qeyrətkeşliyimdə, dönmərəm əzmi-diliranimdən!" Mən sözümün sahibiyəm! "Türk"² qəzetini çıxaran şəxslər ünvanımı çox yaxşı bildikləri halda nə üçün sənə verməyiblər? Zira ixlas və səmimiyyətim, bəzən abdallıq dərəcəsinə varan fikir və əməl saflığım onların gözlərini qamaşdırır. Burada mənim nə qəbahətim var? Yaradan məni böylə xəlq eləmiş! Ah, ya Əli, bütün müqəddəslərə and içirəm ki, səni qollarım arasına almaq nəzərimdə, bəlkə də, dünya nemətlərindən ən böyüydür. Səni röyamda tez-tez görür və qucaqlayıram. Fəqət yuxu ilə həqiqət bir deyil. "İctihad"³ bir zərf içərisinə qoyub göndər" - deyirsən. Otuz iki səhifəlik bir məcmuəni zərfdə necə göndərə bilərəm? Dostlardan biri sənə "İctihad"⁴ in üç sayını poçtla yola salıb. Bir nüsxə də "Droit de`Asile"⁵ çatdırmasını xahiş etdim. Oxusan Əbdülhəmid dəyyusun mənimlə necə qudurmuşcasına rəftar etdiyini anlayarsan. Ah, ey Mərdanın⁶ və mənim mühibbim Əli! Hiss və həyəcanlarımı sənə necə çatdırırm?

***Haqq olsa iştiyaqi-hali-harab sineden,
Bir sahifa açsam, ağlarsın kitabı-sineden!***

Ah, sən buralara gələ bilməzmisin? Yaxud mən oralara gedə bilməzmiyim? Ah, millətimiz ölcək, türklər bitəcək, müsəlmanlar payimal və xaksar olacaqlar. Türkər zəkidirlər! Türkər böyük, ali, münəvvər, sənətkar, sənətpərvər bir millət olmaq üçün mühüm təbii keyfiyyətlərin cümləsinə malikdirlər. Bunlara bir az hərarət, bir az günəş göstərmək lazımlı! Qeyrət atəşi məni yandırıb-yaxır. Rusiyada baş verən həngamələr qanımı gözlərimə dolduracaq dərəcədədir! Vyanada Əbdülhəmidin vəkilini ayaqlarım altına aldım⁶. Məni Avstriyadan qovdular. Cənevrəyə geldim, bir mətbəə qurdum. Bir məcmuə və kitabxana təsis etdim. Əbdülhəmid yenə arxamca düşdü. Bütün bu işlərə tam 200 min frank sərf olundu. Qəzetçilərə və digər işinə yarayan adamlara paylaşı. İsvəçrə - alçaq, yaramaz, mənfəətpərəst İsvəçrə məni Cenevrədən expulse etdi (ölkədən çıxardı - V.Q.). Mətbəəm Hüseyin Tosun⁷ adlı misli-bərabəri olmayan bir dostun hümməti ilə Cenevrədə yaşamaqdadır. "İctihad" da həmçinin. Fəqət maddi imkanlarım tükmək üzrədir. Bir tərəfdən, yeni açıldıği üçün qazancı xərclərinə qarşılıq verə bilməyən mətbəənin məsrəfləri, digər tərəfdən, "İctihad"⁸ in məsrəfləri, üçüncü

¹ Sultan Əbdülhəmid II (1842-1918) - 1876-1909-cu illərdə hakimiyyətdə olan Osmanlı hökmdarı.

² "Türk" - XX əsrin başlangıcında Misirdə ittihadçıların nəşr etdikləri qəzet. Qəzeti 24 noyabr 1904-cü il 56-ci sayında Əli bəy Hüseynzadənin türkçülük və turançılıqla bağlı mülahizələrini əks etdirən program xarakterli "Məktubi-məxsus" adlı məqaləsi dərc olunmuşdu.

³ "İctihad" - Abdullah Cövdətin redaktorluğu ilə 1904-1932-ci illərdə müəyyən fasılərlə Cenevrə, Qahirə və İstanbulda nəşr olunan aylıq ictimai-siyasi və ədəbi-fəlsəfi məcmuə.

⁴ Droit d'Asile (fr.) - sığınacaq hüququ. İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin əksər üzvləri müxtəlif ölkələrə sığınmaq məcburiyyəti qarşısında qaldıqlarından Abdullah Cövdət çox güman ki, Əli bəyin də bu məsələdə daha geniş məlumat almasını vacib saymış və həmin məcmuənin dostuna göndərilməsi qayğısına qalmışdı.

⁵ Mərdan - həmin dövrdə "Kaspi" qəzetiin baş redaktoru olan görkəmli publisist və ictimai xadim Əlimərdan bəy Topçubaşov (1863-1934) nəzərdə tutulur.

⁶ II Sultan Əbdülhəmidin razılığı ilə siyasi mövzulara yazmamaq və İstanbulda dönməmək şərti ilə Abdullah Cövdət Osmanlıın Vyana səfirliliyinə həkim təyin edilmişdi. Lakin 1903-cü ildə səfir Mahmud Nədim Paşa ilə dalaşması və onu döyməsi nəticəsində sultanın istəyi ilə Avstriya hökuməti tərəfindən ölkədən çıxarılmışdı.

⁷ Hüseyin Tosun bəy (1875-1930) - çərkəz əsilli türk hərbçisi və siyasətçi. İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinə yaxınlığı ilə seçilirdi. 1919-cu ildə britaniyalılar tərəfindən ittihadçı kimi Malta sərgününə göndərilmişdi.

yandan da öz həyat və məişətim imkan və iqtidarımin fövqündə olan bir girdabi-sərfiyat açır. Ruhum bədənimdə olduqca istibdad və zülmətlə çarpışmaq barəsində başımız üstündəki ulduzlar qarşısında əhdü peyman etdim, ya Əli! İstibdad və zülmün əlində əsir-yesir qalan millətin Hüseyninin⁸ və insaniyyətin qan bahasını tələb edirəm, ya Əli! Bu niyyətə də sənə üz tutub "Xuni-Hüseynimə talibəm, ya Əli mədəd!" ("Hüseynimin qanını almaq istəyirəm, ey Əli, kömək et!") - deyə bağıra bilerəm. Mənim məqsədim sənin məqsədindən heç də qeyri deyildir. Bu türklərdən şanlı və şərəfli bir millət düzəltmək tamamilə mümkünür. Olduqca çox layihələrimiz var. Fəqət, mütləq birlikdə olmalıyız! Mən Avropada heç boş dayanmadım. Bax, bunları türk dilinə çevirdim: Alfiyerinin⁹ "İstibdad"ını, Şillerin "Giyomtel"¹⁰ini. Bunlar çap olundu. Sonra Şekspirdən "Hamlet"i, "Maqbet"i, "Kral Liri", "Yuli Sezar"¹¹ tərcümə edib başa çatdırıldım. İndi əlimdə "Romeo və Cülyetta" var. Bundan başqa, "Ruhi-əqvam"¹² və "Hökmdar və ədəbiyyat"¹³ ("Du Prince et des Letters") adlı iki mühüm əsəri də türk dilinə çevirdim. Bundan başqa, fransızca şeir yazmaq xəstəliyinə mübtəla olub fransız dilində dörd cild əşar məcmuəsi çap etdirdim. Arzu edirsənsə, bunlardan da sənə göndərərəm. Mənim indiki halim Cenevrəyə yarım saatlıq məsaflədə yerləşən bir fransız kəndində baharın - maddi və mənəvi baharın gelişini gözləməkdən ibarətdir. Özüm mətbəənin başında dayanmadığım səbəbindən onun Avropada mühafizəsi və fəaliyyətini davam etdirməsi çətin görünür. Çünkü kimsədən bir yardım yoxdur. Niyyətim ya Mərakeşə, ya da Misirə gedərək təbibliklə məşğul olmaqla həm öz məişətimi, həm də mətbəənin yaşamasını təmin etməkdir. Mətbəədən, "İctihad"dan, Avropadan uzaqlaşmaq yalnız ürəyin istəyi ilə yapılacaq bir şey deyildir. Fəqət nə çarə?

**Cəzbeyi-didar ile meczub olan huşyarlar,
Çareyi-visleti-hicran eyler ihtiyar!**

"İctihad" a bol-bol məqalə və şeir göndər və bil ki, səndən gələn hər sətir "İctihad" a xoş və səfa gəlir. Çünkü bir dost və həmfikir qəlbindən gəlir. Rusiyada konstitusiya olarsa, bəlkə, "İctihad"ı Batuma Köçürüm deyə düşünürəm. Sənin bu barədə fikir və rəyin nədir? Mütləq mənə bildir. Bu dünyada mənim nuri-irfanə xidmətdən qeyri yüksək tutduğum bir məqsəd, məram yoxdur. Bakıdakı hazırlı vəziyyətə¹⁴ ağlamaqmı, gülməkmi rəvadır - bilmirəm! Mənə vəziyyət barəsində müfəssəl məlumat ver. "İctihad" gəlib əlinə çatıbsa, bu barədəki fikirlərini də bildir və məcmuəni Rusiya müsəlmanlarına oxuda, abunə yazdırı bilmək üçün əlindən gələn qeyrətləri sərf elə. Həzrəti-Mərdanın gözlərindən öpürəm. Mənə birər fotoqraflarınızı göndərin. "İctihad" in on altı səhifəsi türkçə, digər on altı səhifəsi

⁸ Hüseyin - şialorin üçüncü imamı, Peyğəmbərin nəvəsi, Kərbəlada şəhid olan Hüseyin bin Əli (626-680).

⁹ Vittorio Alfieri (1749-1803) - İtalya dramaturqu və şairi, "italyan faciə sənətinin atası" kimi tanınır. Abdullah Cövdət onun "Della Tirannida" (1789) əsərini "İstibdad" adı ilə çəvirib 1899-cu ildə Cenevrədə nəşr etmişdi.

¹⁰ "Giyomtel" - alman dramaturqu Fridrix fon Şillerin (1759-1805) "Vilhelm Tell" drami nəzərdə tutulur.

¹¹ Abdullah Cövdətin tərcüməsində Şekspirin "Yuli Sezar" dramının ayrı-ayrı hissələri "Füyuzat" məcmuəsinin səhifələrində dərc edilmişdi. Lakin bütün səylərə rəğmən əsərin Bakıda kitab şəklində çapı mümkün olmamışdı.

¹² "Ruhi-əqvam" - tanınmış fransız psixiloqu, antropoloq, sosioloq və tarixçi Gustav Le Bonun (1841-1931) "Les Lois psychologiques d'evolution des peuples" (1894) əsəri Abdullah Cövdət tərəfindən bu ad altında türk dilinə tərcümə edilmişdi. Deyilənə görə əsər sovet diktatoru Stalinin masaüstü kitabı idi.

¹³ Vittorio Alfieronun orijinalda "Del Principe e delle lettere" adlanan traktati Abdullah Cövdətin tərcüməsində 1905-ci ildə "İctihad kitabxanası" seriyasından Cenevrədə türkçə nəşr edilmişdi.

¹⁴ 1905-ci ilin fevralından etibarən daşnakların fitnəkarlığı nəticəsində Cənubi Qafqazın bir səra böyük şəhərlərində başlanan və qanlı hadisərlər müşaiyət olunan erməni-müsəlman qarşısudurması nəzərdə tutulur.

rumca, ingiliscə, italyanca və mövcud vəziyyətlə əlaqədar rusca çıxa bilər. Yəni, on altı səhifə poliqlotdur. Nə söyləyim, hansı şəfəsiz dərdi sayım? “Həzar gunə sükən dər dəhanü ləb xamuş” (farsca - “Ağızda min cürə söz var, amma dodaq tərpənmir”). Sənə farsca qəzəldən bir beysi oxuyaraq xətmi-kəlam edirəm:

*Əyyame-ma qozəşt be qorbət, vəli çə qəm,
Eşraqe-şərq şod əz eztirabe-ma.*

*(Zamanımız qürbətdə keçdi, amma nə qəm,
Şərqiñ alovu bizim iztirablardan şölələndi).*

Qədim və səmimi dostun Abdullah Cövdət

— 2. —

23 mart 1905-ci il

Ya Əli!

10 fevral 1905-ci il tarixli məktubunu almış və müfəssəl bir cavab yazmış Bakıya göndərmişdim. Məktub gedəli on beş gün oldu, səndən hələ də bir xəbər yoxdur. “Hezar qunə soxən dər dəhanü ləb xamuş” (“Ağızda min cürə söz var, amma dodaq bağlılıdır” - farsca). Nə isə, demək ki, məktubum gəlib sənin əlinə çatmayıb. Belə işlər Türkiyə və Rusiyada olan şeylədir. Məktubundan çox məmən qaldım. Fəqət səni buralarda görə bilsəydim, daha məmən olardım. Mən Cenevrədə bir mətbəə, bir də bir məcmuə təsis etdim. On altı səhifəsi türkçə, on altı səhifəsi fransızcadır. Sənə onun son nüsxəsini göndərmişdik. Amma gəlib yetişdimi - bilmirəm. Bu məktubu sıfarişli göndərirəm. Alar-almaz mənə cavab yaz. Əvvəlki məktubumun itməsinə çox təəssüf edirəm. Əhvalımı bütün təfsilatı ilə yazmışdım. Fikir və niyyətlərim sənə bəllidir. Əger düşüncə və əməllərim dəyişibsə, deməli, daha işiqli, daha qüvvətli və əzəmətli olmaq surəti ilə dəyişibdir. Prinsiplər eyni qalır: türkləri, müsəlmanları münəvvər etmək, insanlıq və mədəniyyətin nə olduğunu onlara layiqi ilə anlatmaq! Bunun üçün tərcümələrdən və kitab çapından qeyri bir yol görmürəm. Avropada olduğum müddətdə xeyli əsər tərcümə etdim. Şekspirin “Hamlet”, “Maqbet”, “Kral Lir”, “Yuli Sezar” teatrolarını türkcəyə çevirdim. İndi “Romeo və Jülyetta” bitmək üzrədir. Bunlardan başqa Şillerin “Qiyomtel”ini, Alfiyerinin “İstibdad”ını tərcümə və nəşr elədim. “İctihad”ın qalınlığı zərflə göndərilməsinə əsla imkan vermir. Bakıda ermənilərlə müsəlmanların eşşəkcəsinə bir-birlərini qırmaları qanımı beynime vurdu. Tfu! Bunlara bir “Epargnez votre sang pour votre Delivrance!” (fr. “Qanlarınızı xilas gününə saxlayın!”) - deyən yoxdur. Bu faciəli və acı gülüş doğuran vəqədən mən də bu dəfə “İctihad”da bəhs etmişəm. Sən də “İctihad” üçün məqalə və şeir göndər. Hər göndərdiyin xoş gəlir, səfa gəlir. Buralara gələ bilməzmisen? Yaxud mən oralara gələ bilərmiyəm? Məqsəd bu eşşək müsəlmanları bir az eşşəklilikdən qurtarmaqdır. Başqa bir şey deyil! Bu sərsəm həriflər “müsəlmaniq” deyirlər, halbuki heç də müsəlman deyillər. Mənim indiki etiqadıma görə bu xəstəlik bizi dindən gəlib. Yena də dini alət edərək müalicəsi mümkündür. Ah, qardaş, sən yanımda olsaydın, əlimizdəki bu mətbəə vasitəsi ilə çox işlər görə bilərdik! Sənə olan sevgimin hüdudsuzluğunu bilirsən. Hörmətim əzfundur. Sənə oxumaq istədiyim türkçə, əcəmcə (farsca) şeirlərim var. Al, əcəmcə qəzəldən iki beyt:

*Por cuş şod ze-qəhre-zəməne ezterabe- ma,
Bayed ze xun ... sitemgər şərabi ma.*

*Təbbe-cəlalpərvəre - ma kərd dər cəhan,
Biqaneye-sədayi-təzəllom həbabı-ma.*

*Əyyami-ma gozəşt be qorbət, vəli çə qəm
İşraki-Şark şod əsəre eqterabi-ma.*

**Əz mərge-ma mebad fərəhyab zaliman,
Səd tubayı-qiyam berarəd turabe-ma.**

Həzrəti-Mərdanın və sənin gözlərindən öpərim. Həmən mənə cavab yaz və məni bu maraqdan qurtar.

Qədim və əbədi dostun Abdullah Cövdət

Bakıda Sovet Syezddə Yurusze Sein Minassian¹⁵ ismində bir vətəndaş vardır, tanışırsanmı? O, gəldi, məni Cenevrədə gördü. Halimdən məlumat sora bilərsən. İsveçrədən expulse olduğum (çıxarıldığım) gün yanına uğramışdım. İndi mən Cenevrəyə yarımla saatlıq məsaflədə olan bir fransız köyündə məskunam.

— 3. —

10 aprel 1905-ci il, Annamase, Fransa

Ya Əli, ya qardaş!

Uzun məktubunu alalı həmən bir həftə oldu. Ancaq bu gün cavab yaza bili-rəm. "Kaspi"¹⁶ üçün dünən Mərakeş barəsində bir məqalə yazdım. Məktubla birlikdə göndərirəm. Özüm də başa düşürəm ki, bu məqalə səthidir. Amma "Kaspi" oxucularının idrak səviyyələrindən və zövqlərindən xəbərdaram. Gərək insan xitab etdiyi şəxsin zövqünü və bilik dərəcəsini bilsin ki, onunla anladığı tərzdə danışmağa qadir olsun. Digər məqalədə də mərakeşlilərin psixologiyasını açıb ortaya qoymağı düşünürəm. Yəni, bir esse olacaq. Əgər yazdıqlarımın bir dəyəri olmasa, qoy heç para verməsinlər. Bu qədər! İndi müfəssəl məktubunun cavabına başlayıram. Kədərli sərgüzəştərimin içində necə diqqət çəkən və heyrət doğuran bir cəhət varsa, o da səndə bu dərəcədə böyük bir səbir və təhəmmülün olduğunu anlaya bilməkdir. Resignationun (ing. - özünü hər şeydən təcrid etmənin) bu dərəcəsi qorxarıbm ki, yaxşı qurtarmaya. Türkiyədə namuslu adam üçün Türkiyəyə xidmət etmək imkanının olmadığı biz hələ məktəbdə ikən cümləmizə çox gözəl məlum olduğu halda məktəbdən çıxar-çıxmaz, diplomu alar-almaz başını götürüb getmədiyinə nə məna verəcəyimi hələ də bilmirəm və bunu düşündükcə sənə hədsiz, ifrat məhəbbətinin içərisində, bu məhəbbətin tam ortasından sənə qarşı həm də bir hiddət qığılçımının püskürdüyünü görməyə bilmirəm! Vah, Əliciyim, vah! Ömrünün üç-dörd ilini o anasının əmcəyini kəsənlər, o, gündəlik ruzilərini fahişəxanalardan çıxaranlar içərisində necə də yellərə verdin! Sənin izini, sorağını itirdim. Bir dəfə artıq kolağası (Osmanlı ordusunda kapitanla mayor arasında olan hərbi rütbə - V.Q.) rütbəsinə yüksəldiyini eşitdim. Səni gəmidə bir nəfər görmüşdü, o, dedi. Bildiklərim yalnız bu qədərdi! Haralarda olduğunu və bunca səfalətlərə düşdүünü öyrənsəydim, nəyin bahasına olursa olsun, ilk önce on-on beş quruş göndərər, həm də səni dərhal Avropaya çəkib gətirərdim. Nə isə, meza ma meza ("olan oldu" anlamına gələn latin ifadəsidir - V.Q.). Cəlalın şübhəli rol oynamağa meylli olması fikrini qəbul edirəm. Əhməd Cəlaləddin Paşa¹⁷ haqqındaki qənaətin doğ-

¹⁵ Yuri Ter-Minasyan - Bakı ermənisi, Bakıda Neft Sahibkarları İttifaqının üzvü.

¹⁶ "Kaspi" - 1881-1918-ci illərdə Bakıda rus dilində nəşr olunan gündəlik ictimai-siyasi qəzet.

¹⁷ Əhməd Cəlaləddin Paşa (? - 1908-ci ildən sonra) - Osmanlı dövlət xadimi. Sultan II Əbdülləhəmidin etibarından istifadə edərək hökumətlə İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin Avropadakı üzvləri arasında gizli danışqlar aparmış, onların bir qisminin dövlətdə vəzifə və digər təminatlar almaq şərti ilə öz baxışlarından əl çəkmələrinə nail olmuşdu. Bunun da nəticəsində Sultan onu gizli xəfiyyə idarəsinin - Təşkilati-Məxsusənin rəhbəri təyin etmişdi. Sonradan Əbdülləhəmidlə münasibətləri pozulan Əhməd Cəlaləddin Paşa Misirə mühacirət etmişdi. Əvvəlki cümlədə adı keçən Cəlal da Əhməd Cəlaləddin Paşaya işarədir. Maraqlıdır ki, Əli bəy Hüseynzadə də 1903-cü ildə Sultan Əbdülləhəmid xəfiyyələrinin təqibindən onun vasitəsi ilə xilas olaraq tarixi vətəni Azərbaycana dönmüşdü.

rudur. Mən də eyni fikirdəyəm. Hətta keçən günlərdə özünə bir məktub yazmışdım. Sənin məktubundan onunla bağlı bir hadisə yadına düşdü. İstəsən, sən də ona bir kağız yolla. Misirdə, Qahirə cıvarında, Benha adlı yerdə oturur. "Məsud keçən günlərimin göz öündən çəkilməyən kölgəsi" misrası nə qədər incə və hissiyatlıdır! Zavallı gənc şair! Əhməd Paşanın indi Sultanla əlaqələrini kəsmiş olduğunu, yəqin ki, bilirsən. Buraya qədər məktubunun iyirmi altıncı səhifəsinə qədər cavab verdim. Amma bundan sonrası ən mühüm qismidir. Çünkü keçmişə deyil, indiki vəziyyətimizə və gələcəyə aiddir. Məktubundan anlaşıldıığınə görə hal-hazırkı həyatın da istədiyin qədər fəal və səmərəli deyil. "Kaspi" qəzetiñə yazı yazıb ayda olsa-olsa yüz rublə qazanmaq və tamamilə təbii çətinliklərlə qarşılaşacaq bir neçə əsər ortaya qoyub məhdud bir dairədə tanınmaqdan nə hasil ola bilər? Bu işləri Əli Mərdan bəy, Həsən bəy¹⁸, Əhməd bəy¹⁹ də çox əla görürər. Alman təhlükəsi²⁰ meydandadır. Keçənlərdə, yəni bundan beş ay əvvəl İstanbuldan alman təhlükəsinə dair bir məqalə almış, bəyənib təqdir edərək qəzetəyə qoymuşduq. Rusiya istila dəliliyindən şəfa tapan kimi çox qorxunc bir şəkildə Almanların silahsız istilası gündəmə geləcək. Bu tamamilə doğru və ağlabatan bir təxmindir. "Aləmi-İslam"da və "Türkiyədə ədəbiyyati-cədidi" ünvanlı əsərin daha da mükəmməl bir şəkildə meydana çıxa biləcəyi halda o qədər də yaxşı sayıla bilməz. Bunun belə olduğuna əminəm. Çünkü əzbərdən (burada məxəzlərə, ilkin qaynaqlara müraciət olunmaması nəzərdə tutulur - V.Q.) yazılın belə bir əsər qətiyyən yaxşı ola bilməz. Mən ədəbiyyat, xüsusən də əşar ilə dəhşətli dərəcədə uğradım. "Nos Feures Fronto İnfairis" adı ilə və fransız dilində sənin yazmış olduğun əsəri başlamağa çalışıram. Zira lazıim gələn məxəz və misalların cəm edilməsi, bir araya toplanması ilə məşğulam. Əbdülhəmid isə məni bir an da olsun təqib və göz altında saxlamaqdan əl çəkmir. Mən bir qardaş kimi sənə tövsiyə edirəm ki, bu əsərin yayılmış nüsxələrini geri al. Bütün tələb olunan sənədləri, məxəzləri ixtiyarına verməyə hazırlam. O zaman kitabını da daha uyğun bir şəkildə yaza bilərsən. Məsələn, məndən də bəhs etmişən. Amma əsərin indi yazıldığı, indi nəşr edildiyi halda nə üçün sadəcə on il əvvəlki Abdullah Cövdətdən bəhs edirsən? Sən mənim "Qəhriyyat"ı²¹ gördünmü? "Əklili-matəm"i gördünmü? Əgər hələ "Qəhriyyat"ı görmədinsə, mənim şəriyyətimin xüsusiyyətləri haqqında doğru bir hökm vermək o qədər də asan məsələ deyildir.

"Vardır hənuz bir neçə əhrari-sərbülənd, Durma bu yolda ey qoca milləti-prangabənd (zəncirə vurulmuş, zəncirlənmiş), yaxud "Silkinir bir kərə bunca yaralı nahcirələr (ov heyvanları), Ruyi-istibdada bir-bir çarpılır zincirlər". Və yaxud:

**Taarruzatü tehekküm kadim terzinde,
Şu esrin anlayamam ben nedir fütuhati?
Görüb şu yarelerde şairi-bülənd emelin,
Akar sırişk olaraq menbeyi-sünuhati -**

Kimi parçaları gözdən keçirmədən sən mənim şeirimin ruhundan, ya da ruhumun şeiriyyətindən necə doğru-düzgün bilgi verə bilərsən? Sənə keçən gün fransızca üç cildlik əşarimi göndərdim. "Rafale de Parfums"dakı²² mənzumələri əgər simvolistlərdə oxumadınsa, onları anlamaqda, daha doğrusu, onlardan ləzət almaqda bəlli çətinliklərlə üzləşəcəksən. Bu kitabın altmış birinci səhifəsindəki sonetin mövzusunu anladınmı? Burada Sibiryaya gedən azad fikirli rus insan-

¹⁸ Həsən bəy - Azərbaycan mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabi (1842-1907)

¹⁹ Əhməd bəy - "Kaspi" qəzetiñin ən fəal müəllifi olan Əhməd bəy Ağayev (1869-1939).

²⁰ Həmin dövrədə kayzer Almaniyasının digər böyük Avropa dövlətləri kimi müstəmləkələr əla keçirmək və imperiya yaratmaqla bağlı planları nəzərdə tutulur.

²¹ "Qəhriyyat" - Abdullah Cövdətin əsasən siyasi xarakterli şeirlərinin toplandığı və 1905-ci ildə Cenevrədə "İctihad kitabxanası" seriyasından çap olunan poetik məcmuəsi.

²² "Rafale de Parfum" - Abdullah Cövdətin 1904-cü ildə Cenevrədə nəşr etdirdiyi fransızca şeirlər toplusu.

lарындан бәhs olunur. Мән Trablisqərbdən Fizana²³, yolda öldürülmək məqsədi ilə göndərildiyimi eşitdiyim zaman Trablisqərb qalasının zindanında idim.

***Pur-şövq, haqq yolundakı hicrү-müşaqimiz,
Endişemiz liyalimize mahitab olur, - demişdim.***

Və bunu söylərkən, qum dəryası olan həmin o payansız (ucsuz-bucaqsız çölün ortasında, qaranlıq bir gecədə piyada surətdə rahili-darı-fəna olduğunu (fəna qapısının yolçuluğuna çıxdığımı) gözlərim önünə gətirirdim. Sən məşəqqət çəkdin, Əli bəy. Amma mən işgəncə gördüm. Oradan Avropaya gəldim. Bəlkə, tam iki sənə ərzində yediyim sadəcə çörəklə pendir oldu. İndi bu sətirləri yazdığım zaman sən necə təsəvvür eleyirsənsə, elə, amma gözlərimdə qaynar yaşlar gilələndi. Bu qədər ehtiyac və səfələt içinde əzildim. Halbuki mən məmləkətimin ən nazənin və ən şərəflə bir xanədanından idim. Amma kimin yadına düşərdi ki, mənə yüz frank göndərsin? Xanımım qəhrindən vərəmə yolu xdu, öldü. Kiçik övladım da həmçinin.

***Ahababda iane için yoktur ictisar,
Bazi eyler oyle rehm ki o şafketli şehriyar.***

Bilmirəm, bütün bu şeylərdən nə üçün bəhs edirəm? Əfv et, ürəyimin yaralarına toxundum da qanadı. İsləm aləminin mərəzlərini təşxis etmək haqqındaki əsərin²⁴, əlbəttə ki, yaxşıdır. Gəl bu əsəri türkə, yaxud da fransızca "İctihad" məcmuəsində nəşr edəlim. Yaxşı olmazmı, ya Əli? Çexovdan tərcümə etdiyin əsərin²⁵ əla olmalıdır. Onun da "İctihad" kitabxanası seriyasından çapını sənə vəd edirəm. "Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?"²⁶ əsərini görməyi də çox istərdim. Amma qorxuram ki, düşündüyüm qədər mükəmməl olmaya. Sən L.Cahunun²⁷ "Asiya tarixinə medhal (giriş)" adlı əsərini oxudunmu? Əgər bunu oxumadınsa, kitabın mütləq naqış və mükəmməllikdən uzaqdır. Bu kitabdan məndə var. Düzdür, özüm də hələ əvvəldən axıra kimi oxumamışam. Amma fikirlərinə bələdəm. "Türk" qəzetinin sahibləri də ciddi məlumat və məslək sahibi deyilmişlər. Allah özü islah etsin. Meydanda "İctihad" var ikən türkə yazdığını əsərləri başqalarına vermək ayıb olur. İndi də "İctihad" haqqındaki məlumatlara keçirəm. Ayda iki sayının çıxmazı, əlbəttə, əla olardı. Lakin bunun üçün əvvəla para lazımdır. İkincisi, mətbəənin başında özüm dayanmaliyam. Bu iki şərt həyata keçmədikcə, ayda iki sayın çapı imkansızdır. Əslinə baxsan, mən indi borca girərək "İctihad"ın nəşrini davam etdirirəm. Bunun sonu hara gedib çıxacaq? Amma bunu da kəmali-həzz və fəxr ilə söyleyə bilərəm ki, abunəcilerin sayı hər gün çoxalır, təqdir çoxalır, etimad artır. Yəni, nəticə etibarı ilə "İctihad"ın parlaq gələcəyinin olmasına şübhə yeri qalmır. Fəqət, səbir və səbat lazımlı. Səbir! Səbir!

***Guyənd səng ləl şəvəd dər məqame-səbr,
Ari şəvəd, vəli be xune-cegər şəvəd!***

²³ Trablisqərb, Fizan - həmin dövrdə Osmanlı imperiyasının tərkibinə daxil olan Liviyanın əraziləri. Təbiətinin sərtliyinə və komminikasiya çətinliyinə görə sürgün yeri kimi istifadə edilirdi.

²⁴ Fikrimizcə, burada səhbat Əhməd bəy Ağayevin "Axund və İsləm" əsərindən gedir. Çünkü Əli bəy Hüseynzadənin islam dini ilə bağlı 1905-ci il qədər meydana çıxan hər hansı ayrıca əsəri məlum deyildir.

²⁵ A.P.Çexovun "Qılaflı adam" hekayəsinin Əli bəy Hüseynzadə tərəfindən "Qılaf və Məhfəzəqulu" adı altında Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi nəzərdə tutulur. Həmin tərcümə ilk dəfə "Həyat" qəzeti 1905-ci il 98, 99, 100, 107 və 1906-ci il 4, 25, 32, 34 - cü saylarında çap edilmişdi.

²⁶ Əli bəy Hüseynzadənin türkçülüklə bağlı program xarakterli bu məqaləsi ilk dəfə "Həyat" qəzeti 1905-ci il 4, 9, 16, 22, 35, 52, 81 və 82-ci saylarında dərc olunmuşdu.

²⁷ Leon Cahun (1841-1900) - yəhudili əsilli fransız şəyyahı, türkoloq-şərqşünas və yazıçı. 1896-ci ildə çap etdirdiyi "Asiya tarixinə giriş: Türkər və Mongollar" kitabı Nəcib Asim tərəfindən türk dilinə çevrilərək "Asiyanın genel tariximə giriş" adı ilə 1899-cu ildə İstanbulda nəşr olunmuşdu.

**(Deyirlər səbirlə daş lələ çevrilir,
Təmizlənir, fəqət ciyər qanı bahasına)**

Etidali-lisan üsuluna (dildə orta həddi gözləmək, anlaşılı olmasına çalışmaq nəzərdə tutulur - V.Q.) riayət xüsusunda nəsihətin yerindədir. Lakin mən təkbaşına qalsam, bu vəzifənin öhdəsində gəlmək çox çətin olacaq. Yanımda sən kimi bir senzor olmalıdır. Yoxsa Vyanada elədiyim kimi, Əbdülhəmidin böyük elçisini ayaqlarım altına alıb tapdalamaqdan özümü saxlaya bilmərəm. Qəbahət sahibləri hökmədlərdən daha çox onların ətrafını saranlardır, deyirsən. Bu əslində dərin bir məsələdir və, təəssüf ki, irəli sürdüyüñ iddia da doğru olmaq təhlükəsinə məruzdur. Çox nazik bir kağız üzərinə yüz nüsxə basmaları ilə bağlı dostlar arasında bir təbliğat apardım. Dördüncü nüsxədən sənə bu dəfə bir zəfər içərisində olmaqla on nüsxə göndərəcəyik. Sən orada abunəçi tapmağa çalış. Məqsəd həm məcmuənin xərclərini ödəmək, həm də müsəlmanlar arasında sağlam fikirləri yaymaqdır. Bu iki məsələ biri-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlayır. "Kaspi" qəzetiñ müxbir olmayı böyük məmənuniyyətlə qəbul etdim. Məqalələrimi fransızca yazmağı daha üstün tuturam. Düşünürəm ki, yazılarım "Kaspi"də dərc olunanın onları "Kaspi"yə istinadən "İctihad"ın türkcə, yaxud fransızca bölümünə də daxil edə bilərik. Amma bu arada hər həftə müntəzəm şəkildə bir məqale yazıb-yazmayacağıma o qədər də əmin deyiləm. Məsələ tek vaxtla bağlı deyil, söhbət fikirləri sahmana salmaqdan gedir. Geləcək məqalələrimin birinin mövzusunu "İslam dünyasında islahatçılıq hərəkatı" kimi təxmin edirəm. Yazacağım məqalələrin altına imza qoyub-qoymamaq və namənəsib sayılan məsələləri, fikirləri mətridən çıxarmaq səlahiyyətini qardaşımız Əli Mərdan bəyə verirəm. Özümə qalsa imzasız yazmağı, yaxud təxəllüsələ çap olmağı daha üstün tuturam. Çünkü belə olan təqdirdə lazımlı gəldiyi məqamlarda "İctihad"dan və öz yazılarımdan daha asanlıqla bəhs edə bilərəm. Amma yaxşısını yene siz bilsiniz. İndi başqa bir məsələyə keçirəm. Bildiyin kimi, mən İsveçrədən çıxarılmışam. Mən İsveçrədə, daha doğrusu, "İctihad"ın və "İctihad" mətbəəsinin başında dayanmasam, işlərin üreyim istəyən şəkildə aparılması da mümkün deyil. Bu səbəbdən Misirə gedəcəyəm. İsveçrə hökuməti son dərəcə rəzil və nətəmiz bir hökumətdir. Əbdülhəmid dəyyusun önündə min oyundan çıxır. Fransa da inanılaşı deyil. İngiltərədən başqa əmin və salamat bir yer yoxdur. İngiltərədən sonra bizlər üçün əminliyinə inanılaşı yer Misirdir. Sən, yəqin ki, İsmayıllı Haqqı bəyi²⁸ tanıyırsan. Əsgəri qaimməqamlardan idi. Siyasətlə məşğul olduğuna görə ölkədən didərgin salındı. İndi Misirdədir və bu günlərdə ondan bir məktub aldım. Orada müsəlman həkimlərin işsiz qalmasının qeyri-mümkün olduğunu etibarla bildirir. Mən pis-yaxşı göz xəstəlikləri sahəsində mütəxəssisəm. Sən də zöhrəvi xəstəliklər və dermatologiya üzrə mütəxəssisən. Sözlərimə yaxşı qulaq as, həm də diqqətlə dinlə. Sən indi oradan çıxıb birbaşa mən fəqirin yanına gəl. Burada on-on beş gün qalarsan. Sonra birlikdə qalxıb Parisə yola düşərik. Orada bir aya qədər klinikalara gedərik, bilik və məlumatlarımızı bir az təzeləyərik. Mən bəzi alət və dərmanlar almağa da məcburam. Bilmirəm, mikroskopla İsləməyi tamam yadırğamamışın ki? Çünkü işimizdə bu da lazımdır. Ondan sonra qalxar, səninlə birlikdə doğru-dürüst Misirə gedərik. Orada şəriki bir klinika açarıq. Əməliyyatlarımızla və dost-tanış vasitəsi ilə daha geniş əlaqələr yaradarıq. Kerim Səbati²⁹ də oradadır. Çox mükəmməl bir cərrahdır. Bəlkə, o da bizə qoşular. Bu surətlə bir tibbi mərkəz qurarıq. Bir az para qazanar, qazandıqlarımızı da türklərin, müsəlmanların maarifi işinə sərf edərik. Amma Rusiyadan çıxarkən, cibinə mütləq min rublə qoymalısan. Çünkü Misirə çatana qədər aydın məsələdir ki, bir xeyli xərclərimiz olacaq. Sonra

²⁸ İsmayıllı Haqqı bəy (1883-1923) - türk hərbçisi. Birinci Dünya müharibəsi və Qurtuluş Savaşının iştirakçısı.

²⁹ Doktor Kərim Səbati Gürgün (1870-1942) - türk həkim, İstanbul Darülfünunun tibb professoru.

özümüz orada yerləşəndə artıq mətbəəni də Qahirə və yaxud İskəndəriyyəyə nəql edərik. O zaman azad mədəniyyətin gövhəri olan o qədim Misirdən bir semafordan yayılan işq ziyyası kimi ətrafa elm və irfan nuru saçarıq. Əsl məqsəd budur ki, onu da söyləməyə xüsusi hacət yox! Əgər sən fikir və xəyalımı qəbul və təsvib etməsən, yaxud edə bilməsən mən bir aya qədər, ən çoxu qırx günə qədər Avropanı buraxıb Misirə gedəcəyəm. Çünkü başqa çarə qalmamışdır. Əgər "Kaspi" qəbul edərsə, müxbirliyimə oradan da davam edə bilərəm. Etməzsə, yenə sağ olsun. Amma istənilən halda "Kaspi" idarəxanası mənə bir vizit kartı göndərsin. Bu müxbir kartı ilə bir çox işləri asanlıqla yoluna qoya bilərəm. Lazım gəldiyi təqdirdə müsahibələr ala bilərəm. Bunu unutmamalı. Sonra mən bu kartın üzərinə bir fotoqrafımı yapışdıraram. Sürgünə göndərilən Mehmet Pəşidlə³⁰ Cövdət Osman³¹ indiyə qədər Trablisqərbədədirlər. Rəşid ilə aramızda bir inciklik var. İncikliyin səbəbi isə Tahirin və bəzi bədxahların fitvası ilə haqqında bir para sözlər danişmasından qaynaqlanıb. Sükutunun həyata baxışları mənim münasibətimə çox bənzər. Lakin o, hiyləgərdir, mən isə saf adam olmuşam. Amma çox dəyərli bir dostdur. Yazıq oldu. Fəqət Əbdülhəmid ilə Əzrayılın müdafiə və hücum ittifaqına bənzəyən bir eqd bağladıqı barəsindəki fikir dilimin ucundadır. Buraya gəlmək və birlikdə Misirə getmək təklifimə mümkün qədər tez cavab ver ki, əger indi gələ bilmirsənsə, yaxud gəlməyəcəksənsə, mən qalxıb gedim. Amma ikimiz bir hür məmləkətdə birləşsək və ələ-ələ verib çalışsaq, milli irfana nə qədər böyük ölçüdə xidmət edəcəyimizi bir daha düşünü! Məndə türklərə və müsəlmanlara xidmət etmək üçün bir atəş, arzu və qeyrət var ki, bunun üzərinə həcvlərdən mütəşəkkil bir ümmana da axıdılsa, yenə o odu söndürə bilməz.

*Bu gün müakkibiyim musikiyi-bükalardan,
Daha büləndü semimü saf bir emelin.
Düşer maşeli-idrakım üstüne bisud,
Hürüşi-zülmeti-cavidi leylayi-ezelin.*

Miltonun³² bəzi parçalarını tərcümə üçün hənuz bir qərar verə bilməmişəm. Çünkü rəzalətlərimizin bu dərəcələrə qədərini avropalıların öünüə çıxarmağa sıxılıram. Hələ sən gəl də, daha ətraflı danişarıq. Fransızca şeirlərimin çatıb-çatmadığını bildir. Quatrains Maudits³³ mütləq gətirt. Onun sonunda naşir tərəfindən əlavə edilən və "Doctor Djevdet Bey devant la presse" (fr. - "Doktor Cövdət bəy mətbuat sehifələrində") başlığı altında Avropa jurnal və məcmuələrinin fransızca əşarim haqqında tənqidlərini tapa bilərsən. Nəşriyyatın idarəsi "Libraire de la plume, 54 rue des Ecoles, Paris"-dir. Dünən Vyanadan doktor Bəhram bəy³⁴ tərəfindən göndərilən bir kart aldım. Sizlərin salamını da çatdırımışdı. "İctihad"ın çıxacaq saylarını istəyir. Mən də həmin gün cavab yazdım. Bir nüsxə "İctihad" göndərdim. Oradakı iki dostuna özümü təqdim etdim. Bu məqsədlə ünvanına iki vizit kartı da göndərdim. Bəhramın adresi belədir: "Opengrasse, 4, Wien".

"Faust"³⁵ tərcümən nə oldu? Əgər bitirdinse, "İctihad" kitabxanasında nəşr eləyək. Əli Mərdan, Həsən, Əhməd bəylerin gözlərindən öpürəm. Səni də əsəbi və quru qollarım arasında kəmali-hərərət və iştayaq ilə sıxıram.

Yarı-qədimin Abdullah Cövdət

³⁰ Doktor Mehmet Rəşid Şahinqirey (1873-1919) - çərkəz əsilli türk həkim, ictimai-siyasi xadim.

³¹ Doktor Cövdət Osman (1874-?) - türk həkim, İttihad və Tərəqqinin qurucularından biri.

³² Con Milton (1608-1674) - ingilis şairi, mütəfəkkir və siyasi xadim. Siyasi pamphlet ustası. Abdullah Cövdət onun "Azad olunmuş Qüds" əsərini türkcəyə çevirmək istəyirdi. Lakin niyyətini gerçəkləşdirə bilməmişdi.

³³ Quatrains Maudits - Abdullah Cövdətin 1903-cü ildə çap olunmuş fransızca şeirlərdən ibarət "Les Quatrians maudids: et Reves orphelins" nəzərdə tutulur.

³⁴ Bəhram bəy Axundov (1872-1932) - həkim və ictimai xadim. Ali tibb təhsilini Fransada almışdı. 1918-ci ildə bitərəflər fraksiyasından Azərbaycan Parlamentinə üzv seçilmişdi.

³⁵ Söhbət Əli bəy Hüseynzadənin "Faust" əsərini Azərbaycan türkcəsinə tərcümə etməsindən gedir. Həmin tərcümədən bəzi hissələr "Füyuzat" məcmuəsində dərc edilmişdi.

İndi 25 Məhərrəm tarixli kartın gəlib çatdı. Kitablarımı almağın barədə bir şey yazmırısan. Əcəba, nə oldu? Bununla bərabər, bu günlərdə suya, sabuna toxunan bir şey yoxdur. Kaş ki, onları sıfarişlə göndərəydim.

Alır-almaز mənə yaz. Bir də Bakıda Binasyan ismində bir erməni haqqında səndən məlumat soruşmuşdum. Heç cavab vermədin. İşdir, əgər yolun Kiyevə düşərsə, orada mənim dostum, professor Mandel Şetam³⁶ vardır, kəhhaldır (göz həkimi), iki qızı vardır. Bu qızlardan biri - Aleksandra son dərəcə açıq fikirli, ağıllı və gənc bir xanımdır. Məni çox sevər. Mən də onu sevirəm. Gözəl deyil. Bu məhəbbət də sadəcə bir dostluqdur. Görüşsən, çox məmənun olarsan. Bakı Müsəlman Qız məktəbinin³⁷ binasını gördüm və çox məmənun qaldım. Ya Əli, qorxma, gəl. Ac qalsaq da, bərabər qalarıq. Mən Məktəbi-Tibbiyyədən³⁸ tanıldı-ğın Abdullah Cövdətəm. Bu türklərə, bu müsəlmanlara bir az şüur verək. Gəl, əzizim. Gəlsən, saçlarının ağardığını görəcəksən. Məktublarını sıfarişli göndər.

— 4. —

Hüseynzadə Əli bəyə. 1 may 1905-ci il

Qardaşım!

“Kaspi” qəzeti nə ikinci məqaləmi göndərirəm. Yazdığını məktubların cavabını almadım. Bir müfəssəl məktubunla kartın gəldi. Səndən cavab gözləyirəm. Vəziyyətin necədir? Qərarın nədir? Yaz ki, mən də ona uyğun şəkildə hərəkət edə bilim. “İctihad” üçün türkçə və ya fransızca məqalələr göndər. Əli Mərdan bəyin, sənin və digər həqiqi dostlarının gözlərindən öpürəm. Mən indi müvəqqəti olaraq Cənevrədəyəm. Fransızca şeirlər kitabımı aldınız mı? Məni cavabsız buraxma, mümkün qədər tez yaz. Səni həddindən artıq sevən və müqəddəslərə bərabər tutan dostun, qardaşın Abdullah Cövdət.

— 5. —

Tarixsiz (Təxminən 1905-ci il iyun ayının sonu)

Qardaşım sevgili Əli!

Müfəssəl məktubunu aldım. “Humanite”dəki³⁹ panislamizm fikrini qəzet bir qədər dəyişdirmişdir. Bunu bil. Fəqət “İctihad”ında xəta etdirdilər. Beş-on gün əvvələ gəlincəyə qədər “Həyat”⁴⁰ görə bilmirdim. “Həyat”da dərc edilmək məq-

³⁶ Əslində Mandelştam olmalıdır. Maks Emmanuel Mandelştam (1839-1912) - göz xəstəlikləri üzrə tanınmış yəhudili əsilli mütəxəssis və sionist hərəkatının fəallarından biri idi. 1869-1880-ci illərdə Kiyev universitetinin tibb fakültəsində çalışmış, göz xəstəlikləri kafedrasına rəhbərlik etmişdi. Eyni zamanda öz şəxsi klinikasında çalışmışdı. Lakin rəhbərlik onun professor elmi adını təsdiq etmədiyindən universitetdən uzaqlaşmış və əsasən yəhudilərin siyasi hüquqlarının müdafiəsi, onların mütəşəkkil şəkildə Rusiyadan köçürülməsi ilə məşğul olmuşdu.

³⁷ Müsəlman qız məktəbi - H.Z. Tağıyevin təşəbbüsü və maddi dəstəyi ilə 1901-ci ildə Bakıda fəaliyyətə başlayan Aleksandra qadın müsəlman məktəbi nəzərdə tutulur.

³⁸ Məktəbi-Tibbiyyə - Osmanlı sultani II Mahmudun fərmani ilə 1827-ci ildə təsis olunmuş tibb məktəbi. Bəzən Məktəbi-Tibbiyəyi-Şahana də adlanır. Əli bəy Hüseynzadə və Abdullah Cövdətin də qurucuları sırasında olduqları İttihad və Tərəqqi hərəkatının ilk özəyi Məktəbi-Tibbiyyədə yaranmışdır.

³⁹ L’Humanite - Əsası 1904-cü ildə fransız sosialisti Jak Jores tərəfindən qoyulmuş sol təməyülli gündəlik qəzet.

⁴⁰ "Həyat" - 1905-ci il iyunun 17-dən 1906-ci il sentyabrın 3-nə qədər H.Z. Tağıyevin vəsaiti, Ə.Topçubaşovun naşırlığı, Ə.Ağayev və Ə.Hüseynzadənin (101-ci sayından etibarən yalnız Əli bəyin) redaktorluğu ilə çıxan gündəlik ictimai-siyasi, ədəbi və iqtisadi qəzet.

sədi ilə sənə bir açıq məktub yazacağam. İstəsən, qəzet səhifələrinə qoya bilərsən. Mən iyulun 6-da mətbəə ilə bərabər Misirə hərəkət edirəm. Dəvətinə çox məmnun oldum. Fəqət indi qəbul edəcək halda deyiləm. Mətbəəni yerləşdiridikdən sonra məni gözlə. Bir də qorxuram ki, Rusiya məni tutub Türkiyəyə göndərər. Bundan sonra daha iki il orada qalmağına razi deyiləm. Beşaltı aya qədər Misirə, "İctihad" məcmuəsinin və "İctihad" mətbəəsinin başına gəlməyinə çalışacağam. Biz, əvvəllər də söylədiyim kimi, bərabər olmaliyiq. Sən Misirə gəlməyə hazır ol və qəti fikrini də mənə bildir. Bundan sonra məktublarını Misirə göndərərsən. Adresim Dostlara salam söylə. Gözlərindən öpürəm!

Əzəli və əbədi rəfiqin Cövdət

— 6. —

7 iyul 1905-ci il

Ya Əli!

Kartını aldım. Müfəssəl məktubunu gözləyirəm. İndi Parisdəyəm. Bu ayın sonunda Misirə gedəcəyəm. Əhməd Paşaya bir məktub yaz. Özü Vişi şəhərindədir. Adresi Villa İvoniere-dir. "Həyat" nə oldu? Aman, qeyrət! Türkəri, müsəlmanları oyandıraq. "İctihad"ın yeddinci sayını aldınız mı? Mənim ünvanım ya Cenevrədir, ya da məktubların asan çatması üçün 10 Rue Berthollet, Parisdir. Baqi gözlərindən kəmali-hərarət ilə öpürəm. Əli Mərdan və Ağayev bəylərə də salam söylə!

*Qardaşın Cövdət
Rue Berthollet 10, Paris*

— 7. —

16 oktyabr 1905-ci il

Gözlərimin işığı Əli!

Misirdəyəm. Bundan sonra məktub və qəzeti bura göndər. Özün də gəlməyə hazır ol. Sən burada olmayınlı hər cəhətdən qazanarsan. İşlərimi yoluna qoyandan sonra müfəssəl məktub yazacağam. "İctihad" üçün yazı göndər.

Əli Mərdana, Əhməd bəyə salamlar!

*Qardaşın Cövdət
Doktor Abdullah Cövdət, Qahirə*

— 8. —

25 fevral 1906-ci il

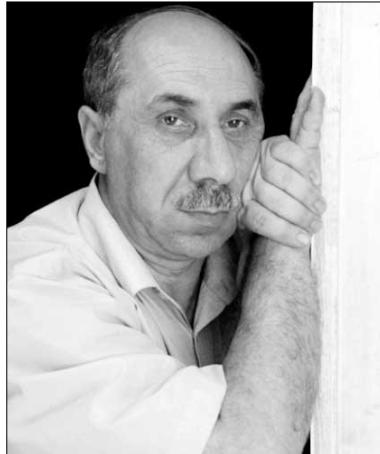
İki gözüm Əli!

Aylardan bəri "Həyat" gəlmirdi. Bir neçə gün əvvəl hamısı birdən gəlib çatdı. Cüməsini gözdən keçirdim. Həddən artıq məmnun qaldım və təsəlli tapdım. Gözlərimin işığı Əli! Mənə məktub yazsana! Əcəba, göndərdiyim məktubları aldınız mı? "İctihad" gəlib əlinə yetişdimi? Aldınsa, "İctihad"dan "Həyat"da bəhs et. Bizim oradakı qardaşlarımız "İctihad"a abunə olsunlar. Mənə başqa yolla yardım göstərməyin mümkün deyil. Məktubunu alsam, daha müfəssəl yazaram. "İctihad" mətbəəsini ancaq indi yerləşdirə bilmışəm.

Bundan sonra "İctihad" müntəzəm çıxar. Mərdan bəyə, Əhməd bəy Ağayevə, doktor Bəhram bəyə salam söylə. Bəhram bəy vədlərini, "İctihad"a aid vədlərini yerli-dibli unutdu. Əz mən işanra həzarən yad bad. (Mənim tərəfimdən min dəfə onlara xatırlat - farsca).

(Ardı gələn nömrədə)

◆ P o e z i y a

Əbülfət MƏDƏTOĞLU

* * *

Baxdım, ətrafda görmədim,
Düşündüm ötüb keçmisən.
Ağlıma güldü ürəyim -
Gördüm sən ora köcmüsən.

Dizimi yerə bənd edib,
Sözümüz şeker, qənd edib,
Gözümüz yuman fənd edib -
Açmışam, məni seçmisən!

Mənə Məcnunu andıran,
Ölməz eşqə inandıran,
Leylinin ruhun yandıran
Bulaqdan sən də içmişən!

* * *

Çöküb qaldım dizim üstə,
Söz tapmadım düzüm, üstə.
Söz verdiyim sözün üstə -
Öldür məni!

Qurudu söz bağlı deyib,
Axşam, ya sübh çağrı deyib.
Bir havalı ağı deyib -
Güldür məni...

İçimdədi vulkan, daşqın
 Harda ki, sən söhbət açdın.
 Bir az dəli, bir az çəşqin -
 Bildir məni...

Mən ömrümdə bircə gilə
 Yük oldumsa sözə, dilə,
 Barmağının ucu ilə
 Sildir məni!

* * *

Danışmağa, bölüşməyə söz yetər
 İsinməyə ocaq yetər, köz yetər...
 Mənə baxsa o, bircə cüt göz yetər -
 Gəl aldadaq özümüzü, yaşayaq...

Dərd bizlərə necə gəldi döşəyib,
 Gözlərimiz uzaq düşüb, üşüyüb.
 Çəmənləri, çiçəkləri düşünüb -
 Gəl aldadaq özümüzü, yaşayaq...

Yüklənmişik sevinclə, həm ələmlə,
 Üz-üzəyik sevgi adlı aləmlə.
 Anlaşaraq kağız, həm də qələmlə -
 Gəl aldadaq özümüzü, yaşayaq...

* * *

Bir içim suyu
 ovcumda saxladım,
 gözlədim içəsən...
 Əslində
 bunu həm də
 ona görə
 etdim ki,
 bu təmasla
 sən təkrar
 varlığımı köçəsən!..

* * *

(Zarafatyana)

Bəhanələr uydurub,
 Zəng edirəm hər gecə.
 Zənglərimlə mən səni
 Dəng edirəm hər gecə?

Yüz sorğudan keçirəm,
 Uyğun zaman seçirəm,

Yatırsan, gecikirəm,
Ləng edirəm hər gecə?!

Qapını ha kildilə,
Dərdimi ha cilidlə...
Təlaşı son ümidlə
Səngidirəm hər gecə!

* * *

Dərd gəlir əli baltalı,
Budanır ömür ağacım...
Sapı özümdən kəsilib -
Utanır ömür ağacım...

Yağışlar yarasın yuyur,
Küləklər ağrısın duyur,
Bilinmir ölüb, ya uyuyur -
Odlanır ömür ağacım!

Görür gələn də, gedən də
Ruh dinclik tapmir bədəndə.
Dəndlər nümayiş edəndə
Dadlanır ömür ağacım...

* * *

Sən içimdə boğuldun,
Tüstüm, bacam olmadı.
Döydüyüm qapılardan
Küsdüm, açan olmadı.

Öpdüyüüm ləçəklər də
Qurudu çıçəklərdə...
Sevdiyim böcəklər də
Pusdum, uçan olmadı.

Həsrəti yad edənlər,
Ruhunu şad edənlər,
Sükutdan dad edənlər -
Susdum, qaçan olmadı...

* * *

Baş verənlər göz qırpmı
Sırasın tuta bilmirəm.
Boğuluram əsəbimdən
Hikkəmi uda bilmirəm.

Qatarı dumana düşən
Durnanın səsi haraydı...

Ürəyim ağrından şışən,
Viran olmuş bir saraydı.

Özümə təsəlli üçün
İçimdə xəyal qururam.
Adamiyam mən bu köçün -
Hamidan öndə dururam.

Baxıb halıma acıma,
Hər kəs öz yükünü çəkir.
Dindir, qoy danışın hərdən
Daşın üstündəki şəkil...

* * *

Yer də tapa bilmirəm,
Durub nəfəs almağa...
Mən ki, doğulmamışam
Dərdə qəfəs olmağa!

Fikrimi tarazlayıb,
Özümü cəmləyirəm.
Mən bu qəfəs içində
Ruhumu dəmləyirəm!

Kimsə görəmür, ya baxmir,
Külək qovur yarpağı.
Canımla yarpaq boyu
Qaldıracam torpağı...

* * *

Mən öz sözümün üstə
Çox çəkdim başağrısın.
Ürəyimə tuşlanan
Neçə cür daş ağrısın.

Sığmayıb qəfəsimə,
Od qatıb nəfəsimə,
Qoymadım əvəzimə -
Bircə yol daş ağrısın.

Yanılmadım seçimdə,
Dünya boyda biçimdə,
Bol sevincin içində -
Sirdaş, yoldaş ağrısın...

* * *

Yoğurub yapa bilmirəm,
Axtarıb tapa bilmirəm,

Nə düşüb sapa, bilmirəm -
İynənin gözündən keçir.

Daşdandı suyum, çörəyim,
Nişangah olub kürəyim.
Bilmirəm niyə, ürəyim
Yolunda özündən keçir!?

Allahım, məni şam elə,
Ömrümü qoyum zaminə.
Təkcə məhəbbət naminə
Əbülfət sözündən keçir!

* * *

Ay yüz illik dostlarım,
Yolüstü dəyin mənə!
Dərd satılan bazarın
Ünvanın deyin mənə!

Köhnə dəndlər nimdaşdı,
Ağnavazdı, daşbaşdı.
Bu söhbəti kim açdı -
Çatdırın yeyin, mənə!

Köhnələr bezib, susub...
Danışmir, dilin udub.
Yoxsa qəzəbi tutub -
Yerin, ya göyün mənə?!

* * *

Bir gecənin zülümün
Səhərə daşıyıram.
Bu zülümün içində
Səninçün yaşayıram.

Anlaşılmaz durumlar
Üzür məni anbaan.
Mənimlə addımlayır
Bu taleyim yanbayan!

Qurtulmaq gücüm də yox
Bu, xoş üzlü kədərdən.
Axı, bir də az, ya çox -
Kim qaçıbdı qədərdən?!...

* * *

Öldürülen ruhumu
Ağacdan asılı gördüm.
O ruhun başı üstə

Bir, gözü yaşlı gördüm
Tanıdım...

Baxır kirpikdəki yaş
Buz kimi, əl üşüdür.
Dinmir, amma bilir ki,
Ruhum onu eşidir -
Tanıdım!..

Nəm dəsmalı astaca
Sürüşür barmağından.
Məhəbbət heykəlini
Eləcə durmağından
Tanıdım!

* * *

Təbiətlə baş-başa
Səhəri açdım, gülüm.
Özün gülsən, güllüyü -
Oyanıb, qaçdın, gülüm.

Çəmən xəfif mehlidi,
Ayaqların şəhlidi.
Güller dedi Leylidi -
Sən işiq saçdın, gülüm!

Çevrilib üzərriyə
Ürəyim köz əliyə.
Bütün bu gözəlliyyə -
Sən özün tacdın, gülüm!

* * *

Bir müjdə isteyin siz,
Gözümdən işiq verim.
Şad xəber söyləyin siz -
Canım qarışq verim!

Eşidim dilinizdən
Qələbənin sorağın!
Öpüm Cıdır düzündə
Azərbaycan bayrağın!

Diz çöküb qarşısında
Qaliblərə baş əyim!
Şəhidlərin ruhuna -
Gözünüz aydın! - deyim.

* * *

Bir ər öldü, bir qadın
Başdaşına sarıldı.

Qadının göz yaşından -
Qəbrin bağıri yarıldı...

* * *

Qarışiq xətlərlə yazılmış yazı,
Qarışiq sözlərlə qarışiq qalıb.
Çapıq yeri deyil alnímdakı iz -
Anadan olandan qırışiq qalıb...

Taleyim özümdən öncə doğulub,
Sevincə, kədərə təşnə gəlmisəm...
Elə nikahım da sözə oxunub,
Atılmış zər kimi "şəş"lə gəlmisəm!

AFƏT

NƏ YERDƏ, NƏ GÖYDƏYƏM

Bəlkə də, dəyməz
bunca göz yaşlarına,
bir ayrı yol da tanımiram.
Güçüm yox unutmağa,
Xatirəndən belə ayrılmağa.
Nə ağlamaq istəyirəm,
nə unutmaq,
Nə ölmək istəyirəm,
nə yaşamaq.
Sən hardasan, bilmirəm.
Mən eləcə qoyub
getdiyin yerdəyəm,
Nə yerdə, nə göydəyəm.

ANAM BƏLƏYƏYDİ

Nə deyim taleyin tərs işlərinə,
Sağım da, solum da sualdıancaq!
Ha görəm ikiqat cavab dilənir,
Əl açan həmişə ələ baxacaq.

Bir vaxt ağ saçımdan asılacaqlar,
Gizlənpaç oynayır mənnən indidən.
Hər an suallara nida dururam,
Ölləm, sual kimi əyilmərəm mən.

Suallar qasırğa, firtına kimi
Elə hey fikirdir atır üstümə.
Fikirlər hörümçək torları kimi
Elə hey sarınır, sarınır mənə.

Qalmışam suallar məngənəsində,
Rahat buraxmayır fikirlər məni.
Anam bələyərdi körpəliyimdə,
İndi də fikirlər bələyir məni.

NAĞIL HƏYAT

Niyə gəlməşdim dünyaya,
Acısından dadmağamı?!
O dünyadan bu dünyaya
Bir simurqun qanadında,
Bir xoş dünya sorağında
Bir ağ günə çıxmağamı?!
Bəlkə, elə ağıdı dünyam,
Bəlkə, elə bəxtəvərəm,
Bəlkə, elə bu dünyadan-
-Gəlmışəm ki-
Ağ günləri yiğam, yiğam.
Sevda dolu, istək dolu,
Məhəbbətdən ürək dolu.
...birdən biri

qismətimə düşə-düşə.
Biri görüb aşiq ola,
Bəndə düşə.

Eh...,
- "bənövşə,
- bəndə düşə,
-sizdən bizə kim düşə.
-ağılı gözəl, ruhu gözəl,
könlü açıq, üzü gülər
Ağ atlı bir cəngavər".
...bir qara qoç atdı məni
bir ağ qoçun belinə.
Bir görsəydin, düşmüs idim

bir quyunun dibinə.
 Quyu dərin, suyu yoxdu
 sərin-sərin.
 Ağ qoçum, aferin sənə,
 Amma yoxdu yenə də
 Nə sevməyə bir adam,
 Nə də simurq,
 gəlib məni götürə.

* * *

Ayaq açdı bu şəhərə
 dəmir ağaclar,
 Çiçəkləri şüşədən
 ətri işıqdan,
 hardasa bir qarağacın
 burnunun ucu göynədi,
 budaqları titrədi əsəbdən.
 Bir alma ağacı bir alça ağacını
 qovmaq istədi yerindən
 Ki, gedib o dəmir ağaçın
 yerində bitsin.
 Nə çinarın, nə palidin ahın
 eşitmədi
 məndən başqa kimsə.
 Ağacların çəkdikləri
 "böyükər"in nə vecinə.
 Dəmir-dəmir ağacların,
 şüşə-şüşə ləçəkləri
 işıq-işıq ətrilə gecənin canına dolur.
 Gecə oksigen çatışmazlığından
 boğulur
 "böyükər"in nə vecinə.
 Heç olmasa zəng vurun 103-ə.

* * *

Bu bahar
 15 yaşında bir qız
 ərə gedir
 acığa.
 Bir oğlan uşağı
 doğmaq arzusuyla.
 Qarabağı onun oğlu
 Azad edəcək deyir.

Mənim uşaqlığımı
 Öldürüblər orda,
 Bu qisası oğlum
 alacaq
 deyir.

Qarabağı təslim edəndə
 Ər seçdiyi oğlanın 15 yaşı
 tamam olmuşdu,
 o qız heç nəyin
 deyil fərqində.
 İndən belə 15 il də gözləyək ki,
 O qızın doğduğu oğlan
 böyüyə.
 İlahi! Kişiliyi xilas elə!

BOŞLUQ

Əsir, küləklər
 əsir,
 sovrullam xəzan kimi.
 Yağır, yağışlar
 yağır,
 Doldura bilmir məni.
 Yarpaq-yarpaq töküldüm,
 Bölündükcə bölündüm
 günlərə illər kimi.
 Bir boşluqdu,
 bir də mən.
 Nə o dolur,
 nə də mən.

O, KİM İDİ?

Ayaqlarım getmir, niyə,
 Bu payızdan geri dönüm.
 Bir də qayıdım bahara,
 Bir də, bir də geri dönüm.

Hər şeyi təzədən
 başlayım.
 Təzədən dil açım,
 yerişim.
 Yerişim başqa dünyaya.
 Yeri-göyü al qırmızı
 Çiçəkləri ağ dünyaya.

Qırmızı paltar geyinim,
 Çiçəyindən çələng hörüm,
 Bəzənim bayram sayağı
 Elə belə geri dönüm.

Tanımasınlar kim idim,
 Dərdim nə, acım nə idi.
 Desinlər bu gələn kim,
 Gedən kimiydi?

◆ H e k a y ə l ə r

Alpay AZƏR

“Rus ki rus”

Sergeylə söhbətimiz həm də “Pəncərə aslanı” Əhməd Şah Məsuda görə tuturdu, - hər ikimiz onun vurğunuyduq. “Düzdü, o, bizim düşmənimiziydi, döyüşlərin birində onu öldürə də bilərdik, amma hörmət edirdik ona, çünki əsl cəngavəriydi”, - bunu təkrar-təkrar deməkdən həzz alındı rus dostum.

Sergeyi Əfqanistan müharibəsinin veterani kimi Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinə imtahansız götürmüştülər. Hündür boylu, enlikürək bu rus həm də adamları nokautluq edən boksçularındanıydı. Qaldığımız yataqxanada özündən altı yaş kiçik, boyca ondan xeyli balaca, arıq tələbə qız Yelenayla bir otaqda qalırdı. Ordan qışqırıq, sindirilan qab-qacaq səsi gələndə, bilirdim ki, müharibə veterani yenə içib açarını itirib. Əvvəl-əvvəl bu davalarda çox vaxt çəlimsiz Yelenanın yekəpər sevgilisinin üstüne qışqırması, Sergeyinsə ondan üzr istəməsi mənə qəribə gəlirdi, məsələyə lap tarixçi kimi yanaşırdım: axı, necə ola bilər, cəmi bir necə il əvvəl dünya tarixində ən böyük imperiyanın (iyirmi iki milyon kvadrat kilometr!!!) Əfqanistan dağlarında vuruşmuş xüsusi təyinatlı döyüşçüyü, lap sevgilisi olsa belə, qızdan üzr istəyir, bununla da öz qüruruna tüpürür. Sonralar qonaq getdiyim rus ailələrində belə şeyləri çox görmüşdüm deyə, çox da təəccübəlmirdim.

Sergey adını unutduğum bir bankda gecə gözətçisi işləyib yaxşı maaş alındı, qırılmış stəkan, nəlbəki, boşqabın yerinə təzəsini almaq problem deyildi onuncun. Bu cütlüyün dalaşib, söyüşüb, ertesi gün axşam yataqxanamızın dəhlizində öpüşmələri isə ayrı bir aləm idi. Bir dəfə sevgilisini doyunca öpəndən sonra bağrına basan üzü cırmaqlı Sergey sanki ürəyimi oxuyurmuş kimi mənə dedi:

- Nə olsun dünən dalaşmışıq? Əsas odur ki, biz bir-birimizi bağışlaya bilirik.

- Düz deyirsən, mənim axmağım (moy duraçok), - altdan ona baxan gözünün altı göyərmiş Yelena dilləndi.

- Görürsən, mən haqlıyam, - mənə baxıb irişən Sergey sevgilisinin saçını siğallamağa başladı.

Gülümsədim. “Rus ki rus”. Bu cütlüyün sevgisi də, etirafı da çox səmimiyyidi.

Mən doxsan dörddə, Qarabağda atəşkəs imzalanandan sonra Sankt-Peterburqa oxumağa getmişdim. Sergey “Niyə əhaliniz ermənilərdən sayca

çox ola-ola, üstəlik, neftiniz ola-ola, müharibəni uduzmusuz?" sualını mənə verəndə deyəmməmişdim ki, sizin dövlət Ermənistana hər cür yardım edib bu müharibədə, fikirləşirdim, təzə gəlmışəm Rusiyaya, mövzu həssasdı, mənə artıq problem-filan lazım deyil. Amma axırda aramız o dərəcədə açıldı ki, Sergeyə Xocalı qırğınlında bunların 366-cı alayıının iştirak etməsini danışası oldum. Diqqətlə mənə qulaq asandan sonra hirsə dedi: "Bu əclafları divara söykəyib güllələyərdim". İnanmadım ona, mənə xoş gəlmək istəyinə yozdum bunu.

Bir dəfə yumruğunu masaya vurub dedi: "Mənə qulaq as, əgər sizdə bir də müharibə başlasa, mən könülli gəlib Qarabağda vuruşacam. Danışmışam sənə, taqım komandırı kimi Əfqanıstanın dağlarında vuruşmuşam, elə biliyəm, Qarabağın dağlarında da sizin orduya xeyrim dəyər". Yenə inanmadım; araq idi onu dedizdirən, amma elə səmimiyydi, adam az qalırdı inansın.

Əsl dost olduğunu sübut eləmişdi. İlliq may günlərinin birində azərbaycanlı dostumla iordanıyalı tanışımızın ad gününü qeyd eləməyə gedirdik. Metroya çathaçatda iki milis bize yaxınlaşdı, onlardan biri sənədlərimizə baxıb əzbərlədikləri sualı verdi: "Üstünüzdə soyuq, odlu silah, narkotik maddələr varmı?". Bunlarla məzələnməkçün əlimdəki tortu qaldırıb gülə-gülə dedim ki, dostumuzun ad gündür, ona hədiyyə olaraq atom bombası aparırıq. Soyuqqanlıqla "Onda bizimlə bölməyə getməli olacaqsınız", - deyən milis ikimizi də zorla "Vilis" maşınının arxasındakı dar qəfəsliyə saldı. Dostumla üz-üzə oturmuşduq, qucağımda tort, dizlərimiz bir-birinə dəyirdi, elə hey məni söyürdü. Üstəlik, az sonra iki bomju (evsiz, işsiz avara həyat sürənlər) onsuz da dar olan qəfəsliyə zorla soxuşturdular. Ayaqüstü, beli bükülmüş halda bize toxunan bu adamlar üfunət iyi verirdi, milis iki-üç cəhddən sonra qəfəsliyin qapısını bağlayanda, dostumla mən burnumuzu tutduq, güclə özümüzü bunlara yumruq-təpik vurmaqdan saxlayırdıq. Milislərsə elə bil acığımıza çöldə aramla siqaret çəkirdilər, - bizi bölməyə aparıb "atom bombası" məsələsini həll etməyə tələsmirdilər. "İndi bu bomjlara pul verəcəm işəsinlər təpənə", - dostum dilləndi. "Əşı, nə biləydim, bu mundar uşağı mundar zarafat qanmir", - dilxor halda dedim. Pəncərədən çölə baxanda, bir də görəm, Sergey milislərlə səhbət edir, sən demə, görübmiş başımıza gələnləri. Arada müharibə veterani vəsiqəsini göstərib, ikicə dəqiqənin içində, rüşvətsiz-filansız, bizi o zülmədən xilas elədi. Axşamsa mənə dedi ki, nə milis, nə də FeEsBe işçiləriyle bir də belə axmaq zarafatlar etmə.

Mənə danışlığı, Əfqanıstanda başına gelmiş dəhşətli hadisəni, yeqin ki, heç vaxt unutmayacam. Sergeyin komandır olduğu əsgərlərdən biri yaxınlıqdakı puştun kəndinə təndir çörəyi almağa gedir. Həmin vaxt kənddə olan mücahidlərin məşhur komandırı Gülbəddin Hikmətyarın bir döyüşcüsü həmin bu rusu tərkislah edib əsir kimi bazalarına aparır. Bazadakı mücahidlərdən biri, çox güman, qohumlarını ruslar öldürdüyüne görə, əsəblərinə güc gələmmir, əsiri güllələyir, meyitini götürüb gizlincə kəndin girəcəyinə atırlar. Bir saat keçir, Sergey görür, döyüşüsü gəlməyib, dörd-beş əsgərlə kəndə, itmiş əsgərini axtarmağa gedir. Qorxu içində olan camaat meyiti Sergeyə təhvıl verir. Özünün danışlığına görə, Sergey elə hirsliyim, qarşısına məqsəd qoyubmuş ki, gözünə şübhəli dəyən istənilən birisini öldürəcək. İlk baxışdan xoşuna gəlməyən mücahidə oxşatdığı saqqallı kişini zorla ailəsindən ayırrılar, anası, arvadı ağlayıb, puştun dilində yalvarırlar ki, evin kişisini öldürməsinlər.

- Amma axırda tətiyi çekdim. Mənə ən pis təsir edən bilirsən nə oldu? Beş, ya altı yaşında olan qızının yalvarişlı baxışları. Atasına yaxınlaşmaq istəyirdi, amma qorxurdu, nəsə demək istəyirdi, amma susurdu. Özünə görə qorxurdu, bəlkə də, elə bilirdi, ağızını açıb nəsə desə, onu da, anasını da güllələyə

bilərəm. Uşaq ağlıyla fikirləşirdi ki, heç olmasa, qoy ailədən tək bir adam ölsün. Amma görürdüm ki, atasını da xilas etmək istəyir. İndi həmin qızın on altı-on yeddi yaşı olar. Sözsüz ki, ərə gedib, uşaqları var, oğlu varsa, çox güman, atasının adını qoyub ona. Amma mən əminəm ki, bu qız nə qədər xoşbəxt olsa da, ömrünün axırına qədər özünü qınayacaq ki, niyə mən atamı o vaxt xilas etmədim. O qızın gözləri yadına düşəndə, az qalıram dəli olam.

- Bir sual verim, amma bilirəm, axmaq səslənəcək. O qızın baxışlarında nifrət çox idi, yoxsa yalvarış?

- Yox, yox, elə məsələ orasındadı ki, nifrət yox, ancaq dəhşətli bir yalvarışvardı o baxışlarda, - elə tərzdə dedi, sanki yaxşı ki, nifrət yox imiş o uşağıñ gözlərində, yoxsa bunun əzabı lap dözülməz olardı. - Təsəvvür et, Alik, mən onun atasını öldürəndə, ağlamadı, elə heykəl kimi yerindəcə dayandı, onun üzünə baxa bilmirdim, amma hiss edirdim ki, o, hələ də mənə baxır.

Dediyyinə görə, öldürdüyü puştunun anasıyla arvadı qiyə çəkib əvvəlcə meyitə təref qaçırlar, sonra bunun üstünə hücum çəkirlər, yanındakı əsgərlər havaya güllə atır və Sergey öz dəstəsiylə kəndi terk edir. Son cümlədən sonra başıyla qabağımdaki araql dolu qədəhi göstərib dedi: "Ölənlərin ruhuna". Qədəhləri toqquşdurub içdik. "Ehh, rus ki rus," - dumanlanan başımda bu cümlə əks-səda verdi. Bu hadisəni eşidəndə, əvvəlcə rusofobluğunutmuşdu: "Alnının ortasına bir yumruq qoyasan", - ağlımdan keçmişdi, sonralar elədiyi etirafa görə bu Əfqanıstan veteranına nifrətim elə bil soyumağa doğru gedirdi.

Bir gün dostum işlədiyi bankda ixtisara düşdü, mənə dedi ki, işsizəm, Alik, eşitsən, ya qəzətdə oxusan ki, hansısa şirkətdə təhlükəsizlik işinə vakansıya var, xəbər et. Yelenayla daha tez-tez dalaşırıldılar, amma elə bil qab-qacaq az qırıldilar, Sergey sərxoş olsa da, anlayırdı ki, nəyisə sindirsalar, təzəsini almaq asan olmayacaq, - kasıbçılıq öz sözünü deyirdi.

Sergeyin kasıb günlərinin birində yaxınlaşış dedim: "Seryoqa, pula ehtiyacın varsa, de, utanma, sən mənim dostumsan". Kövrələn kimi oldu, yox, ayıq idi, məni bağırna basıb dedi: "Alik, sən nə yaxşı insansın. Heç bilmirəm, sənə necə təşəkkürümü bildirim". Aspirant kimi Soros fondundan qrant alırdım, üstəlik, orta məktəbdə "Qədim dünya tarixi"ndən dərs deyib maaş alırdım deyə, pul sarıdan vəziyyətim yaxşıydı. Sergeyə cibimdən çıxardıb iki yüz rubl verəndə, az qala on dəfə təşəkkür elədi, işə düzələndə ilk maaşını alan kimi pulu qaytaracağını dedi. "Yox, yox, Seryoqa, bunu sənə borc kimi vermirəm" - "Onda biz bunu gərək yuyaq. Mən aşağıdakı marketə düşüb gəlirəm", - deyib içki və yemək almaq üçün yerindən götürüldü. Beş-altı addım atmışdı ki, qayıtdı - "Mən bu yaxşılığı heç vaxt unutmayacam" - deyib getdi.

Bu söhbətin üstündən iki ay keçməmiş Sergey "Baltoil" şirkətinin təhlükəsizlik xidmətində iş tapdı, necə deyərlər, tox və rahat həyatı öz axarına düşdü. Hətta fikir verirdim, hərdən axşamlar araqdan vuranda belə, sevgilisiylə dalaşmırıldı, əksinə, otaqdan deyib-gülmək səsləri gəlirdi.

Şənbəydi, axşam otağımdan çıxıb mətbəxə gedirdim, rus dostumu dəhlizdə gördüm. Lül-qənbər sərxoş olsa da, ayaq üstə dayana bilirdi.

- Oo, Alik, bilsən, səni görməyimə necə şadam, - gülümsədi, mənə təref addımladı.

- Mən də şadam, - hiss etdim ki, bu dəfə xoşagelməz söhbət olacaq aramızda.

- Alik, sən çox yaxşı oğlansan, bilirsən bunu?

- Bilirəm, Seryoqa, bilirəm.

- Ona görə də, - əlini cibinə salıb, bir qalaq kağız pul çıxartdı, - gərək bunu...

- Yox, yox, Seryoqa, - əlini zorla pullarla bir yerdə geri qaytardım.

- Sən mənə hörmət edirsin? - rusların içəndən sonra məşhur "Tı menya uvajayeş?" sualını verdi.

- Hörmət edirəm, Seryoqa, əlbəttə, hörmət edirəm.

- Onda sən gərək, - əlini şalvarının cibinə salanda, yenə qolundan tutdum.

- Seryoqa, məni başa düş, hal-hazırda mənim pula ehtiyacım yoxdu.

Ehtiyacım olanda özüm sənə deyəcəm. Bir də biz, axı, onda danışdıq...

- Sən mənim xətrimə dəyirsən, Alik.

Gördüm, xeyri yoxdur, əl çəkməyəcək yaxamdan, dedim:

- Yaxşı, simvolik əlli rubl götürərəm, - əlimi qolundan çəkdirəm.

Kağız pulları çıxarıb içindən bir yüzlük mənə uzatdı. O pulu qaytarıb əlliliyi götürdüüm:

- Bəsimdi, təşəkkür edirəm.

Heç nə demədi, qalan pulları cibinə qoydu.

- Alik, - qəmli gözləriyle mənə baxaraq, - səndən bir xahişim də olacaq.

- Seryoqa, eşidirəm səni. - "Deyirəm də, bir zibil qaynadacaq bu" - fikirləşdim.

- Sənə bir puştun kişini güllələməyi danışmışdım, yadındadı?

- Yadımdadı.

- Axı, sənə demişdim, bunu ömrümün sonuna kimi özümə bağışlamaya-cam.

- Bu hadisə olub keçib, indi sən nə edə bilərsən ki?

- Alik, sən mənə bir yumruq vurmalısan.

- Nə? Yumruq?

- Yox, yox! - şəhadət barmağını gözümün qarşısında tərpətdi, - Bilirəm, fikirləşirsin ki, mən çox içmişəm. Mən sərxoş deyiləm, ağlım başımdadı, ancaq sən mənim dostumsansa, gərək dediyimi edəsən!

Əmr tonunda danışmağı, düzü, xoşuma gəlmədi, bir az da qorxan kimi oldum, elə bildim dediyini eləməsəm, özü mənə birini ilişdirəcək, yumruğu tutsaydı, yəqin ki, iki metr o tərəfə uçardım. Ehtiyatçın bir addım geri çəkilib sakitcə dedim:

- Qulaq as mənə, Seryoqa, bəlkə, gedib yatasan?

- Sən qorxma, fikirləşmə ki, mən də səni vuracam, ya özümə gələndə, səninlə haqq-hesab çəkəcəm. Mən o əfqanı öldürdüyüümə görə əzab çəkirəm və hesab edirəm ki, ömrüm boyu döyülməliyəm, təhqir olunmaliyam, başa düşürsən?! O əfqanın qızı yuxuma girir tez-tez, yenə susur, heç nə demir! Axı, o böyüküb, gəlib, əslində, məni öldürməliydi! Sən mənə yumruq vursan, o qız bir də yuxuma girməz.

- Dedim sənə, mən səni vurmayaçam! Yaxşısı budu gedib yatasan.

- Vur deyirəm sənə! Mən sərxoş deyiləm, başa düşürsən, ay sənin ananı!

Bu dəfə dözəmmədim, Sergeyin burnuna ortabab zərbələ bir yumruq vurdum. Yox, söyüşə görə vurmazdım onu, üç iliydi Rusiyadaydım, bilirdim ki, ruslarda, bir növ, sözərəsi işlənən ana söyüşü bizdəki kimi söyüş sayılmır. Vurandan sonra fikirləşdim ki, məsələ tək bunun sərxoş olmağında deyil, deyəsən, Sergey ayıq olanda belə, əfqanı öldürdüyüünə görə, o vaxt ona qorxa-qorxa baxan, yuxusuna girən qiza görə doğrudan da illərdi əzab çəkirmiş.

- Bu başqa məsələ, - köynəyinin qoluyla burnunun qanını silən dostum, nəhayət, rahat oldu və mən mübahisəmizin bu cür qəribə-əcaib sonluqla bitməsinə sevindim.

Bir anlıq mənə elə gəldi ki, o əfqan qızı bir müddət Sergeyin yuxusuna girməyəcək. Elə bu vaxt Yelena dəhlizin o biri başında göründü, əlində iki dolu zənbil mağazadan gəlirdi. Sergey sevgilisini görcək: "Oo, Lena, gəldin?"

- deyib ona tərəf getdi. "Uy daa, indi bu qızə necə başa salım ki, sənin bu axmaq Seryoqanın tutması tutmuşdu, bayaqdan vicdan əzabı çəkirdi, beynimi xarab eliyib əl çəkmirdi ki, mənə yumruq vur. Neçə dəfə dedim get yat, öz dediyindən əl çəkmədi, axırda qışqırıb anamı söyüd, nəticəsi də budu".

Sergeyin burnundan axıb dodaqlarını qırmızı rəngə boyayan qanı görəndə, Yelena əlindəki iki zənbili yerə buraxdı, ona yaxınlaşış kafel döşəməyə səpələnən kartof, soğanı zənbilə yiğmaq istəyən sevgilisinə tərs bir sillə vurdu. "Soqlasen" (Raziyam), - arsız Sergey dişlərini ağartdı, dalınca ikinci sillə gəldi, "Snova soqlasen" (Yenə raziyam). Elə bildim, yaxınlaşış üçüncüsünü də mənə iləşdirəcək, Yelenaya yönələn baxışlarımla, bir növ, dedim ki, əsas günah məndə deyil, amma gerek məni bağışlayasan. Kartof-soğanı zənbilə yiğib ayağa duran Sergey bizim bir-birimizə baxdığınızı görüb sevgilisinə dedi:

- Onun heç bir günahı yoxdu, Lena, gedək evə.

- Bilirəm. Bilirəm ki, günahancaq səndədir. Axmaq! - mənə tərəf çönüb son dərəcə müləyim və kinayəsiz, - Alik, siz heç narahat olmayın, əminəm ki, bu işdə sizin heç bir günahınız yoxdu. Ona görə də qətiyyən narahat olmayın.

- Başa düşdüm, - gülümsədim.

Başıyla sevgilisine işaret edib "Mən bununla neyniyim?" mənasında ciyinlərini çəkdi...

Az sonra əlimdə çaydan mətbəxə tərəf gedəndə, otaqlarından Sergeyin gitarada aşağı bas səslə Əfqanistan müharibəsi haqqında mahni çalıb-oxuduğunu eşitdim. Dayandım. Nəqarətdə Lena da ona qoşulurdu. Başımı yelləyib, "urus ki urus" deyib, mətbəxə tərəf getdim.

Alçağın yekəsi

Universitetin coğrafiya fakültəsində dərs deyən Rəşad müəllim televizordan keçmiş tələbəsinin strateji inkişaf və sənaye nazirinin müavini təyin olunması xəbərini eşidəndə, yerində qurcuxdu, sonra mexaniki fikirləşdi: "Bu günlərdə... yox, gələn həftə". Sonda işsiz qalan oğluna görə tələbəsinin qəbuluna bir ay sonra getməyə qərar verdi. Lap axırda mətbəxdəki arvadını səslədi: "Tez bura gel!" və məsələni ona danişdi. Arvadı isə dedi ki, a kişi, gələn ay nədi, bir-iki həftənin içində qohum-tanışları tökülməcək yanına, sən gedəndə də, başından eliyib deyəcək, məllim, boş yerimiz yoxdu, ona görə çox uzatma, uzağı bir həftəyə cum onun yanına.

"Arvada qulaq as, amma öz bildiyini ele" atalar sözünü sevən Rəşad müəllim o cür də elədi, - bir ay sonra nazir müavininin qəbul otağına zəng edib özünü təqdim edəndən sonra Orxan müəllimin qəbuluna düşmək istədiyini dedi. Katibə dedi ki, Orxan müəllim xaricdə səfərdədi, üç gündən sonra gələcək. Müəllimə nədənsə elə gəldi, katibə onu başından edir, yene də ümidiyi itirmədi. Üç gün sonra zəng edəndə katibə bu dəfə: "Sabah əlaqə saxlayın", - dedi. Nəhayət, sabahı müəllim xoş xəbər eşitdi: birisi gün səhər saat on bire görüş təyin olundu.

On birə on beş dəqiqə qalmış geyimli-keçimli qəbul otağında oturub, dizlərinin üstündə qara portfel səbrlə gözləyirdi. On ikiyə on dəqiqə işləmiş qorxa-qorxa katibədən soruşdu:

- Xanım, bağışlıyın, belə başa düşdüm ki, Orxan məllimin yanında adam var?

- Hə, bir nəfər var, çıxsın, siz keçərsiz.

Elə bu vaxt daxili telefonun zəngi çalındı. Qız dəstəyi götürdü:

- Aha, burdadı. Oldu, deyərəm indi, - dəstəyi yerinə qoydu. - Buyurun, məllim, keçin.

- Dediniz yanında adam var, bəs, - barmağıyla kabinetini göstərdi.

- Özü dedi, gəlsin, - katibə də təəccübə çiyinlərini çekdi.

Rəşad müəllim cəld ayağa durub portfeli stulun içində qoydu, pencəyinin etəyini aşağı dardı, əliylə saçına əl gəzdirdi, portfelini götürüb kabinetə tərəf addımladı. Geniş, işiqlı, parıldayan parketli otağa girən kimi, uzun, yekə masanı, stulları, kökləlib xeyli dəyişmiş keçmiş tələbəsini, onun yanında əyləşmiş başqa bir bazburdu vəzifeli cavan adamı görəndə vahimə basdı onu, bilmədi, tələbəsinin yanında sizlə, yoxsa sənlə danışın. Tez də cavab tapdı, imkan daxilində hər iki şəxs əvəzliyindən qaçmaq lazımdı.

- Oo, Rəşad məllim, bizim nazirliyə xoş gəlmisiz, - nazir müavini ayağa qalxdı, müəlliminə tərəf addımladı. Yanındaki da ayağa qalxdı. Müəllim hər ikisinə əl verdi. Tələbəsinin əl işarəsiyle yanındaki adamlı üzbüüz oturdu.

- Deməli, Fazıl, - nazir müavini qonağa üzünü tutaraq. - Rəşad məllim o vaxt iqtisadi coğrafiya fənnindən dərs deyib mənə. Tək mənim yox, qrupumuzun ən sevimli müəllimlərimdən biri olub.

- Çox gözəl, müəllimlərə böyük hörmətimiz var, - Fazıl dodaqucu gülümşədi.

- Təşəkkür edirəm, - Rəşad müəllim başını tərpətdi.

- Rəşad müəllim, Fazıl mənim yaxın dostumdu, - nəhayət, onları tanış etdi.

- Daxili İşlər Nazirliyində şöbə müdürüdi. Fazıl, bəlkə, qəribə səslənəcək, Rəşad məllim bize həm aqsaaqqal olub, həm də dəst, - keçmiş tələbənin ürəyi doluydu, elə bil illər gözləmişdi ki, ürəyini boşaltsın.

Müəllim yənə gördü vəziyyət gərgindir, fikirləşdi ki, yənə "təşəkkür edirem" desə, süni alınar, amma sonda çıxış yolu tapdı, "Vallah, məni lap utandırdın(iz)in" yerinə bunu dedi:

- Vallah, mən lap utanıram.

- Allah eləməsin, ay məllim, o nə sözdü? Bu həyatda o qədər utanışı adam var, siz niyə utanırsınız?

"İndi bu, mənə sizlə müraciət edir. "Sən"lə danışsam, yaxşı çıxmaz. Yenə yanında adam olmasayıdı, sən demək olardı". Əslində, məsələ yenə də onun xoflanmağındaydı, dosent bu kabinetdə özündən yaşça kiçik olan iki vəzifəli adamın yanında çox sixilirdi.

- Rəşad məllim, bir şey soruşum, bizə o vaxt dərs deyən müəllimlər varıydı, Zahid müəllim, Zəhra müəllimə, onlar necədi?

- Zahid müəllim keçən il rəhmətə getdi.

- Nə danışırsız? - guya Zahid müəllimin rəhmətə getməsindən pis oldu. - İnanırsız, xəbərim olmayıb. Bilsəydim, gedərdim hüzr yerinə.

O birilərin sıfətində yaranan ifadədən hiss olundu ki, Orxan bilsəydi belə, hüzrə gedən deyildi, sadəcə, bu xəbərə necəse reaksiya vermək lazımiydi. Əslində, Zahidin bir il qabaq rəhmətə getməsi mövzusu Rəşad müəllimə sərf edirdi, "sən" deməkdən uzaqlaşırıldılar.

- Bəs nədən rəhmətə getdi? - nazir müavini soruşdu.

- Ağciyər xərçəngi, - Rəşad müəllim həvəslə cavab verdi.

- Hə, yadına gəlir, rəhmətlik çox siqaret çekirdi.

- Siqaretdən heç kim xeyir görmüyüb, - Rəşad müəllim birdən dayandı, keçmiş tələbəsinin siqaret çəkməyi yadına düşdüyündən. - O vaxt elə bil ss...

- az qaldı desin, "sən siqaret çekirdin," - özünü saxladı, cümləni bitirməmiş sağ əlinin iki barmağını ağızının yaxınlığında birləşdirərək, siqaret çəkmək

işarəsi göstərdi və dalınca “tərgitdin?” sözünü deyəndə, sual “Ss, tərgitdin?” kimi səsləndi deyə, bu, qıraqdan qəribə göründü.

- Dördüncü kursda atdım, - müavini çəşqin halda cavab verdi.

- Lap yaxşı, vallah, halaldı.

- Məllim, bir şey soruşum sizdən? Bizim qrupu, yəqin, xatırlayırsız, razılaşırsız ki, güclü qrupuyduq?

- Düzdü, güclü qrupuydu, - sondakı “z” hərfini yeyən müəllim başını tərpətdi.

- Bura bax, - Fazıl nazir müavininə dedi. - Sən neçənci illerdə universitetdə oxumusən?

Bununla da elə bil zərbə vurdular Rəşad müəllimə, qeyri-ixtiyari fikirləşdi ki, ey dadi-bidad, oğlu yerində olan birisi qədər də cəsarətin yoxdu, bu “sən” deyir, mən də qalmışam belə.

- Səysən iki səysən yeddinci illerdə, - deyib nazir müavini müəlliminə tərəf çöndü: - Məllim, səmimi deyin, müqayisədə bizim vaxtin tələbələri yaxşı oxuyurdu, yoxsa indikilər?

Rəşad müəllim “müqayisə” sözünü eşidəndə təşvişə düşdü, bildi ki, cavabında onu izləyən “sən” ya “siz”dən istifadə etməmək çox çətin olacaq.

- Belə deyim də, mənim əziz tələbəm. Hər dövrə oxuyan tələbə də olur, oxumayan da. Amma onu deyim ki, sizlərin oxuduğu illerdə tələbələr elə bil daha çox elmə meylliydilər, elmə xüsusi bir sevgi varıydı onda.

Öz məharətinə məttəl qaldı. “Necə tapdım e. Sizlərin oxuduğu illerdə. Nə sən, nə də siz”. Bu vaxt Fazıl qəfil ayağa durdu.

- İcazənlə mən yavaş-yavaş gedim, - nazir müavininə müəllim də ayağa durdu. Rəşad müəllimə yaxınlaşan Fazıl əlini uzadıb dedi:

- Çox şad oldum tanış olmağıma. Necə deyərlər, bu cür pedaqoqlarımız çox olsun.

- Təşəkkür edirəm, Fazıl müəllim. Qoy sssizlər kimi cavan kadrlar çox olsun, dövlətimiz də inkişaf etsin.

Bu dəfə də “sssizlər”lə vəziyyətdən çıxdı. Sifətində “Axı, sən bize dərs deyəndə kəkələmirdin?” suali əmələ gələn nazir müavini dostunu qapıyanın ötürüb qayıtdı, öz yerində oturdu və Rəşad müəllim bir növ ehtiyatı əldə saxlamaq üçün qərara gəldi ki, təkbətək qalmalarına baxmayaraq, yenə də ikinci şəxs əvəzliliklərindən qaçmaq lazımdır.

- Hə, məllim, deyirsiz, hər şey qaydasındadır?

- Hə, şükür qaydasındadır.

- Təmiz yadımdan çıxmışdı, gəlin, bir çay içək, - telefonun dəstəyini götürdü.

- Yox, nə əziyyətdi.

- Əziyyət nədi, borcumuzu, məllim. Məlahət, bize çay getir.

- Oğlum, burda nazirlikdə iş çətin olmur ki? - özünə də o dəqiqə elə gəldi, “oğlum” da “sizlər” kimi uğurlu tapıntıdır, yeri gələndə, bundan yenə istifadə etmək olar.

- Olanda olur. Adətən, səhər saat doqquzdan axşam doqquza qədər burda oluram. Amma iş çox olanda, ya cənab nazir vacib bir iş tapşıranda, elə olur, ona-on birecən burda otururam. Sizdə necə, dərslər çox olur?

- Məndə həmişə tam dərs yükü olub, öyrəşmişəm buna. Belə, oğlum. Vaxt almırımsa, gelişimin məqsədini deyim?

- Yox, məllim, o nə sözdü, buyurun.

- Deməli, mənim oğlum üç il əvvəl BDU-nun tarixini qurtarıb, arada bir turist şirkətində işlədi, sonra nəyse alınmadı, çıxdı ordan, başqa bir şirkətdə yarım il işlədi. Orda da ixtisara düşdü, indi işsiz evdə oturub. Düzünü deyim, özünün həvəsi əvvəldən dövlət qulluğu olub, amma dediyim kimi, nəyse alınmadı.

- Bir şey soruşum, əvvəllər dövlət qulluğuna imtahan veribmi oğlunuz?

- Hə, onu deyəcəkdir elə, verib imtahan, amma bu zəhrimər ingilis dilində həmişə ilışır, - özü də hiss etdi ki, beynəlxalq dillə bağlı "zəhrimər" sözünü işlətmeyin yeri yoxuydu. - Ona görə narahat elədim, dedim, bəlkə, oğluma bu nazirlikdə iş olar. Amma elə bir iş ki, ingilis dilini bilmək vacib olmasın.

Bu vaxt Məlahət çayları gətirdi. Stəkanı qabağına qoyan nazir müavini dilləndi.

- Məllim, siz belə eləyin, - kağızı götürüb imeylini yazdı, müəlliminə uzatdı.

- Hər-halda oğlunuz kompyuterdə işləməyi bacarar, yəqin?

- Hə, hə, kompyuteri əla bilir.

- Lap yaxşı. Yazdığını imeylə sivisini göndərsin, sizin oğlunuz olduğunu imeylin tekst yerində yazsın, mən onu kadrlar şöbəsinin müdürüne...

- Mən hazırlıqlı gəlmışəm, - deyib müəllim sevincək portfelini açıb içindən bir vərəq çıxartdı. Bu da onun sivisi.

- Lap yaxşı, - Orxan CV-yə baxdı. - Aha.. BDU... Amma siz yenə oğlunuza deyin, mənə bunu elektron formatda yollasın.

- Oldu, deyərəm. Vaxt almıyorum, gedim mən, - müəllim ayağa durdu.

- Çayınızı içərdiz də.

Çay içə-icə bir az ordan-burdan söhbət elədilər, sonra Orxan ayağa durub müəllimini qapiya qədər ötürdü, mehribanlıqla sağıllaşdırılar.

Nazirlikdən çıxan Rəşad müəllim sevinirdi, keçmiş tələbəsi onu həm xoş qarşılımasıdı, həm də oğluna işlə bağlı ümidi vermişdi. Sevincini evdə arvadıyla bölüşdü, oğluna məsələni dedi. Oğlu da tez yarım səhifəlik CV-sini nazir müavininin imeylinə yolladı.

Səherisi yadına düşdü ki, keçmiş tələbəsi konkret demədi nə vaxt əlaqə saxlayacaqlar. "Nəysə, səbr edib bir ay da gözləyək" Sonra keçmiş tələbəsinin ona vizit kartını vermədiyini xatırladı. "Bəlkə, istəməyib mobil nömrəsini versin", hərcənd bilirdi, adətən, bu cür yüksək vəzifə tutanların vizit kartlarında mobil telefon nömrəsi yox, katibə, ya köməkçilərinin nömrəsi olur. Lazım bildikləri adamlarçünsə qələmlə mobil nömrələrini həmin karta yazırlar. "Əşti əsas odu ki, oğluma iş versin. Vizitka verdi-vermədi, bunlar boş şəylerdi"

Görüşdən iki həftə sonra mühazirələrdə, fasilələrdə keçmiş tələbəsinin hələ də zəng eləməməsi yadına düşündü, deyinirdi öz-özünə: "Nə oldu e buna, niyə zəng eliyib bir şey demir?". Evdə də arvadı və oğlu mismiriğini sallamağa başlamışdı. "Tələbəndən bir xəbər çıxmadı?" - arvadıydı. Atasının "A bala, arada imeylinə gir, bəlkə, ora yazıblar", - sözlərinə "Ay ata, imeylimə gündə on dəfə girirəm. Heç kim heç nə yazmayıb," - hirsli reaksiya vermişdi oğlu.

Rəşad müəllim arada yadına salmağa çalışırdı, bəlkə, o vaxtlar imtahanda keçmiş tələbəsinə aşağı qiymət veribmiş, aralarında hansısa xoşagelməz söhbət olubmuş deyə, görüşdə üzdə mehribanlıqlı göstərsə də, əslində, bu cür cavabı uzadıb onu intizada qoymaqla heyfini çıxır.

Bir müddət sonra nazirliyin saytından ümumi nömrəni tapıb nazir müavininin qəbul otağını öyrəndi, oranı yiğdi, "alo" deyən katibəyə özünü təqdim elədi. İki həftə əvvəl "Orxan müəllimin" qəbulunda olduğunu xatırlatdı, lap axırda xahiş etdi ki, zəhmət olmasa, Orxan müəllimə deyərdiz, o məsələyle bağlı bir cavab desin. Katibə "Narahat olmayın, qatdıraram" dedi. Rəşad müəllim əmin oldu ki, gələn həfte tələbəsi onunla əlaqə saxlayacaq. Tez də mobil nömrəsini qızı qeyd elətdirdi ki, xəbər çıxsa, o nömrəyə zəng etsinlər.

Üçüncü həftənin ikinci günündən başlayaraq, narahatçılığı daha da gücləndi, bir tərəfdən də oğluyla arvadının deyinmələri onu bezdirmişdi:

işsizdi deyə, evləndirəmmirik, oğul nəvəsi istəyirəm (ərə getmiş qızından nəvə görmüşdülər) və s. Üçüncü həftənin dördüncü günü yenə katibəyə zəng edib Orxan müəllimin qəbulunda olmağını, bir həftə əvvəl zəng etdiyini xatırlatdı, axırdı soruşdu ki, siz müəllimlə danışa bildinizmi. Katibə xanım qurucu tonda xahişi çatdırlığını, bu məsələylə bağlı onunla əlaqə saxlayacaqlarını dedi. Katibənin quru tonu Rəşad müəllimin xoşuna gəlmədi, üstəlik, oğlunun iş məsələsinə görə ilk dəfə içində bir ümidsizlik yarandı. Telefonun dəstəyini yerinə qoymamış dedi: "Məlahət xanım, bir də yadına salın, deyin, Rəşad məllim cavab gözləyir". Bir az ərkyana deyilən bu sözlər, əsas da, adının çəkilməyi katibənin (bir növ "sən məni tanıyırsan ki, adımı çəkirsən?" mənasında) xoşuna gəlmədi, heç nə demədən dəstəyi yerinə qoydu. "Pah, bu da özünü adam sayır", - əsəbiləşən Rəşad müəllim həyata nifrət etdi. "Tipik Azərbaycan məmərudu, gülə-gülə söz verir, amma əməl eləmir. Çaynan, konfetnən başımı aldatdı alçaq". Sonra özünü söydü: "Alçağın yekəsi elə özünsən, yüz cür oyun qurdun, cürətin çatmadı tələbənlə sənədə danışasan. Nə olsun nazir müavinidi, adam da heç tələbəsindən çəkinər".

İki saatdan sonra evdə çay içə-icə məsələni təfsilatıyla oğluna və arvadına danışdı, yəni, elə bilməyin, o məsələyle maraqlanmırıam, hər həftə zəng edirəm, amma neyniyim, cavab yoxdu. Arvadı bu dəfə ərinə dəstək oldu: "Hə, düz eliyirsən, ay kişi. Üstünə düş bu işin, əl çəkmə o tələbəndən. Kömək eləsə, elə o eliyər".

Ertəsi gün fikirli-fikirli işdən qayıdanda, bir BMV onun yanında dayandı.

- Rəşad müəllim, necəsiz?
- Tanımadım, a bala, - donuq nəzərlərlə kök oğlana baxdı.
- Tələbəniz olmuşam, Samir. Üç yüz altıncı qrup.
- Hə, hə yadına düşdü, - yalandan dedi, sadəcə, bahalı maşını görüb fikirləşdi, bəlkə, bu da dövlət işində yaxşı vəzifə tutur.

Qısaçı, keçmiş tələbəsi Rəşad müəllimi zorla maşınınə oturdu: "Məllim, hara desəniz aparacam". Söhbət vaxtı məlum oldu ki, bu tələbəsi tikinti şirkətinin prezidentidir, üstəlik, o vaxt Orxanla eyni potokda oxuyub. Rəşad müəllim oğluyla bağlı onun qəbulundan olduğunu qısaca danışdı, soruşdu ki, səndə (Samir yüksək dövlət vəzifəsi tutmurdu deyə, "sən", "siz" məsələsində tərəddüb etmədi) onun mobil nömrəsi olmaz. Samir bunları dedi: "O, adam deyil, məllim. Adam olsayıdı, gərək özü vizitkasını verəydi, üstəlik, götürüb mobilnisinin nömrəsini yazardı. Siz də məni bağışlayın, o, yaralı barmağa şey eliyən deyil, ona görə ümidiñizi kəsin o gədədən". Aydın oldu ki, Samirin da nazir müavinə işi düşübmüş, amma onu heç qəbul etməyib, katibəsi yüz cür bəhanə gətirib qəbula yazmayıb. Samir onu da dedi ki, heyif, indi bizdə oğlunuza uyğun iş yoxdu, ayrılanə yaxın mobil telefonu yazılmış biznes kartını müəlliminə verdi.

Axşam anası oğlunu danlayırdı: "Nə yapışmisan dövlət işindən, görürsən, camaat tikinti şirkətinin prezidenti işləyir, qoy bir-iki ay keçsin, atan həmin o Samirə zəng eləsin, bəlkə, sənə uyğun iş olar". Oğlu yenə öz dediyindən əl çəkmirdi: "Mənimki dövlət işidi, o nazirlikdə işə düzəlim, iki-üç ilin içində karyera eləməsem, atanın oğl..", atasının sərt baxışını görüb "adımı dəyişdirərəm" əlavə elədi. Atası sonra dedi ki, a bala, anan düz deyir, bəlkə, fikrini dəyişəsen, camaat şirkətlərde daha çox pul qazanır, nəinki dövlət işində, oğlu yenə öz dediyindən çəkmədi.

Nazir müaviniylə görüşdən bir aydan çox vaxt keçmişdi. Rəşad müəllimin tələbəsinə olan nifrətinin həddi-hüdudu yoxuydu, ondan necəsə qisas almaq istəyirdi. Ən azından, zəng edib "Müəllim, təəssüf ki, oğlunuza uyğun bir iş yoxdu" sözlərini eşidəndən sonra "Bəs sən, axı, söz vermişdin, demişdin

mütləq iş olacaq”, “Mən sənə çox ümid edirdim, başa düşürsən, çox ümid edirdim” kimi cümlələrlə ürəyindən tikan çıxartmaq istəyirdi “sən”ləri deməklə.

“Bakcel”in gizli nömrəsindən qəbul şöbəsinə zəng elədi, dəstəyi həmin katibə götürdü.

- Buyurun, eşidirəm.
- Orxan yerindədir? - səsini dəyişmişdi.
- Orxan yox, Orxan müəllim.
- Ay Məlahət, ay qadan alım, məllim o deyil e, məllim mənəm.
- Siz kimsiz?! Bu nə danışıqdı? - katibə həyəcanla soruşdu.
- Mən Orxanın qohumuyam, özü də çox yaxın qohumu.
- Bəs onda, - katibə çəşən kimi oldu, - niyə onda özünüzü təqdim eləmirsiz?

- Cavid müəllimdi danışan, - bu dəfə lap ötkəm səslə dedi.

Tez də qırmızı düyməni basıb öz-özünə dedi: “Həə, adamı belə dolayallar e”. İki gün sonra dərsdən çıxıb metroya tərəf gedəndə, mobil telefonuna zəng gəldi. Nazir müavinin katibəsiydi.

- Rəşad müəllimdi?
- Bəli, xanım, buyurun, - səs çox tanış gəldi.
- Size Strateji İnkışaf və Sənaye nazirliyindən, Orxan müəllimin qəbul otağından zəng edirlər. Siz indi Orxan müəllimlə danışa bilərsiz?

- Hə, hə, qızım, danışa bilərəm, - o dəqiqə də ürəyi düşdü. “Paho, zibilə düşdüm, o gün gizli nömrədən zəng eləsəm də, bılıblər kimiymiş zəng edən. Yəqin, emvededə işləyən dostu kömək edib nömrəmi tapmaqda”.

Yenə Motsartin “Türk Marşı” eşidildi və nazir müavini danışmağa başladı:

- Salam Rəşad müəllim, nətərsiz? Nə var, nə yox?

“Yox, səsi şəndi”

- Yaxşıyam, siz necəsiz? - artıq bu dəfə “siz”dən qaçmaq mümkün olmadı, eyni zamanda elə bil üstündən ağır yük götürüldü.

- Şükür, yaxşıyam. Məllim, size bir xoş xəbərim var. Oğlunuza bizdə ümumi şöbədə bir iş tapmışam.

- Ayy, nə yaxşı, əla xəbərdi ki.

- Deməli, sabah saat on ikidə şəxsiyyət vəsiqəsiyinən gəlsin yanına, aşağıdan deyəcəm buraxsınlar. Aparıb şöbə müdürüylə tanış edərəm, birigündən başlayar işləməyə.

- Vallah, təşəkkürümüz həddi-hüdudu yoxdu.

- Müəllim, siz Allah bağışlayın, bu arada işlər çoxuydu deyə, bir az gec zəng elədim size.

- Yox, o nə sözdü. Əsas odu ki, iş düzəlib. İş düzələcəksə, lap bir il də gözləmək olar. Təşəkkür edirəm, bu gün çox sevindim, çox...

Axşamsa oğluna məsləhətlər verirdi:

- Qara kostyumunu geyinərsən, aq köynək qara qalstuk da öz yerində. Özünü inamlı apar, ürəkli ol, amma eyni zamanda etika çərçivəsində. Yəni, birdən çəşib sənlə danışarsan ha, ancaq sizlə.

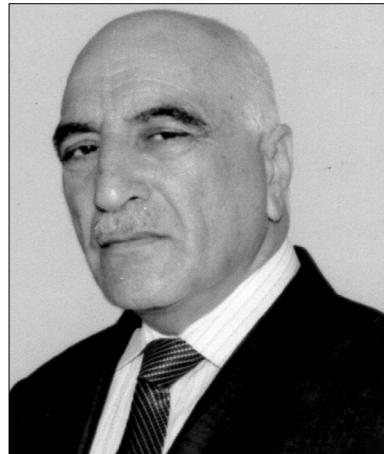
- Ay ata, aq eləmə də, o qədər də tupoy deyiləm, axı. Yaxşı, sən özün onunla necə danışırsan? Sənlə, yoxsa sizlə?

- Mən? Mən, əlbəttə, sənlə, - özündən razı halda dedi. - O, mənim tələbəmdi. Mənə olar, səninsə müdüründü. Fərqi başa düşdün?

Fərəc FƏRƏCOV

TUT AĞACI

Səməd kişini çoxları məzəmmət eləyirdi:

- Sən də, ay rəhmətliyin oğlu, əlinin qabarı, alnının təri ilə qazandıqlarını niyə uşaqlarının yolunda kül edirsən. Guya oxuyub dirəyini qızıldan edəcəklər. Bir özünə bax, ev-eşiyinə fikir ver. Damin başına sallanır ee... Əyin-başın da elə bil Nuh əyyamından qalib. Ömür bir kərə verilir insana. Yazıqsan axı...

Qulaqlarını tez-tez dalayan bu kimi sözləre artıq adətkarda olmuşdu Səməd kişi. Deyilənlərin müqabilində o da kimisine öz düşündüyü tərzdə cavab verər, kimisinin sözlərini cavabsız buraxar, bəzən də hövəsələsini basa bilməyib bozarardi. Lakin hər dəfə məktəbdən, təhsildən söhbət gedəndə qeyri-ixtiyari yeniyetməlik çağıları yadına düşürdü.

... O vaxtlar geyim-keçimdə çoxlarından geri qalsa da, təhsildə birinci idi. İllah da dəqiq elmlər sahəsində ona çatan olmazdı. Tanıyb bilənlər Səmədə gələcəyin şöhrətli riyaziyyatçısı kimi baxırdılar. Onun da elə ən böyük arzusu ali məktəbə girmək və riyaziyyat sahəsində alım olmaqdı. Orta təhsilini başa vuran kimi sənədlərini instituta verdi və qəbul imtahanlarından alnı açıq, üzü aq çıxdı. Birinci kursun imtahanlarını hələ qurtarmamışdı ki, müdhiş bir xəber ölkəni sarsıtdı: Müharibə!

O da cəbhəyə getdi. Vuruşdu, kişi kimi vuruşdu. Orden və medallara da layiq görüldü. Qələbəni Berlində qarşılıdı... Səməd müharibədən dönəndə artıq atası vəfat etmişdi. Böyük qardaşından "qara kağız" gəlmışdı. Anası isə xəstələnib yatağa düşmüdü. Bütün bunlar onun təhsilini davam etdirmək istəyini bütünsüzlük etdirdi. Kənddəki kolxoza da çalışqan insanlar gərekdi. O burada əvvəl sıravi kalxozçu kimi çalışır, sonra briqadir olur. Bir az da keçir kənd sovetinin sədrliyinə irəli çəkilir. Riyaziyyatçı olmaq arzusu getdikcə qəlbində daimi nisgilə çevrilir. Və hər dəfə də bu yaralı yerinə toxunanda müharibəni lənətləyir. Nə edə bilərdi ki! Ürəyi üzücü fikir-xeyaldan qabar atsa da, qisməti ilə "dil tapmaq" zorunda qalır.

Səməd kişi oğul-uşaq sarıdan dövlətli idi. Ömür-gün yoldaşı Sədaqətə "Qəhrəman ana" adı vermişdilər. Ailədə yeddi oğlan, dörd qız övladı böyüdürdü; hamısı da çalışqan, tərbiyeli. Ata-ana sözündən çıxmazdır. Məktəbdə də, kənd içində də Səməd kişinin uşaqlarını başqalarına nümunə göstərərdilər.

Özü də kənddə iki kişidən biri sayılırdı. Xeyir-şərdə daim yuxarı başa çəkirdilər onu. Saçı-saqqalı ağarsa da, əvvəlki həvəsle işləyirdi; həm ictimai təsərrüfatda, həm şəxsi təsərrüfatında. Sədaqət xala da uzun illərdi fermada sağıcı işləmişdi. O da əri kimi uşaqlarının hamısını ali təhsilli görmək arzusu ilə yaşayırırdı. Sağıcı qız-gəlinə deyirdi:

- Lazım gəlsə bundan da artıq işləyərik: üzüm bağı dabecərəlik, barama qurdı da bəsləyərik... Təki uşaqlarımız şəhərdə korluq çəkməsinlər.

Neçə il əvvəl ailənin ilk övladı Tahirin: - Ata, mən universitetin riyaziyyat fakültəsinə daxil olmaq istəyirəm - deməsi Səməd kişiyə olub-keçənləri bir daha xatırlatdı və qəlbində kök salmış nisgilə sanki bir dünya sevinc qarışdı və o anda qeyri-ixtiyari:

- Lap üreyimdən xəbər verdin, ay oğul. Düzü gözləyirdim bunu - dedi.

O ili Tahir riyaziyyat fakültəsinə qəbul olundu, Səməd kişi də bu şərəflə həyətinin yuxarıbaşındaxeyir-bərəkət, bolluq rəmzi tut ağacı əkdi.

...İller bir-birini əvəz etdi. Səməd kişinin o biri övladları Sərdar da, Elşad da, Sevinc də, İbrahim də... bir-birinin ardınca ali məktəblərə qəbul olundular. Kimi mühəndisliyi, kimi müəllimliyi, kimi memarlığı seçdi. Sonbeşik Güldanə orta məktəbi bitirib tibb institutuna girəndə böyük bacı və qardaşlarının çoxu artıq təhsillərini başa vurub hərə ixtisası üzrə işləyirdi. Ailə qurmuş, ev-eşik sahibi olmuşdular. Tahir bir neçə il idi ki, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi-alimlik dərəcəsi almışdı. Sərdar zavodlardan birində baş mühəndis idi. Elşad layihə institutunda şöbə müdürüyi vəzifəsinə qədər yüksəlmüşdi.

İndi kənddə tez-tez deyirdilər: - Səməd kişinin uşaqları elm, mərifət sahibidilər. Hamısı öz başları ilə oxuyub... Halal olsun bu ailəyə.

* * *

Səməd kişi artıq xeyli vaxtdı ki, yataqdaydı; ağır soyuqlamışdı. Həyat yoldaşından başqa yanında kimsə yoxuydu. Otağa darıxdırıcı bir sükut hakim kəsilmişdi. O, sanki birinci dəfə görürən kimi evin köhnəmiş, ucuq-sökük divarlarına, az qala başlarına tökülcək tavanına, torpaq döşəməsini ürek ağrısı ilə baxırdı. Qeyri-iradi dərindən köks ötündü. Kədərlə nəzərlərlə onsur da əhvali pərişan olan Sədaqəti süzdü. Yadına bir vaxtlar qonum-qonşudan tez-tez eşitdiyi "Sən də ay rəhmətliyin oğlu, əlinin qabarı, alnının təri ilə qazandıqlarını niyə uşaqlarının yolunda kül edirsən" - sözləri düşdü. Qəlbindən ani bir sızılı keçdi və birdən Sədaqətə baxıb:

- Çoxdandır uşaqlardan xəbər-ətər yoxdur. Başlarında iş olar ha? - deyə nigarançılıqla dilləndi.

Sədaqət xala uşaqları sarıdan narahatlıq keçirse də, ərinin xəstəliyini bildiyindən özünü o yerə qoymadı:

- İnşallah heç nə olmaz... Körpə deyillər ki, nigaran qalaq...

Səməd kişi nə isə demək istəyirdi ki, qapı bərkdən döyüldü, sözü ağızında qaldı. Gələn poçtalıyon Kərəm dayı idi. Qəzetləri, bir də Tahirdən gələn məktubu xoş bir təbəssümə Səməd kişiyə uzatdı. Səməd kişi xəstəliyini unudaraq yaşına uyğun olmayan cəldiliklə dikəlib zərfi tələsik açdı. Bir su içimdə gözlərini sətirlərin üzərində gəzdirdi. Eyni açıldı. Sədaqət də eşitsin deyə bu dəfə məktubu ucadan oxumağa başladı. Ailənin ilki olan Tahir doktorluq işini tamamladığını, elmi kəşflərində birinin mükafata layiq görüldüyünü yazar, başqa yeniliklər barədə məlumat verirdi. Məktubunu belə qurtarırdı:

- Əziz atam, anam, yaxın günlərdə kəndə gələcəyik. Hamımız məzuniyyətimizi eyni vaxtda götürmüşük. Sözü bir yerə qoymuşuq ki, həyətimizin məsləhət bildiyiniz bir səmtində yaraşıqlı ev tikdirək. Özü də qısa müddətdə. Pul tədarükünü də görmüşük. Heç bir çətinlik olmayıacaq.

Səməd kişi məktubu oxuyub aydınca sezilən qürur hissi ilə qatlادı və zərfin içində qoydu. Sonra illərdən bəri yaşadığı köhne evinə yenidən diqqət kəsildi. Sədaqət xala da sanki ilk dəfə gelmiş qonaqdı, evi döşəməsindən tavanına kimi süzməyə başladı. Hər ikisinin xəyalında gözəl, bərli-bəzəkli imarət canlandı. Səməd kişi sanki yerli-dibli heç xəstə olmamışdı. Yataqdan qalxıb artırmaya çıxdı, ciyər dolusu nəfəs aldı...

...İyun ayının ortalarındı. Səməd kişinin nəvələri bir zamanlar oğlu Tahirin riyaziyyat fakültəsinə qəbul olunması şərəfinə əkdiyi tut ağacının budaqlarına qonmuşdular; civildəşir, bal kimi şirin ağ tutları sərçələr sağa ləzzətə dənləyirdilər. Tahirin məktubda yazdığı ikimərtəbəli yaraşıqlı binanı övladları artıq neçə ildi tikdirib qurtarmışdilar. Hər il ailəlikcə yiğisi kəndə - ata evinə istirahətə gəlirdilər. Oğul-uşaq səsi həyəti başına götürdü. Səməd kişinin arzusu çin olmuşdu. Amma onun özünə bu günü, bu büsəti görmək nəsib olmadı. Bina tikilib hazır olan il soyuq qış gecələrinin birində o, sətelcəmdən dünyasını dəyişmişdi.

◆ P o e z i y a

XURAMAN

ANAMI AXTARIRAM

Ayağıma daş dəyəndə,
Yanağımı yaş döyəndə,
Könlüm qəmə baş əyəndə,
Qəm çəkəni axtarıram,
Ana, səni axtarıram.

Hər il fəsil dəyişəndə,
Yönüüm payızə düşəndə,
Atam yadıma düşəndə,
Həmən səni axtarıram,
Ana, səni axtarıram.

Hər axşam şər qarışanda,
Ana-bala sarmaşanda,
Həsrətindən alışanda,
Canda təni axtarıram,
Ana, səni axtarıram.

Çəkən yoxdur qəm yükümü,
Ömür sarayım sökülr,
Qalmışam boynu bükülü,
Can deyəni axtarıram,
Ana, səni axtarıram.

KÖNLÜMƏ QARABAĞ HAVASI DÜŞÜB

Bu payız saraldıb duyğularımı,
Həsrətlə vüsalın davası düşüb.
Başını döndürüb qayğılarımın,
Könlümə Qarabağ havası düşüb.

Sönmüş ocaq yerim külsüz ağlayır,
Zəm-zəm bulaqlarım dilsiz ağlayır,
Tarimar yurdalarım elsiz ağlayır,
Könlümə bir ana laylası düşüb.

Sanki yalan imiş, yalan o dağlar,
Elə viran imiş, viran o bağlar,
Bəlkə, yaşanmayıb o gözəl çağlar,
Könlümə o çağın ədası düşüb.

Tanrim, yuxularım nola çin ola,
Arzular toplana çinbəçin ola,
Bir gün də müjdəli göyərçin ola,
Könlümə qələbə sədası düşüb.

LAY-LAY ŞƏHİDİM....

Əridi gözüm yağı,
Köz-közdü sinəm dağı.
Mən necə deyim ağı,
Lay-lay şəhidim, lay-lay,
Lay-lay igidim, lay-lay.

Sənsiz könlü talan var,
Çiçək kimi solan var,
Gözü yolda qalan var,
Lay-lay şəhidim, lay-lay,
Lay-lay igidim, lay-lay.

Alışib yanır canım,
Sən vətənin qurbanı,
Mən də sənin qurbanın,
Lay-lay şəhidim, lay-lay,
Lay-lay igidim, lay-lay.

VƏTƏN

Əl boydaca yarpaq ver,
Ya çiçək, dərim, Vətən!
Bir yorğanlıq torpaq ver,
Üstümə sərim, Vətən!

Kəfənə qoyulanda,
Can ruhdan soyulanda,
Saçlarım yayılanda,
Köksünə hörüm, Vətən!

Fikrim gəzər Turanı,
Adlar dağı-aranı,
Məlhəmisən yaramın,
Qoynundu yerim, Vətən!

FİDAN BALALAR

19 may faciəsində həlak olan balalara

Sizin alnıniza yazılan yazı,
Qaraltdı hamının baharın, yazın.
Gömüldü torpağa gör neçə arzu,
Bu dərd qəlbimizi söküb yaralar,
Ay fidan balalar, ay gül balalar.

Gözü ac, başı boş o nadanlara,
Taleyi oyuntək oynadanlara,
Sizin dünyanızı qaraldanlara,
Nifrət içimizi yeyib, parçalar,
Ay fidan balalar, ay gül balalar.

Fələk çubuqladı yenə də bizi,
Qıydı körpələrə, kor olsun gözü.
Bütün Azərbaycan oxşayır sizi,
Yandırır dilləri acı laylalar,
Ay fidan balalar, ay gül balalar.

Xatırə FƏRƏCLI

darıxmağın daşın atdım,
daha darıxan deyiləm,
o ilan soyuqluğunu
sinəmə sixan deyiləm.

tapılmışdım bir dileyə,
kürüb verdim küləyə,
bir dərdi də bu ürəyə
yükleyib yıxan deyiləm.

itirdiyini hələ sən
çətin anlaya biləsən,
çıx get, getməyə tələsən,
arxanca baxan deyiləm.

sən mənə bədəl, cəza,
sən mənə bəxşis idin,
bir yiğin xatirən var,
hara yiğim, nə edim?...

açıq yarama məlhəm,
gizlinim, xoş günahım,
susub sinə dolusu
çəkdiyim qəfil ahım.

nə ad verim ananda?!
nə tapdıq, nə itirdik?!
bir olmayan bu birlik
bitməliydi, bitirdik.

QAYTAR BU ÜMİDİ

sən necə anlaya bilərsən məni,
mən özüm-özümü bilə bilmirəm.
fikrimlə şum vurub, ceşin atıram,
sökürəm sinəmi niyə? bilmirəm.

yaşamaq sayılan hal mənlik deyil,
qaytar bu ümidi, al, mənlik deyil,
sükut mənlik deyil, qal mənlik deyil,
niyə əsir düşdüm Yerə? bilmirəm.

illəri yellərə verməkdir işim,
yorub yollarımı yorğun yerişim,
hansı dağa çıxım, dərəni aşım,
verim belə ömrü selə, bilmirəm.

TƏBƏSSÜM KİMİ

Burda asta danış, güllər inciyər,
çiçəklər diksinər, hüşənər səsə,
bu nə eşq, nə ahəng, bu nə mənzərə
yaşıl bəyaz ilə girişib bəhsə.

ürəyim kəpənək qanadı burda,
qonur o budağa, qonur bu gülə,
bəzəkli, həvəslə ağaclar ilə
rəqs edib, rəng verir hər əsən yelə.

basdırın bahara, çiçəyə məni,
bundan ayrı nə var cənnət adında.
şəkillərdə donan təbəssüm kimi
qoy dünya beləcə qalsın yadımda.

yol üstündə
yorğun-yorğun duran daş,
xatırə nağılımsan,
yerin ayrı-ayrıca

yadımda, yaddaşımda
 sənli günlərin havası
 hərdən-hərdən,
 həzin-həzin dolanır başımda,
 ürəyim
 elə sən boyda daş
 hər yağan qarla üzüdü,
 üzütdü hər gələn qış,
 eləcə əsə-əsə günü-günə daşındı,
 yaşadı,
 sən də eyninə alma
 dağlardan əsib gələn
 hər rüzgar zərbəsini
 sənin kimi daşlardır
 dağ eləyən dağları,
 dur yerində, nə olar,
 dur yerində, yavru daş,
 özün boyda xatırəsən,
 səni itirməyim bari.

GÖZÜM SİĞAL ÇƏKİR SƏN GƏLƏN YOLA

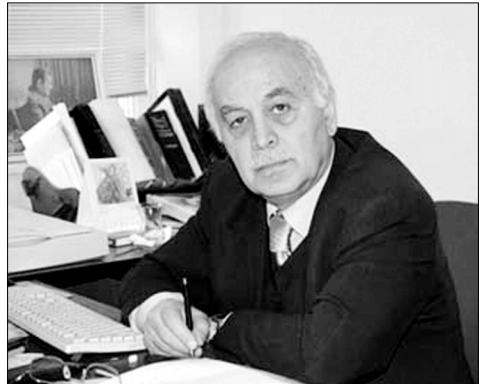
Bir ayrı həvəslə gəldi bu payız,
 Bu həvəs nə həvəs, bu kiçik lütf nə?!
 Özümə cızdığım sərhədlər vardi,
 Nə asan pozulur, nə olur mənə?!

Uzaqdan gəlirsən yaxınım kimi,
 Gözüm sığal çəkir sən gələn yola.
 Açımmı qəlbimin qapılarını?
 Orda kimsə yox ki, yeri dar ola.

Tərəddüb sarsa da duyğularımı,
 Bu sultan könüldən əmrimi aldım.
 Sarılı, yaşılli payız mehrinlə
 Gəl, payız qonağım, yaza gec qaldım.

◆ Q o n a q o t a ġ i ◆

“Azərbaycan ruhunu onda daha yaxşı anladım”

Bu yaxınlarda görkəmli türk alimi, Azərbaycan ədəbiyyatının gözəl bilicisi və dostu Yavuz Akpinar “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasının qonağı olmuşdu. Ürəyi sözlə dolu, istiqanlı bu insanla səhbətimiz maraqlı alındı. Həmin səhbəti sizinçün də maraqlı olacağınızı ümidi ilə diqqətinizə təqdim edirik.

İntiqam Qasızməzadə: Xoş gəlmisiz, Yavuz bəy.

Yavuz Akpinar: Çox sağ olun, dəvətinizə görə təşəkkür edirəm.

İntiqam Qasızməzadə: Azərbaycanla, Azərbaycan ədəbi mühiti ilə çoxdan bəri əlaqələriniz olsa da, bu, şəxsən mənim sizinlə ilk görüşümdür.

Yavuz Akpinar: Bəli, 1970-ci illərdən bəri gəlib-gedirəm. Təəssüf ki, indi tanış oluruq. “Azərbaycan” dərgisi ilə tanışlığım isə çoxdandır, ləp çoxdan. Hətta dərginizin tarixi haqda da az-çox məlumatım var.

İntiqam Qasızməzadə: Nə gözəl...

Yavuz Akpinar: Jurnalınızı əvvəller Türkiyəyə göndərərdilər; az-az, ayrı-ayrı yazılarla əlaqədar. Son zamanlar isə xaricdə oxumaq imkanımız artıb. Əvvəller bu imkan yox idi. İndi elektron versiyası çıxandan elə bir problem yoxdur.

İntiqam Qasızməzadə: Elektron versiya, ümumiyyətlə, internet vasitəsi ilə yayımlanan saytların yağışdan sonra çıxan göbələk kimi çoxluğu çap məhsullarının, o cümlədən jurnalların tirajlarının xeyli aşağı düşməsinə səbəb olub.

Yavuz Akpinar: Sözün yeri gəlmışken deyim, rəhmətlik Bəxtiyar Vahabzadə ilə Türkiyədəki tirajlar haqqında danışırıq. Dədim: “Ay Bəxtiyar bəy, Türkiyədə 2-3 minden artıq bir şeir kitabı çap olunmaz. 2-3 min çap olunan da en məşhur şairlərdir”. “Yox, elə şey olmaz, mənim kitablarım 40 min, 50 min, 60 min tirajla çap olunur”. Onda mən yeri olmasa da, dedim: “Bəxtiyar bəy, arxanızda dövlətin köməyi olmasa, siz onları o tirajla çap etdirə bilməzsınız”. “Yox, canım”, - dedi, -

“məni hamı oxuyur”. Aradan zaman keçdi. İl ötdü. Müstəqil oldunuz. Təkrar Bəxtiyar Vahabzadəylə görüşdük. Çünkü mənim sözümə çox qəti etiraz etmişdi. Dədim: “Bəxtiyar bəy, sizin kitablar neçə tirajla çap olunur?”. (Gülür) Dedi: “Sən tut-dun ha”.

İntiqam Qasızmədə: Unutmamışdı.

Yavuz Akpınar: Unutmamışdı. Amma ona həmin vaxt bir şey də dedim. Dədim: “Bəxtiyar bəy, bu işlər dəyişəcək. Bu kapitalizmin öz xüsusiyyətləri var. Siz hər şeyi dövlətdən gözləməyin. Siz tanınan bir şəxsiyyətsiniz. Xalq sizi sevir. Etimad edir. Cavanları da ətrafiniza yiğin, xüsusi nəşriyyat yaradın. Öz kitablarınızı özünüz çap edin. Nə Yaziçılar İttifaqı, nə dövlət, nə də başqa heç nə olmasın. Bir nəşriyyat qurun, hətta bir mətbəə qurun”. Onda sözümə heç əhəmiyyət vermədi. Amma görürsünüz, bu gün xüsusi nəşriyyatlar nə qədər inkişaf edib.

İntiqam Qasızmədə: Haqlısınız, amma beynimizə sovet quruluşu, sovet əxlaqi o qədər yerimişdi ki, Bəxtiyar bəy kimi o quruluşa müxalif adamın içində də o quruluşun qanun-qaydaları, sistemləri kök salmışdı, yenini hətta o da qəbul edə bilmirdi.

Yavuz Akpınar: Onun imkanı var idi, bir nəşriyyat qura bilərdi. Yəni, 2-3 min dollarla qurulardı. Həm də lap yaxşı qurulardı. Mən o qədər çox təkid etdim, indi zaman dəyişib, mətbəənin yiğma hissəsi deyilən bir yer yoxdur, hər şey kompyuterin içərisində hell olunur.

İntiqam Qasızmədə: Sizin dediyinizi rəhmətlik Yusif Səməndoğu da deyirdi. Bizim bu “Azərbaycan” jurnalının 70 min tirajla çıxdığı bir zaman da olub. Mən də onda burada işləyirdim. Sonra 50 minə düşdü. Düşəndə mən çox həyəcan keçirtdim - 90-ci illərdə. Yusif dedi: “Niye narahat olursan?”. Dədim: “Tiraj düşüb aşağı”. Dedi ki əshi, bu boyda tirajla jurnal olmaz, Fransa kimi ölkədə ədəbi jurnallar iki min, min beş yüz tirajla çıxır, bu boyda tirajlar ancaq sovetlər ölkəsinə xas tirajlardı. Düzü, jurnalı demirəm, ona abunə yazılırdı, amma məhşur yazıçıların belə, əksər böyük tirajlı kitablarının çox az bir qismi satılırdı, çoxu qalaq-qalaq anbarlarda yiğilib tozlanırdı.

Yavuz Akpınar: Mən Azərbaycandakı dostlarına deyirdim ki, dərginiz çıxanda, bir ayda Azərbaycanda satıldı, satıldı, satılmadı, ondan sonra bitdi. Bunu internetə qoyun, xaricdəki insanlar oxusun. Bunda da gecikdiniz.

İntiqam Qasızmədə: Elədir, haqlısınız.

Yavuz Akpınar: Satılmayan şeyin ekonomik dəyəri yoxdur. Təlif haqqını da vermisən. Şeirini də çap etmisən, hekayəsi də çıxb. Ondan sonra xaricə ver, Azərbaycan ədəbiyyatı ile maraqlanan oxusun da bunu.

İntiqam Qasızmədə: İndinin özündə də dövlət ədəbi qəzet və jurnalların arxasında durmasa, onlar çıxa bilməz. Biz dövlətin yardımı ilə çıxırıq. Və nəinki çıxırıq, hətta çap etdiyimiz əsərlərə görə müəyyən məbləğ qonorar da veririk.

Yavuz Akpınar: Bizdə bankların, böyük vəqflərin himayəsində olmayan bir çox jurnallar var, onlar təlif haqqı vermirlər. Həvəskar ruhla çıxırlar. Amma, məsələn, Türkiyədə 100 min, 200 min oxunan yazıçılar var. Onların təlif haqları professionaldır. Bunlar professionallaşmışlar. Amma şairlərin professional olmayı çətindir. Yazıçı ola bilər. Şair - yox. Gərək o, nə isə ayrı bir yerdən pul qazansın. Şairdən professional olmaz. Mən eşitmədim. Görədim. Amma indi internet qəzet çıxarmaq mümkündür. Jurnalı da elektron variantda çıxarmaq mümkündür.

İntiqam Qasızmədə: Siz güman edirsiz ki, bu kağız variantı belə halda çıxmaga (jurnalı göstərərək) ehtiyac olacaq-olmayacaq gələcəkdə? Hər şey elektron varianta keçəcək?

Yavuz Akpınar: Yox, məncə, olacaq. Amma o jurnal artıq ya 100, ya da 500 tirajla çıxacaq. Bizim universitetlərin çıxartdığı elmi jurnallar var. Biz onlardan 200 dənə çap edirik - çünkü bizdə hardasa aşağı-yuxarı 200 dənə universitet var-

onların kitabxanalarına göndəririk. Heç pul dərdi olmayanlar da 500-600-dən artıq tirajla çıxa bilmirlər. Çünkü qoyacaq yerləri yoxdur, satılmır. Satılmayanda neynəyəcək, anbara qoyacaq. Yer yoxdur. Çixandan bir il sonra elektron variantını qoyurlar PDF formasında.

İntiqam Qasızmədə: Siz “Azərbaycan” jurnalını indi müntəzəm görə bilməsəniz də, qabaqlar görmüsünüz; bu cür qalın jurnallar Türkiyədə də vardır mı? Mən görmədim. Biz burada roman çap edirik, əsasən iri əsərlər və şeirlər, poemalar.

Yavuz Akpınar: Soruşdunuz, sözümü deyim. Bəlkə, camaatın da, sizin də xoşunuza gəlmədi. Məncə, poema çox az yazılmalıdır.

İntiqam Qasızmədə: Nə gözəl, eynən mən də bu fikirdəyəm.

Yavuz Akpınar: Yəni, elə böyük bir hadisə, elə əhəmiyyətli bir şey olmalıdır ki, yazılışın. Şeirin də qiyməti var. Mənzum sözdü o. Sözümü bağışlayın (gülür), sovet dövründə siz səhifə, misra sayına görə təlif haqqı verməsəydiniz, o poemalar yazılırdı? Mən hamısı üçün demirəm. Həqiqi sənət əsərləri olanlar var. Türkiyədə heç kim poema oxumaz. Mən türk oxucusu adına deyirəm, bu gün Mehmet Akifin “Çanakkale şəhətləri”nə baxanda sizin poemaların yanında yiğcam şeir sayılır. Poema bizdə odur. Sizdəki poemaların 10-da, bəlkə, 20-də biridir. Sizdəki daha çox mənzum romandır.

İntiqam Qasızmədə: Biz onları çap eləmirik.

Yavuz Akpınar: Mən etiraz etmirəm. Yazsınlar. Görüm, camaat alıb oxuyacaqmı? Məsələ ondadır. Kitabını nəşr etdirsin, görüm, camaat alacaqmı? Sonra romanla hekayənin burada çap olunmasına geləndə, onun da yenə, məncə, maddi bir səbəbi var. Siz dərc olunanda pul verirsınız? Ayrıca kitab çap edilərkən ikinci təlif haqqı alır. Bunun ayrı səbəbi ola bilməz. Bizdə bir dəfə roman çıxar. Ya satılar, ya satılmaz. Amma bizdə o qədər çox ədəbiyyat dərgisi var ki, yeni çıxan bir əsər haqqında 10 və ya 20 ayrı məcmuədə fikirlər taparsız. Biri deyir yaxşıdı, biri deyir yaxşı deyil. O, oxucuya məlumat verir ki, bax, bu kitab çıxbı, belə bir məzmunu var, xoşun gəlirsə, get al. Yəni, oxucuyla sənət adamı üzəbəydü. Arada heç nə yoxdu. Ancaq o ədəbiyyat dərgiləri köməkçi ola bilirlər. Əvvəl - axır iqtisadi münasibətlər bizi özünə tabe edir. Çünkü bir dövlət nə qədər zəngin olmalıdır ki, səni 40 il, 50 il, 100 il saxlasın. Vallah, mümkün deyil. Dövlət bir uşaq bağçası, xəstəxana tikdirəcək, yol salacaq, nə isə, dövlətin ayrı vəzifələri var. Dövlət onları etməlidir.

İntiqam Qasızmədə: Türkiyə ilə Azərbaycan arasında bu baxımdan müəyyən fərq var. Bizdə hal-hazırda nədənsə kitab az satılır, az oxunur. Amma bu jurnalda maraqlı var, yenə əllerde gəzir. Hamı deyir, “Azərbaycan” jurnalı çıxbı artıq. Filankəsin də orada filan romanı var; məsələn, Anarın “Göz muncuğu” povesti çıxbı, Elçinin “Baş” romanı dərc olunub. Hə, bu başladı işləməyə. Tirajı azdır. Onunla belə, əllerde gəzir. Bu oxuyur ona verir, o da o birinə və s.

Yavuz Akpınar: Yaxşı, deyək ki, Anarın, Elçinin və ya ayrı bir yazıçının romanı birbaşa kitab şəklində çıxanda onu oxumayaqlar?

İntiqam Qasızmədə: Niyəsə kitabı almırlar.

Yavuz Akpınar: Mən inanmırıam. Çünkü Anar, Elçin tanınan adamlardır. Rəhmətlik İsmayıllı Şıxlı olsun, məsələn, bunlar oxunacaq. Mümkün deyil oxunmasın. Çünkü artıq o, camaata bu günə qədər yazdığı əsərlərlə özünü çatdırılmış adamdır. Ədəbiyyatda yer edən adamın çox aşağı düşməsi, yaxud daha da yuxarı qalxması mümkün deyil. Çox nadir hallardadır. Belə yazıçıların artıq yerinə oturmuş vəziyyəti var. Sizdə də professional yayım evi yoxdur. Problem ondadır. Xüsusi nəşriyyatlar hələ yerinə oturmayıb. Hətta başqa bir şey deyim sizə, burada yazıçının bir əsəri mənim diqqətimi çekir, deyirəm, mən bunu almalıyam. Bakıda elə bir kitabsatan yoxdu ki, gedim soruşum. Deyir, xəbərim yoxdur.

İntiqam Qasızmədə: Yəni, deyirsiz, Bakıda yayım işi pis qurulub.

Yavuz Akpınar: Elədir, müşahidələrimə əsasən belə düşünürəm. Professional nəşriyyat nədir? Məsələn, mənim kitablarım çap olunur. O kitabı çap edən professional yayım evi 40% endirimlə o kitabı kitabsatana verir. Tutaq, kitab 10 lirəyə satılacaqsa, o onu 6 lirəyə kitabsatana verir. 4 lirə satanın xeyiridir. Sizinkilər bunu vermək istəmir. Başqa çərəsi yoxdu. O kitabı satdığı yerə görə, kirə verir, elektrik xərci var, dükanda 3-5 nəfər işləyir. Onların pulunu verməlidir. 40 olmasa da, 20-25% ver. Nəysə bizdə adət edilən 40%-dir. Amma nəşriyyatın özündən birbaşa internetdən sifariş etdiyiniz vaxt, nəşriyyat həmin kitabı sizə də 40% endirimlə göndərir. Sizinkilər bu tip şeylərə öyrəşməyiiblər. Kitabı satan 10 lirədən 4 lirə qazananda sizinkilər elə bilirlər ki, o pul ciblərindən çıxır. O da bir iş görür, axı. (Gülür)

İntiqam Qasımcızadə: Ona görə də, bizim köşkləri görmüsünüz? Qəzet və dərgi köşklərini? İri köşklərdir, üstündə də "press" yazılıb, amma orada mətbuatnamə bir-iki nümunə var, sanki mini marketdir; su, saqqız, peçenye, şokolad - nə desəniz satırlar. Mətbuatı satmağa marağı yoxdu. Amma siqaretdən çox qazanır.

Yavuz Akpınar: Neçə verir siqaret, sən də o qədər ver, gör sənin kitabını, dərgini satır, ya satmır. 25 il keçir. Artıq bu işlərin qaydaya salınması lazımdır.

İntiqam Qasımcızadə: Elədir, vaxtı çatıb.

Yavuz Akpınar: Keçir. Size "Ötükən" yayım evini misal verim. Türkiyədə ən tanınmış yayım evlərindən biridir. Xarakteri də milliyətdir. Mühafizəkar yayım evidir. Elə yayım evləri var sosialistdir. Bir də bizdə belə ideologiyaya görə yayım evləri də təşəkkül edib. "Ötükən" yayım evini universitetdə oxuyan 4-5 tələbə cib xərcliyi ilə qurub. Günümüzdə böyük müəssisəyə çevrilib. Azərbaycanda da tezliklə buna başlamaq lazımdı. İndi bir kompyuter lazımdır, bir də çap ediləcək yer.

İntiqam Qasımcızadə: Biz də jurnalımızı burada çıxardırıq, tam hazır vəziyyətdə. Mətbəəyə yalnız basılmaq üçün göndəririk. Burada bir balaca çap maşını olsayıdı, otaqların birində hamısını elə burada çap eliyerdik.

Yavuz Akpınar: Sizin bu dərgi ədəbiyyat, fikir dərgisidi. Gözü yormayan adı kağız olsa bəsdi, çox da keyfiyyətə ehtiyac yoxdu, üz qabığında da 10 rəngin olmasına ehtiyac yoxdur. Fikrə, ədəbiyyata bəzək lazım deyil. Sadə olmalıdır. Sənət dərgisi deyil. Burda nəşr olunan sözdü. Sözün bahalı kağıza nə ehtiyacı?

İntiqam Qasımcızadə: Bunu Siz deyirsiz, amma elələri var dizaynın zəifliyini bize irad tuturlar. Deyirəm, bu kosmetika jurnalı deyil (Yavuz bəy başı ilə təsdiqləyərək gülür), moda jurnalı deyil, bu kitab kimi bir şeydi, bu romandi, hekayədi, şeirdi, məqalədi. Bunun dizaynı başqa, rəngli jurnalların dizaynından fərqli olmalıdır. Bu, yalnız oxumaq üçündür.

Yavuz Akpınar: Asan oxunsun. Sətirlər bir birinə çox yaxın olmasın. Kiçik olmasın. Bu qədər.

İntiqam Qasımcızadə: Bəli... Yavuz bəy, mənimcün bir şey də maraqlıdı. Elə redaksiyamıza təşrif buyurmuşkən, istəyirəm soruşam. Siz Azərbaycanla çox bağlı insansınız. Necə oldu ki, elə çətin bir vaxtda Azərbaycana gələ bildiniz, burada əlaqələr yaratdınız? Sovet dövründə Azərbaycanla Türkiye arasında əlaqə yaratmaq mühüm bir iş idi.

Yavuz Akpınar: Mən Qarsda doğulmuşam. Azərbaycan türklərindən olan bir ailədən gəlirəm. Amma bizim ailəmiz 1914-20-ci illərdə mühacir kimi Qarsa gələnlərdən deyil. Qarsın kökündəki Azərbaycan türklərindəndir. Babalarımız Qarabağdan gəlib; amma 6-7 nəsil əvvəl. Onu bilirik. Hətta erməni iğtişaşına qədər Qarabağa gedib-gəlmişlər. 1914-cü ildə erməni iğtişaşı ortalığı darmadağın etdi. Ailəmizdə bir tək atam qalıb. Qırıqlar hamısını. Buna görə də Qarabağda hansı kənddə, hansı tayfayla əlaqəmiz var, bilmirik, təəssüf ki... Bircə Qaragöz ağlımda qalıb. Qaragöz tayfasına İranda rast gəldim. Amma mən Qarabağda da tayfaların arasında sorusanda heç kimdən cavab ala bilmədim. Nəysə. Biz ailə

içində Azərbaycanla, Qafqazla bağlılıq. Uşaqlığımızdan bəri bu hekayələrin içinde böyümüşük. Erməni iğtişaşları, rus istilası - filan. Qars həmişə Qafqazla bağlı olub. Ancaq Sovetin dəmir perdesi aramızı kəsib. Ermenistan ortaya çıxanda, Ermenistan kəmiş. Amma ailə içinde bizim marağımız var. Mən universitetdə oxuyanda - "Türk dili ədəbiyyatı" şöbəsində, bizim Niyazi Aki adlı bir professorumuz var idi. Rəhmətlik, türk teatr tarixi ilə məşgül olurdu. Türk teatr tarixini bu günə qədər bir Mətin And yazıb, bir də o yazıb. Dərsdə Türk dünyasında ilk pyesin Mirzə Fətəli Axundova məxsus olduğundan danışdı. Mənim Azərbaycanla əlaqələrim var, bir tərəfdən də dərsdə Azərbaycan türkçəsi oxuyuruq... Türk ədəbiyyatı bir bütündür; Göytürk kitabələrindən günümüze qədər. Azərbaycan ədəbiyyatı bunun bir şöbəsidir. Çağatay ədəbiyyatı şöbəsi, qıpçaq ədəbiyyatı şöbəsi və s. 16-ci əsrənə sonrakı vəziyyəti deyirəm. Ona görə, Türkiyədəki Türk dili ədəbiyyatı şöbəsində Göytürk kitabələrindən başlayaraq, bütün türk xalqlarının, hamisini yox, amma ən məşhur ədəbi şəxsiyyətlərini biz oxuyurduq məktəbdə, yəni bizim məktəbin programı Anadolu türklərinin ədəbiyyatı deyil. Ya da Osmanlı türklərinin ədəbiyyatı deyil. Biz Füzulini, Nəsimini ərəb əlifbasından orijinal mətnlərdən oxuyardıq. Latin əlifbasıyla deyil. Nəvaini Çağatay türkçəsindən ərəb əlifbasında oxuduq. Və Türkiyədə bu iş hələ də davam edir. Məktəbdə Çağatay türkçəsini oxuyurduq. Azərbaycan türkçəsini də oxuyurduq. Nümunə, Şəhriyarin "Heydərbabaya salam"ı idi. Ondan daha əvvəl müəllimlər nə oxudurdu, bilmirəm. "Heydərbabaya salam"ı oxuyanda o şeiri sevməmək mümkün deyil. Biz Qarsda Azərbaycan türkçəsiyle evimizdə danışırıq. Yəni, Heydərbaba bizim anamızın sözüdür. Orada bəzi fars sözləri var idi. Amma o qədər doğma gəlir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə maraqlanmamaq mümkün deyil. Nə isə, Niyazi Aki Axundovan bəhs edərkən, onun kitablarını tapıb oxumaq istədim. İlk teatr əsəri... Biz Namiq Kamalı oxuyurduq, müqayisə etmək lazımdır. Niyazi bəy bu işdən xəbərdar idi. Dedi ki, Namiq Kamaldan da, Abdullah Həmiddən də daha üstün sənətkarlıq xüsusiyyətləri var. Namiq Kamalın teatr əsərinə bugünkü ölçülərlə baxanda uğurlu əsər demək olmur. Tarixi əhəmiyyəti var, o - heç. Axtardım, heç yerdə yoxdur. Ondan sonra mən dedim Axundov üzərinə işləyəcəm. Türkiyədə ensiklopediya da var, məqaləni Mirzə Bala Məmmədzadə yazıb. O, çox gözəl məqalədir. O günkü imkanlarla yalnız o cür yazıla bilərdi. Lakin ayrı heç bir kitab yoxdur. Sonra baxdım "Sərgüzəsti vəziri-xani Lənkəran"ı biri tərcümə edib fransızcadan. O, biabırçılıq idi. Dedim mən Azərbaycana getməliyəm. Məktəbi qurtardım 69-da. Azərbaycan ədəbiyyatı üzrə işləməyi qarşıma məqsəd qoydum. Həmin vaxt Brejnevlə Dəmirəlin arasında münasibətlər başlamışdı. Arpaçay bəndinin tikintisinə qərar alınmışdı. Get-gəl başlamışdı. İkimizdə də pul yox; nə Sovetlərdə bizdən allığına pul verəcək hal var, nə də Türkiyənin ondan allığına. Bu səfər biz Sovetlərə canlı heyvan - mal-qara verməyə başladıq. Qarşılığında da pul yox, dəmir və sement alırdıq. Belə bir mübadilə başladı. Amma ticarət açıldı artıq. Avropalı ermənilər Qızılçaxçaxdan gəlib-gedirlər. Amma türklərin ora girməsinə bizim sərhəddə problem yoxdu, rus qoymurdu. Mən məktəbi qurtardım. Ya 22 yaşımlı olardı, ya 23. 1969-cu ildə qurtardım. 1970-ci ilin yazında bura gəldim. Qohumlarım gəlib-gedirlər. Qarsda qohumları olanlara Sovet o qədər toxunmurdu. Yaşlı nəslin gəlməsinə icazə verirdilər. Bacısı qalıb, qardaşı qalıb. Bir də 2-ci Dünya müharibəsindən gələnlərin qohumları. Bunlara icazə çıxmışdı. Qorxa-qorxa iki tərəf də gəlirdi; ehtiyatla, ağızını açıb danışmırı. Onlar uzun söhbətdir. Bizim qohumlarımızdan da Bakıya gəlirdi. Dedim, mənə Azərbaycan ədəbiyyat tarixi lazımdır. Axundovun əsərləri lazımdır. O da şəhəri gəzəndə, təsadüfən, əslində heç təsadüf də deyil, Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinə aparırlar; Heydər əmimi. Babamın bibisi oğlu. O da hüquqşunas adam. Milli şüuru olan ciddi intellektual adam. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinə gələndə, qız deyir ki, mən rus-

ca danışacam, sizə tərcümə edəcəm. "A qızım, sən kəndi dilində danış, mən Azərbaycan türkçəsində bilirəm. Sən nəyə görə rusca danışırsan?". "Yox, mən rusca danışacam". Heydər əmi deyir ki, "Lazım deyilsən sən mənə, çıx get. Mən özüm gəzərəm". Bu səs-küy Abbas Zamanovun diqqətini çekir.

İntiqam Qasızmədə: Onda Nizami muzeyinin direktoru o idi...

Yavuz Akpınar: Bu da əsəbileşir, axı, Azərbaycana gəlmişəm, nədir bu rusca? Abbas Zamanov gəlir, qarşılara çıxır. Bunları aparır otağa, söhbət eliyir. Əmimin də onda hırsı soyuyur. Sonra onlar deyirlər ki, bizim bir qardaşımız oğlu var, Azərbaycan ədəbiyyatı üzərində işləyir, Axundovun kitabını istədi bizdən. 3 cildlik "Ədəbiyyat tarixi" kitabının 2-ci cildini, 19-cu əsr hissəsini Abbas bəy mənə hədiyyə göndərmişdi və ünvanını da yazmışdı ki, nə kitab lazımdır, mənə yazsın, mən göndərərəm. Və mən Abbas bəylə yazışmağa başladım. Ərəb əlifbasi ilə yazırı, mən də ona ərəb əlifbasiyla, amma mənim ərəb əlifbam çox naşı ərəb əlifbasıydı. Tələbənin yazısı nə ola bilər (o günləri xatırladıqca üzündə təbəssüm görünür). Nəysə, çıx gəl dedi. Mən də bu tacirləri-filani araya qoyaraq gəldim, yoxsa vermidilər vizanı. Tacirlərdən biri gülerek dedi ki, ay əmioğlu, sənə viza almışam, amma sənin mənə bir viski borcun var. Dedim, nəyə görə? Dedi, o viskiyə görə alındı o viza. (Gülür). Belə bir zarafat da etdi. Mən elə gəldim. Bakıya gələn kimi Abbas bəylə başladı münasibətimiz. Həqiqətən çox şanslı bir adamam ki, Abbas bəy kimi biri qarşıma çıxdı.

İntiqam Qasızmədə: Çox gözəl insan idi.

Yavuz Akpınar: Bəli. Allah orada bir qapıyı açacaqmış. Abbas bəy olmasayı, mənim Azərbaycanla münasibətlərim bu dərəcədə olmazdı. İşləyə bilməzdim.

İntiqam Qasızmədə: Allah rəhmət eləsin ona.

Yavuz Akpınar: Rəhmət eləsin. Sadəcə Abbas bəy də cavan deyildi onda; mən gələndə 60-70 yaşının üstündəydi. Qulam Məmmədli kimi adamların hamisindən çox qayğı gördüm. Mən də bir tələbəyəm axı, yeni qurtarmışam. O qədər xoşuma gəlirdi ki, burada ən məşhur adamlarla, Həmid Araslıyla oturub söhbət eliyirdim. Mirzəağa Quluzadəylə söhbət eliyirdim, Qulam Məmmədliylə. Bu insan oturur, deyir ki, mən Mirzə Cəlilin yanında mürəttib işləyirdim. Mənə yuxu kimi gəlirdi; Mirzə Cəlilin yanında işləmiş adamlı mən söhbət eliyirdim. O, inanılacaq şey deyildi və hələ də danışanda o həyəcanı hiss edirəm.

İntiqam Qasızmədə: Menim də o insanların hər birisiylə söhbətlərim də olub, şəxsi münasibətlərim də... Atam şair idi. Çox tez rəhmətə getmişdi. Onlar atamı tanıydılar. Mənə həmişə çox qayğı göstərirdilər o insanlar. Abbas Zamanovun, Qulam Məmmədlinin evində olmuşam dəfələrlə. Qulam çox gözəl kişiydi, çox da zəhmətkeş tədqiqatçı idi. Akademianın bir institutunun işini təkbaşına görürdü.

Yavuz Akpınar: Mən onların hamisəna çox minnətdaram. Daha sonra Cahangir Qəhrəmanov, Həmid Məhəmmədzadəni tanıdım. Qulam Hüseynbəylini, buradakı cənubluları; Mirəli Mənafini. Mirəli Mənafi mənə kitabxanada kömək edərdi. Bəzi şəyləri oxuya bilmirdim ərəb əlifbasında.

İntiqam Qasızmədə: Bu, artıq 70-80-ci illərdir.

Yavuz Akpınar: Bəli, artıq bir ildən bir, iki il heç olmurdu, gəlib-gedirdim. Doğrusun deyim, çətinlik də çəkirdim maddi baxımdan. O zaman Azərbaycanda 1 dolları 6 rubla xırdalayırdılar; heç yadımdan çıxmaz... Aradan vaxt keçdi, Yazıçılar İttifaqı ilə dostlaşdım. Nəbi Xəzriyə çox minnətdaram, Allah rəhmət eləsin. O, "Dostluq" cəmiyyətinin sədriyidi. Bir neçə gəlİŞimdə bütün xərclərimi qarşılıdı. Onlar olmasayı, mən bu qədər gəlib-gedə bilməzdim. Universitetdə müəllim işləyən bir adam o imkanları tapmazdı. Amma indi çox zaman keçib... Sovet dağılıb, bir faktı da deyim sizə. Azərbaycan mehmanxanasındaki turistlərə nəzarət eləyən biri mən gəlib-gedirəm bura, məni görür, xərcimi. Orada qəbzi xırdalamalıyam. Sərhəddə çıxanda deyirəm ki, 1000 dollarla gedirəm

Azərbaycana. Çıxanda gərək onların qəbzini göstərəsən, harada nə qədər xirdalatmışan, cibində nə qədərin qalıb. Biri dedi ki, qardaş, sən bura gəlirsən, bizim ədəbiyyatımızla məşğul olursan, bir 200-300 dollar, nəyə imkanın çatırsa, onu cibinin bir “küncünə” qoy, qeydə keçirmə. Dedim nolacaq, dedi, burada bir dollar 6 rubldu. Sən nə deyirsən? Dedim, elə şey olar? Bizdə də bir polis qorxusu var, axı... Sovet qorxusu ciyərimizə işləyib. Dedim, nə deyirsən?

İntiqam Qasızmazadə: 10 dollar qabağa düşərsən, 20 dollar itirərsən.

Yavuz Akpınar: Bəli. Dedim, elə şey olar? Burada mümkün deyil, bura gəlib-getməliyəm. Məni polis tutacaq. Dedi: “Səni kim tutacaq, mən tutacam”. (Gülür). “Qardaşımızsan”, - dedi, - “sən bizim ədəbiyyatla məşğulsan”. Sonra bir-iki tanışından soruşdum, dedilər, vallah, düz deyir. Bu səfər mən bir 200 dollar, 100 dollar, imkanım nəyə çatırsa, bir yerdə gizlədirdim, ya üstündə bildirmirdim. Qoyurdum bir kitabın arasına, çıxıb gəlirdim. O 200 dollarları 6 rubla xirdaladırdım. Sonra istədiyim kitabı alırdım. Ondan sonra heç bir problemim qalmamışdı (Güllüş). İlk gəlışlər belə oldu. Sizin İyirmialtlar bağında həmişə bir yaşlı kişi görürdüm. Yaxınlaşdım, soruşdum ki, bu heykəllərini qoymuşunuz adamlar kimdir? Bir az da Türkiyə türkcəsiylə qəsdən danışdım. Dedim, Türkiyədən gəlmışəm, bilmirəm, kimdir bunlar? Pasportumu istədi, mən də göstərdim. Dedi - “Bala, şəhərin çox yerində belə adamlar görücəksən. Heykəlli qoylub. Bilirsən, bunlar kimdir?” Dedim, “yox”. Dedi - “Bunlar bizim düşmənlərimizdir”. Heç gözləmədiyim cavab idi. Və birdən... Bunu heç unuda bilmirəm. Dedim - “əmi, düşmənlərinizin niyə heykəllərini qoyursuz? “A bala, - dedi, - kişinin düşməni gözünün qabağında olar”. (Gülürler)

İntiqam Qasızmazadə: Əla!

Yavuz Akpınar: Kim idi, bilmədim, Allah rəhmət eləsin. Heç unuda bilmirəm. “Bunları unutmayaq deyə tikmişik”, - dedi. Onda Azərbaycanın milli ruhunu mən daha yaxşı anladım. Yəni, görsənən heç nə yoxdur, amma onun altında nələr var.

İntiqam Qasızmazadə: Ümumiyyətlə, bu çox qəribə bir hissdir və Azərbaycan xalqının xilası da onda olub ki, o işğala baxmayaraq, rus işğalı ki, neçə əsr davam etdi burada. Ondan da əvvəl başqları... Bunların hamısı bir qırąğa, bilmirəm, kənardan necə görünür, Azərbaycan xalqının içində bir özünü qoruyub saxlamaq instinkti var. Ona görə də öz varlığını, milli xüsusiyyətlərini qoruyub saxlaya bilib. Millətin böyük əksəriyyəti, hamı yaxşı bilirdi ki, bunlar, bu heykələ dönmüşlər kimlərdir; Şaumyan kimdi, Kirov kimdi.

Yavuz Akpınar: Kirovun heykəli mənim həyatda gördüyüüm ən böyük heykəliydi. Və ürpərdirdi məni. Təyyarəylə düşəndə deyirdim təyyarə dəyəcək.

İntiqam Qasızmazadə: Milləti ondan artıq təhqir etmək olmazdı ki, onu gətirib Bakının təpəsinə qoymuşdular; möhür kimi ki, bax, budur sizin yolgöstərəniniz, çəşib yolunuza sapmayıñ.

Yavuz Akpınar: O, həqiqətən insana pis təsir edirdi.

İntiqam Qasızmazadə: Və mən onun sökülməyini gördüm; bir gün ərzində onu tədricən hissə-hissə kəsdilər. Maşınla gedirdim; dənizkənarı prospektlə. Bir də başımı qaldırıb baxdım ki, Kirovun başı yoxdur.

Yavuz Akpınar: Nə gözəl. (Gülür)

İntiqam Qasızmazadə: Dənizkənarı prospekt çox işlənən yerdı. Hara getsən, oradan gedirsən. Bir az keçəndən sonra gördüm bunun bədəni yoxdu. Bir ayaqları qalıb. Sonra o ayaqlar da getdi və böyük bir epoxadan bizim canımız qurtardı.

Yavuz Akpınar: Gəncəyə Yelizavetpol, Kirovabad kimi adların qoyulması, Gümrünün adına Leninakan deyilməsi... Onlar bize Türkiyədə, uzaqda olmağımıza baxmayaraq, çox pis təsir edirdi.

İntiqam Qasızmədə: Çox dəhşətli şeylərdi onlar. Biz onların hamisini yaşıdırıq. Və o günlərin xofu bu gün də məndə qalıb. Allah göstərməsin, birdən o günlər yenə də qayida bilər. Bunu istəyənlər, buna cəhd edənlər var. Ona görə də bir an da sakitləşmək, arxayın olmaq olmaz.

Yavuz Akpınar: Əlbəttə, o təhlükə bütün dövlətlər üçün var.

İntiqam Qasızmədə: Xüsusən Azərbaycan üçün. Türkiyəyə basqın etmək çətindir.

Yavuz Akpınar: Yox, bizdə də var. Son vaxtlar başımıza gələnləri görmürsünüz? Siz deyənlərlə eynidir. Türkiyədə "Kurtlar sofrası" deyilən söz var. Ac qurd ilk yaralanıb düşəni yeyər. Siyaset budur. Sən nə zaman zəiflədin, işin bitdi. Rəhmətlik Hüseyin Cavid nə gözəl deyib. "Dünyada haq da, həqiqət də, hepsi qüvvətdir". Sən qüvvəli olmadın, iş bitdi. Xalq, hüquq, beynəlxalq münasibətlərdə nə gəzirsen? Qarabağ məsələsində Azərbaycan nə qədər haqlıdır! Kim dedi? Heç kim?

İntiqam Qasızmədə: Heç baxan var? Elə ki, aprel ayında Azərbaycan bir balaca gücünü göstərdi...

Yavuz Akpınar: Əlinizi yenə tutdular.

İntiqam Qasızmədə: İlk tutan da Rusiya oldu. Dərhal gəldilər Bakıya. Dedilər, dayanın, hara gedirsiz?

Yavuz Akpınar: Buna ən böyük nümunə Suriyadır. Suriya neçə zamandır nələr çəkir?

Südabə Ağabalayeva: Yavuz bəy, Axundovdan sonra Azərbaycan ədəbiyyatında sizin üçün nə maraqlı oldu? Yəni, o tədqiqat bitdi, bildiyim qədərilə siz dövlət mükafatınada layiq görüldünüz, ona görə. Büyük bir iş idi.

Yavuz Akpınar: Mən, sadəcə, Azərbaycan ədəbiyyatı ilə məşgül olmamışam. Doktoranturadan sonra Türk dünyası ədəbiyyatı ilə məşgül oldum. Türk dünyasının perspektivində Azərbaycan ədəbiyyatına baxanda sizdəki sovet ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin yanlışlıqlarını da gördüm.

Südabə Ağabalayeva: Nədir o yanlışlıqlar sizcə?

Yavuz Akpınar: Xaricə olan münasibətlərinin yox sayılması. Hətta Qafqazla münasibətlərinin yox sayılması. Məhəmməd ağa Şahtaxtinski "Şərqi - rus"u çıxaranda 1903-cü ildə kumık onu oxuyurdu. Dağıstanda, Dərbənddə oxunurdu. Siz bunları yox saymısınız. Baxırsınız, deyirsiniz "Azərbaycan" qəzeti. O, təkcə Azərbaycanın qəzeti deyil, əlbəttə, dil Azərbaycan türkçəsidir. Amma o, Rusiya müsəlmanlarının geniş mühitinə açılmış bir qəzetdir. Niyə siz o tərəfdən heç danışmırıınız? "Şərqi - rus"da Əbdürreşid İbrahim var. Əbdürreşid İbrahim kimdir? O zamanların ən məşhur panislamistlərindən biridir. Onun adını heç çəkmirlər. Tutaq ki, sovet vaxtında ola bilərdi. Amma ondan sonra da, axı, onu görən yoxdu. Zərdabinin ruslarla münasibətləri Rusiya yönetimiylə, polisilə münasibətləri, bilirəm, gərgindi. Amma "Əkinçi", bəlkə, Azərbaycan xaricinə çıxa bilsəydi, bir az da yaşayacaqdı. Çıxa bilmədi. İmkan vermədilər. Bir başqa şey deyim, Qaspıralı o günlərdə 20-25 min əhalisi olan Baxçasarayda qəzet çıxaranda, hər halda, ruslar da fikirləşdi ki, hə, nolacaq? 25 minlik yerdə kim qəzet oxuyacaq? Camaatın çoxu zatən oxuma, yazma bilmir. O zaman Krimin rusların əlinə keçməyinin 100-cü ilini keçirirdilər. Fikirləşdilər ki, buna da bu jesti yapak. Amma Qaspıralı oradan bütün Rusiya müsəlmanlarına çıxa bilən bir qəzet çıxardı. İnanılaçq şey deyil. Möcüzə kimi bir şeydi.

Südabə Ağabalayeva: O niyə çıxa bildi, sizcə? Niyə Zərdabi çıxa bilmədi, amma Qaspıralı çıxa bildi?

Yavuz Akpınar: Qaspıralının təcrübəsi varındı. Qaspıralı qəzetçiliyə İstanbulda başlamışdı. Mən Qaspıralıyla 15 ildir məşğulam. Sizin verdiyiniz sualın cavabı da bir az oradadır. Yəni, Qaspıralının külliyyatını nəşr etməyi bir vəzifə olaraq qə-

bul etdim. "Tərcüman" qəzetiinin kolleksiyasını tapmışam. Və Qaspıralının yazdığı bütün məqalələri latin qrafikasına çevirmişəm. Onları nəşr etdirəcəm, İnşallah. Onun təcrübəsi var idi. Və qəzeti bir milletin oyanmasında nə kimi rol oynadığını Avropadan, Rusiyadan bilirdi. Bilirsınız, Zərdabi də İstanbuldan hürufat almışdı. Qaspıralı da İstanbuldan hürufat aldı. Çünkü hürufat yox idi. Qazandaki hürufat da çox çirkiniydi. Gözəl deyildi. Oxunmaya əlverişli deyildi. Bir də Qaspıralıda bir millətləşmə prosesinin başlanması, o fikrin Axundovda da rüseyimləri var. Amma Qaspıralı Fransanı görmüşdü... Yəni, Qaspıralı bir çox hazırlıqlarla gəlmışdı. Məsələn, hərbi məktəbdə onu təhqir edirdilər. Rus hərbi məktəbi panslavyanızmin ən güclü olduğu yerdə. Şənbə - bazar günləri Katkovun evinə gedirdi. Katkov o zaman "Novaya Vremya"nın əsas yazıçısı, rus milli düşüncəsinin təmsilçisiydi, orada bunların işi-gücü müsəlmanları söyməkdi. Osmanlı dövlətinin necə yixilməgindən səhbət etməkdi. Hətta Qaspıralı hərbi məktəbdən qaçırdı. Onun hekayəsi də var bu barədə. Zərdabinin həyatı haqqında o qədər dərin məlumatım yoxdur. Görəsən, Moskvada oxuduğu zaman belə bir həyatla qarşılaşmışdım? Yəni, təhqir edilən müsəlman vəziyyətinə düşmüştüm?

İntiqam Qasımcızadə: Heç şübhəsiz, onsuz olmayıb.

Yavuz Akpınar: Bilmirəm, onun haqqında heç bir məlumatım yoxdur.

İntiqam Qasımcızadə: Güman etmək olar ki, qarşılaşıb. Həyati təcrübəmiz bunu göstərir. Hətta sovet dönməndə yaşamış mən, İntiqam Qasımcızadə 60-ci illərdə bir aspirant kimi Moskvaya ayla elmi ezamiyyətə gedirdim, Lenin kitabxanası var orada, orda çalışırdım. Sonra kino sahəsində işlədim. Yenə çox olurdum Moskvada, aylarla. Və Moskvaya gedib orada 10 gündən artıq qalan hər bir insan panslavyanızmin basqısını addımbaşı hiss edirdi.

Yavuz Akpınar: Baxın, onun milli şüuru... Zərdabi niyə qəzet çıxardı? Niyə qəzetdə təkəd etdi? Əqli məsələlərdə xalqa kömək etdi. Onu kəndə sürgün etdilər. Açıq deyirdilər. Gəl Rusiyanın filan yerində işlə, sənə istədiyin qədər pul verək; o pul da az deyildi. Onu rahat keçindirə bilerdi. Amma o, özünü düşünmürdü ki...

Mən Zərdabinin Azərbaycan mühitində qiymətinin çox gec başa düşüldüyünü fikirləşirəm. O, kənddə keçirdiyi ömrü Bakıda keçirşəydi, nələr etməzdidi. Yəni, onu başa düşmədilər. Zərdabinin qiyməti sonradan biliindi. Təəssüf doğuran bir şeydi.

Bir şey də var. Zərdabinin münasibəti mollalarla, deyəsən, yaxşı deyildi. Bəylərlə də yaxşı deyildi. Zərdabinin bu taktiki səhvini Qaspıralı etmir. Bu bir taktika səhvidir. Qaspıralının ilk yazılarına baxın. Harada bir molla var, gedir deyir ki, İslam dünyasının vəziyyəti belədir, biz geri qalmışq, ruslar belədir. Nə bilim nə. Onu razılığa gətirir. Yeniləşmək üçün razı salır. Onun təpəsinə vurmur. Çünkü ayrı bir adam yoxdur ki, bunu eləsin.

İntiqam Qasımcızadə: Özündən itələmir onu.

Yavuz Akpınar: Bəli. Qaspıralı onları yeniləşmə yolunda addım atmağa inandırır. Hətta onun bir az qəliz adı olan bir əsəri var: "Məbadiyi Temeddün-i İslamiyan-i Rus", yəni, "Rus müsəlmanlarının mədəniləşməsinin başlanğıcı". Tək bir o yazısında deyir ki, rus məktəblərində oxuyanlarımızdan xalqa xeyir olmadı. Məsələn, 1884-cü ildə oxuma, yazma kursları açıq Baxçasarayda. Oraya bir molla gətirir, deyir ki, sən bu uşaqlara oxumağı öyrət, amma Quranda öyrətdiyin kimi yox, yeni metodla. Belə müəllimlik etsən, 10 nəfər tələbən olsa, o tələbələr sənə pul verəcəklər. Bax, sən müəllimlikdən daha çox pul qazanacaqsan. Yəni, onu o qədər gözəl planlaşdırmışdı ki. Qaspıralı həm tatar varlığını yeniləşmək üçün razılığa gətirir, həm də xalqı.

İntiqam Qasımcızadə: Strategiyası və taktikası varıydı.

Yavuz Akpınar: Zərdabiylə Axundov bunlarla dava-dalaş edirdi. Əlindəkindən istifadə etmək lazımdır. Qaspiralının əlində molladan başqa kimsə yox idi və o, ondan yaxşı istifadə etdi. Bu mənim sözümdür: o, mollanı müəllimə, mədrəsəni də məktəbə çevirdi.

Südabə Ağabalayeva: Bəs, sizcə, Mirzə Cəlilin "Molla Nəsrəddin"i?

Yavuz Akpınar: O da Zərdabiylə yaxındı. O qədər sərt tənqidlər.

Südabə Ağabalayeva: Amma "Füyuzat", deyəsən, Qaspiraliya yaxındır. Yəni, taktika baxımından.

Yavuz Akpınar: Əlbəttə. Hüseynzadə heç kimlə dava-dalaş eləmirdi. Mirzə Cəlil, bəlkə də, rus inqilabçılarının təsiri altındaydı. Qırmaq, tökmek, nə bilim nə. Onun da 1917-ci ildə nəyə səbəb olduğunu gördük. Rusyanın özünü yıldızdır. İngilabdansə təkamül yaxşıdır. Mirzə Cəlil çox haqlıydı. Çox doğru deyirdi. Ölkənin bütün problemlərini görmüşdü, amma metodu xalqla onu ayırdı. Xalqla hərəkət etmək isteyirsənsə ondan qorxmayacaqsan. Hansı xalq hərəkatı xalqa qarşı olmuşdur?

Südabə Ağabalayeva: Yəni, ona gülmək olmaz.

Yavuz Akpınar: Mirzə Cəlilə bəzən haqq da verirsən. Bu dərəcədə Sabirdəki qədər acı gülüş olmasaydı, müsəlmanların zehni də dəyişməyəcəkdi. İşin bir də o tərəfi var. Gəlek müasir Türkiyəyə. Bizim bu mühafizəkar İslamdan çəkdiyimiz nədir Allah eşqinə? Bu qədər modernləşmiş, demokratikləşmiş Türkiyədə İŞİD-ə gedən bir qapı var. O radikal İslama gedən qapı hələ açıldı. İraqda, Əfqanistanda açıq...

İntiqam Qasızməzadə: Bəs, bizdə, burada necədir?

Yavuz Akpınar: Bir elə hiss olunmur, varsa da, zəifdir. Amma Türkmənistanla Özbəkistanda nə qədər açıq olduğunu bilirsinizmi? Özbəkistanla Türkmenistanın qarşısındaki illərdə ən böyük təhlükəsi radikal islamdır. Onlar səhv iş gördülər. Sovetlər dağilan kimi, dövlət özü mötədil islam anlayışını xalqa təqdim etməli idi. Sizin ölkədə dinə qarşı heç bir kəskin hərəkət olmadı, bu gün də yoxdur. Bütün "Qurani Kərim"i özbəklər roman kimi tərcümə etdilər. Nə oldu ondan sonra? Radikal islam çıxdı. Sonra İŞİD işin içiñə qarışdı. Vəhabilər burnunu soxdular. Azərbaycanda vəhabilərə əl-qol açmağa imkan verilmədi.

Südabə Ağabalayeva: Ayrı-ayrı o təriqətlərin ədəbiyyatda zaman-zaman onlara qayıtmak meyilləri, sizcə bu ziyanlıdır mı?

Yavuz Akpınar: Məncə, deyil, çünkü onlarda bir mistik hava var. İnsanların o mistik havaya ehtiyacı var. Yəni, Füzulini biz niyə sevirik Allah eşqinə? Bir az da o ilahi eşqi tərənnüm etdiyi üçün sevirik. Leylini tərənnüm etdiyi üçün deyil. O iki-si birlikdədi. Və o, insanın təbiətində var. Düz Mir Həmzə Nigariyə qədər o davam edir. Mir Həmzə Nigari həm müxalifiydi, ruslara qarşı döyüşürdü, həm də eşq şeirləri yazırıdı. (Gülür) Təriqətlər mollaların, mədrəsələrin o sərt inanc sisteminə qaćmaq yeri olmuşdur, sığınacaq rolunu oynamışdır. Amma bu gün elə deyil. Bu gün təriqətlərdən insanların istismarı üçün istifadə olunur. Türkiyədə qətiyyətlə belədir.

İntiqam Qasızməzadə: Bir aktual məsələyə də sizin münasibətinizi bilmək istərdim. O da ortaqtürk dili məsələsidir ki, son illər bu barədə çox danışılır. Buna siz necə baxırsız?

Yavuz Akpınar: Bu işdə, bəlkə də, Türkiyədə danışacaq bir adam varsa, o da mənəm. Çünkü Qaspiralının Seçmə əsərlərinin 3-cü cildində "Tərcüman" qəzetində onun dil haqqında yazdığı bütün yazıları toplamışam. Xronoloji ardıcılıqla. Qaspiraliya qayıdaq təkrar. O, deyir ki, dünyada türk milleti var. O türk millətinin qolları var, Qazax, qırğız, özbək, türkmən. Və Avropaya baxın. Bir Almaniya var, bir də Avstriya-Macaristan imperatorluğu var. Tək dil var, alman dili. Dövlətlərin ayrı olmayı dillərin bir olmasına maneə deyil. İtaliyada bir zamanlar ayrı-ayrı

dərəbəyiliklər var idi. Nə oldu? İtalyan birliyini qurdular. Tək ədəbi dil oldu. Ərəblər gələk. Daha gözəl nümunədi. "Qurani Kərim" kimi onları birləşdirən ədəbi dilin kökünü təşkil edən müdhiş bir kitab var. Dünyada, bəlkə, heç bir kitabla müqayisə oluna bilməz, ədəbi dilin formalaşması cəhətindən. Misir ərəbcəsi yoxdu, İraq ərəbcəsi yoxdu, Suriya ərəbcəsi yoxdu. İngilislər 1920-ci illərdən sonra bu-nu etmək istədilər, bacarmadılar. Hələ də ərəblərin dili birdir, amma dövlətləri ayrı. Biz türk milliyyətiyiksə, bunu fikir olaraq qəbul ediriksə, o zaman dilimizin eyni olmasına niyə qarşı çıxırıq? Azərbaycan türkcəsinin Türkiyə türkcəsindən, öz-bəkcənin azəricədən nə fəziləti var. Eyni dildi. Qrammatika eyni, şəkilçilər eyni. Dilin 80-90 % eyni.

İntiqam Qasızmazadə: Bir ortaq dil yaratmaq meyli.

Yavuz Akpınar: Millət təşəkkül etdiyi müddətdə müdaxilə etsəydin, olardı. Qas-pıralının bu fikri 1917-ci ilə qədər tutmuşdu. Gedək, indi mən sizə "Açıq söz" qə-zetini alım, hətta bu fikirlərdən uzaq olan "Şərqi - rus"u alım. "Şərqi - rus"da nə qə-dər ortaq türkçə var. Azərbaycan türkcəsi deyil "Şərqi - rus". Bugünkü qrammatik xüsusiyyətləri içində, bugünkü anlayış içərisində "Şərqi - rus" a Azərbaycan türkcəsi deyə bilməzsən. Hər şey var orada. Tatar bir az tatar diliyle, Türkiyə türkcəsində, hətta Məhəmməd ağanın özünə də Türkiyə türkcəsinin təsiri var. Çünkü İstanbulda qalmışdı bu adam. Və, yəni, Osmanlı nəşriyyatından xəberi var idi və oxuyurdu.

İntiqam Qasızmazadə: Burada məsələni dolaşdırın, mənə elə gəlir ki, bilirsiniz nədir?

Yavuz Akpınar: Bu məsələdə mübahisə çox yanlış yerlərə imkan verir.

İntiqam Qasızmazadə: Bəli, bir də dolaşdırın o da var ki, niyəsə bunu belə başa düşürər ki, guya belə bir dili yaratmaq lazımdı.

Yavuz Akpınar: Əlbəttə.

İntiqam Qasızmazadə: Yəni, sünə şəkildə?.. Bunu praktikada necə görüsünüz?

Yavuz Akpınar: Mən buna bir yazı da yazdım. Dilin ekonomik dəyəri var. Oranı heç fikirləşmirik. Size onu izah edim. Bu gün Çingiz Aytmatov var. Ortaq dilimiz olsayı və onunla yazsaydı, heç rusca yazardı? Çünkü 100 min-200 min, bütün türk dünyasında oxunacaqdı. Bəxtiyar Vahabzadə, dünənki rəhmətlik qazax, qırğız, özbək. Demirəm, yakut anlasın, çuvaş anlasın, heç olmasa, müsəlman təref anlasın. Niyə anlamasın, axı? O zaman bir kitabın tirajı da artardı. İndi Azərbaycan 9 milyondu. Deyək ki, dili də türk dillərinin ən inkişaf etmiş qoludur, yaxşı, sənin 9-10 milyonluq əhaliyə nə qədər kitab tirajın ola bilər?

İntiqam Qasızmazadə: Az, çox az. Bazarımız yoxdur.

Yavuz Akpınar: Sizin dünyadan xəber verən bir qəzetiniz olmaz. Çünkü Nyu-Yorkda, Yaponiyada, Moskvada bir müxbiriniz olmalıdır, onun pulunu verməlisiniz. Hələ dünyanın başqa yerlərini demirəm. Və ya müxbirin yoxdur, oradan gələn xəbəri almaq üçün pulunuz olmalıdır. Bizim qəzetlərin buna imkanı var. Çünkü Türkiyənin 80 milyonluq əhalisi var. O pulu verib ala bilirlər. Azərbaycanda hansı qəzet Amerikada, Kaliforniyada baş verən hansısa hadisəylə bağlı xəbərə pul verib ala bilir? Ala bilmədiyi vaxt da ancaq xülasəsini verə biləcək. Radio - televiziyyası da elə. İndi hər şeyin arxasında dövlət olmaz, axı. Bizim radionun, televiziyanın arxasından dövlət çəkildi. Və radio - televiziyalımız ayaqları üstündə dayana bilirler...

Yavuz Akpınar: Qaspiralı deyirdi ki, məktəbdə ilk 3 il sınıfda hər uşağa öz ana dili, yəni, qəbilə dili öyrədilməlidir. Oxumağı - yazmayı o dildə öyrənəndən sonra, ortaq dil öyrədilməlidir. Həmin vaxtlarda əlifba da buna uyğun idi. Ərəb əlifbasıydı. Latin əlifbasıyla belə bir iş görmək çox çətindir.

İntiqam Qasızmazadə: Deməli, belə çıxır ki, onu artıq məktəbdən başlamaq lazımdır? Aşağıdan?

Yavuz Akpınar: Keçdi.

İntiqam Qasımzadə: Keçdi?

Yavuz Akpınar: Keçdi, zaman keçdi. Bundan sonra olmaz. Bir şey də deyim, Sovetlərdə dilin, millətin birləşdiyini gördülər. Və türk dünyasını 24-25 hissəyə böldülər. Daha kiçikləri saymiram. Hamısına əlifba verdilər. Bu, milləti parçalamaq idi. Qaspıralının ideologiyasının tərsiyidi bu. İndi bu suyu 70 ildən sonra geri axıtmaq çox çətindir.

İntiqam Qasımzadə: Amma xalq arasında bu proses gedir. O ortaqlıq dil yaranır. İndi hələlik Azərbaycan türkləri ilə Türkiyə türkləri arasında bu proses gedir.

Yavuz Akpınar: Düz deyirsiniz.

İntiqam Qasımzadə: Yeni nəslə Türkiyə türkcəsi daha doğmadı, daha yaxındı, nəinki bize.

Yavuz Akpınar: Nazım Hikmətin zamanında da eləydi. Nazım Hikmətin o tərəfinə heç kim baxmır. 1920-ci illərdə bizim Muharrəm Ergin deyir ki, Türkiyə türkcəsilə Azərbaycan türkcəsi birləşməyə başlamışdır. Nazım o prosesdə yazdığını görə burada rahat başa düşüldürdü. Bir şey daha deyim sizə, bu "ekonomik dəyər" çox mühümdür. Siz bir millət olaraq varsınız, istiqlaliyyətiniz var. Nə etməlisiniz? Milli ensiklopediya olmalıdır. Millət olmanın bir təzahürüdür. Qazax, qırğız, özbək, türkmən hamısı ensiklopediya yazacaq. Füzuli, Nəsimi türkmən ensiklopediyasına düşəcək. Mümkün deyil, onun ədəbiyyatının təməlində var. Bizdə Nəvai məcbur düşəcək. Hamı ayrı-ayrı bioqrafiya yazacaq. Əməyə baxın. 20 il əmək sərf olunmalıdır. Bir bioqrafiya üçün, ortaqlıq dil olsa, bir dəfə Füzuli yazırsan, qurtardı getdi. Internetdə də eyni şey, yəni indi biz öz ədəbiyyatımızı, dilimizi internetə qoyanda, sən özbəkçə, mən qazaxca, bu, zaman və əmək israfından başqa bir şey deyil.

Südabə Ağabalayeva: Yavuz bəy, bayaq siz başlayanda o taktiki tərəflərini dediniz. Nəşriyyat, yayım işi. Azərbaycan ədəbiyyatının bu gənklə mövzu etibarı ilə əşkikliyinimi, ya nəyinise müşahidə edə bildinizmi?

Yavuz Akpınar: Edə bilmirəm. Sabir demişkən "çalxalandıqca, bulandıqca zaman nehrə kimi, yağı yağ üstə çıxır, ayranı ayranlıq olur". İndi Azərbaycan ədəbiyyatı çalxalanır. Hələ durulmayıb. Ədəbiyyatın durulması mümkün deyil. Mümkündür ki bugünkü cavanların arasından sabah çox böyük bir yazıçı, şair çıxacaq. Amma bunu bu gündən hiss etmək çox çətindi. Ancaq biz Anar kimi, Elçin kimi, yəni, yaşı gəlmmiş, olğunlaşmış şəxsiyyətlərin yeni yazdıqları əsərləri hiss edə bilirik. Onları anlaya bilirik. Onlar gözümüzün qabağındadır. Yeni nəсли şəxsən izləyə bilmirəm. Bir də elmi işim çıxdı. 20-30 ildi yiğdiğim materiallar var. Onu öz baxış bucağımdan işləyəcəm. Oxumaq zaman israfıdır mənimçün. Onu yazmalıyam.

Südabə Ağabalayeva: Məsələn, bu gün elə gənclər var ki, deyirlər, ədəbiyyat milli olmamalıdır.

Yavuz Akpınar: Baxın, cavab yenə eyni şeyin içindədir. Bu qədər qarışılığın içinde hər şey olar. Çünkü iqtisadi problem var, ruhi problem var, kimlik problemi var. Bir şey də deyim, o mənə bir türk kimi şəxsən çox ağır gəldi. Bakıda sovet dövründə bəziləriniz öz aranızda rusca danışdırınız. O zaman bu olardı. Sonra bu azalmağa başladı, itmək üzrə idi. İndi təzədən başlayıb. Gənclərin küçədə rusca danışmağı o qədər pis təsir edir ki mənə.

Südabə Ağabalayeva: İngiliscə də danışırlar...

İntiqam Qasımzadə: Artıb, artıb.

Yavuz Akpınar: Amma bizdə ana, ata ingiliscə bilir. Boğaziçini qurtarıb, bəlkə, Amerikada 5-10 il qalıb. Mən bir ailə görmədim ki, övladlar atasıyla, anasıyla ingiliscə danışsın. Mən görmədim. Boğaziçində oxuyan uşaq çox gözəl

ingiliscə bilir. Məktəbin dilidir. Hətta məktəbdə bir türklə qarşılaşlığı zaman ingiliscə danışmaz. Amma yoldaşı iraqlıdır, yapondur. Bizdə indi çoxalıb belə evliliklər. Onlarla, əlbəttə, danışır. Sizdə qəribə bir şeydi. Niyə bu rusca geri qayıtdı? Mən başa düşmürəm.

İntiqam Qasımzadə: O artıq virusdu. Qana keçib.

Yavuz Akpınar: Rəsulzadə "Şərqi - rus" a yazdığı ilk məktubunda "bizim qalanın dibində uşaqlar rusca danışır" deyir. 1903-cü ilə qayıtdıq. Bəlkə, keçici bir dövrdür. Bilmirəm. Bir şey deyim sizə, ədəbiyyat tarixlərimizi yeni gözlə yazmaq lazımdır. Əli bəy Hüseynzadə, hətta Hüseyin Cavidin özü yaxşı başa düşülmür. Hüseyin Cavidi Qaspiralını ortaya qoymadan şərh etmək mümkün deyil. Heç bir ədəbiyyat tarixində Hüseyin Cavidlə Qaspiralının əlaqəsi barədə bir kəlmə yoxdur. Ancaq ölümü haqqında şeir yazıb o qədər. O da çox zəif şeirdi əslində. İndi o da, kim bilir, hansı əhval-ruhiyyədəydi. Şeirin çox mükəmməl olması başqa, amma Cavidi sevdiyi açıqdı. Hüseyin Cavidi, Əhməd Cavadı, hətta Abdulla Şaiqi Qaspiralını ortaya qoymadan anlamaq mümkün deyil. Hətta Hüseynzadənin türkçülüyü də Qaspiralıdan gelir. Hansı daha əvvəldir. Qaspiralı "Tərcüman" qəzetini çıxaranda Peterburqda Hüseynzadənin ondan xəbəri vardi. Bunlar bir-birlərini bilirlər. Amma, məsələn, Qaspiralının dil anlayışı fərqlidir. Hüseynzadəninkı tamam fərqlidir. Biz bu gün türkçə üçün ərbəcə, farsca boğulmuş osmanlıcanı bir xüsus kimi görürük. Deyirik ki, bu ərbə-fars dilləri gəldi, osmanlıca ağırlaşdı, qəlizləşdi; türkleşməlidir.

İntiqam Qasımzadə: Bu, Azərbaycan dilinə də aiddir.

Yavuz Akpınar: Hüseynzadə ayrı bir pəncərədən baxırdı, deyirdi ki, bu günə qədər İslam aləminin elm dili ərbəcə, ədəbiyyat dili farsçaydı və bu dillər inkişaf etmiş dillərdir. Biz bundan istifadə etdik. Amma bu gün osmanlıca Avropa dilləri ilə yarış edəcək bir səviyyəyə çatmışdır. Fransızcadan, ingiliscədən, almancadan ən ince bir nüansı siz yox etmədən türkcəyə çevirə bilərsiniz, ərəblər, farslar osmanlıca işlətməlidir. Çünkü farsca artıq zamanı ifadə edəcək gücdə deyil, o zamanı düşünürdü, indi zamanın özüne aid ifadələri var, deyimləri var. Terminologiyası var.

Südabə Ağabalayeva: İntiqam bəy, Yavuz bəy akademiyaya gəldi, həqiqətən fikirləşdim ki, Azərbaycanın tanımadığım alımlarındəndir. Çıxış elədi, bilmirəm, o kitabla tanış idiniz əvvəldən - "Müstəqillik dövrü ədəbiyyatı" ilə...

Yavuz Akpınar: Birinci cildə bir neçə gün baxa bildim, ikinci cildə bir gecə baxmaq imkanım oldu.

Südabə Ağabalayeva: Cox da peşəkar, aydın, konkret danışdı. O üslub məni çəkdi. Mən bilirəm, vaxtiniz olmur, amma mən çox istərdim ki, siz "Azərbaycan" jurnalının oxucularına, ümumiyyətlə, ədəbiyyatla, ya Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı düşüncələrinizi, sizi narahat edən məqamlarla bağlı bir yazı yarasınız.

İntiqam Qasımzadə: Sizinlə əməkdaşlıq etməyə hazırlıq.

Yavuz Akpınar: Zaman qeydi olmadan, inşallah, yazaram. Dəvətinizə görə təşəkkür edirəm. "Azərbaycan" ənənələri olan bir dərgidir. Sizlə tanışlıq mənimcün çox xoş oldu. Qayğınlıza görə də çox sağ olun.

İntiqam Qasımzadə: Dəvətimizi qəbul edib geldiğiniz üçün təşəkkür edirik. Mən istəyirəm sizə jurnalımızın bir nüsxəsini hədiyyə verəm, bu, sonuncu nömrəmizdir. Cox verərdim, amma bilirəm ki, sizə çoxlu hədiyyələr verirlər, əksəriyyəti də, yəqin ki, kitabdır. Təyyarə ilə onları aparmaq özü bir problemdir. Size yaxşı yol diləyirik. Səma üzünüzə həmişə açıq olsun.

Söhbəti Ləman SƏFƏROVA yazdı.

♦ Θ d ə b i g ə n c l i k ♦

Ulucay AKİF

SALAM, XANIM

Salam, xanım,
Baxışlarınızdan bilinir ki,
buralara yadsınız.
Gəlin sizi o biri dünyaya kimi ötürüm.
Salam, xanım,
Çox vaxtınızı almayacam,
Demək istəyirdim ki,
Biz heç unutmayacaqmış kimi sevən,
Heç sevməmiş kimi unudan adamlarıq.
Biz sevərkən belə özümüzü düşünərik,
Çünki bütün sevgilərimiz özümüzədi.
Məsələn,
bu insanlar hələ də anlamayıb ki,
Ayrılıq sevginin davamı,
Unutmaq isə sonudur.

ŞƏHİDLƏRƏ

Bir gülə dənizə,
bir gülə buluda,
bir gülə də günəşə atın,
gütünüz çatırsa onları da öldürün.
İnsanları öldürməyə nə var ki?
Qaz sobasında çaydan çizildiyir,
"Cəbhə xəttində atəşkəs yenə pozulub;
bir əsgərimiz şəhid olub.
Allah rəhmət eləsin" deyir xəbərçi qız.
Anam qulağını dartıb
əli ilə taxtanı tiqqıldadır,
Mənə baxıb əllərini göyə qaldırır.

Qaz sobasında çaydan çizildiyir,
Hövsələsi çatmayanlar kanalı çevirir.

Kimsəsiz uşaqlar da böyüüb
çevriləcək kimsəsiz adamlara.
Necə ki, hamımız böyüüb
Çəvrilirik kimsəsiz uşaqlara.
Ən yaxın dostlar əriyib getdikcə
Həyatın içində,
Ən böyük sevgilərdən geriyə,
sadəcə, xatırələr qaldıqca,
Boylanırıq geridə qalan uzaqlara.
Hamımız böyüüb
çəvrilirik kimsəsiz uşaqlara.

Salam,
Bir-iki kəlməyəm mən,
Bir-iki başa düşmədiyin söz.

Sənəm mən,
Zəiflərin zəifi, tənhaların tənhası,
Başa düşmədiyin bir cüt göz.

Təsəllilərin ən pisi,
Tək ölenlərin növbətisi.
Şeirlərin ən zəifi,
Deyilməyen sözlərin ən güclüsü.

Adilərin adisi,
Bəsitlərin bəsiti.
- Bəs deyildi?
- Bəs idi.

ÖGEY ŞƏHƏR

Bu şəhər artıq nə sənə,
Nə də mənə doğma gələr.
Biz ögeyik buralarda,
Yaddır bu yollar, küçələr.

Artığış hər küçəsinə,
Yadiq hər bir döngəsinə.
Çətin bir də qonaq olaq
Onun sevgi nəğməsinə.

Ağlama, sil göz yaşını!

Sevindirmə bu şəhəri.
 Bir axşam səssizcə tərk et,
 Heç dindirmə bu şəhəri.

Səni də küləklər atıbdı bura,
 Sən də buralarda yadsan mən kimi.
 Ürkək gözlərindən oxunur hər şey,
 Sən də bir yaşayan adsan mən kimi.

Sən də bir şeirə bəndən mən kimi,
 Sən də misralardan həyat umursan.
 Talanmış, soyulmuş kəndən mən kimi,
 Bütün dərdlərinə sən göz yumursan.

İnan ki, özümdən tanıram səni,
 İnan yadımdasan, hələ də, inan.
 Artıq öz ruhumdan sanıram səni,
 Bütün dərdlərinə bələdəm, inan.

Gecələr dərd-kədər məni də boğur,
 Dərdlərim hər gecə çoxalır, artır,
 Günəş sən tərəfdə hər səhər doğur,
 Sonda mən tərəfdə yox olub batır.

Elnur ABDIYEV

HƏRBLƏR

Bu hərb-savaş
 güllərin köçündən,
 güllələrin elçiliyindən
 başlayar, atam.
 Bu qan

axdıcıqca torpağın bağından,
yaramız dərinləşər
bir ana ahında.
Sarğıımız irinləyər
bir qız üzünün şirimplarında.
Kiçildikcə məmləkət,
dərdlər böyüyər.
Hər dərddə bir sevgi büdrəyər,
sevinc yixılar.
Gözlərdə yaşlar durmaz, axar.
Köpüklənməyə bəhanə axtarar,
dərd əsiri ikən qəlblər.
Əslində, bütün hərblər
bəhanələrdən doğar,
və bəhanələrlə bitər.

MƏN BİR ƏSGƏRƏM

Mən bir əsgərəm,
silahım sevgi,
güllərim sözdəndir.
Hər gülləm arxasında
arzular "düzlən" əmriylə düzləndi.
Önündə əyilə-əyilə
bir həyat gizləndi
hər atəsimin.
Mən bir əsgərəm,
əsgərliyim
qələbə əzmim kimi möhkəm.
Addımım irəli,
marşım - "Azərbaycan əsgəri",
bir də "Təki Vətən sağ olsun!".
Mən bir əsgərəm,
gecələr ən dərin səngərim.
İçimdəki təklik
boşa çıxmış güllərim.
Mən bir əsgərəm,
atəş əmrini verib zaman.
Silahımı sözlə doldururam.
Qan tökmək mənlik deyil.
Əyil,
Keç öz günahının üstündən,
Mənim sevgimin altında!

ATAM

Sevgidən vurulan bəndlər-bərələr,
Nifrətdən bir anda dağılar, atam.
Bəzən dağ dibinə yatan dərələr,
Dağın sinəsinə dağ olar, atam.

Zaman rəndələyir, izləri sürtür,
 Açılan izlərin üzü üz pörtür.
 Hər eybin üstünü bir eyib örtür,
 Hər eybin altında eyib var, atam.

Az tutub ucundan seç ucuzluğu,
 Suyun göbəyində iç susuzluğu.
 Yolları axsadər yolcusuzluğu,
 Yolcusuz yol olmaz bu yollar, atam.

MEŞƏLƏR

Duman yorğanını çəkib üstünə,
 Yatmayıb hələ bir cimir meşələr.
 Rəngbərəng nəğmələr yağır dumdur,
 Quşların səsində cimir meşələr.

Bir palid qabardıb önə dik sinə,
 İsteyir hər bir səs dəyə dik, sinə.
 Kaş dünya yuxudan belə diksinə,
 Görə necə həyat əmir meşələr.

Sumax budaq-budaq qan rəngi açır,
 Baxırsan, heyrətdən üzdən qan qaçır.
 Dəmirdir: Nil, Motal, Dəmirağacı,
 Üzü ağaç, içi dəmir meşələr.
 Səhər sanki yayır duman tüstünü,
 Oxşar sinəsində o dağ büstünü.
 Neçə müəmmənanın örtür üstünü,
 Bir sərr pərdəsidir bu sərr meşələr.

BÖYÜSÜN

Çölünə daşı içini,
 İçdə bütöv mən böyüsün.
 Yay bütün yurda sevgini,
 Hər məndə bir sən böyüsün.
 Ruha nə məcburdur belə?
 Vətəni bölürsüz elə.
 Haralı sualı ilə
 Qoymursuz nədən böyüsün?
 Qarabağın bəxti qara,
 Qar yağır qarı yollara.
 Vətən deyən oğullara
 Yol verin, Vətən böyüsün!

Neftçala rayonu

Ramil MƏRZİLİ

UCALIĞIN RESEPTİ

Ümid çiçəkləri solub, saralıb,
Bu eşqdən payızın qoxusu gəlir.
Külək sovurduqca arzularımı,
Sevgim mürgü döyür, yuxusu gəlir.

Sənin sənsizinəm, hər şey xatırə...
Sən adlı bir gerçək yoxdu sabaha.
Daha ümidlərə siqmırəm mən də,
Nə də ki, ümidlər qəlbimə, daha...

Günləri yamadım ruhuma, dözdüm!
Dərd, kədər neyləsin? Qəmdən incimə.
Söküldü ruhumun yamaq yerləri,
Yaşaya bilmirəm, məndən incimə.

Görənlər üzülür halıma mənim,
Saçların yaşından qocadır deyir.
Ayağım altına kədər yiğmişəm,
Kənardan baxanlar ucadır deyir...

SƏRÇƏLƏR ÖLƏNDƏ AĞLAR...

(- *Məni nə qədər sevirsən?*
- *Sərçənin göz yaşı qədər.*
- *Bu qədər azmı?*
- *Deyilənə görə, sərçələr bütün ömrü boyu bircə dəfə ağlarmış, o da öləndə...)*

Ay məndən küsüb gedənim,
Dön, vüsali dadım bir az.
Yum gözünü, çox yorğunam,
Gözlərində yatım bir az.

Bir quş yuxusunu alım
O islanan gözlərində.
Barmağın darağım olsun
Baş qoyduğum dizlərində.

Yuxuya möhtac gözümə
Kirpiklərim keşik çəkir.
Həsrətin elə böyük ki,
Bir az da ev-eşik çəkir ...

Gəl, gör necə sığınmışam
Ümidimin baş daşına.
Sənin dilində vuruldum
Bir sərçənin göz yaşına.

Gözlərimdən duman alır
Sinəmə çəkilən dağlar.
Sən gedincə anladım ki,
Sərçələr öləndə ağlar ...

MİSRA-MİSRA QADIN...

Həsrətin önünə çıxıb saxlayar,
Vüsali ovcuna yiğib saxlayar.
Kədəri bəbəkdə sixib saxlayar,
Sevinci gözündən bildirən Qadın.

Sevdinsə - canından can ayırmək,
Ürəyin içindən qanayır demək.
Səni səndən yaxşı tanır demək-
Göz yaşı içində güldürən Qadın.

Ruhum öz cismimdə boğulur hər gün,
Canım boğazımı yiğlır hər gün.
Mənim şeirimdən doğulur hər gün,
Məni misra-misra öldürən Qadın...

Fuad BİLƏSUVARLI

NEYLƏSİN?

Hər şeyi fələyin boynuna atma,
 Günahkar özünsən, fələk neyləsin?
 Gərək yox bu işə kimsəni qatmaq,
 Özülsüz sütundur, külək neyləsin?

Hər kəs bacarırmı könül almağı,
 Yetimə, yoxsula gün ağlamağı.
 Asanmı anlatmaq adam olmağı,
 Qanmaza min cəza, kötək neyləsin?

İnsan da işinə alışmasa - heç,
 İşinə sevgiyə yanaşmasa - heç
 Bir arı məhsuldar çalışmasa - heç,
 Boş qalan pətəyə çiçək neyləsin?

Gönü qalın olub çox quru canlar,
 Dəyərdən düşübdü o adlar, sanlar.
 İlahi, qarışib bütün insanlar,
 Seçə bilməyirsə - ələk neyləsin?

Adam var, pulu var, həvəsi yoxsa,
 Kim çıxar efirə, kimsəsi yoxsa?
 Ay Fuad, birinin nəfəsi yoxsa,
 Balaban neyləsin, tütək neyləsin?

YETƏR, BACIM, YETƏR, DÖZ...

Bu həsrət də bir anlıq,
 Bitər, bacım, bitər, döz.
 Qəribanlıq, tənhalıq,
 Ötər, bacım, ötər, döz.

Geri dönər itənin,
Toya dönər matəmin.
Sonu çatar sitəmin,
Gedər, bacım, gedər, döz.

Yaza dönər soyuq qış,
Ötüb keçər qar - yağış.
O həsrətli bir baxış
İtər, bacım, itər, döz.

Gələr sevinc zamanı,
Eh, neynirsən ad - sanı?
Dünya fani, nə fani!
Betər, bacım, betər, döz.

Pozma qəlbədə nizamı,
Almazsan ki sən kamı.
Dəli edir adamı
Kədər, bacım, kədər, döz.

Lətafətli gül olsan,
Eşq yolunda kül olsan,
Məhəbbətə qul olsan,
Hədər, bacım, hədər - döz.

Sən unutma yarını,
Dərəcəksən barını.
Həyat, aldıqlarını
Ödər, bacım, ödər, döz.

Dünyaya açsan qucaq,
Sönə bilməz od - ocaq!
Hər şey yaxşı olacaq,
Yetər, bacım, yetər, döz...

GEDİRƏM...

Baharda açılan gül sənin olsun,
O çaylar, o sular, sel sənin olsun.
Bu yurdum, bu obam, gəl sənin olsun,
Ellərə tapşırıb gedirəm səni.

Hərdən inciyənim, küsənim mənim,
İnciyib qəlbimi üzənim mənim.
Nərgizim, bənövşəm, süsənim mənim,
Çöllərə tapşırıb gedirəm səni.

Ömürdən xoş keçən ilim, ayımsan,
Gündüz Günəşimsən, gecə Ayımsan.

Sən mənim İlahi - Tanrı payımsan,
Göylərə tapşırıb gedirəm səni.

Əbədi getmirəm, gələcəm yenə,
İnan ki, sadiqəm mən öz sevgimə.
Sədani gətirər, demə heç kimə,
Yellərə tapşırıb gedirəm səni...

Sərəstan GUR

ATDİN TƏNHALIĞIN OVCUNA MƏNİ

Bağladın gərəksiz bir əşya kimi
qəm - kədər daşının ucuna məni.
Zərrə acımadın, rəhm eyləmədin,
Atdın tənhalığın ovcuna məni.

Bu ovçun hər hissə, hər qarışını
acı xatırələr aldı cənginə.
Tənhalıq ömrümlə nigah bağladı,
boyandım həsrətin qəm ahənginə.

Bu ovuc qırqaqdan baxanlar üçün
quşlar tərk eləyən yuva kimidir.
Bu ovçun içində düşənlər bilər
bu ovuc dərd qoxan hava kimidir.

Kimsə eşidirsə, hay versin mənə,
uzadıb əlini tez dartsın məni.
Nəfəsim çatışmir, boğuluram mən,
biri bu yuvadan çıxarsın məni.

ÜRƏYİMİN BAŞINDAN

Oxucum, diqqət et sətirlərimə,
qəlbimin dərdini-sərini eşit.

Hər gecə Ağdama dua edirəm.
 Allah, heç olmasa birini eşit.
 Vallah, bir dənə də quzu qalmayıb
 yaylaqdan qışlağa köçən sürübən.
 Şuşaya bir qurban boyun olmuşam
 Laçın dəhlizindən keçən sürübən.
 İyirmi dörd illik Vətən həsrəti
 məzlum gözlərimin yaşından keçir.
 Xocalıya gedən qanlı cığırlar
 Mənim ürəyimin başından keçir.

QƏRİB

SƏN GECİKMƏ

Bəzən yaman tələsirik
 Heç bilmirik hara belə.
 Tələsirik tələskənlik
 Aparsa da dara belə.
 Tələsirik məchul olan,
 Müəmmalı gələcəyə.
 Bu günü heç yaşamırıq
 Sabah yaxşı olar deyə.
 Sabah olur bu gün kimi,
 Yenə sabah söyləyirik.
 Dünən üçün heyfslənib,
 Bir də ümid eləyirik.
 Beləcənə ötür zaman.
 Axı nəyə tələsirik?
 Gecikirik yaşamağa,
 Gecikməyə tələsirik.

SƏN FƏRQLİSƏN

Sənin əsəbin də fərqlidir, fərqli,
 Yanında dərdimin yuxusu gəlir.

Mənə qışqırdıqca nəfəsin ilə
Səsindən xoşbəxtlik qoxusu gəlir.

Əsəbdən titrəyən dodaqlarından,
İnan ki, qəlbimə sevinc süzülür.
Səni sevə-sevə çoxalır sevgim,
Sevdikcə sıraya şeirim düzülür.

Nə gözəl parlayır odlu gözlərin,
Bir xoşbəxt həyatdan bəhs eləyirlər.
Hirsindən göylərdə uçan əllərin
Musiqi olmadan rəqs eləyirlər.

Sənin əsəbin də fərqlidir, fərqli,
Əsəbləş, yetər ki, susmasın dilin.
Bir anlıq əsəbin xəbərçisidir
Xoşbəxtlik yaşadan bir neçə ilin.

Allahşükür AĞA

TANKÇI

Mənim çiçəklərimi
Küləklər apardı kiməsə.
Aparıb taxdı
bir tank lüləsinə
deyəsən...

Quşlar da uçub doluşdular
tank lüləsinə
çiçəklərin xətrinə
orda yuva qurdular deyəsən.

Bir azdan səs gəldi-
Sarı dimdiklərin səsi...

Gör axırda tankçı neylədi?
Yığış şələ-şüləsini
Getdi hərbi-hissəyə
Elə bircə kəlmə deyə bildi:
Biz məğlub olduq...
Mərmiləri islatmışdı
Quşların səsi.

AYAQLARIN XATİRƏSİNƏ

Mən susdum, sən susdun,
biz susan kimi.
ayaq izlərimiz qarışqalartək,
Dırmaşdı dağlara...
Qayalara,
Qayaların başındakı
çalalara...
Orda yuva qurdular.
Daha mehriban oldular.

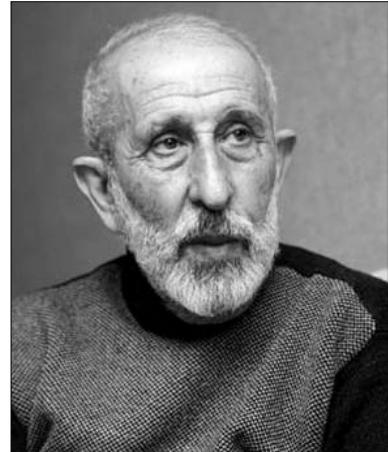
Bilirsən, tanklar gəlirdi
Ayaq izlərimizi ayaqlamağa..
Mən susdum,
Sən susdun,
Biz susduq.
Tankın adamlardan əvvəl
ayaq izlərini öldürməyinə...

Tək bir əsgər ayaqqabısı
qalmışdı.
Yolun tən ortasında,
Amma ayaq izləri
Quş dəstəsitək
Göy üzünə
Çoxdan uçmuşdular.
Bax, o vaxtdan durna qatarı
Göy üzündə
Ayaq izlərinə oxşayır.
Sanki göylər
Abidə qoyub
Ayaqların xatirəsinə...

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

Dekabrin ortalarında zəngləşdik, bir xeyli or-
dan-burdan danışdıq, sözərəsi jurnalımızın 12-ci
sayını mütləq oxumasını xahiş etdim, onsuz da hər
sayını məmənunluqla oxuyuram, - dedi. Bir an tərəd-
düd etdim; deyim, deməyim? Xasiyyətimə rəğmən
qəfildən: "Haqqınızda yazı gedib jurnalda" sözləri
necə çıxdı ağızından, bilmədim. Səsinin tonu bir az
da işıqlandı, minnətdarlığını bildirdi. Mehriban
Rzayevanın "Ölən ümidi lərin ruhu naminə" yazısını
oxuyanda ürəyinin işığının bir az da artacağından
əmindim və niyəsə, çox istədim ki, ürəyinə, ruhuna
xoş olsun. Sonra şeirdən, yazı-pozudan danışdıq.
Yeni ilin ilk günlərində (dəqiqi yanvarın ya 5-i ya da
6-da mütləq gələcəyəm, - dedi) redaksiyaya
gələcəyinə, şeirlərini gətirəcəyinə söz verdi. Onun
redaksiyaya hər gəlişi bir ayrı zövq idi; nədən danışın, intellekti, yüksək,
çoxşaxəli zövqü, zənginliyi ilə ovqat, enerji ötürüçülüyü hər adamba olmurdu...
Poeziyası kimi. Azərbaycanın görkəmli şairi, Əməkdar incəsənət xadimi Camal
Yusifzadə ədəbiyyatımızın, şeirimizin tutiya imzalarındandı... Arıflar yanında
mərtəbəsi ucalardandı... 75 yaşını da tox təmkinlə, ağayana alicənablıqla, qapılar
döymədən, təmənna ummadan yola saldı. Belə ucalıqlara enmək gündəlik qar-
ğışalara uyanların işi deyil. Onun susqunluğu bizlərin laqeydiliyinə töhmətdi, əslində.

...Bizim onunla "bir səhbət" borcumuz qaldı. Bu səhifələrdə oxuyacağınız yazı
bunlar olmamalıydı, Camal Yusifzadənin gözəl, orijinal şeirləri olmalıydı. Biz belə
danışmışdıq... Xəbərindən bir gün əvvəl də zəng edib şeirlərini gözlədiyimi
xatırlatmaq istədim, istirahət günü narahat etməyim, - deyib, daşındım fikrimdən...

Səhəri eşitdik ki, Camal Yusifzadə əzizlərini, doğmalarını, onu sevən, gözləyən
dostları, Ədəbiyyatı bir amansız "Kaş..." əlində qoyub getdi.

Səhəri eşitdik ki, Camal Yusifzadə növbəsini (Yerini yox!) başqalarına verib
getdi... Məncə, "Keçmişə dəyib qayıtmağa"...

"Qapının o üzündə görəsən nə var indi"

İnsanın xisletidir - həmişə zamanı qabaqlamağa can atır, sanki siğmir
indiyə, bu günə və siğmadığı indinin, bu günün içindən öz əsərlərində boylanır
sabaha, öz yazılarında qabaqlayır zamanı.

Zaman və insan. Zaman hökm iyəsidir, atının başını buraxıb, yalmanına
yatıb çapır, hey çapır. İnsan isə xəlq olduğu gündən zamanla çarpışan, onun
hökmüylə barışmaq istəməyən Allah bəndəsidir.

Şair Camal Yusifzadə də zamanla çarpışan, zamanla vuruşan şair idi.
Onun poeziyası məhz zamanın içində doğulub, zamanın içində keçib,
zamanın içində yoğrulub, yaşayıb, yaşayır və yaşayacaq...

Camal Yusifzadə çağdaş Azərbaycan poeziyasında öz dəst-xətti, üslubu,
öz poetik dünyası, öz yeri və öz siması olan şairlərimizdən idi. Onun

şeirlərində mən özümü tanıyıram, dostlarımı-tanışlarımı, hətta tanımadiğim insanları tanıyıram. Poeziya onda maraqlıdır ki, şeirlərdə oxucu özünü görə bilir, məhrəm hisslər yaşayır, ele bilir ki, şair dünyaya onun gözüylə baxır. Yaradıcılıqda ən başlıca amillərdən biri də budur.

Camalın poeziyası sanki susqunluğun, ünsüzlüğün içindən doğulur, səssizlikdən keçib gəlir. Bəli, ilk baxışdan belə görünür və mən deyərdim ki, bu təəssüratı oyadan daha çox şairin qırımıydı - sakit təbiətli, təmkinli olmayıdı. Yaradıcılığını izləyəndə, şeirlərini oxuyanda isə bu ünsüzlüğün içindən bir hayqırtı, səs-səda eşidirsən. Xasiyyətcə həlim, təvazökar, sadə bir insanın içi, ruhu nə qədər çılgın və təlatümlü, nə qədər dərin və zəngin olmuşdur. Bax, bu zənginlikdən yaranıb, bəhrələnib, bu dərinlikdən boy verib boyanıb Camal Yusifzadə poeziyası.

*Uşaqdım, dəcəldim,
Əl-ayaqdan itiydim.
İllərnən oynayanda
Nağılımı itirdim.
Mənə nağıl danişin,
Mənə nağıl danişin,
İgidləri bahadır,
Hər dönümü möcüzə,
Qulaq asmağa gəlsin
Qonşu uşaqlar bizə...*

Camal Yusifzadə poeziyası öz polifonikliyi ilə yanaşı, həm də ideya və məzmunca bəşəridir, planetardır. «İllərnən oynayanda nağılımı itirdim» - dünyanın harasında, hansı diyarında, məmləkətində uşaqların nağıllı dünyası olmayıb? İnsan yaşa dolduqca nağılini itirir və günlərin birində qayıdır itmiş nağılini axtarır, nağıllı dünyasına qovuşmaq istəyir.

Camalın heyranları, vurğunu olanlar çox idi. Şairi şeirlərindən tanıyıb seviblər. Oxuyublar, seviblər, oxuyublar, vurulublar. Bu gün də o vurğunluq, o sevgi var Camalın poeziyasına.

Bir il əvvəl yeni çıxmış kitabını mənə bağışladı. Kitabın adı yox idi, bəmbəyaz, saya üzlükde tünd hərflərle yazılmışdı: «Camal Yusifzadə. Poeziya». Adsız kitab - özü də ağ-qara. Çox qəribədir - yazdığı avtoqrafda da bu iki rəngin sözü keçir. «Kamil bəyə. Taleyi ağ-qara, yuxuları rəngli şairdən...» Camalın şeirlərini oxuyanda başqa bir aləmə düşürsən, özünün yazdığını kimi, taleyi ağ-qara şairin şeirlərində dünya nə qədər əvan, dünya nə qədər rəngarəngmiş. Onun poeziyasında ağ-qara konturlardan boyanan rənglər bir andaca əlvanlaşır, gah qovuşur, gah dağılıb itir, itir ki, yenidən yaransınlar, yenidən qovuşsunlar. Bir rəng də var şeirlərində - adsız rəng, adsız kitabı kimi.

Yaxın vaxtların söhbətidi. Camalın 75 illiyini qeyd eləmək üçün yığışmışdıq. Təzəcə işiq üzü görmüş «Hollivuddan Yaşılçıma» adlı kitabımı bağışladım yubilyara. Yazdım: «Həyatı ağ-qara, yuxuları rəngli şairə...». Kitabdakı yazıların bir çoxu ona yaxşı tanış idi. O vədə Camal «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində şöbə müdürü işləyirdi. Müəlliflərə, xüsusən də gənclərə, necə qayğıyla yanaşlığıının şahidi olmuşdum. Deyim ki, dərc olunan hər yazıya müəllif qədər də o, özü fərəhlənirdi. Eyni zamanda da tələbkar idi, zəif yazıllara, naşılığa qarşı barışmaz idi. Bir xasiyyəti də var idi - yazını tərifləməkdə xəsislik eləyirdi. Tərif söyləməsə də, davranışından, üstüortülü söhbətlərindən nəsə tutmaq olurdu. Əslində isə Camalın əlindən keçən yazının qəzetdə dərci elə onun münasibəti, tərifi demək idi. Ağlına batmayan yazını yaxına buraxmadı.

Son kitabı müəllifin oxucuya müraciətə açılır: «Bu yazılar mənim səsi, ruhu, hərarəti, ağrısı, nəbzi olan duyğularımın rəngli siluetidir. Bu, dünya qədər

köhnə bir kədərdi, barmaqlar arasından süzülən torpaq masalıdı, ölü ümidişlərin ruhu namine yaşayan, ölümü köynəkdən keçirən, kətan köynəyinin yaxası qurumayan, təkrar yuxulardan ayılmayan bir adamın unuda-unuda ölü, özünə qəm ağacı əkmış bəyaz çiçəkli alça ağaçına oxşayan, nəyi varsa, özüylə daşıyan, üfüqə dirənən bir kənd ciğriyla baş alıb gedən, daha itiriləsi heç nəyi olmayan bir adamın Allahdan qorxduğu qədər adamdan qorxan bir Adamın özünə məktublarıdı, gələcəyin astanasında qoyub getdiyi nəm təsəllidi».

Camal doğma yurduna, elinə-obasına bağlı şair idi. Yolunu şeirlərində də salırdı doğma Lənkəranı. Bir vaxtlar onu şəhərə gətirən yolu tutub, qayıdırı o yerlərə. Qayıdır, uşaq və gənclik illərini qoyub getdiyi, indi boş qalmış o ev-əsikdə özünü axtarır, özünü soraqlayırı.

*Uzaqdan, uzaqdan, çox-çox uzaqdan,
Darıxb gəlmışəm, qaçıb gəlmışəm.
Ay qonşu, bu evin yiyesi hanı?
Evvanda çıxardım ayaqqabımı,
Açdım pəncərəni, açdım qapını,
Görmədim qonağı qarşılıyani.
Ay qonşu, bu evin yiyesi hanı?..*

Camal Yusifzadə ədəbi yaradıcılığa 60-ci illərdə qədəm qoyub. Bu o vaxtlar idi ki, poeziyamıza yeni ab-hava, yeni ideya və mövzular gətirmiş Məmməd Araz, Əli Kərim, Sərdar Əsəd kimi istedadlar, necə deyərlər, meydan sulayırdılar. Onların yaradıcılığı fonunda söz demək, seçilmək elə də asan deyildi. Camalın ilk şeirləri məhz o vaxtlar dövri mətbuatda işıq üzü görməyə başladı və onun kövrək addımları ədəbi mühitdə coxlarının, o cümlədən Rəsul Rzanın, Əli Kərimin də diqqətini çəkdi. Ona görə ki, Camalın poetik dünyası yeniydi, fərqliydi, həyatın nəbzi vururdu şeirlərində.

Şair Əli Kərim 1969-cu ildə «Azərbaycan gəncləri» qəzetində «İntellekt və poeziya» başlıqlı məqaləsində yazır: «Camal sözün yaxşı mənasında təmkinli şairdi, bu onun misralarını yersiz hay-küydən, pafosdan, obraz ədasından təmizləyir... Camal sözləri qənaətlə xərcleyir, hökm vermir, heç nəyi sübut etməyə çalışır. Camalın ilk dəfə oxuduğum şeirləri mənə çox ümidlər verdi. Bəzən bircə şeir, hətta bir neçə misra belə oxucunu məcbur edir ki, müəllifi yadda saxlasın, bu, imza sevincinin ümidi arzularını bölməkdə nə vaxtsa, ona hökmən gərək olacaq. İnanıram ki, olacaq».

İnsanın duyguları gələcəyə hesablanır. Camal Yusifzadənin şeirlərini oxuyanda, baxırsan ki, şair gələcəkdən o üzdəki gələcəyi də görmək istəyir. Baxırsan ki, onun üçün zaman aşırımı yoxdur. Əslində, zamanın yolu heç vaxt hamar olmayıb, aşırımlarla doludur, sadəcə, bu aşırımlar əsl sənət qarşısında əriyib itir. Ürəyi doluydu, və o, dolu ürəyini şeirlərində boşaldır, düşüncələrini oxucuya bölüşürdü. Problemləri çox olsa da, giley-güzərdən uzaq idi. Arzularla yaşayırı, həyatdan umacağı isə o qədər az idi ki - uşaq payı...

*Mənim arzularım əbədi kölgəm
Gah məndən arxada, gah məndən öndə,
Mənim arzularım əzabla ölürlər
Gah məndən arxada, gah məndən öndə...*

İstedadlı publisist Südabə Ağabalayevanın Camal Yusifzadə yaradıcılığı haqqında «Azərbaycan» jurnalında dərc etdirdiyi məqalə belə adlanır - «Üzü dan üzünə». Müəllif, Camal Yusifzadə poeziyasına fərqli rakursdan yanaşır, həm gözəl bir insan, həm də maraqlı, istedadlı şair kimi onun görünməyən tərəflərini fəth edir, yaradıcılığını, söz sərvətini incələyir, poetik dünyasının dərinliklərinə varır. Südabə Ağabalayevanın yazdıqlarından: «Mən bu ağ kitabdakı şeirlərin azadlığına sevindim. Qafiyə, sərbəst deyilən bölgünün

gütünü məhz bu azadlığın içində gördüm. Camalın oxucuya tələbkar olduğunu sezdim: onu oxuyan ötəndən-keçəndən, yerin altından-üstündən xəbərdar ola gərek. Bir də şeirləri yazıldığı 40-50 il necə təzə idisə, bu gün elədir - təzə və qədim. Camalın poetik sintaksisini çox bəyəndim! Camalın sözünü yalqız qoymayıb, arxasında durub, arxa olub və Camalın sözünün səsi də inamlı olub, qut olub. Səsi sözündə gizlənib qalmayıb, qoşulub şair ilhamına...»

*Ay allı-güllü yuxular,
Ay allı-güllü köynəyim,
Ay allı-güllü baxtim,
Təkrar-təkrar yaşamağa hanı vaxtim?
Allı-güllü yuxulardan yoruldum,
damcı su çiləyin üzümə,
Bircə damla yaş axıdin gözümə,
Allı-güllü yuxulardan ayılım...*

Camal Yusifzadə həssas qəlbli, incə ruhlu, duyğulu şair idi. Ona görə də sözüylə-sənətiylə ürəklərə asanlıqla yol tapa bilirdi. Təbiət sevgisi, insan sevgisi, həyat sevgisi - budur Camal Yusifzadə poeziyasının əsas qayəsi. Onun şeirinin-şeriyətinin felsəfəsi də aydın və anlaşıqlıdır. Kimdən yazırda-yazsın, nəden yazırda-yazsın, Camal Yusifzadə poetikası, dəst-xətti uzaqdan çağırırırdı. Maraqsız insan yoxdur, hər bir adamın içində nəsə işiq, işarti tapmaq mümkündür. Şair hər kəsin içində işiq görməyi bacarırdı. İnsanlara olan məhəbbətdən, həyata olan sevgidən bəhrələnirdi onun poeziyası. Əli qələm tutandan son gününədək öz üslubuna sadıq qaldı, poetik siması, şair mövqeyi dəyişmədi. O, insanlarla şeirin, poeziyanın diliylə danışmağı bacarır və hər kəsin də öz dilini tapa bilirdi. İnsanların dilini tapmaq o qədər də asan deyil. Şair qəlbi daim narahat, nigarən idi: şeirlərində çəpərin o üzünə boylanır, dağın o üzünü görməyə can atırıdı...

İşdə tez-tez qarşılaşırırdıq. Sözümüz-söhbətimiz yaradıcılıqdan düşürdü. Radioda apardığım «Sənət söhbətləri», «Çağdaş qələmlər» proqramlarının dəfələrlə qonağı olmuşdu. Camal Yusifzadə sözüylə-söhbətile də maraqlıydı. Deyirdim, sənin maraqlı fikirlərin, deyib-danişdiqların verilişlərə bəzəkdir. «Çağdaş qələmlər»in bir sayını isə onun yaradıcılığına həsr elədim. Radiomuzun fondunda saxlanılır, gələcək nəsillərə ərməğan kimi. Elə insanları gələcək nəsillər də tanımalı, şairin yaradıcılığına bələd olmalı, poeziyasını öyrənməli, bilməlidirlər.

İş yerinə gələndə yenə də yolumu üçüncü mərtəbənin dəhlizində saldım. O uzun-uzunnamə dəhliz kimsəsiz, bir az da qaranlıq gəldi mənə. Otağının qapısını döydüm, hay verən olmadı. Şair özü demiş, biz qapının bu üzündəyik, o üzündəki biz deyilik.

*Döysən də, qapı açılmaz,
Qapı açılmaz üzünə,
O üzündə kim var, axı?
Hamı keçib bu üzünə...*

2017

Kamil ƏFSƏROĞLU

◆ Tənqid və ədəbiyyatşunaslıq ◆

ƏLİ SULTANLI

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının məşhur xadimlərindən biri də professor Əli Sultanlıdır. Milli ədəbi-mədəni və ictimai-pedaqozi fikir tariximizdə o, görkəmli ədəbiyyat tarixçisi, teatr-dramaturgiya tənqidçisi, Qərb-Şərq bədii düşüncə mədəniyyətini vəhdətdə öyrənən böyük komparativist alim, istedadlı müəllim-pedaqoq, dərsliklər müəllifi kimi məşhurdur.

Əli Abdulla oğlu Sultanlı 1906-ci il dekabr ayının 25-də Naxçıvan şəhərinə bitişik Araz kəndində bənnə ailesində anadan olmuşdur. Doğma şəhərində ibtidai təhsil almağa başlamış, 1917-ci ildə Rusiyada baş verən inqilabi hadisələrlə əlaqədar təhsilini yarımcıq saxlamışdır. ADR dövründə ibtidai təhsilini tamamlamışdır. Azərbaycanda sovet hakimiyəti qurulduğdan sonra Naxçıvanda yeni təşkil edilən Müəllimlər seminariyasının hazırlıq kursunda təhsil almışdır. 1923-cü ildə Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı onu Bakı Mərkəzi Pedaqoji texnikumuna göndərmiş, buranı əla qiymətlərlə bitirdiyinə görə texnikumun pedaqoji şurasının qərarı ilə şəhərdə saxlanılaraq təhsilini APİ-nin Şərq fakültəsində davam etdirmiştir.

1930-cu ildə ali təhsilini tamamlayan Əli Sultanlı Qərbi Avropa ədəbiyyatı kafedrasında assistent saxlanılır və tələbələrə mühazirələr oxuyur. Bir qədər sonra o, Qərbi Avropa ədəbiyyatı kafedrasının müdürü, eyni zamanda, ədəbiyyat və dil fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışır (1934-1939). 1939-1941-ci illərdə institut rektorunun elmi hissə üzrə müavini olur, tədris-təşkilat işlərlə yanaşı, yaradıcılıq fəaliyyətini də davam etdirir; Q.Koqanın "Qərbi Avropa ədəbiyyatı öcerkləri" kitabını Azərbaycan dilinə çevirir, "V.Hötenin yaradıcılıq yolu" (1932), "M.F.Axundovun dramaturgiyası" (1938) kitabçalarını nəşr etdirir, ali məktəblər üçün "Ədəbiyyat metodikası", orta məktəblərin yeddinci sinfi üçün "Ədəbiyyat" dərsliklərinin həmmüəllifi olur, "M.F.Axundov və Molyer" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək, filoloji elmlər namizədi elmi dərəcəsi alır.

İkinci dünya maharibəsi illərində Əli Sultanlı ADU-da və ADPI-də Qərbi Avropa ədəbiyyatı tarixindən, ATİ-də estetika və dramaturgiya nəzəriyyəsindən mühazirələr oxuyur, "Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf yolu" mövzusunda dissertasiya müdafiə edib, respublikada filologiya üzrə ilk elmlər doktorlarından biri olur (1945). Alimin "Mopassanın hərbi novellaları" (1942), "Azərbaycan xalq draması" (1945), "Roma və Yunanıstanda ədəbiyyatşunaslıq və estetika məsələləri" (1945) kitabları da bu dövrdə nəşr edilir.

Müharibədən sonrakı illərdə Əli Sultanlı həm pedaqoji, həm də yaradıcılıq sahəsində daha fəal və məhsuldar çalışır. O. yenə də tələbələr qarşısında böyük bir şövqle mühazirələr oxuyur, məqalələr yazır, "Şekspir və onun on ikinci gecəsi" (1946), "Antik dövrdə bədiyyat və ədəbiyyatşunaslıq məsələləri" (1946), "Rəşid bəy Əfəndiyevin dramaturgiyası" (1946), "Dədə Qorqud və yunan eposları" (1946), "Nizami və Qərbi Avropa ədəbiyyatı" (1947), "Ostrovski və Azərbaycan dramaturgiyası" (1948) kitablarını ədəbi-elmi və pedaqoji ictimaiyyətin

ixtiyarına verir. 1950-ci illərdə onun tərtib, müqəddimə və qeydlərilə "Antik ədəbiyyat məntəxəbatı" (1958), "Roma ədəbiyyatı məntəxəbatı", "Antik ədəbiyyat tarixi" (1958) dərslikləri çap olunur.

Əli Sultanlı gənclik illərindən başlayaraq ömrünün sonuna qədər müəllimlik və alimlik peşəsinə sadıq qalmış, bənzərsiz istedadı nəticəsində həm nadir müəllim, həm də böyük alim-ədəbiyyatşunas olaraq dərin məhəbbət qazanmışdır. O, 1960-ci il iyul ayının 18-də Bakıda vəfat emiş və şəhər qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

* * *

Əli Sultanlının ilk məqalələrində Şərq ədəbiyyatından bəhs edilir. Onun 1920-ci illərdə - hələ tələbə ikən yazdığı "Əbdülhəq Hamid" (1924), "Cəlaləddin Rumi və təsəvvüf" (1924), "Tofiq Fikrət" (1929) əsərlərini türk poeziyasının məşhur nümayəndələrinin yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Bu əsərlərde sosioloji ədəbiyyatşunaslığın təsiri aydın görünürdü. Gənc Əli Sultanlı, 1920-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş marksist ədəbiyyatşunaslarının çoxu kimi haqqında bəhs etdiyi şairlərin yaradıcılığını həmin şairlərin sinfi mənsubiyyəti ilə əlaqələndirir və hər bir əsəri müəllifin sinfi baxışları baxımından qiymətləndirməyə çalışır. Onun fikrincə, "ədəbiyyat ictimai bir məhsuldur... ictimai məhsul olan ədəbiyyat da sinifli cəmiyyətlərdə qeyri-sinfi ola bilməz. Binaən-eleyh ədəbiyyat da, başqa üst-qurumlar kimi, müəyyən sinfin ictimai ifadələrindən başqa bir şey deyildir".

Bədii ədəbiyyata belə baxış bucağından yanaşan və həm Əbdülhəq Hamidin, həm də Tofiq Fikrətin yaradıcılığını sosioloji üsulla təhlil etməyi qarşısına məqsəd qoyan gənc tədqiqatçı onların sinfi mənsubiyyətinin müəyyənəşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Ə.Hamidin və T.Fikrətin ailə mühiti, təhsili, uşaqlıq illəri, yeniyetməlik və ilk gənclik dövrü haqqında verilən məlumat onların yaradıcılığının və şəxsiyyətinin formalaşlığı ictimai-mədəni şərait barədə dolğun təsəvvür yaradır.

Əli Sultanlı Azərbaycan ədəbi-elmi mühitində xarici ədəbiyyat mütəxəssisi - qərbşunas kimi məshhurdur. Elmi yaradıcılıq fəaliyyətinin ilk dövründən başlayaraq o, həmişə Qərb ədəbiyyatının ardıcıl tədqiqatçısı və təbliğatçısı olmuşdur. Alimin ilk kitabı məşhur alman şairi, yeni dövr alman ədəbiyyatının banilərindən sayılan Volfqanq Hötenin həyat və fəaliyyətindən bəhs edir. "V.Hötenin yaradıcılıq yolu" (1932) adlı bu kitabçada məşhur alman şairinin tərcməyi-hali, təhsili, Şərq - müsəlman dünyasına maraşı, "Qərb-Şərq divanı" haqqında məlumat verilir, "Faust" əsərinin ideya-bədii məzmunu və dünya şöhrəti qısa şəkildə şərh olunur. Gənc araşdırıcının "Mopassanın hərbi novellaları" (1942), "Roma və Yunanıstanda ədəbiyyatşunaslıq və estetika məsələləri" (1945), "Şekspir və onun on ikinci gecəsi" (1946), "Antik dövrde bədiyyat və ədəbiyyatşunaslıq məsələləri" (1946) kitabları da Avropa ədəbiyyatının və nəzəri-estetik ırsının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Əli Sultanlı qədim yunan və Roma ədəbiyyatına və estetik-nəzəri fikrinə dair tədqiqatlarını "Antik ədəbiyyatı tarixi" (1958) kitabında ümumiləşdirmişdir. Alimin müxtəlif illərdə çap etdirdiyi məqalə və risalələrin, oxuduğu məruzə və mühazirələrin mətni əsasında, ali məktəblərin dil və ədəbiyyat fakültələrində oxuyan tələbelərin ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə hazırlanan bu sanballı, kitab-dərslik uzun müddət antik ədəbiyyatı öyrənmək və öyrətmək istəyən tələbə və müəllimlər üçün etibarlı elmi mənbə olmuş və öz əhəmiyyətini indi də saxlamaqdadır. Bütün səhifələri bilik və məlumatlarla zəngin olan bu kitabda "antik dövr" və "antik ədəbiyyat" anlayışının mahiyyəti, tarixi hüdudları, bu ədəbiyyatın mənbələri, onu yaradan xalqların mədəni-siyasi durumu izah olunur: "Yunan və Roma xalqlarının quldarlıq ictimai quruluşu şəraitində keçirdiyi tarixi dövr antik dövr adlanır... Antik ədəbiyyat dedikdə iki xalqın - yunanlılar ilə romalıların quldarlıq ictimai quruluşu şəraitində yaratmış olduqları orijinal və zəngin ədəbiyyat nəzərdə tutulur".

Kitabda bu ədəbiyyatın həm şifahi, həm də yazılı nümunələri geniş ədəbi-elmi təhlilə cəlb edilir. Müəllif Homerin "İliada" və "Odisseya" əsərlərini qədim yunan ədəbiyyatının "ən klassik abidələri", qədim "yunan dastanlarının bize çatan ən qədim nümunələri" sayır, yunan əsatirlərinin yaranma səbəbləri, bu əsatirlərin şifahi xalq ədəbiyyatına təsiri, ədəbi janrların formalaşmasında rolü incəliklə təhlil olunur. Əli Sultanlı əsatirləri qədim yunan ədəbiyyatının "ən zəngin mövzu mənbələrindən biri" kimi təqdim edir. Troya əsatirlər silsiləsi haqqında məlumat verib, Homerin öz dastanlarını Troya əsatirləri əsasında yazdığını bildirir. Kitabda "İliada" və "Odisseya" dastanlarının məzmunu, hadisələr ardıcılıqla nağıl olunur. Belə

nağıletmə dastanlardakı surətlərin əməllərini, onların zahiri fəaliyyətini və mənəvi aləmini, psixoloji yaşantılarını göz önünde canlandırmaq, onların xarakterlərini bütöv - bütün mürekkebliyi ilə şərh etməyə imkan verir. Ə.Sultanının təhlillərində Axilles və Aqamemnon, Menelay və Paris, Odissey və Hektor kimi Zevs və Gera, Hermes və Ares, Hipnos və Poseydon, Apollon və Afrodita da canlı, yaddaqalan bədii surətlər kimi təqdim olunur və sevilirlər.

Əli Sultanlı Aristofani qədim yunan dramaturgiyasının ilk, Menandri isə son komedioqrafi sayaraq, onların komediyalarını poetika-sənətkarlıq baxımından fərqləndirir. Əslində, klassik komediya ilə yeni komediya arasında mövcud olan bu fərqlər haqqında Əli Sultanlı yazar: "Aristofan komediyası siyasi mübarizələr dövründə yaranıb müəyyənləşdiyi üçün gərgin siyasi vuruşların aynası olmuşdur. Aristofan əsatirdən, xeyali səhnələrdən, məişət hadisələrindən də siyasi satira üçün istifadə edirdi. Siyasi qayə klassik komediyanın canı idi... Yeni komediya siyasi-ictimai motivlərdən uzaqlaşır. Xeyali-əsatiri səhnələri şərti səhnələr əvəz edir. Həyat, məişət, ailə əhvalatları mərkəzdə dayanır. Menandrin komediyalarında əsas yeri məhəbbət mövzusu tutur. Kitabda Menandrin həyat və yaradıcılığı barədə geniş söhbət açılır. Müəllif Menandrin bioqrafiyasına və əsərlərinə dair əldə olanların hamısı haqqında məlumat verir; "Münsif məhkəməsi", "Kəsilmiş saç", "Samiya qadınları" komediyalarını məzmun və struktur baxımından təhlil edir. Bu təhlillərdə dramaturqun orijinallığı, komediya janrına getirdiyi yeniliklər və antik yunan ədəbiyyatı tarixində yeri aydın görünür.

Kitabın ikinci hissəsində qədim Roma ədəbiyyatından bəhs edilir. Məlumdur ki, qədim Roma ədəbiyyatı antik bədii düşüncənin tərkib hissəsidir. Bu ədəbiyyat "qədim yunan ədəbiyyatı ilə Qərbi Avropa ədəbiyyatı arasında bağlayıcı rol oynamış", hətta uzun müddət "yunan ədəbiyyatından xəbərdar olmayan Avropa yazıçıları və filoloqları antik ədəbiyyat namine ancaq qədim Roma ədəbiyyatı ilə tanış olmuşlar".

Dövrünün ədəbi-elmi fikrinə, dünya ədəbiyyatşunaslarının araşdırılmalarına və nailiyyətlərinə istinad edən Əli Sultanlı qədim Roma ədəbiyyatının yarandığı ictimai-tarixi şərait, bu ədəbiyyatın qədim yunan ədəbiyyatından fərqi, tarixi inkişaf mərhələlərinin özünəməxsus əlamətlərindən danışır və Roma ədəbiyyatını tarixi baxımdan iki böyük hissəyə ayırır: 1. Respublika dövründə Roma ədəbiyyatı; 2. İmpériya dövründə Roma ədəbiyyatı.

Tədqiqatçı hər iki dövrə aid ədəbiyyatın strukturu, bu dövrlərdə fəaliyyət göstərmiş söz sənətkarlarının yaradıcılığı haqqında əhatəli məlumat, dərin elmi təhlillər verir. Bu təhlillər, ümumiyyətlə, qədim Roma ədəbiyyatı, onun Tit Mak Plavt, Kvint Enni, Publi Terensi, Siseron, Lukressi Kar, Valeri Katull (respublika dövrü), Vergili Maron, Kvint Flaki, Ovidi Nazon, Seneka, Lukan, Yuvenal, Apuley (imperiya dövrü) və b. onlarca nümayəndəsinin yaradıcılığına dair tam yeni fikirlər olub, Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının bənzərsiz qolunu, milli antikşunaslığın möhkəm bünövrəsini və dayaq sütununu təşkil edir.

Əli Sultanının "Antik ədəbiyyati tarixi" klassik dərslik nümunəsidir. Onun məzmunu kimi quruluşu da elmidir. İcmallar və portret öcerklər bir-birini tamamlayırlar. Təhlillər yüksək səviyyədədir. Əsərin dili olduqca sadə, aydın, elmi və anlaşılıqdır. Kitab indi də öz elmi əhəmiyyətini saxlayır.

Alimin tərtib etdiyi "Antik ədəbiyyat müntəxabatı" (1950), "Roma ədəbiyyatı müntəxabatı", bilavasitə onun həmmüəllifiyi və rəhbərliyi ilə hazırlanmış "Xarici ədəbiyyat. Orta əsrlər və Renessans ədəbiyyatı" (1955) kitabları da onun titanik elmi-pedaqoji fəaliyyətinin, namuslu alim-müəllim fədakarlığının nəhəng məhsullarıdır. Artıq nadir nüsxələrə çevrilmiş bu kitablarda yalnız bədii əsərlərin mətni deyil, onların yiğcam təhlili də vardır. Belə tərtib üsulu, bir təfdən, kitabda yer alan bədii mətnlərlə tanış olmaq, onları oxumaq imkanı verirsə, digər təfdən, həmin mətnlərin ideya-estetik xüsusiyyətlərini bilməyə şərait yaradır.

Əli Sultanının "Şekspir və onun on ikinci gecəsi" (1946), "Otello" (1949), "Sevilya ulduzu" (1953), "Servantesin "Don Kixot romanı" (1955), "Fridrix Şiller" (1955), "Henri İbsen" (1956) məqalələri Qərbi Avropa yazıçılarının yaradıcılığından, onların bəzi əsərlərinin tamaşasından bəhs edir. Yüksek peşəkarlıqla yazılmış bu məqalələrdə konkret bir əsərin səhnə təcəssümü, yaxud bir yazıçının ideyalar aləmi, onun bədii novatorluğu izah olunur. Bu əsərlər Qərb ədəbiyyatına şərqli mütəxəssisin elmi baxışlarının ifadəsi kimi çox qiymətlidir. Onların hamısı metodoloji baxımdan marksist ədəbiyyatşunaslığın prinsipləri əsasında yazılsa da, şəhərlər elmi, obyektiv həqiqətin aşkarlanmasına xidmət edir. Tədqiqatının təhlil predmetinə heç bir siyasi-ideoloji təsirə qapılmışdan sərbəst yanaşması, yazılımı, yaxud konkret əsəri

qiymətləndirərkən estetik meyarlara söykənməsi, bədiyyatı əsas götürməsi, nəhayət, fərdi təhlil ədası və mədəniyyəti də aydın görünür.

Əli Sultanlı Azərbaycanda müqayisəli ədəbiyyatşunaslığının ilk nümunələrini yaradan görkəmli alimdir. Onun "Nizami Gəncəvi və Avropa ədəbiyyatı" (1953), "Dünya ədəbiyyatında Nizaminin mövqeyi" (1953), "İsgəndərname və Qərbi Avropa ədəbiyyatı" (1953), "Leyli və Məcnun" və "Qərbi Avropa ədəbiyyatı" (1953), "Yeddi gözəl" və Qərbi Avropa ədəbiyyatı" (1948-53) məqalə-tədqiqatları müqayisəli ədəbiyyatşunaslığının layiqli nümunələridir. Alimin bu sahədə ən sanballı əsəri "Axundov və Molyer" (1938) monoqrafiyasıdır.

"Axundov və Molyer" keçmiş SSRİ məkanında yazılmış ən yaxşı müqayisəli ədəbiyyatşunaslıq əsərləri sırasında durur. Bu əsərdə Molyerin və Mirzə Fətəlinin yaşadığı tarixi dövrlər, onların fəaliyyət göstərikələri ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi şəraitlər, yaradıcılıqlarına təsir göstərən müxtəlif amillər müqayisə olunur, hər iki sənətkarın ədəbi-nəzəri görüşləri, teatr və dramaturgiya barədə fikirləri şərh edilir. Tədqiqatçı həm Molyerin, həm də Mirzə Fətəlinin gülüş yaratmaq üçün istifadə etdiyi vasitə və üsulların izahına daha həssas yanaşaraq, bu vasitələrin tipoloji oxşarlığını və ayrıntıları aydınlaşdırır. Qarpaqon və Hacı Qara, Hacı Nuru və Alsəst, Molla İbrahim Xəlil və Tartuf surətlərinin müqayisəsi də əsərin elmi məziyyətini göstərən əlamətlərdir. Zəngin ədəbi faktlar və elmi-metodoloji prinsiplər əsasında yazılmış "Axundov və Molyer" əsəri Azərbaycan ədəbiyyatşunaslığının 1930-cu illərdəki nailiyyətlərindən sayıla bilər.

Alimin "Dədə Qorqud və yunan eposları" (1946), "Ostrovski və Azərbaycan dramaturgiyası" (1948) kitabçaları da tarixi-müqayisəli araşdırmanın və qiymətləndirmənin seçilən örnəkləridir. Bu əsərlərdəki təhlillər Azərbaycan eposunun və milli dramaturgiyanın özünəməxsusluğunu üzə çıxarmaq məqsədine xidmət edir. Müəllif "Dədə Qorqud"dakı müəyyən epizodları, hadisələri və surətləri "Odssey"də təsvir olunan hadisə və surətlərlə müqayisə etməklə bir tərəfdən tipoloji oxşarlıqları, digər tərəfdən əsaslı fərqləri üzə çıxarıır və bu yolla Dədə Qorqud boylarının qədim tütk bədii təfəkkürünü məhsulu olaraq meydana gəldiyini əsaslandırır.

Elmi maraq dairəsi, tədqiqat sahəsi nə qədər geniş, əhatəli olsa da, Əli Sultanlının yaradıcılığında əsas yeri Azərbaycan ədəbiyyatının, milli dramaturgiyanın tədqiq və təhlili tutur. Onun M.F.Axundzadə, N.Vəzirov, R.Əfəndiyev, M.S.Ordubadi, H.Cavid, Ü.Hacıbəyov, C.Cabbarlı, İ.Əfəndiyev kimi klassik və müasir dramaturqların yaradıcılıqları, konkret əsərləri barədə məqalələri vardır. Ən böyük və sanballı əsəri isə, "Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf tarixi" (1946) adlı doktorluq dissertasiyasıdır. Bu əsərdə o, ilk dəfə olaraq Azərbaycan dramaturgiyasının elmi tarixini yaratmışdır. Burada xalq oyunları ("Keçəl", "Əkəndə yox, biçəndə yox, bölgənde ortaqqardaş", "Xəsis", "Xıdır Nəbi", "Kosa gəlin" və s.) və dini təriqət mərasimləri, onların məzmunu, quruluşu, tarixi, keçirilmə qaydaları, dramaturji xüsusiyyətləri, teatr ünsürləri şərh olunur. Müəllifa görə, xalq oyun və tamaşaları "Xalqın mənəvi həyatından doğan zəngin mədəni irsin diqqətəlayiq abidələrindəndir. Xalq oyunları mərasimlərdən doğaraq getdikcə dünyəviləşmiş... və yazılı dramaturgiyanın təməlini təşkil etmişdir".

Əsərdə M.F.Axundov milli dramaturgiyanın banisi və nəzəriyyəcisi elan olunur, onun komediya yazmasının səbəbləri göstərilir, Nəcəf bəy Vəzirov "həm mülkədarlıq, həm də burjuaziya ələminin böyük tənqidçisi", Nəriman Nərimanov "nadanlıq və xurafat zülmətinin yox etmək uğrunda canından, başından keçən fədakar ədib", maarifçilik hərəkatının son nümayəndəsi kimi təhlil edilir. Cəlil Məmmədquluzadəni "Azərbaycan dramaturgiyası tarixinde M.F.Axundovdan sonra yaradıcılıq vüsəti, ədəbi təsir dairəsinin genişliyi, gülüşünün sürəkliyi və kəskinliyi etibarilə ikinci böyük məzhəkəyazan" hesab edən Əli Sultanlı Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin dramaturgiyası haqqında yazır: "Ə.Haqverdiyevin dramaturgiyası N.Vəzirov teatri təməlində möhkəmlənib inkişaf etmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə ne qədər M.F.Axundovla bağlı isə Haqverdiyev də bir o qədər Vəzirovla bağlıdır. Vəzirov mülkədarlığın məzhəkəsindən başlayaraq onun faciəsini təsvirə qədər gəlib çıxmış, Haqverdiyev mülkədarlığın faciəsindən başlamış və onu axıra çatdırılmışdır".

"Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafı tarixi" əsəri ayrı-ayrı icməllər və ocerklər şəklində yazılsa da bu icmal və ocerklər möhkəm surətdə əlaqələndirilərək milli dramaturgiyanın bədii-ətsetik mənbələrini, təşəkkül tarixini və inkişaf yolunu izləyən, əvvəli ortası və sonu olan bütöv monoqrafiya halına getirilmişdir. Müəllif "bir əsrdən artıq müddətdə müxtəlif mənbələrdə səpələnmiş, yaxud da, heç nəşr olunmamış ayrı-ayrı pyesləri, xüsusən dramatik folklor nümunələrini səylə toplamış, öyrənmiş, bir küll halında ilk sistemli ədəbiyyat tarixinin faktlarına və materiallarına çevirmiş, böyük alimlik və vətəndaşlıq işi görmüşdür". Həmin

"alimlik və vətəndaşlıq işi" Əli Sultanının elmi təhlil mədəniyyətində, fakt və hadisələri dəyərləndirmə üsulunda aydın müşahidə edilir. O, təhlilə cəlb etdiyi bədii nümunələri və obrazları bütünlükde ədəbi fikrin inkişafı ilə vəhdətə qiyametləndirir: "zəngin elmi fantaziya və müşahidə qabiliyyəti, obyektivlik və prinsipiallıq, böyük ümumiləşdirmə, estetik və fəlsəfi təhlil, hər cür sünə "yaxşılaşdırma" meyillərindən uzaqlıq, yiğcamlıq bu əsərdə özünü göstərən təhlil üsulunun əsas xüsusiyyətləridir".

Əli Sultanlı görkəmli ədəbiyyat tarixçisidir. O, üç cildlik "Azerbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin ikinci cildinin (1960) əsas müəlliflərindən və elmi redaktorlarından biridir. "Tarix"ın XIX-XX əsrlər dövrünü əhatə edən bu cildin "M.F.Axundovun dramaturgiyası" və "Nəcəf bəy Vəzirov" hissələrini o yazmışdır.

XX əsrin 50-ci illərində ədəbi-nəzəri fikirdə geniş yayılan konfliktlilik nəzəriyyəsinə qarşı yazılmış bu məqalədə bədii konflikt dram əsərinin hərəkətverici yayı, şah damarı kimi dəyərləndirilir və dramatik əsərin estetik gözəlliyyini nümayiş etdirən əsas əlamət hesab olunur. Müəllif dünyanın Esxil, Sofokl, Şekspir, Ostrovski, Qoqol, Mirzə Fətəli, C.Məmmədquluzadə, C.Cabbarlı kimi məşhur sənətkarlarının əsərlərinin sevilməsini onların kəskin dramatik konflikt yarada bilməsi, əksinə, Azerbaycan dramaturgiyasının bəzi nümunələrinin (Səttar Axundovun "Zərif tellər", Cabbar Məcnunbəyovun "Böyük məhəbbət", M.H.Təhmasibin "Çiçəklənən arzular" dramları) bədii cəhətdən zəif çıxmاسını müəlliflərin konfliktlilik nəzəriyyəsinin təsiri altına düşməsi ilə əlaqələndirir və müasiri olduğu dramaturqları ictimai həyatın, mövcud cəmiyyətin ziddiyətlərini əks etdirən kəskin dramatik konflikt yaratmağa çağırır.

Nəhayət, Əli Sultanının şəxsiyyətini və sənətini tamamlayan mühüm bir keyfiyyət də onun müəllimliyidir. O, nadir müəllimlik qabiliyyəti, pedaqoji ustalığı ilə ad çıxarıbmış. Həmişə deyərmiş ki, yüksək biliqli ədəbiyyat müəllimi auditoriyada yarımkötür olmalı, təhlil etdiyi əsərin məğzını tələbələrə düzgün və emosional çatdırmaq üçün jestlərdən, mimikadan, nitq vasitələrindən, səs tembrindən məharetlə istifadə etməli, yeri gələndə obrazın roluna girməlidir. Vaxtılı Əli Sultanının tələbəsi olmuş xalq yazıçısı İsmayıllı Şixli müəlliminin pedaqoji ustalığından danışarken deyirdi: Dərs ilinin yenice başladığı isti sentyabr günlərinin birində tələbələr təccübülü bir hadisənin şahidi olurlar: Həmin isti yay gündündə Əli Sultanlı auditoriyaya əsl qış geyimində - başında qara şlyapa, boğazında isti şarf, əynində qalın palto, əlində yun elcək, titrəyə-titrəyə daxil olur. Tələbələrlə salamlaşış əşyalarını stolun üstünə qoyan kimi əlcəklərini çıxarıb əllerini soyuqdan donubmuş kimi ovsuşturur, sonra nəfəsi ilə hovurur. Bunları o qədər təbii edir ki, ona baxan tələbələr də üzüyürlər. Professor paltosunu soyunmadan, şlyapasını çıxarmadan "üşüyə-üşüyə" mühazirəyə başlayır. Sən demə, onun danışlığı əsərdə hadisələr soyuq bir qış səhərində cərəyan edilmiş və professora belə geyim həmin qış səhərini tələbələrin təsəvvürünə "yazmaq", dərsin estetik təsirini, emosionallığını qüvvətləndirmək üçün lazım imiş.

Əli Sultanının müəllimlik bacarığı və istedadı haqqında onun tələbələrindən olmuş Yaşar Qarayev yazar: "Biz Ərəstu və Esxillə, Prometey və Axilleslə ilk dəfə onun dili və sözü ilə tanış olmuşuq... Hamletdən, Lüssiferdən, Faustdan danışmaq ona yaraşdı. O, Zevsdən bir Zevs kimi danışardı. O, Axillesdən danışanda Axillesə bənzərdi. Onun ruhunda və varlığında əsl Şekspir dünyası və ehtirasları yaşardı. O, bizi də özü ilə bütün allahların və qəhremanların yığındığı sehirlə bir Olimpə aparındı. Eşitməkdən, dinləməkdən çox, hiss edərdik, görərdik, duydurdık, yaşayardıq".

Filologiya elmləri doktoru, professor Əli Sultanlı "müəllimliklə yaşayar, nəfəs alardı, auditoriya onun mənəvi vətəni idi. O, auditoriyasız yaşaya bilməzdilər: auditoriyadan kənarda, tələbə nəfəsi olmayan yerdə özünü həmişə mənəvi ünsiyyətdən məhrum bir havasızlıqda hiss edərdi".

Beləliklə, ədəbiyyat tarixçisi və nəzəriyyəçisi, antikşunas və qərbşunas, tənqidçi və komparativist-alim Əli Sultanlı XX əsr Azerbaycan mədəniyyəti tarixində özünəməxsus yeri və mövqeyi olan istedadlı müəllimdir. Onun alimliyi, elmi ədəbiyyatşunaslıq fəaliyyəti müəllimliyindən, müəllimliyi alimliyindən ayrılmazdır; Əli Sultanlı elmi yaradıcılığında müəllim, müəllimliyində yaradıcı şəxsiyyətdir.

Zaman ƏSGƏRLİ

Südabə AĞABALAYEVA

RAKURS: MİLLİ - ESTETİK TƏFƏKKÜR

(“Azərbaycan” jurnalı dövrün
bədii - estetik dərki müstəvisində)

Üçüncü minilliyin ilk qərinəsinin əsas xüsusiyyətini qısaca ifadə etmək lazımlı gələrsə, “ağlagəlməz sürət və gözlənilməzliklər” ifadələri yada düşür. Bu sürət ətrafdı baş verən hadisələrin və proseslərin yox, mahiyyətlərin dəyişməsini ifadə edir. Bu gün biz təkcə ictimai münasibətlərin dəyişikliyini yaşamırıq, bu gün Böyük Ayrılmanın ərefəsindəyik. Bu mərhələnin təyinatını şərtləndirən amillərdən biri də yeni texnologiyaların, istər, iqtisadi, istərsə də, mənəvi mübadiləyə təsiridir. Dünya və dəyərlər yeni məzmun kəsb edir və bu məzmun yeni nizamlamanı tələb edir. Bütün bu dəyişikliklər yetərinçə uzun sürəcək bir prosesdir və bu proses həm də tarixi və özünü dəyərləndirmək imkanıdır. Bu da bir həqiqətdir ki, mədəniyyətlərin və dəyərlərin müxtəlifliyinin qorunması zərurəti heç də asanlıqla qəbul edilmir. Dialoq qəçilməzdər və o, tərəflərin real imkanlarının, eləcə də, mövcud mexanizmlərin humanitar əməkdaşlığı yönənləndirilməsinə xidmət etməlidir. İnandırmanın və müqayisenin ilkin şərtlərindən biri də, adekvat diqqətin mədəniyyətlərin rəngarəngliyinə fokuslandırılmasıdır.

Bu gün beynəlxalq humanitar düşüncədə Bakı prosesi anlayışı işləkdir. Bakı prosesi hər cür ayrı - seçkiliyin, təcridin əleyhinədir, milli özünüfadəni qorumaqla dinc yanaşı yaşamanın yollarını və prinsiplərini təklif edir, əməkdaşlığın, qarşılıqlı anlaşmanın dünyadan hüzur içinde yaşamasının yeganə düzgün yolu olduğunu bəyan edir. Həmin siyasetin söykəndiyi əsaslar - təbii landşaftın, geosiyasi strukturun və mədəniyyətlərin kaleydoskopu inkişafı və bu mövqeyi təbii edir. Bu amillərin sırasına, ən müxtəlif ictimai münasibətlər sistemində yaşamasına baxmayaraq, milli identifikasiyanın qorunub saxlanılmasını, zəngin mədəniyyət tarixinin olmasını da əlavə etmək lazımdır.

Texnologiyaların süretli inkişafı sosial şəbəkə anlayışını dövriyyəyə gətirmək-lə yanaşı, tarixə, xüsusən dəyərlərə ironik münasibət və inamsızlıq formalasdır-mağā çalışsa da, yazılı mətnlər, bütün tarix boyu olduğu kimi, etibarlılıq, inam və yarandığı dövrün, zamanın enerji ötürücülüyü keyfiyyətlərini qoruyur. Hətta yarandığı dövrde, nəşrə başladığı vaxtda, profil medianın hər hansı bir nümunəsi olsa da, illər keçdikcə, bu mətnlər və nəşrlər bütöv bir publisistika nümunəsinə çevrilir, mədəniyyət yaratmanın və qorumanın tərkib hissəsi olur. “Öz dövrünün ictimai - siyasi, əxlaqi, iqtisadi və s. digər problemlərini elmi - məntiqi dəlil və sübutlarla, obrazlı mühakimələr, lirik düşüncələr, konkret xarakterlər, tiplər vasitəsilə əks etdirən” (S.Xəlilov) baxış və rəylərin polifonizmi cəmiyyətin inkişafına, ictimai şüura təkan verən amillərin önünə keçir.

Ədəbi - bədii irsin dəyər səviyyəsini təqdim edən nümunələrin sırasında “Azərbaycan” jurnalının yeri, əhəmiyyəti təkcə onun tarixinin kifayət qədər

zəngin olması ilə şərtlənmir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının və ədəbi nəsillərinin, ədəbi düşüncəimizin az qala bir əsrə yaxın yolu "Azərbaycan" jurnalı ilə bağlıdır. Şərqdə ilk ən qalın və davamlı dövrliyi olan bu mətbü nəşrin Azərbaycanın ədəbi - bədii, estetik fikrinin, mədəniyyətinin tarixinin salnamesi kimi qəbul olunması fikri bu gün sürətlə formalaşmaqda olan yeni qlobal dəyərlərə və sintez təzahürlerinin ən müxtəlif formalarına Şərqində, Qərbində öz dəyərləri ilə daxil olmaq cəhdləri fonunda özünütəqdirmə axtarışlarına mühüm faktlarla yanaşmağa imkan verən ciddi, sanballı mənbə olmasından qaynaqlanır.

"Azərbaycan" jurnalı yalnız ədəbi dəyərlərin yazı yaddaşı deyil, həm də mənəvi dəyərlərin salnaməsidir.

Jurnalın nəşrini XX yüzilin iyirminci illərində, yaranmaqda olan yeni ictimai münasibətlər sisteminde yeni ədəbiyyatın xüsusi ədəbi orqana ehtiyacı aktuallaşdırılmışdı. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycanda "Füqəra füyuzatı" (1920 - 1922), "Xalq maarifi" (1920), "Yeni yıldız" (1921-1922), "Azərbaycan Ali İqtisadi Şurasının əxbarı" (1921-1924), "Kooperativ işi" (1921-1925), "Geləcək" (1922) jurnalları nəşr olunurdu. Lakin bu jurnallarda ədəbi - bədii, elmi və tərbiyəvi - əxlaqi mövzular işqalandırılmışdı. Xüsusi ədəbi - elmi, ictimai - siyasi jurnalda daha çox ehtiyac hiss olunurdu.

Jurnalın məqsəd və vəzifələri Mustafa Quliyevin "Maarif və mədəniyyət" sərlövhəli baş məqaləsində və "Bir - iki söz" adlı redaksiya məqaləsində şərh edilmişdi. Azərbaycanda maarifi inkişaf etdirməyi, dilimizin saflığını qorumağı qarşısına məqsəd qoyan jurnal bu işdə ədəbi qüvvələrə bel bağlayırdı: "Ümid ediriz ki, bu məcmuə ümməkənən ədəbiyyatımızın tədqiq və intişaşına yardım edəcəkdir. Bu barədə Azərbaycan maarifi yolunda hər bir qələm əhlinin bizə yardım etməsi onların borcudur". İlk nömrədə dərc olunmuş Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" pyesindən parçalar, Cəlil Məmmədquluzadənin "Zirrama" və Tağı Şahbazi Simurqun "Aldanmış ümid" hekayələri, Salman Mümtazın Nəsimi haqqında irihəcmli očerki, Hənəfi Zeynallının "Şeyda" əsərindən bəhs edən yazılı, Mustafa Quliyevin yazdığı baş məqale, Abbas Səhəhetin fransız şairi Alfred Müssedən tərcümə etdiyi "Mais gecəsi" şeiri, professor Presmanın qeydləri və digər materiallar nəşrin istiqamətini müəyyən edirdi. Bu fakt -- jurnalda üslubların, istiqamətlərin, tərz və meyllərin rəngarəngliyinin gözənlənilmesi nəşrin heç də siyasi ideologiyənən tribunası kimi düşünülmədiyini deməyə əsas verir. Bu, əslində, bir qədər sonra görünəcəkdi və həmin dövrü şərti olaraq, cəmiyyəti qanunlarının yox, qərarların idarə etməsi dövrü kimi xarakterizə etmək daha düzgün olardı. Sovet İttifaqında yaşayan turkdilli xalqlar arasında geniş yayılan nəşrin Gürcüstanda, Tataristanda, Türkmənistanda, Özbəkistanda və digər respublikalarda jurnalın abunəciliyinin sayı çoxalırdı.

Nəşrə başlaması həm də ən müxtəlif təməyüllərə, nəsillərə və ictimai görüşlərə mənsub ziyalıları bir araya getirməklə, 20-ci illərin sonunda yazıçıların təşkilatlanmasında, bir cəmiyyət kimi toplaşmasında jurnalın müstəsnə xidməti olmuşdur. Bu, yeganə hadisədir ki, ədəbi orqan təşkilatın yaranmasında özək olmuşdur; adətən, profil media müəyyən formalaşmış, oturuşmuş qurumun orqanı kimi fəaliyyətə başlayır. "Maarif və mədəniyyət" jurnalının fəaliyyəti, populyarlığı onun ətrafında yazıçıların təşkilatlanmasına zəmin olmuşdur. Azərbaycanda bolşevik inqilabının qələbəsindən sonra hakimiyyətin ideoloji idarəetmənin riçaqlarından biri kimi nəzərdə tutduğu ədəbi cəmiyyətlər 30 - cu illərədək gözlənilən nəticəni vermədi. Yeni istiqamətli ədəbiyyatın yaradılması, yeni quruluşu qəbul və təbliğ edən yazıçıların təşkilatlanması məqsədini güdən sovet yazıçılarının Moskvada keçirilən I Ümumittifaq qurultayında Azərbaycanı təmsil edən nümayəndə heyətinin üzvləri - Cəfər Cabbarlı, Məmməd Kazım Ələkbərli, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun, Salman Mümtaz,

Qafur Qantemir, Mehdi Hüseyn, Yusif Şirvan, Əli Nazim və b. artıq çoxdan jurnal ətrafında birləşmişdir. Ideologiyaya münasibətdə fərqli mövqedə duran ədəbi nəsillər jurnalda eyni dərəcədə dərc olunurdular. Abdulla Şaiq, Süleyman Sani Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrehimbəy Haqverdiyev, Salman Mümtaz, Bəkir Çobanzadə və digər ziyalılar jurnalın ədəbiyyat siyasetinin müəyyən edilməsində gənc ədəbi qüvvələrlə birgə iştirak edirdilər. Əslində, ideoloji təyinatından asılı olmayaraq, eyni məqsəd güdən müxtəlif məzmunlu kampaniyalarla ədəbiyyata, incəsənətə edilən mənəvi terror şəraitində ədəbi qüvvələr bədii yaradıcılıq nümunələri, eləcə də nəzəri görüşlərində mümkün qədər milli - mənəvi dəyərlərə, folklor, klassik irsə, onun tədqiqinə, ədəbiyyatın nəzəri məsələlərinə, tərcümə vasitəsilə ədəbi - bədii fikrin integrasiyasına diqqət ayırrırdılar. Bu günə bu diqqət Azərbaycana integrasiya siyasetinə köklənmişdir.

İctimai - siyasi təsisatlar mədəni mühitin yalnız məzmununa və mahiyyətinə müdaxilə etmir. İnqilablar, siyasi dəyişkənliliklər və keçid dövrü adlandırılın mərhələ həmisi ahəngdar inkişafa mane olur, başqa sözə desək, mənəvi - mədəni balans aktiv amillərin xeyrinə pozulur. Dəyişkiliyin və trendin leksik şərtiliyini yönləndirməsi ilə dövriyyədə olan ritorik sistemi də təzeləyir. Bu, hər şeydən əvvəl, sənətin və yaradıcı fərdin üslubunda, dil sistemində özünü göstərir. XX əsrin 20 - ci illəri də bu mənada istisna olmamışdır. Yeni sovet mədəniyyətinin yaradılmasının tərkib hissəsi kimi düşünülən sovet ədəbiyyatının ideoloji iqtidarı nəşrin adının tez - tez dəyişməsini də bu mənada diqqətdə saxlayırırdı. Fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində jurnalın adı altı dəfə dəyişdirilmişdir. İlk nömrəsindən başlayaraq, 48 - ci nömrəsinədək "Maarif və mədəniyyət" adı ilə nəşr olunan məcmuə 1928 - ci ildən 1936 - ci ilin 6 -ci nömrəsinədək "İnqilab və mədəniyyət" adı ilə çıxmışdır. Bu illərdə artıq sosializmin "irtica" dövrü güclənmişdi, hər şey inqilabın tam və qəti qəlebəsinə səfərbər edilirdi. Ədəbiyyatın "ələmdən nəşəyə" (S. Rüstəm) gülə - gülə keçidi təqdir olunur, sənətin kütləviləşdirilməsi şüarı fəaliyyət prinsipinə çevrilirdi. Ana dilinin sixşdırılmasının bariz nümunəsini ədəbiyyat jurnalı öz adında 1936- ci ilin 6- ci nömrəsindən başlayaraq, 1941 - ci ilin 5 - ci nömrəsindək daşıdı; "Revolyusiya və kultura" adı sovet ideologiyasının milli - mənəvi dəyərlərə münasibətini şərhə ehtiyac duyulmadan ifadə edirdi. İkinci dünya müharibəsinin tərkib hissəsi olan Böyük Vətən müharibəsi başlayan gündən - 1941 - ci ilin iyun ayında başlayaraq, ədəbiyyatın "müsəlləh əsgər" (S. Vurğun) olmaq vəzifəsi ədəbi jurnalın adında təsbit olunmuş və 1946 - ci ilin 4- cü nömrəsinədək "Vətən uğrunda" adı ilə jurnalın 28 nömrəsi çıxmışdır. 1946 - ci ilin 5-ci nömrəsindən, 1952 - ci ilin 12 nömrəsi də daxil olmaqla, jurnal "İnqilab və mədəniyyət" adı ilə nəşr olunmuş, 1953 - cü ildən başlayaraq, Səməd Vurğunun təklif etdiyi "Azərbaycan" adı ilə çıxır. Adların müxtəlifliyinə rəğmən, jurnalın mahiyyəti dəyişməmiş, ilk nömrəsindən bugünədək ədəbiyyatın təbliği işində müstəsna xidmət göstərmişdir. Təsadüfi deyil ki, bi illər ərzində onun mədəniyyətimizdə yeri və rolü "Azərbaycan ədəbiyyatının salnaməsi", "ədəbiyyatımızın güzgüsi", "bütün ədiblərimiz, şairlərimiz üçün məktəb", "yazıcılıq akademiyası" (S. Rəhimov) və s. kimi dəyərləndirilmişdir. Məşhur ifadənin təfsiri olan "Biz hamımız "Azərbaycan" jurnalının şinelindən çıxmışq" (Nəbi Xəzri) fikri jurnalın yalnız nəşr faktı deyil, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, fərqli ictimai - münasibətlər sisteminde mədəniyyət yaratmanın və qorumanın tərkib hissəsi, vasitəsi olduğunu ifadə edir. Ona görə də jurnalın tarixinin ən müxtəlif aspektlərdən öyrənilməsi, bütövlükdə ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin keçdiyi yolun öyrənilməsidir. Xüsusilə nəzərə alsaq ki, "Azərbaycan" jurnalı, hansı ad altında çıxmasından asılı olmayaraq, müxtəlif sistemlər daxilində ədəbiyyatın, mədəniyyətin, ədəbi - bədii yaddaşın qorunması, inkişafi, eyni zamanda müqayisə olunması, öyrənilməsi baxımından da mühüm mənbə olaraq qalır.

Əlbəttə, ədəbi-bədii jurnalın yalnız inikas vasitəsi kimi yanaşılması onun funksionallığını məhdud təqdim etməkdir. O, hər şeydən əvvəl, ədəbi-bədii mövqeyi və platforması ilə dövrün, zamanın şəraitinə tabedir.

Istimai-siyasi rejimlərin və ideya - siyasi konsepsiyaların müxtəlifliyinə baxmayaraq, hər bir tarixi mərhələdə nəşrin ümumi səciyyəsini belə ifadə etmək olar: milli mənlik şüurunun qorunması, vətəndaşlıq, elmlilik, vəziyyət və şəraitin imkanlarını hər vasitə ilə daha düzgün dəyərləndirməklə, obyektivlik keyfiyyətlərini saxlamağa çalışmaq və bunu yaradıcı peşəkarlığın meyarı hesab etmək.

Ötən əsrin 60 - 70-ci illərində həyata, gerçəkliyə yeni təfəkkür tərzi formalandı, hakim ideologiyaya münasibətile fərqlənən (və heç də rəğbət bəsləməyən!) düşüncə sahiblərinə, xüsusilə 60-cı illərdə ədəbiyyata gələn gəncliyə xüsusi diqqət yetirən jurnal daha çox söz, ifadə azadlığı, müstəqil düşüncə meylərinə meydan vermeklə milli-mədəni-mənəvi təkamüldə mühüm rol oynamışdır. 70-ci illərdən başlayaraq, jurnal ölkədə yenidənqurmanın, aşkarlığın verdiyi imkanlardan yaranmağa, cəmiyyəti maraqlandıran mövzulara, problemlərə diqqət yönəltməyə, müstəqil düşüncəye yol açmağa çalışırdı.

Jurnalın fəaliyyət prinsipləri müqqayisəni, qarşılaşdırmanı yalnız fərqləri qabartmağa yox, ortaq dəyərləri, ümumi, yaxud yaxın olan xüsusiyyətləri nəzərə çarpdırmağa əsaslanmışdır. Yəni, xalqın mənəviyyatından gələn, dünyagörüşünün mahiyyətində olan hər cür mədəni müxtəlifliyə hörmətlə yanaşma kimi keyfiyyətləri ədəbi-bədii düşüncənin prinsipindən ayrılmaz şəkildə təqdim etmişdir. Məsələn, müharibə illərində alman faşizminə qarşı intiqama çağırılan şeirlərdə, döyüşən ordu sıralarında vuruşan şair və yazıçıların ayrı - ayrı məktublarında, publisistik yazınlarda alman xalqını heç bir halda alman faşizmi ilə eynileşdirmək cəhdinə rast gəlinmir. Azərbaycan yazıçısının, Azərbaycan insanının eyni mövqeyini XX əsrin sonları - XXI əsrin əvvellərində jurnalın səhifələrində yer alan mətnlərdə də aydın görmək olar; ermənilik anlayışını bütövlükde bir xalqa şamil etmək, onları eynileşdirmək hissi heç bir vaxt sağlam təfəkkürü, humanist düşüncəni üstələməmişdir. Bu, Azərbaycan xalqının, azərbaycanının, bəlkə də konkret vəziyyətdə və konkret şəraitdə düzgün başa düşülməsə də, yaxşı qəbul edilməsə də, uca, humanist, insansevər təbiətinin göstəricisidir.

Mütərəqqi ədəbi mətbuatın milli, klassik nümunəsi olan "Azərbaycan" jurnalı fərqli ictimai - siyasi münasibətlər sisteminde belə öz obrazını qorumaq, milli ədəbiyyati inkişaf etdirmək missiyasını bu gün ehkam kimi yox, yaradıcı şəkildə davam etdirir; dövrün bədii-estetik dərkinə xidmət etməklə yanaşı, yeni minilliyyin ədəbi-bədii düşüncəsinin dünya mədəniyyət hadisələri kontekstində yerini və əhəmiyyətini gücləndirməklə. Tarixi missiyası, fəaliyyət prinsipləri baxımından, jurnal XX əsrin əvvellərində nəşrə başlamış "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat" jurnallarının xəlefidir. "Molla Nəsrəddin", "Füyuzat" kimi, "Azərbaycan" da milli estetik təfəkkürümüzün ifadəsidir.

Ümumiyyətlə, milli və ədəbi düşüncənin tarixi, zamanın bədii - estetik dərki yönündən qiymətləndirilərsə, "Azərbaycan" öz sələflərinin böyük məramını yalnız davam etdirməmişdir. Yeni ideoloji istiqamətdə də qabaqcıl ənənələri, milli düşüncənin, milli - ictimai şüurun formallaşması, milli özünüdərkin inkişafı və milli-siyasi müstəqilliyin əldə olunmasında xidmətləri ilə bu qabaqcıl ənənələri bu gün də davam etdirir.

"Azərbaycan" jurnalının səhifələrində diqqətçəkən məsələlərdən biri də klassik ədəbi irsin dəyər səviyyəsində öyrənilməsidir. Ədəbi irsə qayğı, klassiklərin, klassik mətnlərin öyrənilməsi, yeni mənəvi dəyərlər sisteminə qaytarılması jurnalın ədəbi siyasetinin əsas istiqamətlərindən biridir. Jurnalın AMEA-nın Əlyazmalar İnstитutu ilə birgə layihəsi, Ədəbiyyat İнститutu ilə six əməkdaşlığı da, görünür, elə bu məqsədlədir. Klassiklərin təbliğ etdikləri ideyaların və etik dəyərlərin aktuallığını qoruyub saxlaması - ədəbiyyatşunaslıq və

fəlsəfə də klassik ırsın əbədiyyaşar sərrini belə izah edir. Dövrlərin mənəvi təcrübəsini konkret tarixi materialın kontekstində təqdim edilən ümumbəşəri problemlərin həllinə yönəltmək, insanı sabit mənəvi və sosial dəyərlər sınağında dərk etmək qüdrəti - ədəbi ırsın məktəb kimi öyrənilməsini həmişə aktual edən məhz budur.

“Azərbaycan” jurnalında işin başlıca səciyyəsi peşəkar prinsiplərin fəaliyyət tərzi kimi qavranılmasıdır. Məhz bu peşəkarlıq səviyyəsi və səciyyəsi Dəb və Dəyər haçalanmasında uğurlu balanslaşdırmanı təmin edir. Bu gün mədəniyyətin, sənətin taleyinə münasibətdə kapitalizmin mübadilə təbiətini yox, milli - mənəvi məzmundan güc alan intonasiyanı qabartmaq və onu daha geniş əraziyə ötürə bilən kommunikasiya nümunəsi olmaq! Yeni dünya nizamında milli özünüfadə və özümütəsdiqin optimal variantını bunda görən jurnal bu mövqeyində də yüksək demokratik düşüncəsinə sadıqdır: rəqabət yox, sağlam, xoş niyyətli tərəfdəşlilik və əməkdaşlıq. “Azərbaycan” jurnalının müəllif və mətn siyaseti yalnız və yalnız milli və dövlətçilik maraqlarına, yüksək ədəbi - estetik meyarlara söykənir.

Ədəbiyyatın milli - mənəvi dəyər planının dəyişməsi onun estetik obrazının da dəyişməsini şərtləndirir. Tarixi təcrübə isə, döñə - döñə sübut etmişdir ki, güclü etnik - mədəni əsaslar üzərində durmayan ədəbiyyatın böyük ədəbiyyat olmağa iddia etməsinə dəyməz. Akademik Nizami Cəfərova görə, “etnik - mədəni əsaslar” deyərkən, ilk növbədə etnosun mənəvi dəyərləri nəzərdə tutulur.

Bu da bir həqiqətdir ki, mənəvi dəyərləri bu gün reytinq xəstəliyi, “açıq-saçıqlığı, hər şeyi öz adı ilə çağırmağı” ifadə azadlığı kimi dərk edən düşüncə sixşdirir. Senzuranın ləgvi ilə yaranmış mənəvi məsuliyyətin az qala unudulduğu, əxlaqın insan münasibətləri çərçivəsində deyil, daha çox insan - texnika - insan münasibətləri ilə “tənzimlənməsi” mənəvi böhran həddini labüb edir. Senzuradan azad olmuş ədəbiyyata, mediaya münasibətin və fəaliyyət prinsiplərinin adını və sərhədlərini düzgün müəyyənləşdirmək çətinliyi və səriştəsizliyi böhran labirintindən çıxmada heç də xeyirxah məsləhətçi olmayacağı.

Jurnal cəxdandır ki, təkcə ədəbiyyatımızın tarixini öyrənmək və müasir ədəbi prosesi qiymətləndirmək üçün mühüm mənbə, Azərbaycan bədii fikrinin ən yaxşı nümunələrini - klassik və müasir ədəbiyyatını, folklor və tərcümə nümunələrini oxuculara çatdırıran bir dergi, dəyər daşıyıcı deyil, həm də mədəni, ictimai - siyasi hadisədir. “Azərbaycan” bir Publisistika faktı, bir Janr kimi, mədəni - mənəvi sərvətimizin elə bir nümunəsinə çevrilmişdir ki, onun qiymətləndirilməsi, dəyərləndirilməsinin özü bu gün Dəyərə münasibət ölçüsünə, göstəricinə ekvivalentdir. Cəmiyyətin humanist ovqatda inkişafına can atmaq, cəmiyyət üzvlərinin mənəvi gücünün artmasını, ümumi ahəngi, harmoniyani təmin etməyə öz töhfəsini vermək düşüncəsi aşılamamaq! Sağlam düşüncə “Azərbaycan”ın bu məramını dəyərləndirməkdə tərəddüd etmir.

Ədəbiyyat:

1. Ə. Əfəndiyev. “Azərbaycan” - 80 (biblioqrafik göstərici. 1923-2003) Bakı -2004. 542 səh.
2. S. Xəlilov. Mənəviyyat Fəlsəfəsi. Bakı-2007. 518 səh.
3. Y. Borev. Estetika. B. 2010. 253 səh.
4. S. Ağabalayeva. Zamanla üz - üzə. Bakı-2013. 176 səh.
5. R. Tağıyev. “Azərbaycan” jurnalı və Azərbaycan Sovet ədəbiyyatının aktual problemləri (1923 - 1976). Bakı-1977. 235 səh.

Nərgiz CABBARLI

Romanın “unutduğu” problemlər

Bədii əsərlər ədəbi nümunə olmaqdan başqa, həm də onları “doğuran” cəmiyyətin simasıdır. Çünkü bu əsərlərdən cəmiyyətdə mövcud problemlərə doğru dolayısı ilə deyil, sözün həqiqi anlamında birbaşa uzanan yollar görünür (və ya “salınır”, hətta salınmalıdır da). Cəmiyyətdəki çatışmazlıqların, nöqsanların, müasir insanın həyatında baş verənlərin ifadəsi baxımından roman yazıçıya daha geniş imkanlar yaradır. Amma çağdaş romanlara nəzər saldıqca bir maraqlı nüans diqqəti çekir. Çağdaş yazıçı ya əsasən və böyük anlamda tarixə üz tutmağa üstünlük verir (əlbəttə, bunun özü də müasir cəmiyyət və millətlə bağlı bir tələbatdır!), ya cəmiyyətin əsas problemi kimi Qarabağ müharibəsini (erməni məsələsini!) görür, ya da oyun (təxəyyül oyunu, düşüncə oyunu, söz oyunu) roman üçün bəlli bir vasitəyə çevrilərək hansısa konkret problem üzərində qərar tutmağa imkan vermədən müəllifi (eyni zamanda da oxucunu!) oradan-bura, buradan-ora sürükleyir. Halbuki, müasir cəmiyyətin və müasir insanın bir çox sosial problemləri var ki, romana gələcəyi (gətiriləcəyi!) zamanı, məqamı gözləyir. Gözləyir ki, heç olmasa bədii mətn daxilində də olsa, özünün bütün gücү, bütün böyüklüyü ilə “partlaya”, mövcudluğunu çağdaş insana xatırlada bilsin. Amma...

2015-ci ilin romanları haqqında yazarkən mövzu-problem bölgüsünü apardığım zaman bir bölümü də sosial problemlərdən bəhs edən romanlara ayırmışdım. Çünkü, həqiqətən də, müəyyən əsərlər var idi ki, onlar məhz qaldırıqları sosial problemlər, cəmiyyətin və ayrı-ayrı fəndlərin bu sosial problemlər içərisində yaşadıqları, duyduqları, aradıqları və tapdıqları çıxış yolu və s. ilə et çəkirdi. Amma məsələ ondadır ki, problemə bir qədər geniş aspektdən yanaşdıqda, bizim çağdaş romanlarda sosial problem adına əsasən güzəran, iqtisadi çətinliklər, maliyyə problemlərinin qabardılması nəzərə çarpır. Amma cəmiyyətimizdə bu gün mövcud olan bir çox sosial problemlər var ki, onlar nəinki romandan əsas xətt olaraq keçmir, heç çağdaş roman cəmiyyətin və insanın bu problemlərindən xəbərsiz kimi görünür.

Sosial bərabərsizlik də, cinayətkarlıq da, əxlaqsızlıq da, narkomaniya da, korrupsiya da, zorakılıq da bu gün cəmiyyətimizdə mövcuddur. Ancaq onlara əsasən hansıa QHT-lər və ya dövlət qurumları tərəfindən qaldırılan problemlər kimi daha tez-tez rast gəlirik. Ədəbiyyat isə ya bunların üzərindən süketlə keçir, ya da sadalanan problemləri süjetə mahiyyət baxımından deyil, zahiri görüntüsündə (məsələn, xüsusişə detektiv əsərlərdə), həm də eksərən epizodik halda gətirir. Həmçinin onları yalnız və yalnız oxucu diqqətini öz artdıncı aparacaq vasitə kimi görür. Belə bir aparma isə nəticədə diqqəti problemin mahiyyətinə, yaranma səbəblərinə yönəldirərək oxucunun düşünməsinə deyil, süjeti izləyərək nəticənin adı bir şahidi, izləyicisi qismində qalmasına gətirib çıxarıır. Çünkü müəllif özü mahiyyətə varır. Mahiyyətə aparan yolun müəllif üçün maraqsız qaldığı bir romanda isə oxucunun hadisələrin izləyici olmaqdan başqa çərəsi olmur...

Səbəb nədir? Bu problemlər romançı üçün bu dərəcədəmi maraqsızdır, yoxsa sovet dövrünün “ədəbiyyat cəmiyyətimizdə hər şey gözəldir mesajını vermelidir” ənənəsindən çıxa bilmirik? Ya da buna cəsarətimizmi çatmır? Birinci olmasa da, ikinci və üçüncü səbəblərin, qismən də olsa, mövcudluğunu düşünməmək mümkün deyildir.

Amma həqiqət naminə onu da deməliyik ki, bu problemlərin ifadəsi romanlarımızda yox səviyyəsində deyil. Vardır. Məsələn, ötən illərdə yaranan romanlar cərgəsində bu problemləri daha geniş anlamda qabardan bəzi romanlar vardır ki, biz də məhz onlar haqqında danışmaq istərdik. Və ilk növbədə bir çox sosial problemləri əhatə edən bir romana diqqət çəkmək vacibdir.

Əlbəttə, “Əbu Hübb” daha çox düşüncə romanıdır, fəlsəfi mühakimələrin ümumiləşdirildiyi, bir çox məsələlərlə bağlı hiss və düşüncə qənaətinin bir məxrəcdə birləşdirildiyi metndir. Amma bununla belə, bu roman oxucuya müasir Azərbaycan insanını və cəmiyyəti qeyd etdiyim rakursdan görmək üçün ideal bir mənzərə təqdim edir.

* * *

Aydın Talibzadənin “Əbu Hübb” romanına bütünlükə cəmiyyətin bir təbəqəsinin - sənətkar təbəqəsinin sosial ziddiyətlər içərisində çabalamasını əks etdirən, intihar faktına qədər aparıb çıxaran yolunu çizən, cəmiyyətdən və mühitdən təcridolunmanı, insan-din, insan-Tanrı, insan-insan, insan-cəmiyyət münasibətlərini dəlguncasına əks etdirən, həm də gözel bir bədiilik və orijinal bir paralelliklə göstərən roman kimi nəzər salmaq istəyirik.

Romanda hadisələr iki süjet xətti üzrə inkişaf etdirilir. Birincidə Cingöz xanın ən sadıq sərkərdələrindən biri olan, çöllər adamı, döyüsdən və öldürməkdən başqa bir həqiqəti olmayan Toltı bəyən, onun qızını - Umayranı qorumaq (eyni zamanda da bədbəxt etmək!) üçün atdığı addımdan, bir cəmiyyətin ən böyük felakətinin (atanın öz qızını (ölümən xilas etmək naminə olsa belə!) zorlamasından) danışılır. Bu xəttin üz tutduğu istiqamət günahdan müqəddəsliyə doğru uzanır. Süjetin əvvəllərində yalnız epizodik xarakter daşıyan buddalar, budda duaları, müqəddəs yerlərin ziyarəti üçün üz tutulan səfərlər sonunda dərviş məkanı kimi əsas duraq nöqtəsinə, son mənzilə çevrilir. Hərçənd ki, bu qızdan dünyaya gələn uşağa həm ata, həm baba olan Toltı bəy insan, insani münasibətlər, ölüm, haq, ədalət və s. ilə bağlı bir çox həqiqətlərin və fəlsəfi qənaətlərin ifadə edilməsi üçün vasitə olur, onun övladı isə “Əbu Hübb” oxunan dərvişlər məkanının müqəddəsi elan edilir (günahdan doğulanı müqəddəslisinin hər zamankı təzadıl!), amma yenə də bu hissədə belə xəyanət, əxlaqi dəyərlər, onun pozulması, bu pozulmadan faciəyə doğru uzanan yol və s. kimi məsələlər acı bir yalınlıqla təhlilə çəkilir. Hətta zaman kimi müasir dövr deyil, uzaq tarix seçilsə belə, yenə də cəmiyyətin bir çox problemlərinin, əslində, nə dərəcədə qədim və köklü olduğu sübut edilir.

İkinci xətt isə Tuncal adlı özünü dərviş, sufi adlandıran (bu keyfiyyət birinci süjet xətti ilə ikincini yaxınlaşdırıran ümumi ştrixlərdən biridir), özü ilə, daxilindəki insanı hislərlə mübarizə aparan, zahirən modern, daxilən azad olmağa çalışan bir rəssamın həyatını, yaşamaq uğrunda mübarizesini deyil, mübarizəsizliyini, cəmiyyətin bu təbəqəsinin, əslində, hansı ziddiyətlər içərisində çarpışdığını açıq şəkildə əks etdirir. Əsər reallıqla fəlsəfi qənaətləri, nəzəriyyə ilə həyatı, isteklə ona çatmaq arzusunu qarşı-qarşıya qoyaraq nəticələr çıxarırlar. Və bir şey maraqlıdır ki, burada cəmiyyətdə azad olmağa çalışan bir adamın, əslində, sosial asılılıq olduğu yerde azadlığı olmayan insanın təkcə maddiyyatdan deyil, sevgidən də asılı olduğu (Tanrı sevgisi, insan sevgisi, heyvan sevgisi və s.) tam bir dəqiqliklə ifadə olunur. Cəmiyyətdəki əksər çabaların, fəaliyyətlərin (məsələn, elə Qız qalası ilə bağlı keçirilən aksiya və insanların ona münasibəti) nə dərəcədə səthi olduğu, gedən qloballaşmanın bir çox yeniliklər gətirməklə bərabər, bir çox dəyərləri də “şokolad kimi qırıb yediyi”, diləngilik, sərxoşluq, kimsəsizlik kimi problemlərin “yaşadığı” bir şəhərdə hər gün olunmadan məscidlər, kilsələr önünde ölüb gedən və yenisi ilə əvəzlənən “bir nəsil”in mövcudluğu zahiri sakitlik, lakin daxili bir təlatümlə əks edilir.

Əsər tarixlə bu günü qarşı-qarşıya gətirmiş kimi görünən də, bu gündən yaranan və bu günü əks etdirən əsərdir. Bu günün insanından, bu günün cəmiyyətindən danışır. Keçmişin fonunda. Keçmişlə əlaqələndirərək. Bu gün yaşanan problemlərin keçmişdəki köklərini göstərərək. Bu romanda cəmiyyətdə mövcud bir çox problemləri görə bilərsiniz: pedofillikdən tutmuş intihara qədər, onun səbəblərinə və ona aparan yollara qədər.

İşlənmə üslubu baxımından da çox orijinal olan (təkrarlar, mətn arası eyni ifadələrin yenidən mətnə daxil edilməsi - müqəddəslərin, dərvishlərin oxuduqları, zikr etdikləri duaların tekrarlanan ritmikasını da, ahəngini də, ləngərini də ümumi mətnə yüklemək missiyasını daşıyır), bəzi məqamlarda şeir kimi oxunan, bəzi hissələri fəlsəfi qənaətlər (həqiqətlər!) toplusu kimi yadda qalan roman müasir cəmiyyətin problemlərinə də diqqəti yönəltmək baxımından maraqlıdır.

“Cəmiyyətdə heç vaxt azadlıq olmur... Heç kimə lazıim deyil bu azadlıq, özü də dərviş azadlığı...”, “Cəmiyyət də güzgüdür; harada ki güzgü var, orada oyun var”, “Azerbaycanda avanqard doğulur, ancaq böyümür”, “O insan azaddır ki, isteklərindən azaddır” kimi fikirlər tekce əsərin qəhrəmanları olan Tolti bəyin, Tuncalın, yaxud müəllifin özünün qənaətləri kimi görünmür. İlahidən gələn həqiqət kimi oxunur. Amma eyni zamanda da təzadları qoyur ortaya. Məsələn, “Azadam” deyənin, azad yaşayanın, əslində, azad olmadığını... Bilərkdən (eyni zamanda da bilməyərəkdən!) özünü sevgiyə qul etdiyini, amma bu dəfə də qurtulmaq üçün intihara getdiyini.... Yaxud başqa bir təzad kimi günahla müqəddəslək arasındaki birbaşa yolun təqdimidir ki, bu da öz növbəsində, tək bugünkü cəmiyyətlə deyil, hər zaman kor-koranə qəbul etdiyimiz və bütün dövrlərdə aktuallığını qoruyan “həqiqət”lə də bağlıdır.

Bir sözlə, bu roman müasir insan, müasir cəmiyyət və sosial, mənəvi, psixoloji problemlər baxımından da araşdırıla biləcək çox dəyərli bir sənət əsəri kimi yadda qalır.

* * *

Şerif Ağayarov “Gülüstan” romanı ilk baxışdan Qarabağ müharibəsi ab-havasını duyursa da, əsasən sosial ziddiyətlərin ifadəsi ilə diqqət çəkir. “Gülüstan” romanında atəşkəs dövrünün “Gülüstan” adlı qəsəbəsi, orada yaşayan insanların, qaçqınların güzəranı, mənəvi-psixoloji durumu, istədkərli cəmiyyətlə yaşıdları cəmiyyət arasında mövcud təzadlar, zahiri al-əlvənlığın daxili təbəddülətləri heç də ifadə etmədiyi və s. öz əksini tapıb.

Əlbəttə, əsərin realist ab-havasına, təsvir etdiyi gerçek sosial-mənəvi problemlərinə uyuşmayan bir şey varsa, o da insanlara, predmetlərə “qəsr”, “kral” kimi ümumiləşdirilmiş simvolik adların qoyulmasıdır. Amma bunun özü belə, təsvir edilen və ilk baxışdan “xəyal” kimi görünən cəmiyyətin reallığını, yaşıdagı problemlərin həqiqilik səviyyəsini azaltır.

“İnsana əzab verən xatirələrdi”. Şerif Agayarovın “Gülüstan” romanı Zigmund Freydin bu sitati ilə başlayır. “Gülüstan” romanının qəhrəmanı Adəm tarix müəllimidir. Sevgisini itirən və onuna yenidən “Gülüstan”da qarşılaşan müəllimin yaşıntıları, güzəranı, sosial durumu, mənəvi-psixoloji vəziyyəti əsas diqqət yönəldilən məsələ olmaqla yanaşı, ümumiləşdirilmiş “qaçqın güzəranı” modeli kimi yadda qalır. Adəmin doğulduğu İslıqli kədinin camaatı indi “Gülüstan”da yaşıyırlar. Gülüstan da, həqiqətən, gülüstandır. Və burada ən çox yadda qalan parklara əkilən nərgiz çiçəkləridir. Və müəllifin o güllərə üz tutması onların “yaddaşı korşaltmaq” xüsusiyyəti ilə bağlıdır. Bu isə, cəmiyyətin bu təbəqəsinin ən böyük problemini xatırlatmaq üçün bir vasitəyə çevirilir, əslində.

Adəm ümumiləşmiş “qaçqın” obrazı kimi görünürse, Həyat da bir çox talesiz qadınların ümumiləşdirilmiş “təqdimatı” kimi realdır, gerçəkdir, mövcud problemin dilsiz, amma danışan simvoludur.O, Adəmin həm sevgisinin, həm də nifrətinin obyekti kimi görünse də, öz həyatı ilə “barışması” ilə oxucunun da qəzəbinə tuş gəlir. Amma bu qəzəb tək ona yox, eyni zamanda, onun “dirəndiyi dalanlara”, “salındığı çıxılmazlıqlara” qarşı yönəlmış olur.

Romanda İngilab Dadaşov, Xudayarov kimi obrazlar da cəmiyyətin bir çox problemlərini qabartmaq, diqqətə çatdırmaq üçün canlı vasitəciyə çevirirlər. Azad fikirli İngilab Dadaşovun öz haqqını araması, amma tapa bilməməsi, bunun üçün adamların ondan vəbadan qaçan kimi qaçması, öz torpaqlarına uzaqdan boyunan ve təselli tapa bilməyən Mədətin faciəsi, Həyatın intiharı və s. problemlərin cəsarətli təsviri kimi yadda qalır. Bununla belə, bəzi məqamlarda zahiri təsvir mahiyyətin təsvirindən daha öndə dayanır. Məsələn, Həyatın intiharı məsələsində. Bu məqamda Adəmin yaşantıları daha dolğun təsvir edilir, nəinki Həyatın... Lakin əsərin ən təsirli səhnəsi və ən təsirli təsviri kimi bu gün belə göz önündən getməyən Mədətin dikdiri elə bir ustalıqla yaradılıb ki, bircə elə bu obraz yetir ki, qaćqınlığın da, yurd həsrətindən ağlığını itirmiş insanın da canlı rəmzinə çevrilisin. Mədət kişinin faciəsinə tək Adəm deyil, hər kəs sarsılır.

“Gülüstan” romanı müharibə ilə bağlı olsa da, daha çox sosial problemlərin qabardıldığı bir əsər kimi yadda qaldı.

* * *

Mirmehdi Ağaoğlunun “Bu gün də səbr elə” romanı isə, adətən, sosial-mənəvi problemlər haqqında daha çox yazan yaziçinin eyni mövzuya bir qədər fərqli müstəvidə qayıdır. Əsərdə bu günün sıradan bir ailəsinin problemləri, sosial çətinlikləri əks olunur. Amma elə bir səviyyədə ki, madiyyat və maddi asılılıq bütün problemlərdən öne keçir. Hər şeyi üstələyir. Sevgini də, bağlılığı da, ailə bağlarını da, atalıq-analıq duyğularını da.

Kənddə evini banka “zaloq” qoyan, alverdə əli gətirməyən və evi əlindən alınan, sonra Bakıya köçüb qırxdan çox ailənin yaşadığı məhəllədə yaşayan bir ailənin yaşam çətinlikləri o qədər detallı bir şəkildə təsvir olunur ki, bu, bir tərəfdən, əsərin qəhrəmanının madiyyat üzündən yaşadığı mənəvi-psixoloji durumu təsəvvür etmək üçün oxucuya geniş imkan yaradırsa, eyni zamanda da onu bezdirir və usandırır. Bununla belə, vəziyyətdən çıxış yolunu öz ərini xaricdə yaşayan, imkanlı və Bakıya “ər axtarmağa” gələn bir qadına “bağışlamaq”da tapan qadının qərarı oxucunu heyretləndirmir. Çünkü bu dərəcədə çıxılmazlıqlar insanı məhz bu cür absurd qərərlərə vadə edə bilər.

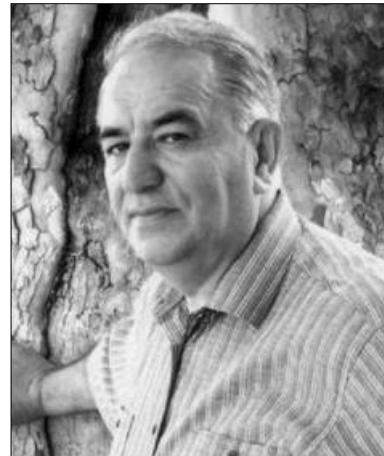
Lakin burada da qəribə və təzadlı bir məqam var: keçid dövrünün bir çox qadınlarının ümumiləşdirilmiş obrazı kimi qəbul edilə biləcək (xüsusilə ailənin dolanışığı üçün özünü oda-közə vurması, bir çox məsələlərin məsuliyyətini öz üzərinə götürməsi) eyni zamanda da “Hər gecə aynabənddə oturub əri ilə birgə siqaret tüstületməsi” ilə çox modern görünür, cəsarətli təsir bağışlayır. Ərindən daha praqmatik addımlar atır. Ancaq onun hesablaması dəqiq alınmır. Qadın, hər şeyi gözə almış olsa da, ərini itirə biləcəyini gözə almamışdı. Özünün verdiyi “qurbana” müqabil, ərinin öz rahatlığından keçə bilməyəcəyini düşünməmişdi. Beləcə, sosial çətinliklərin bir ailəni saldığı çıxılmazlıq bu əsərdə öz “həlleddilməzliyinə” qovuşur.

Əsərin bir roman deyil, hekayə olsa da, onun zəif nümunə olmadığını söyləmək mümkündür. Lakin mövzu nə qədər aktual olsa da, burada da sosial problemlərin qaldırıldığı bir çox əsərlərdə olduğu kimi, mahiyyətdən daha çox problemin doğurduğu zahiri nəticələrə köklənmə var. Mahiyyət qismən, məsələn, Dilbərin yaşantılarında, hisslerində görünsə də, qarşı tərəfdən lal bir susqunluqla keçir. Yalnız maraqlı və sıradan olmayan bir hadisənin təsviri kimi yadda qalır.

Halbuki, roman öz janr imkanları baxımından bu problemlərin yalnız təsviri deyil, eyni zamanda da mahiyyəti, yaranma səbəbləri, kökləri, nəticələri və aradan qaldırılması yolları ilə bağlı da müəllif, qəhrəman, oxucu yozumunu təqdim etmək üçün geniş imkanlar təqdim edir. Bircə qalır onlardan yararlanmaq.

“YENƏ DÖRD DİVAR ARASI,...”

İnqilab İsaqı tanıtmaq məqsədilə yazmırıam bu kiçik məqaləni. Onun özünə, şeirlərinə görə bir auditoriyası olduğunu zənn edirəm. Gəncədə ədəbi mühitin ən feallarındanndandır və o bölgədə yaşayan şairlər arasında artıq bir fərd kimi seçilməkdədir. Ancaq hər hansı şaire təkcə yaşıdığı bölgədə tanınıb seçilə Miyəyle baxmaq olmaz, görək bu şairin bizim müasir poeziyada bir ciğiri, izi varmıdır? Həmkarım Rüstəm Kamal acı bir təəssüf hissili yazır ki: «Ədəbi «tənqidin «əyalət sindromu» nəticəsində dəyərli bir şairin obrazının oxuculara yeterince təqdim olunmaması təəssüf doğurur». Amma elə Rüstəm Kamal İnqilab İsaqın kitabına yazdığı ön sözdə bu sindromu aradan qaldırır və İnqilabın şeirlərini layiq olduğu tərzdə təhlil edir. Mən Rüstəmin məqaləsindəki fikirləri qətiyyən tekrar etmek istəmirəm, amma bir fikri ilə tam şərikəm: «Inqilab İsaq poeziyasında bəlağətli deklarasiyalar və yüksək nidalar səslənmir, sanki sualtı axın şeirin üstü ilə gedir - sükütu intonasiyanın axarı üzə çıxarır». Doğrudan da İnqilab İsaqın şeirlərində bəlağət, «parlaq» intonasiya, tribuna əhval-ruhiyyəsi görsənmir. O şeirlər piçiltidən həzinliyə, həzinlikdən içəridə alovlanıb yanğısı korun-korun tüstülenən oda, ocağa çevrilir. İnqilabın şeirlərində dünyani, təbiəti, insanları və özünü dərk etməyə meyilli bir çırpıntı duyursan. Nədən yazır sualını verməyəcək və buna cavab da axtarmayacağam. İnqilab İsaqın mövzuları kifayət qəderdir. Şair üçün bu zamanda nədən yazmaq, bəlkə, o qədər də vacib deyil, həyatımızda, ictimai aləmdə, dünyada yazmağa çox şey var. İnqilabın şeirləri metaforik düşüncə ilə yoğrulub - sözü mənalandırmaq, onu öz adiliyindən çıxarıb obrazlı şəkildə ifadə eləmək gücündədir. Söhbətə İnqilabın kövrək bir şeiri ilə başlamaq istəyirəm:

*Duaların oyanıb,
Gözlərin dolub, ana.
Qəbrindən yuxu qaçıb,
Yenə nə olub, ana?
Burda torpaq daxıxır...
Yarama duz basıram.
Gah ağrımı dirildib,
Gah ağrımı asıram.
Gözümün dumanından
Yoxluğa yol çəkirəm.
Özümü döye-döye
Özümdən el çəkirəm...
Yoluma düyüñ düşüb.
Dərdimi darayırsan.
Günümü görə-görə
Qəbrinə qarğıyırsan.
Gözlərin dolub, ana,
Yenə nə olub, ana?*

İlk baxışda bu, adı bir şeir təsiri bağışlayır. Ana ölümü - oğul kədəri ilə bağlı neçə belə şeir oxumuşuq və əksəriyyətində bu ölümdən doğan kədər hissi yüksək intonasiya ilə ifadə olunub. Amma İnqilabın şeirində kədər hissi çox sakit tonda ifadə edilir, bu şeiri, məsələn, Cabbarlinin «Ana» şeiri kimi ucadan oxumaq olmur, Müşfiqin «Ana» şeiri kimi təsirli, emosional bir vurğuya köklənmirsən, M.Arazın ana ölümüylə bağlı şeiri kimi həyəcanla səsləndirə bilmirsən. Sadəcə, sakit tonda, amma içindəki kədəri oyada-oyada oxuyursan. Ana dünyadan köçüb, amma oğlunun yaddaşında diridir və ana ilə oğul arasında mistik bir rabitə davam edir. Ola bilsin, deyərsiniz ki, bu da təzə deyil. Amma bu şeirdə ana-oğul «rabitəsi» diri və ölü arasında deyil, diri və diri, yaxud maddi ölü və «mənəvi ölü» arasında gedir. Ana diridir, onun duaları məzardan da eşidilir, qəbrindən də yuxu qaçıb... Yoxsa diri oğul ona sənki həyatda varmış kimi müraciət etməzdi. Ana dünyadan köçüb və bu yoxluq oğulun da mənəvi dünyasına bir zərbədir, məzarda yatan ana ilə yaşayan oğul arasında sənki elə bir fərq hiss eləmirsən. Şeir başdan-başa metaforalarla dolu.

Başqa bir şeirinə müraciət edək: «Bir uşaq ağlayır». Bir qaçqın ananın dilindən söylənilən şeir. Adətən, qaçqınlıq-köçkünlük dərdini ifadə edən əksər şeirlərdə hüzün, kədər cəlaları üstümüzə yağış kimi səpələnir. Bu şeirdə də hüzün və kədər var, amma ritorikadan uzaq, patetikdən xaric. İnqilab ananın hüzünüň şeirin daxili, metaforik qatına keçirir. Kədərlənən təkcə ana olmur, oxucu da...kədərlənən, qüssəyə batan həm də şeirin özüdür, təşbəhlər, metaforalar, bədii suallar, xitablar da bu hüzün içindədir:

*O uşaq ağlayır, ovutmayın siz,
İtən yurd yerində yuxusu qalıb.
Yüyürüb o ciğır, çəmən boyunca,
İçində bənövşə qoxusu qalıb.*

*...O uşaq aldanmir, vallah, şirəyə.
Böyükər çox zaman aldanan kimi.
O uşaq ağlayır, hey - "Şuşam" - deyə
Odlanır dünyaya boylanan kimi.*

*Tapın o uşağın oyun yerini,
Bənövşə üzdüyü çəməni tapın.
Tapın üç almani, nağıl yerini,
Tapın, ay böyükər, Vətəni tapın!..
Kiridin uşağı, kiridin görək!..*

İnqilab İsaqın şeirləri müasir poeziyanın bədii təsvir, sözü məcazi demək axtarışlarında təzə deyil. Əli Kərimin «Sənətkar üçün isə Sükutdan da səs gələr» kəlamı İnqilabın şeirləri üçün bir poetik təcrübə hesab oluna bilər. Bir-birindən tamamilə uzaq, mənaca müxtəlif leksemlli ifadə edən əşyalar, nəsnələr və anlayışlar arasında uzlaşmanı, sintezi yaranan şeirlərə İ.İsaq tez-tez müraciət edir, daha doğrusu, onun poetik təfəkkürü elə bu səmtə meyillidir. «Kökün ağrısına saplanıb budaq, Göylərə əl açıb nə deyir yarpaq?» - yarpaqla göy arasında heç bir əlaqə, oxşarlıq yox, amma ərik ağacının qurumasından doğan dərdi yarpağın göyə əl açıb yalvarması kimi şərh etmək naməmkünü mümkün edir. Çox da təfərrüata varmayaq və fikrimizi bir az dolğun şərh edək deyə, İ.İsaqın bir şeirini bütünlükə misal gətirək:

*Bu səhərin gözündə
Qaranlıqlar sönəcək.
Bir ümid saatı da
Son dalana dönəcək.*

*Bir qadın kədərindən
Çiçəklər tutmaz xəbər.
Bir körpə yuxusuna
Nağıl danışmaz şəhər.*

*Ehtiyac fağır-fağır...
Yorulubdu savaşdan.
Nahaq yerə oyatdım
Bu ömrü də obaşdan.*

*Bir bax, cibimdə susur,
Susur dilsiz qəpiklər.
Yenə bazar əlində
Boş zənbildi bu səhər.*

«Ümid saatı-dalan», «qadın kədəri-çiçəklər», «körpə yuxusu-şəhər», «ehtiyac-savaş», «boş zənbil-səhər» anlayışları bir-birilə araya gəlməyən anlayışlardı, amma şeirdə doğmalaşır, şair fikrinin ifadəsində «birləşirler». Bu üsul assosiativ şeir yoludur - Əli Kərim, Ələkbər Salahzadə, Vəqif Səmədoğlu yolu və İ.İsaq da bu təzə ənənəyə sadiq qalır.

İnqilab İsaq təbiətlə insan aləmi arasında sırf harmoniya axtaran şairlərdəndir. Ele bir şeiri yoxdur ki, o şeirdə təbiətdən bir parça olmasın. Onun şeirlərində payız bütün «görkəmliyə» canlanır. Hətta bir şeirində açıqca etiraf edir ki:

*Buludu sózlə dolan
Bir payız adamıyam.
Yenə yolla, cığırla,
Çiçəklə düşüb davam.*

*Qəribliyin boş yuva,
Ovcumun içi kimi.
Kimsəyə aćmayacam
Xəzəl örtmiş sırımı.*

Təbiəti dile gətirən şeirlərində peyzaj lövhələrinə rast gəlmirsən, yəni, nə baharın, nə də payızın təsvirləri yoxdu. Amma əvəzində ayrı-ayrı təbiət obrazlarının metaforalarla cılalandığını görürsən. Baxın - bu Ay obrazı: «Yellənir səmada ay bəlek kimi, Ulduzlar içinde başqa bir aləm. Südəmər gecəyə körpə olmayı Açı nişan verən kimdi bilmirəm?». Bu bənövşə obrazı: «Bir dəstə qurmuş bənövşə, Atilib döşə. Bir dəstə bulud küsüb Gözlerimin yanında. Üstünü vliğ Ayrılıq adlı qış. İndi nə qonaqlığa gedir, Nə də görüşə. İçimdə aqlar için-için Bir dəstə qurmuş bənövşə». Bu isə Ağac obrazıdır: «Göz içində bitən ağac. Göz içində itən ağac. Dərdi dil-dil ötən ağac Söylə, sənin yiəyen kimdi?». Bu şeirlərin hər birinin içinde bir təbiət aşığının hissi, həyəcanı duyulur. Ay obrazının təsvirində heyret, Bənövşə və Ağac obrazlarının təsvirində isə kədər...

Rüstəm Kamal İnqilab İsaqı «Sükutu kədərə çevirən şair» adlandırır. Hardasa, doğru izahdır. Amma mən kədərdən danışan şeirləri kədərlər şeirlər adlandırmaq istəmirəm. Onun kədərdən danışan şeirlərində işığa təşəkkül, canatma var. Görürsən ki, yolunda tikan bitən, qolunun üstüne bir dəstə yorğun bulud düşən körpə ümidi içində yaşar: «Nə yaxşı sükutumda, Qərib deyil sevdalar. Qosqoça dəndlərimin Körpə yolidur bahar». Yorğun ürəklə təbiəti seyrə dalan, içinde də ağrı-acılar yaşıdan insan son anda ümidi itirmir: «Bircə ay işığıdır, Son misram, son ümidim».

Ümumən, İnqilab İsaqın poetik axtarışları uğurludur. Onun iki şeir kitabından aldığım bu təəssüratları sızinlə bölüşdüm. Və bir də kitablarının birinin arxasında qısa tərcüməyi-halına nəzər yetirdim - İnqilab İsaq oğlu Rzayevin 63 yaşa çatdığını öyrəndim. Amma onun şeirlərinin heç birindən qocalıq qorxusunu görmədim.

Vəqif YUSİFLİ

◆ S ö z x ə z i n ə m i z d ə n ◆

“Bərqi görünür küfr ilə iman arasında”

Tehranın Məclise-Şuraye-İslami kitabxanasından indiyədək adı ədəbiyyat tariximizə düşməmiş XIX əsr Azərbaycan şairi Abdulla Bərqi Xoyinin farsca divanına daxil olan anadilli şeirlərinin surətini əldə etmişik. Bəzi təzkirələrdə şair barədə qısa məlumatlara rast gəlirik. Mahmud Mirzə Qacar “Səfinətül-Mahmud” adlı təzkirəsində Bərqinin yaxşı təbiətli yoxsul bir adam olduğunu, şeirlərini bəyəndiyinə görə onu himayəsinə götürdüyüünü bildirir. O, yazar: “Adı Abdulladır. Əsli Azərbaycanın Xoy diyarındandır. Xoş xasiyyətli, çox yoxsul adam idi. Bir məclisdə yanına gəldi. İki-üç şeir oxudu. Təbini mətanətli gördüm, onu himayəm altına aldım. Onu maaş alan bəndələrin sırasına daxil etdim və bu müddətdə onun şeir yazmaq istədiyi artdı. Ailəsini Zəncan şəhərindən gətirmək üçün icazə aldı. Savadı olmadığına baxmayaraq, təbi safdır. Hazırda (h.q. 1241/ m.1825) yaşayıր”.

Məhəmmədəli Tərbiyətin “Danışməndani-Azərbaycan” əsərində Bərqi barədə oxuyuruq: “Mirzə Əbdah, yaxud Abdulla kosasaqqal, dağınıq saçlı, çirkin olmayına baxmayaraq, şirindil və xoşsöhbət idi. O, savadsız olsa da, gözəl şeir qoşur və qəzel deməyə daha çox rəğbet göstərirdi. O, bir zaman Zəncan mahalının Xəmsə şəhərində “Dara” təxəllüslü Abdulla Mirzənin (Fətəli şahın oğlu və Zəncanın hakimi) yanında olmuş, onun tövsiyəsi ilə Zəncanda evlənmiş və orada qalmışdır. Bərqi hicri-qəməri 1247-ci (m.1831) ildə taun xəstəliyindən vəfat etmişdir”.

Abdulla Bərqi Xoyi divanının əlimizdə olan Tehranın Məclise-Şuraye-İslami kitabxanası nüsxəsinin 1a-185b vərəqlərində farsca qəzəllər, 185b-186a vərəqlərində farsca bir qəsidi, bir neçə qəzel, 186b-194b vərəqlərində Azərbaycan dilində nəstəliq xətti ilə qəzəllər köçürülmüşdür. Əlyazmanın son səhifəsində şeirlərdən sonra belə bir katib qeydi yazılmışdır: “Həsəbül-fərmudə alicah rəfii-cangah sahibi-qiblə və ümmüdəgahıəm Abdullah xan zeydə ömrəhu və qürrəhu dər dari-səadət Zəncan qələmi şod kətəbəhu Məhəmməd Təqi ibn mərhum Şeyx Məhəmməd Bəhreyni fi şəhri cəmadiül-əvvəl fi şühurəhi 1257”. Buradan məlum olur ki, divan Zəncan şəhərində Abdulla xanın himayəsi altında Məhəmməd Təqi ibn Şeyx Məhəmməd Bəhreyni tərəfindən h.1257-ci ilin cəmadiəl-əvvəl ayında, miladi 1841-ci ilin may ayında köçürülmüşdür.

Onun anadilli əsərləri lirik-əşiqanə mövzulu şeirlərdən və növhələrdən ibarətdir. Şairin lirik qəhrəmanı eşqi yolunda hər cür cəfalara dözən fədakar aşiqdır. Onun məşuqəye müraciətə yazdığı qəzəlləri səmimiliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bərqi fərqli deyim tərzi ilə oxucunun diqqətini cəlb etməyə çalışır. Dilimizdə “səs-səsə vermək” ifadəsi vardır. Şair sevgilisinin karvanla uzaqlaşması səbəbindən dözülməz hicran əzablarını ifadə etmək üçün könlünə üz tutaraq orijinal tərzdə “gəl nalə-naləyə verək” deyir:

**Gəl, ey könül, bu gündə verək nalə-naləyə,
Əgləşdi məhməl içrə məhi-karvanımız.**

O, yarından ayrılıqda çəkdiyi hicran əzablarını, düşdüyü çarəsiz vəziyyəti təsvir etmək üçün özünü dənizdə yüz parça olmuş gəmiyə bənzədir:

**Ey badi-səba, hali-pərişanımı şərh et,
Bir kəştiyi-sədparə ümman arasında.**

Şair hicran əzabından odlara yandığını deyir: sevgilisinin bu oddan uzaq olmasını istəyir: "Şərəri-ahinə yanma, yandı Bərq'i".

Şair üçün məşuqəsindən lazım olan yalnız ona baxa bilməsidir, bu "zövqi-didar" onun üçün vüsal deməkdir:

*Sənə qurban, cəhan mülkində bəsdür,
Vüsalından mənə bir zövqi-didar.*

Bərq'i sevgilisine müraciətən "qəmin bu ağlar xatirimdə, qəlbimdə əyləşmişdir" deyir, bununla da mücərrəd qəm anlayışına insana məxsus əyləşmək xüsusiyyəti bəxş edir ki, bu da istiərə poetik figurunun əlamətidir.

Bərq'i şeirinin ürəyə yatanlığı, kəlamının mətinliyi ilə fəxr etmiş, əsərlərinin şöhrətinin geniş yayılacağına inanmışdır:

*Əşəri-dilnişinü kəlami-mətin ilə,
Tutdu cəhanı Bərq-i-atəşbarımız.*

Bu beytdə və digər şeirlərində müəllif təxəllüsünün ildirim, şimşek, od, parıltı mənasını verdiyindən məharətlə istifadə etmişdir.

İndiyədək Bərqinin adı ədəbiyyat tariximizdə yad edilməmiş, şeirləri antologiyalara düşməmişdir. Fikrimizcə, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini bütün əlvənlığı ilə əhatə etmək üçün Abdulla Bərq'i Xoyının ırsını də nəzərə almaq lazımdır. Şairin bir neçə şeirini təqdim edirik.

Paşa ƏLİOĞLU

Abdulla Bərq'i HOYİ

ŞEİRLƏR

Rəhm eyləməz əsiri-qəmə dilsitamız,
Bidayat atəşində bəsi yandı canımız.
Bəxtü cəhanü dilbəridən yandı canımız,
Bu bəxtimiz, bu dilbərimiz, bu cəhanımız.
Cövlənə gəldi bərq-i-şərarbari-asiman,
Gülzar içində yandı bizim asitanımız.
Türk etdi xəlq Leylivü Məcnun hekayətin,
Gəldi arayə ta ki, bizim dastanımız.
Üşşaqı bəxti qarə dedim kimdir eyləyən,
Verdi cavab: türreyi-ənbərfəşanımız.
Ey bağban, fəğan ki, çıxar bustandan,
Əğyar damənidə güli-gülsitanımız.
Gəl, ey könül, bu gündə verək nalə-naləyə,
Əgləşdi məhməl içrə məhi-karvanımız.
Kuyindən ayrı tapdı bizi dəsti-cövri-çərx,
Xoş an zəman ki, var idi darül-əmamımız.
Əşk atəşində ta ki, ola canımız kəbab,
Əğyarlən gəzər məhi-namehribanımız.
Ol zülfü-tabdara edər şanə şüx çəşm,
Tab eyləsün nə növ dili-natəvanımız.
Bir dilbərin qəmində ki, aləmdə taqdır,
Seyli-sırışklə yixilib xanimanımız.
Əşəri-dilnişinü kəlami-mətin ilə,
Tutdu cəhanı Bərq-i-atəşfəşanımız.

Əğləşdi qəmin xatiri-nalan arasında,
Keçdi nihan, oldu bu viran arasında.
Oxşar tənim hali-pərişanımı şərh et,
Can tairə türreyi-canın arasında.
Ey badi-səba, hali-pərişanımı şərh et,
Bir keştiyi-sədparə ümman arasında.
Sünbüл deməyin zülfünə, gül yüzünə yatmış,
Bir qarə ilan bəlkə gülüstən arasında.
Ey eşq qəmin, çıxma könüldən ki, vilayət,
Viranə olur, olmasa sultan arasında.
Eşqində necə yanmayıım, axır ki, yanıbdır,
Şəm oduna pərvanə şəbistan arasında.
Bilməz ki, qılar dininə, ya möminə səcdə,
Bərqi görünür küfr ilə iman arasında.

Çekilmiş qəsdimə hər su kəmanlar,
Kəmanlarda xədəngi-cansitanlar.
Qılıqlar şəhreyi-şahi-vilayət,
Məni-piri genə bu növcavanlar.
Xədəngi-naz ilə əbru kəmanım,
Tökər can üzrə qan-qanlar.
Mənim bəxtim vəli əfzun bağlamışlar,
Qalarımı pərdədə razi-nihanlar.
Ləbi-ləli-şəkərbarımdan, ey dil,
Düşüb dastanə şirin dastanlar.
Bizə sən düşməni-can oldun axır,
Yolunda bihudə sərf oldu canlar.
Şərari-ahına yanma, yandı Bərgi,
Miyani-gülsitanda aşyanlar.

Zülf arasında məhi-rüxsarı-canın istərəm,
Mən xəyalı-xamı gör, küfr içrə iman istərəm.
Verdin, ey qasid, nigarımdan muradə holakəm,
Dərdimə bu müjdədə hər ləhzə min can istərəm.
Ey səba, var ixtiyarın, qıl pərişan zülfini
Kim, gül məcmuəsin səndən pərişan istərəm.
Hicr ara yanmaqlığım çün xahişi-canandur,
Ol səbəbdəndür ki, daim dəfi-hicran istərəm,
Ey bəlayi-eşq, qılma tərki-canın istə çün,
Ta ki var canım, səni canımda mehman istərəm.
Könlümü incitmə şəhrzadə sən məlah dur,
Canımı ulucədən mədhinə qurban istərəm.

◆ Kitab rəfi

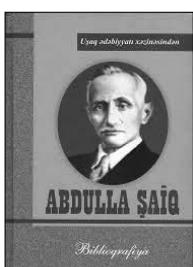
Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (iki cilddə) Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Elmi nəşr AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən hazırlanmışdır.

Bu iki kitabda müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının 2000-ci illər mərhələsinin ümumi səciyyəsi, inkişaf tendensiyaları və əsas yaradıcılarından bəhs olunur.

Cildlərdə müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkülü, 1990-ci illərdə nəşr, poeziya, dramaturgiya və teatr, 2000-ci illərdə yaranan ədəbi əsərlər (nəşr, poeziya, dramaturgiya, uşaq ədəbiyyatı), elmi və ədəbi-tənqid fikirlər, Azərbaycan ədəbiyyatının dünya konteksti, həmçinin bölgelərdə ədəbi həyat və s. fəsillər öz əksini tapır. Cildlərdə institutun 44 əməkdaşının ocerkləri təqdim olunur - ən fəal müəlliflər İ.Həbibbəyli, T. Əlişanoğlu, V. Yusifli, L. Həsənova, H. Cabbarlı, A. Bağırlı, M. Nigarlı və b.

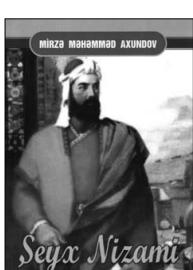
Müstəqilliyimizin 25 illiyinə həsr olunmuş bu kitabın elmi redaktoru akademik İsa Həbibbəyli, məsul redaktoru professor Tehran Əlişanoğlundur.

Abdulla Şaiq Biblioqrafiya Bakı, "Zərdabi-nəşr" MMC, 2016

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri də Abdulla Şaiq idi. O, nəşr, poeziya, dramaturgiya, ədəbi tənqid və uşaq ədəbiyyatı sahəsində saysız-hesabsız əsərlərin müəllfidir. Onun yaradıcılığına həsr olunmuş bu biblioqrafik nəşrdə görkəmli ədibin 1906-2017-ci illərdə dərc edilmiş əsərləri və bu əsərlər haqqında yazılan materialları öz əksini tapır. Kitabın tərtibçiləri Nazilə Tahirova, Leyla Qafarova və Tünzalə Əzizovadır.

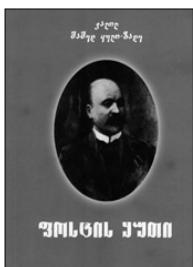
Professor Alxan Bayramoğlu biblioqrafiyaya ön söz yazmışdır.

Mirzə Məhəmməd Axundov Seyx Nizami Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Mirzə Məhəmməd Axundovun Azərbaycan nizamişunaslığının ilk nümunələrindən olan "Seyx Nizami" kitabçası ilk dəfə 1909-cu ildə əski əlifba ilə Gəncədə Əhməd Hacı Həsənzadə mətbəəsində nəşr olunmuşdur. Kitabda Nizami yaradıcılığına ümumi nəzer salınır, onun Şərqi poeziyasındaki xidmətlərindən söz açılır. Ərəb əlifbasından transliterasiya edən, ön söz, lüğət və şərhlərin müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Təhminə Bədəlovardır.

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr olunan kitabın elmi redaktoru Nüshabə Arasıldır.

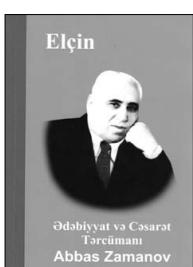

Cəlil Məmmədquluzadə Poçt qutusu (gürcü dilində) Tbilisi, "Universall" nəşriyyatı, 2016

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu" hekayələr kitabı Gürcüstan Yazıçıları Milli Akademiyasının xətti ilə Tbilisinin "Universall" nəşriyyatında gürcü dilində işiq üzü görüb. Kitabda ədibin gürcü dilində 13 hekayəsi özünə yer alıb. Kitab yazıçının tədqiqatçılarından biri, akademik İsa Həbibbəylinin

layihəsi əsasında reallaşıb. Layihə əsasında Cəlil Məmmədquluzadənin hekayələri Misirdə, Macaristanda və Pakistanda da nəşr edilib.

Hekayələri Almaz Mirzəoğlu tərcümə edib. Toplunun redaktoru tanınmış gürcü ədəbiyyatşunası, professor İrma Ratianidir.

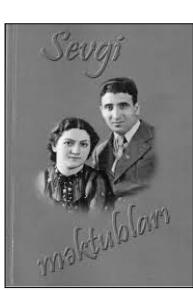

fotoşəkillər də A. Zamanovdan söz açır.

Elçin

**Ədəbiyyat və cəsarət tərcüməni - Abbas Zamanov
Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 2016**

Xalq yazıçısı Elçinin bu kitabı görkəmli ədəbiyyatşunası, AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi Abbas Zamanova həsr edilmişdir. Müəllif Abbas Zamanovun keçdiyi şərəfli ömrü yolu, coxcəhətli elmi fəaliyyəti və nəşr olunmuş kitabları haqqında söz açır, bu böyük alimlə görüşlərini, onun bir insan kimi xarakterik cəhətlərini xatirələr işığında təqdim edir. Kitabda

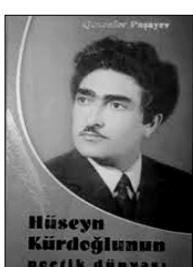

Sevgi məktubları

Bakı, "Azərnəşr", 2016

Azərbaycanın görkəmli dövlət və ictimai xadimi, böyük yazıçı Mirzə İbrahimovun həyat yoldaşı Sara xanıma sevgi məktubları toplanmışdır. Oxucu bu yazışmalarda böyük ədibin sadə sevgi, qarşılıqlı dərin məhəbbəti və insani hisslerinin qeyri-adi təsviri ilə karşılaşır.

Kitabın redaktoru Paşa Kərimov, ərəb qrafikasından latın qrafikasına çevirən Aslan Kənan, rus dilinə tərcümə edənlər Natəvan Xəlilova və Xanlar Ziyadzadədir.

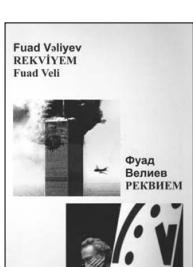

Qəzənfər Paşayev

**Hüseyin Kürdoğlunun poetik dünyası
Bakı, "Sabah" nəşriyyatı, 2016**

Professor Qəzənfər Paşayevin bu monoqrafiyası görkəmli şair Hüseyin Kürdoğlunun (1934-2003) yaradıcılıq yolunu əks etdirir. Müəllif Hüseyin Kürdoğlunun lirik şeirləri: qoşma, gəraylı, təcnis, rübai və bayatıları haqqında düşüncələrini oxucularla bölüşür, şairin məhəbbət mövzusunda və təbiət haqqında yazdığı şeirlərindən söz açır, həmçinin onu bir şərqşunas alım kimi də tanıdır.

AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunan kitabın ön sözünün müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, elmi redaktoru professor Şirindil Alışanlıdır.

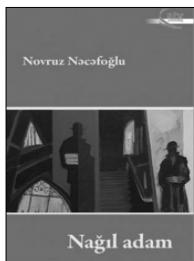

Fuad Veliyev

**Rekviyem
Bakı, "Nafta-press", 2016**

Fuad Veliyev başqa ixtisas sahibi - texnika elmləri doktoru, professor olmaqla yanaşı, yaradıcılıqla da məşğul olur, şeir də yazır və onun şeirləri öz sadə və aydın, eyni zamanda, obraz sistemi ilə diqqəti cəlb edir. Mövzuları müxtəlidir: həyat, ölüm, insan səadəti, azadlıq yanğısı, Vətənə məhəbbət və s.

İlk dəfə "Azərbaycan" jurnalında (№ 1, 2008) işıq üzü görən "Rekviyem" Azərbaycan və rus dillərində oxuculara tədqim olunur.

Novruz Nəcəfoğlu

Nağıl adam

Bakı, "ATV", 2016

Yazıcı Novruz Nəcəfoğlu maraqlı povest və hekayələrin yer aldığı "Bir qış gününün xatirəsi", "Yollar uzanan gün", "Çarəsiz yolcu", "Keçən cavan çağım ola", "Atüstü bir nağıl", "Bir mən oyaqdim" kitablarının müəllifidir. Yazıcının "Nağıl adam" bioqrafik romanı Şabrandan yaşıyan istedadlı nasır Aydın Tağıyevin həyatı, yaradıcılığı, bir insan və şəxsiyyət kimi özünəməxsusluğunu barədə real təəssüratları ifadə edir. Müəllif Aydın Tağıyevin həyatından, dostlarla ünsiyətindən, yazıçı mühiti ilə bağlılığından maraqlı faktlar gətirir.

Kitabın redaktoru yazıçı-publisist Seyfəddin Hüseynlidir.

Mən səni elə axtarırdım ki...

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Oxuculara təqdim olunan bu kitab Təhminə Bədəlovanın ikinci tərcümə kitabıdır. Kitabda xarici ölkə yazıçılarından Şervud Andersonun "Başqa qadın", Rey Bredberinin "Məhəbbət hekayəsi", Aleksandr Kuprinin "Yasəmən kolu", Ernest Heminqueyin "Zəng kimin üçün çalınır", Dikkensin "Pikbik klubunun qeydləri", Jül Vernin "Sırlı ada", Viktor Hüqonun "Səfillər" (bir parça) və s. hekayələrlə tanış olmaq mümkündür.

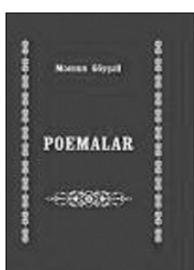
Ülvı Aydin

Eşqin səsi

Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2016

Ülvı ədəbiyyata son illərdə gəlmışdır. Amma, buna baxmayaraq, onun dörd şeirlər kitabı nəşr edilib. "Eşqin səsi" sonuncu kitabıdır. Kitabda müəllifin eşqin, məhəbbətin ülviliyini əks etdirən şeirləri toplanmışdır.

Toplunun redaktoru professor Sənan İbrahimov, ön sözün müəllifi filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Sevinc Qocayevadır.

Məcnun Göyçəli

Poemalar

Bakı, "MBM", 2016

Məcnun Göyçəli ədəbiyyata 1980-ci illərin ortalarında gelib. İndiyə kimi 10-dan yuxarı şeirlər, poemalar kitabı nəşr edilib. "Poemalar" kitabında, müəllifin "Ocaq yali", "Ruhlar qiyamı", "Nargin adası", "Göycə dərdi", "Göycə gözəli", "Zülmətdə döyülen pəncərə", "Dərələyəz harayı", "Vətən, sərhədin mübarək" və "Kamança" poemaları, həmçinin uşaqlar üçün yazdığı dörd nağıl-poeması təqdim edilir.

Filologiya elmləri doktoru, tənqidçi Vaqif Yusifli kitaba "Genişliyə, üfüqə..." adlı öz söz yazmışdır.

